

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Instytut Państwa i Prawa imienia W. Koreckiego NAN Ukrainy

Польська академія мистецтв і наук
Polska Akademia Umiejętności

Польське наукове товариство у Житомирі
Polskie Towarzystwo Naukowe w Żytomierzu

STUDIA POLITOLOGICA UCRAINO-POLONA

Випуск перший
Wydanie pierwsze

За редакцією В. Горбатенка, Я. Прокопа
Pod redakcją W. Horbatenki, J. Prokopa

Житомир–Київ–Краків
Żytomierz–Kijów–Kraków
2011

ББК 66.0(4Укр)+66.0(4 Пол)
УДК 32(477)+32(438)
У-45

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України
протокол № 8 від 22 вересня 2011 р.*

У-45 **Studia Politologica Ucraino-Polona.** Випуск 1. – Житомир-Київ-Краків : Вид-во Євєнка О.,
2011. – 273 с.

ISBN 976-966-2534-15-3

Перший випуск щорічного наукового журналу «Studia Politologica Ucraino-Polona» («Українсько-польські політологічні студії») складений на основі виступів учасників II Міжнародного наукового семінару пам'яті В. Липинського.

До збірки увійшли статті, в яких аналізуються проблеми функціонування держави, влади і опозиції, співвідношення релігії та політики, висвітлюються питання політичної культури та ідеології, розглядаються окремі аспекти українсько-польських відносин, політичної історії, етнопольської політики.

Для науковців, вчителів, студентів та усіх тих, хто цікавиться проблемами суспільно-політичного розвитку.

**ББК 66.0(4Укр)+66.0(4 Пол)
УДК 32(477)+32(438)**

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

©Польське наукове товариство у Житомирі, 2011
©Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України, 2011
©Польська академія мистецтв і наук 2011

Редакційна колегія

Володимир Горбатенко, доктор політичних наук, професор, заступник директора Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ) — голова від української сторони

Ян Прокоп, доктор філологічних наук, професор, академік Польської академії наук і мистецтв (Краків) — голова від польської сторони

Анджей А. Зємба, кандидат історичних наук, секретар Східноєвропейської комісії Польської академії наук і мистецтв, ад'юнкт Інституту етнології і антропології Ягелонського університету (Краків) — заступник голови редакційної колегії від польської сторони

Сергій Рудницький, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка — заступник голови редакційної колегії від української сторони

Оксана Кукуруз, кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ) — відповідальний секретар

Ольга Бабкіна, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Інституту політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ)

Ірина Баладинська, кандидат педагогічних наук, доцент, голова Польського наукового товариства в Житомирі

Роман Бекер, професор, доктор політичних наук, завідувач кафедри теорії політики, декан факультету політології і міжнародних відносин Університету імені Миколи Коперника у Торуні, академік Польської академії наук (Варшава)

Валерій Бортніков, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк)

Войцех Кауге, професор, доктор політичних наук, завідувач відділу історії суспільної і політичної думки Силезького університету (Катовіце)

Ірена Котович-Борови, кандидат історичних наук, ад'юнкт відділу міжкультурної освіти факультету гуманістичних наук Вищої школи сільського господарства (Варшава)

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії правових наук України (Київ)

Анатолій Круглашов, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології історичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ян Махнік, доктор історичних наук, професор, академік Польської академії наук і мистецтв (Краків)

Гжегож Мазур, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу сучасної історії Польщі Інституту політичних наук і міжнародних відносин Ягелонського університету (Краків)

Войцех Єжи Матерський, доктор політичних наук, професор, директор Інституту політичних наук Польської академії наук (Варшава)

Анджей Новак, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії Східної Європи Інституту історії Ягелонського університету (Краків)

Микола Примуш, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Донецького національного університету

Збігнєв Птасевич, кандидат політичних наук, декан факультету туризму, готельного бізнесу і промоції навколишнього середовища Гуманістичної академії імені А. Гейштора (Пултуськ)

Петро Саух, доктор філософських наук, професор, ректор Житомирського державного університету імені Івана Франка

Томаш Стрик, доктор політичних наук, доцент Інституту політичних наук Польської академії наук (Варшава)

Богдан Шляхта, доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних і політичних наук Ягелонського університету (Краків)

Володимир Цвих, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Юрій Шемшученко, доктор юридичних наук, академік НАН України, директор Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (Київ)

Kolegium redakcyjne

prof. dr hab. Wołodymyr Horbatenko, zastępca dyrektora Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie — przewodniczący ze strony ukraińskiej

prof. dr hab. Jan Prokop, członek Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie — przewodniczący ze strony polskiej

doc. dr Sergiusz Rudnicki, docent katedry filozofii Państwowego Uniwersytetu im. Iwana Franki w Żytomierzu — zastępca przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony ukraińskiej

dr Andrzej A. Zięba, sekretarz Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności, adiunkt w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie — zastępca przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej

dr Oksana Kukuruz, pracownik naukowy Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie — sekretarz odpowiedzialny

prof. dr hab. Olha Babkina, kierownik Katedry Nauk Politycznych Instytutu Politologii i Prawa Narodowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. Mychajły Drahomanowa w Kijowie

prof. dr hab. Roman Bäcker, kierownik Katedry Teorii Polityki oraz dziekan Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, członek Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

doc. dr Irena Baładyńska, prezes Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu

prof. dr hab. Walerij Bortnikow, kierownik Katedry Nauk Politycznych Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki w Łucku

prof. dr hab. Wołodymyr Cwych, kierownik Katedry Politologii Kijowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Tarasa Szewczenki

prof. dr hab. Wojciech Kaute, kierownik Zakładu Historii Myśli Społecznej i Politycznej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach

dr Irena Kotowicz-Borowy, adiunkt Zakładu Edukacji Mędykulturowej Wydziału Nauk Humanistycznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

prof. dr hab. Iryna Kresina, członek-korespondent Narodowej Akademii Nauk Prawnych Ukrainy, kierownik Wydziału Prawnych Problemów Politologii Instytutu Państwa i Prawa imienia Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

prof. dr hab. Anatolij Kruglaszow, kierownik Katedry Politologii i Socjologii Wydziału Historii Narodowego Uniwersytetu imienia Jurija Fedkowicza w Czerniowcach

prof. dr hab. Jan Machnik, członek Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie

prof. dr hab. Wojciech Jerzy Materski, dyrektor Instytutu Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

prof. dr hab. Grzegorz Mazur, kierownik Zakładu Historii Polski Współczesnej w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Andrzej Nowak, kierownik Zakładu Historii Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Mykoła Prymusz, kierownik Katedry Politologii Donieckiego Uniwersytetu Narodowego

dr Zbigniew Ptasiewicz, dziekan Wydziału Turystyki, Hotelarstwa i Promocji Środowiska Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor w Pułtusku

prof. dr hab. Petro Sauch, rektor Uniwersytetu Państwowego im. Iwana Franki w Żytomierzu

doc. dr hab. Tomasz Stryjek, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

prof. dr hab. Bogdan Szlachta, dziekan Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

prof. dr hab. Jurij Szemszczenko, członek Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, dyrektor Instytutu Państwa i Prawa im. Wołodymyra Koreckiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Kijowie

Зміст

Spis treści

Вступ голови редакційної колегії від української сторони.....	8
Wstęp przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej.....	9

I. Держава, влада і опозиція

I. Państwo, władza i opozycja

Бортніков Валерій. Становлення української адміністративно-владної еліти в контексті ідейної спадщини В. Липинського.....	10
Bortnikow Walery. Tworzenie się ukraińskiej elity rządowo-administracyjnej w kontekście spuścizny ideowej Wacława Lipińskiego.....	10
Бульбенюк Світлана. Кратологічні ідеї у політичній спадщині В. Липинського.....	17
Bulbeniuk Switłana. Idea władzy w spuściznie politycznej Wacława Lipińskiego.....	17
Buślenko Wasyl. Opozycja polityczna w procesie ewolucji polskiego systemu demokratycznego w latach osiemdziesiątych.....	21
Бусленко Василь. Політична опозиція в процесі еволюції польської демократичної системи у вісімдесятих роках.....	21
Кукуруз Оксана. Роль еліти в реформуванні політичних систем України і Польщі в контексті теоретичної спадщини В. Липинського.....	27
Kukuruz Oksana. Rola elit w reformowaniu systemów politycznych Polski i Ukrainy w kontekście spuścizny teoretycznej W. Lipińskiego.....	27
Matuszenko Aleksandra. Transformacja elity rządzącej jako czynnik zmiany reżimu politycznego w Polsce.....	35
Матушенко Олександра. Трансформація правлячої еліти як чинник зміни політичного режиму в Польщі.....	35
Пашкова Оксана. Соціально-політична консолідація як умова реалізації українського державотворення (за В. Липинським).....	43
Paszkowa Oksana. Konsolidacja społeczno-polityczna jako warunek realizacji państwowości ukraińskiej (według Wacława Lipińskiego).....	43
Сенич Марія. Проблема української державності в політичній думці Єжи Гедройця.....	50
Senycz Maria. Problem państwowości ukraińskiej w myśli politycznej Jerzego Giedroycia.....	50

II. Політичні трансформації

II. Transformacje polityczne

Бориняк Олег. Польсько-білоруські відносини в контексті розширення НАТО на Схід (90-ті рр. XX ст.).....	57
Boryniak Oleg. Stosunki polsko-białoruskie w kontekście rozszerzenia NATO na Wschód (lata 90. XX wieku).....	57
Волинець Оксана. Релігійний чинник у національно-духовному відродженні, трансформації світоглядних пріоритетів та демократичних процесах в Україні (на прикладі УГКЦ).....	65
Wołyniec Oksana. Czynniki religijny w odrodzeniu duchowo-narodowym, w transformacji priorytetów światopoglądowych i w procesach demokratycznych na Ukrainie (na przykładzie Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego).....	65
Горбатенко Володимир. В'ячеслав Липинський і сучасні проблеми співвідношення традиції і модернізації.....	72
Horbatenko Włodzimierz. Wacław Lipiński i współczesne problemy współzależności tradycji i modernizacji.....	72

Станкевич Богдан. Інформаційні маніпуляції та їхній вплив на електоральну свідомість.....	78
Stankiewicz Bogdan. Manipulacje informacyjne i ich wpływ na świadomość wyborców.....	78
Щербенко Едуард. Феномен Майдану як ключовий чинник новітнього етапу розвитку української політичної думки.....	82
Szczerbenko Edward. Fenomen Majdanu jako decydujący czynnik nowego etapu rozwoju ukraińskiej myśli politycznej.....	82

III. Українсько-польські відносини III. Stosunki ukraińsko-polskie

Геник Микола. Польсько-українське примирення у політичних концепціях „Nowej Koalicji”.....	86
Gienyk Mikołaj. Pojednanie polsko-ukraińskie w koncepcjach politycznych „Nowej Koalicji”.....	86
Коваленко Оксана. Освітнє та наукове співробітництво України та Польщі (2000–2005 рр.).....	95
Kowalenko Oksana. Edukacyjna i naukowa współpraca Ukrainy i Polski (lata 2000–2005).....	95
Кудряченко Андрій. Дипломатична діяльність і погляди на зовнішню політику В. Липинського...100	
Kudrjaczenko Andrzej. Działalność dyplomatyczna i poglądy na politykę zagraniczną Wacława Lipińskiego.....	100
Надольський Йосип. Волинь як складова українсько-польського міжрегіонального співробітництва в 90-ті роки ХХ століття.....	109
Nadolski Józef. Wołyń jako element ukraińsko-polskiej współpracy regionalnej w latach 90. XX wieku...109	
Rudnicki Sergiusz. Stosunki ukraińsko-polskie w strukturze interesów polskiej mniejszości narodowej we współczesnej Ukrainie.....	116
Рудницький Сергій. Українсько-польські відносини у структурі інтересів польської національної меншини в сучасній Україні.....	116
Тихомирова Євгенія. Українсько-польські проекти співробітництва у контексті європейської інтеграції.....	129
Tychomirowa Eugenia. Ukraińsko-polskie projekty współpracy w kontekście integracji europejskiej...129	

IV. Порівняльно-політологічні студії IV. Porównawcze studia politologiczne

Богоявленська Юлія. Соціоекономічна та політико-історична еволюція в Україні та Польщі у ХХ–на початку ХХІ століття.....	136
Bogojawleńska Julia. Społeczno-ekonomiczna i polityczno-historyczna ewolucja Ukrainy i Polski w wieku XX i na początku wieku XXI.....	136
Борисенко Анатолій. Типологізація парламентсько-урядових коаліцій після парламентських виборів у Польщі 2005 р. та в Україні 2006 р.....	141
Borysenko Anatol. Typologizacja koalicji rządowo-parlamentarnych po wyborach do parlamentu 2005 roku w Polsce i 2006 roku na Ukrainie.....	141
Зелеńко На́луна. Ukraina — Grupa Wyszehradzka: sprawdzian euroadaptacyjny.....	149
Зеленько Галина. Україна — Вишеградська група: перевірка євроадаптацією.....	149
Івасечко Ольга. Ростислав Лашенко про базові засади і напрямки діяльності Українського національного союзу.....	152
Iwaseczko Olga. Rostysław Laszczenko o fundamentalnych zasadach i kierunkach działalności Ukraińskiego Związku Narodowego.....	152
Поліщук Ігор. Позачергові парламентські кампанії 2007 року в Україні й Польщі як засіб подолання політичної кризи.....	156
Poliszczuk Igor. Przedterminowe kampanie parlamentarne 2007 roku na Ukrainie i w Polsce jako sposób przezwyciężenia kryzysu politycznego.....	156
Стойко Олена. Консервативні партії Східної Європи.....	162
Stojko Helena. Partie konserwatywne Europy Wschodniej.....	162

V. Політична культура та ідеологія

V. Kultura polityczna i ideologia

Baładyńska Irena. Działalność polskich placówek konsularnych w sferze kulturalnej we współczesnej Ukrainie.....	167
Баладинська Ірина. Діяльність польських консульських установ у сфері культури в сучасній Україні.....	167
Бушанський Валентин. Етико-політичне вчення В'ячеслава Липинського.....	175
Buszański Walenty. Etyczno-polityczna koncepcja Wacława Lipińskiego.....	175
Кац Еліна. Проблеми формування європейської ідентичності.....	181
Кас Еліна. Problem kształtowania się tożsamości europejskiej.....	181
Переґуда Євген. Консерватизм в умовах суспільної трансформації України.....	187
Pereguda Eugeniusz. Konserwatyzm w warunkach transformacji społecznej na Ukrainie.....	187
Ротар Наталія. Особливості політичної культури як чинник розвитку політичної системи Польщі... 194	
Rotar Natalia. Osobliwości kultury politycznej jako czynnik rozwoju systemu politycznego Polski.....	194
Szczówka Jacek, Ілун Любомир, Petrenko Bohdan. Prawo i moralność: dialektyka relacji.....	204
Щецувка Яцек, Ілін Любомир, Петренко Богдан. Право і мораль: діалектика взаємовідносин... 204	

VI. Політична історія

VI. Historia polityczna

Borek Piotr. Daniel Bratkowski — siedemnastowieczny szlachcic wołyński.....	209
Борек Петро. Данило Братковський — волинський шляхтич сімнадцятого століття.....	209
Кондратюк Юлія. Репрезентативність польських громадських об'єднань Волині (1917–1920 pp.)... 218	
Kondratiuk Julia. Reprezentatywność polskich organizacji społecznych Wołynia (lata 1917–1920).....	218
Лутчин Тарас. Проблематика дослідження українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття.....	224
Lutczyn Taras. Problemy badań nad ukraińskim ruchem narodowo-wyzwoleńczym drugiej połowy ХХ wieku.....	224

VII. Етнонаціональні відносини

VII. Stosunki narodowościowe

Кресіна Ірина. Громадянсько-політична концепція української нації (за В. Липинським).....	237
Kresina Irena. Obywatelsko-polityczna koncepcja narodu ukraińskiego (według Wacława Lipińskiego)... 237	
Манелюк Юрій. Націотворча теорія держави В. Липинського.....	248
Maneluk Jurij. Narodotwórcza teoria państwa Wacława Lipińskiego.....	248
Марчук Наталія. Особливості етнічної самоідентифікації польської етногрупи в умовах національно-культурного відродження України.....	253
Marczuk Natalia. Osobliwości samoidentyfikacji polskiej grupy etnicznej w warunkach narodowo-kulturalnego odrodzenia Ukrainy.....	253
Мушкевич Олег. Громадсько-політичний рух у Галичині ХІХ–ХХ ст. як передумова становлення ідеї національної державності в українському суспільстві новітньої доби.....	257
Muszkiewicz Oleg. Ruch społeczno-polityczny w Galicji w ХІХ–ХХ wieku jako warunek tworzenia się idei państwowości narodowej w społeczeństwie ukraińskim czasów najnowszych.....	257
Розумний Максим. Роль творчої меншості у формуванні політичної нації: рецепція ідей В. Липинського в сучасних умовах.....	263
Rozumny Maksym. Rola mniejszości twórczej w kształtowaniu się narodu politycznego: recepcja idei Wacława Lipińskiego w warunkach współczesnych.....	263
Відомості про авторів.....	268

Вступ голови редакційної колегії від української сторони

На сучасному етапі розвитку України немає підстав піддавати сумніву важливість українсько-польських відносин та взаємний вплив, який здійснювали і здійснюють ці дві країни практично в усіх сферах життєдіяльності. Історії українсько-польських відносин, перспективам співробітництва присвячено багато праць українських і польських науковців. Ця тематика присутня на численних міжнародних і республіканських конференціях, що проводяться науковими установами й навчальними закладами двох країн.

Зазначені проблеми потребують осмислення не лише в історичному, а й в політологічному аспекті — адже саме політичні чинники відіграють важливу роль у формуванні майбутнього обох країн, інтерпретації складних взаємин українського і польського народів. Тому нагальною постала потреба у створенні видання, присвяченого українсько-польській проблематиці саме у політологічному контексті.

Сподіваємося, що міжнародний науковий журнал «*Studia Politologica Ucraino-Polona*» (у перекладі з латинської мови — «Українсько-польські політологічні студії») заповнить прогалину серед наукових періодичних видань. Його засновниками є Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Польська академія наук і мистецтв у Кракові та Польське наукове товариство у Житомирі.

Склад засновників не є випадковим, оскільки кілька років підряд Польська академія наук і мистецтв та Польське наукове товариство у Житомирі проводили міжнародні наукові семінари, присвячені польському й українському історичному, публіцистичному і суспільному діячові початку ХХ століття В'ячеславу Липинському. Ініціатором проведення першого круглого столу, який відбувся у травні 2008 року в Житомирі й на батьківщині В. Липинського в селі Затурцях Волинської області був доктор історичних наук, професор Київського національного лінгвістичного університету Юрій Терещенко. Різноманітна тематика на семінарах і круглих столах у 2008–2010 роках поступово викристалізувалася в окремий політологічний напрям, основою якого став II Міжнародний науковий семінар пам'яті В'ячеслава Липинського «Консерватизм як чинник модернізації Польщі та України», який проходив 6–11 жовтня 2010 року в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України у Києві, Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Затурцях та Польській академії наук і мистецтв у Кракові. Доповіді його учасників увійшли у видання, яке пропонуємо нашим читачам.

Варто зауважити, що на круглому столі у Кракові в Польській академії наук і мистецтв 10 жовтня 2010 року було підписано угоду між співзасновниками про започаткування видання, узгоджено його назву латиною «*Studia Politologica Ucraino-Polona*». Зазначимо, що латина — мова науки у період спільного існування поляків і українців у одній (попри всі її недоліки) державі — І Речі Посполитій. Спільність наукових традицій відображає і склад редакційної колегії, до якої входять відомі українські й польські політологи.

Тематика першого числа пропонованого журналу є надзвичайно широкою. Окрім матеріалів учасників II Міжнародного наукового семінару пам'яті В. Липинського до нього увійшли ще й політологічні статті учасників міжнародних наукових конференцій, які, починаючи з 2002 року, проводить Польське наукове товариство у Житомирі.

Постать В'ячеслава Липинського — поляка, політичного українця, видатного мислителя, одного із засновників української політичної науки створила концептуальну можливість поєднати у виданні різноманітні матеріали, тематично сполучені з політичною теорією держави, функціонуванням влади і опозиції, з теорією еліт і політичної трансформації. До збірки увійшли також статті, де аналізується проблема співвідношення релігії та політики, висвітлюються питання політичної культури та ідеології, розглядаються окремі аспекти українсько-польських відносин, політичної історії, етнонаціональної політики.

Дослідження українських і польських учених із даної проблематики є вкрай актуальними для сьогодення українського і польського суспільств, для розвитку українсько-польських відносин, тому сердечно запрошуємо читачів до знайомства із ними, а майбутніх авторів — до співпраці з журналом.

Володимир Горбатенко

Wstęp przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej

Audiat et altera pars — niech będzie wysłuchana i druga strona, ta zasada rzymskiego prawa jest jednym z fundamentów kultury europejskiej, opartej na sprawiedliwym prawie. Jest zasadą, jakże ważną również w stosunkach międzynarodowych, wbrew konkurującej z nią *racji stanu*, która stawia najwyżej interes własnego narodu, własnego państwa. Szukać tutaj sprawiedliwego kompromisu, to trudne zadanie polityków, elit intelektualnych, uczonych. A budować mosty ponad trudną przeszłością to zadanie szczególnie humanistów.

Oto, co pisze, wychowany pod Berdyczowem, znakomity polski eseista, Jerzy Stempowski (1894–1969), poniekąd krajan Josepha Conrada (Korzeniowskiego), urodzonego nieopodal, w ukraińskiej Kalinówce:

„Jak wyglądała Ukraina, którą widział był Conrad i którą z małymi zmianami pamiętam z mojej własnej młodości? Była to otwarta ze wszystkich stron, wysoka i falista równina, pocięta głębokimi dolinami rzek i sznurami kurhanów pozostawionych przez ludy ciągnące tam niegdyś na zachód... W morzu ukraińskim trwały od wieków, jak wyspy, polskie folwarki, zaścianki szlacheckie różnego pochodzenia, katolickie i prawosławne, dawniej unickie, wsie zamieszkałe przez zbiegłych z Rosji sektantów różnych obrządków, przez Bułgarów, uchodźców z imperium otomańskiego, przez kolonistów niemieckich, katolików, protestantów, menonitów; w miasteczkach grupowała się liczna ludność żydowska, na przedmieściach mieszkali «kabannicy» zajęci hodowlą i ubojem świń. Każda z tych grup posiadała swoją prawdę, oddzieloną od innych religią, obyczajem, tradycją, zawodem... Na niezmierzonej równinie symbioza ich była luźna. Niegdyś łączyło je w pewien sposób jagiellońskie poczucie wolności, którego treść trudno nam dziś sobie dokładnie wyobrazić...

W «kontraktach» kijowskich i jarmarkach jarmolińskich zachowało się coś z dawnych sejmików. Stosunki między różnymi grupami językowymi i wyznaniowymi pozostały tak samo luźne i wolne od zasadniczych konfliktów. Istotniejsze zmiany w tej dziedzinie przyniosło dopiero rozpowszechnienie się pojęć o państwie narodowym. Zjawiska te są jednak późniejszej daty...”

Niestety, idylliczny obraz wielokulturowej Ukrainy już wkrótce zakłóca krwawe kataklizmy XX wieku: rewolucja i wojny, głodomór, rzezie, holokaust. Dzisiaj weźmy na barki ten ciężar z wolą wzajemnego zrozumienia i porozumienia, pamiętania, ale i wybaczenia. Przytoczyliśmy tu Stempowskiego, Conrada, ale ileż innych znakomitych nazwisk z tych obszarów trzeba pominąć! Wspomnę jednak Martina Bubera, wychowanego pod Lwowem, głośnego filozofa dialogu i znawcy chasydyzmu, we wspomnieniach z lwowskiego gimnazjum pod koniec XIX wieku pisał o pokojowym współistnieniu Polaków, Żydów, Ukraińców, a jednocześnie dręczył go brak woli rozmowy *różnego z różnym*, zamknięta w sobie osobność tych trzech grup narodowych.

Dzisiaj otwiera się szczęśliwie długo oczekiwana szansa takiego dialogu, wsluchiwanie się w *dyskurs Innego*. Dyskurs sąsiada rozpoznawanego nie jako wróg, ale jako współuczestnik przyjaznej komunikacji. Dlatego witajmy gorąco wszelkie próby kontaktów — międzyludzkich, międzyreligijnych (katolicy, grekokatolicy, prawosławni, żeby przypomnieć choćby inicjatywy stowarzyszenia *Emmanuel* w Strzelczyskach), międzypaństwowych. Ale w szczególności sposób cieszą wspólne inicjatywy humanistów ukraińskich i polskich, aby przyjrzeć się *sine ira et studio*, bez zaciekłości, temu wszystkiemu, co w naszej historii aż do dzisiaj bolesne, z nadzieją, że rany się zablizną.

I temu, co w naszej wspólnej przeszłości aż do dzisiaj radosne: w nadziei, że na grobach przodków zakwitnie przyjaźń potomków.

Jan Prokop

I. Держава, влада і опозиція I. Państwo, władza i opozycja

Валерій Бортніков

Волинський національний університет імені Лесі Українки

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙНОЇ СПАДЩИНИ В. ЛИПІНСЬКОГО

Висвітлюється роль української правлячої еліти в процесах державотворення та демократичної трансформації. Акцентовано на специфічних умовах її формування в Україні, характерних рисах та особливостях. Досліджується динаміка сучасного політичного режиму в контексті антиномії — демократизм/авторитаризм. Значна увага приділяється розкриттю тінювого аспекту політики, неопатримональних відносин, ролі політико-економічних груп у визначенні вектору суспільних змін.

Ключові слова: еліта, державотворення, демократична трансформація, політичний режим, неопатримональні відносини.

Bortnikow Walery. Tworzenie się ukraińskiej elity rządowo-administracyjnej w kontekście spuścizny ideowej W. Lipińskiego.

Artykuł poświęcono roli ukraińskich elit rządzących w procesach становienia się państwa i transformacji demokratycznych. Zakcentowano uwagę na specyficznych warunkach jej tworzenia się na Ukrainie, jej charakternych rysach i osobliwościach. Zbadano dynamikę współczesnego reżimu politycznego w kontekście antynomii — demokracja/autorytaryzm. Znaczną uwagę poświęcono pokazaniu cieniowego charakteru polityki, stosunkom neopatrimonialnym, roli grup polityczno-ekonomicznych w określeniu kierunku zmian społecznych.

Słowa kluczowe: elity, tworzenie się państwa, transformacje demokratyczne, reżim polityczny, stosunki neopatrimonialne.

Бортніков Валерій. Становление украинской административно-управленческой элиты в контексте идейного наследия В. Липинского.

Рассматривается роль украинской правящей элиты в процессах становления государства и демократических трансформаций. Акцентируется внимание на специфических условиях ее формирования в Украине, отличительных чертах и особенностях. Исследуется динамика современного политического режима в контексте антиномии — демократизм/авторитаризм. Значительное внимание уделяется раскрытию теневого аспекта политики, неопатримональных отношений, роли политико-экономических групп в определении вектора общественных изменений.

Ключевые слова: элита, становление государства, демократические трансформации, политический режим, неопатримональные отношения.

Bortnikow Valeriy. Formation of Ukrainian administrative elite in the context of the ideological heritage of V. Lypynski.

The article is devoted to the role of the Ukrainian ruling elite in the process of nation-building and democratic transformation. The specific conditions of its formation in Ukraine, the characteristic features and peculiarities are pointed out. The dynamics of contemporary political regime in the context of the antinomies — democracy/authoritarianism is investigated. Considerable attention is paid to the disclosure of shadow aspect of policy relations, the role of political and economic groups in determining the vector of social change.

Key words: elite, state, democratic transformation, the political regime, neopatrimonial relationship.

На початку ХХІ століття перед українським суспільством постала нагальна потреба виходу зі стану перманентних криз, насамперед політичних, і набуття сталого демократичного поступу. Вимоги адекватного реагування на внутрішні запити суспільства наочно підтвердили події Помаранчевої революції, коли консервування внутрішніх протиріч на тлі повільного зростання антидемократичних тенденцій призвело до відкритого протистояння влади та опозиції. Тому зараз, як ніколи, потрібні виважені кроки, які спиралися б на конструктивний діалог всередині правлячої еліти, між державними та громадськими інститутами, між владою та народом, на відміну від домінування та протистояння, які мають тенденцію до відтворення.

Інший чинник, який перешкоджає розбудові демократії, пов'язаний з відсутністю в суспільстві згоди щодо головної мети або вектору суспільних перетворень. Його дія в останні роки набуває особливої гостроти у зв'язку з тим, що спостерігається явна ескалація ворожнечі в середині української владної еліти.

Метою статті є визначення ролі української адміністративно-правлячої еліти у процесах демократичної трансформації.

Проблема становлення української політичної еліти, її впливу на процеси державотворення та демократії знаходиться у полі зору вітчизняних науковців, серед яких треба відзначити роботи В. Журавського, Б. Кухти, О. Кучеренка, А. Луценка, С. Максименка, М. Михальченка, С. Приходька, М. Теплоухова, М. Шульги, А. Якубовського.

Заслуговує на увагу одна з останніх робіт Миколи Шульги, де пропонуються оригінальні версії класифікації української еліти і основних етапів становлення правлячої еліти в Україні. На думку вченого, помітну роль в історії України грали, насамперед, радянська партійно-адміністративна і господарська еліта, дисиденти, кримінальна еліта, нова адміністративна еліта, бізнес еліта, політична еліта. Періодизація етапів становлення правлячої еліти в Україні, яку пропонує вчений, обумовлена змінами соціально-класової структури українського суспільства, формуванням нових верств бюрократії незалежної держави, перерозподілом капіталів, створенням кланово-олігархічних груп, тінізацією економіки тощо. Перший етап — 1989–1994 рр. У цей час формується нова еліта, яка співіснує зі старою. Другий етап — 1994–1999 рр. На цій фазі відбувається накопичення обсягів капіталів у всіх трьох групах еліти: старій правлячій, новій правлячій і новій кримінальній. Третій етап — 2000–2004 рр. Три групи еліт зливаються в одну нову (прокучмівську). Четвертий етап, за визначенням М. Шульги, починається з 2004 р. Його ознаки: розкол владної еліти, послаблення владної вертикалі, посилення ролі регіональних еліт та неопотизму [1, с. 25, 34–35]. З приходом до влади у 2010 р. адміністрації В. Януковича почався п'ятий етап формування адміністративно-владної еліти в Україні, ознакою якого стало посилення владної вертикалі, зокрема інституту президентства, як необхідної умови подолання кризи влади в Україні.

Проголошення України незалежною державою відкрило широкі можливості для її всебічної реорганізації та якісного оновлення. У перехідний період передбачалося здійснити структурні зміни у всіх сферах суспільного життя, сформувати інститути власної державності і перейти від формальної незалежності до реального суверенітету. Сутність переходу полягала у відмові від командно-адміністративної системи із залишками тоталітарного режиму до сучасної соціально орієнтованої ринкової економіки, демократичних і гуманних суспільних відносин. Чимало проблем потрібно було вирішити в плані духовного відродження нації, подолання стереотипів старого мислення.

Багато чого не можна було зробити відразу, шляхом адміністрування. Нові суспільні відносини мали вирости з нових форм господарювання, умов існування громадянського суспільства, демократичної свідомості вільних, у повному сенсі цього слова, громадян. Але на перешкоді ставало «революційне нетерпіння мас». Над раціональними діями часто переважало відчуття непогрішимості та безпомилковості у власних діях, нерозуміння глибинних процесів розвитку соціуму, а тому спостерігалось занадто велике захоплення адмініструванням, намагання якомога швидше зруйнувати старе, не побудувавши нового тощо.

Керівництво країни, яке не мало досвіду демократичної трансформації, діяло з позицій спрощених уявлень про сутність західної моделі демократії, не враховуючи її специфіки та історичних обмежень. Запровадження приватної власності здавалося єдиним правильним засобом створення сучасної ринкової економіки, а впровадження інститутів вільних виборів, багатопартійності й демократичних свобод (слова, друку, громадських об'єднань тощо) — демократичного політичного ладу. Українські демократичні провідники, які висунулися в період перебудови, переважно не були готові до рішення надскладних завдань демократичної трансформації суспільства. Більше того, за своїми професійними і діловими якостями вони часто поступалися представникам старого адміністративного апарату і логічно з часом були відсунуті на периферію політичного процесу.

Доленосним для України стало прийняття у 1996 р. Конституції, яка знаменувала перехід українського суспільства в нову якість, юридичне закріплення її прагнень щодо розбудови демократичної, соціальної та правової держави. Основний Закон відкривав нові можливості для формування демократичного політичного режиму. Однак недосконалість правової бази, економічні негаразди і, напевно, головне, суб'єктивний чинник стали на заваді планомірному та незворотному поступу до демократії. Постійні конфлікти у трикутнику влади «президент-парламент-уряд» стали «візитною карткою» української політичної еліти. Все це призводило до того, що процеси демократичних змін у різних сферах життя суспільства протікали нерівномірно, а то й взагалі були загальмовані, що з особливою гостротою проявилось наприкінці ХХ–на початку ХХІ століття.

Аналізуючи невдачі на шляху модернізації перших півтора десятка років незалежності України, її відставання від деяких інших посткомуністичних країн, вчені вказували на певні об'єктивні та суб'єктивні чинники, які були закладені і у стартових можливостях України. Одним із головних факторів, що загальмував перехід до демократії, є відсутність ефективної держави. «На відміну від розвинених країн Заходу, сучасна Україна й досі не сформувалася як повноцінна держава-нація зі своїми чітко окресленими національними інтересами, заснованими на національних цінностях, щодо яких склався би консенсус, як всередині політичної еліти, так і переважної частини її громадян», вважають українські вчені [2, с. 19].

Пітер Ордушук у свій час підкреслював, що суспільство, яке намагається радикально змінити фундаментальні соціально-економічні відносини, повинно насамперед забезпечити умови для досягнення спільної згоди, консенсусу з питання щодо напряму перетворень. Однак за умови поспішного впровадження у життя демократичних інститутів, властива для демократії тенденція до нестабільності «може призвести до послідовного блокування різними коаліціями (причому завжди коаліціями більшості, щоправда кожного разу різного за складом) всіх пропонованих програм перетворень». Це, на його думку, може зробити неможливим формування необхідних для подальшого демократичного розвитку інституціональних форм [3, с. 55]. Саме така ситуація склалася в українському суспільстві протягом майже усіх років незалежності, коли внутрішні протиріччя в колі правлячої еліти унеможливили цілеспрямовані зусилля в напрямі демократичного реформування.

Сучасний демократичний дискурс в якості обов'язкової умови існування стабільної демократії розглядає наявність ефективної та потужної держави. Проте ейфорія форсованих реформ в Україні, як, власне, і в окремих інших перехідних постсоціалістичних державах, зумовила помилкове тлумачення демократичного розвитку як процесу роздержавлення. Це, зокрема, виявилось у самоусуненні держави від відповідальності за долю і якість ринкових перетворень. Така позиція державних інституцій призвела до соціального невдоволення державою, що виявляється у різних формах — від соціального протесту до вивозу капіталу за межі держави, а також у тотальній криміналізації суспільства [4, с. 125–126]. Як наслідок, маємо вкрай низькі показники рівня довіри до сучасної української держави. Парадоксально, але фактом є те, що українські громадяни вбачають найбільшу загрозу для свого життя не у міжнародному тероризмі або ж у будь-якій іншій країні, але саме у власних можновладцях. Причому, цей показник у 2009 р. порівняно з 2006 р. виріс більше ніж на десять пунктів (табл. 1).

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 4 по 8 квітня 2009 року в усіх регіонах України. Опитано 1989 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

Відсутність ефективної держави є наслідком проблеми створення повноцінної української нації. Як свого часу зауважував В'ячеслав Липинський, «без власної держави нема й не може бути нації української», проте нація наша «роз'єднана політично, ідейно і культурно» [7, с. 41, 43]. Провідний спеціаліст із питань національної безпеки О. Гончаренко, зауважує, що «прискорене будівництво національної держави потребувало консолідованої національної ментальності; швидка консолідація національної ментальності виявилася дуже важкою, якщо не неможливою без сильної унітарної держави» [5, с. 142].

Чи існує загроза Україні від...

Країни	Так		Ні		Важко відповісти	
	2006 р.	2009 р.	2006 р.	2009 р.	2006 р.	2009 р.
США	36,8	27,6	48,97	57,1	14,3	15,3
Росія	18,0	21,4	71,5	69,9	10,5	8,7
Інші країни	11,2	13,3	64,7	64,0	24,1	22,7
НАТО	36,9	30,9	44,4	53,1	18,7	16,0
Українська влада	40,0	50,6	43,8	38,8	16,1	10,7
Міжнародний тероризм	38,0	36,7	40,9	47,2	21,1	16,2
Протистояння між різними регіонами країни	32,8	35,6	48,9	48,4	18,2	15,9

Джерело: Центр Разумкова. Соціологічні дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=235

На протиріччя, яке не вдалося подолати будівникам української держави на початку ХХ століття, вказував ще В'ячеслав Липинський у відомій праці «Хам і Яфет», коли аналізував причини падіння уряду гетьмана Павла Скоропадського у 1918 році. Сутність його роздумів можна висловити народною мудрістю, яка стверджує, що не можна ставити воза попереду коня. «Нація — це перш за все єдність духовна, культурно-історична. Значить, для народження нації необхідне довге співжиття даного громадянства на даній території в одній власній державі. Нація — єдність духова — родиться завжди від держави — єдності територіально-політичної — а не навпаки. [...] Територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племінно-культурно-віроісповідно-національна лягла в основу всіх держав цілого світу», наголошував вчений [6, с. 65–66].

Дискутуючи зі своїми опонентами навколо питань: чому не вдалася будова національної незалежної держави і хто несе за це відповідальність, вчений дійшов висновку, що саме відсутність «провідної верстви», яка була б державницькі та національно орієнтована, призвела до цього.

В. Липинський прагнув до створення аристократії, «але здорової, міцної, до творчості здатної, а не штучного консервування аристократії здегенерованої і безсилої» [6, с. 104]. Провідник українського державотворення вбачав нагальну потребу в організації «сильної і авторитетної групи», навколо якої могла б об'єднатись (як колись у варязько-князівській чи шляхетсько-козацькій добі) й політично організуватись українська нація. «Без теоретичного і практичного розв'язання цього проблему ніякі, навіть найкращі орієнтації не допоможуть нам стати нацією ані державою» [6, с. 68]. Важливим джерелом формування нової української еліти В. Липинський називав хліборобський клас. Однак він не обмежував нову еліту окремо визначеним класом: «найкращі між хліборобами, найкращі між військовими, найкращі між робітниками, найкращі між інтелігентами, найкращі між промисловцями і т. д. — ось нова українська аристократія» [7, с. 104]. Тобто не мітингові оратори, а практичні працівники, виробники конкретного продукту, а не демагоги. Водночас, мислитель вважав, що знайти найкращих організаторів і залучити до державної праці не може «навіть найкраща виборна влада, бо вона, перш за все, мусить числитись не з талантом, а з партійним цензом людини» [7, с. 45].

Серед проблем, що стоять на заваді створення повноцінної еліти, В. Липинський називав деякі особливості національного характеру, історичні традиції та брак аристократичних чеснот. Він виокремлював «дві рівності авторитету»: рівність демократичну, «яка руйнує авторитет», і рівність аристократичну, «яка будує авторитет». Пояснюючи їх принципову відмінність, він зауважував, що в часи дегенерації Запоріжжя своїм виборним отаманам, за вибором, мазали болотом голову і в руку замість булави вкладали очеретину. В такий спосіб вони символізували «принцип демократичної рівності авторитету, мовляв, хоч Ти і на чолі, але Ти таке саме нічтожество і сміття, як і ми, і ми кожної хвилини можемо тебе скинути. Цей принцип пройшов

у плоть і кров нашої нації і став предметом похвальних гімнів для наших істориків, політиків і цілої нашої демократії» [8, с. 200]. У лицарства, яке побудувало всі великі держави, продовжував свою думку вчений, був звичай «при пасуванню на лицаря ставати на коліна перед старшим, і там само ставати завжди на коліна перед першим лицарем в державі, перед Монархом. І той Монарх міг дати наказ карати провинившогося лицаря, але не міг оддати наказу дати йому сто нагаєк, як це завжди робили сильні запорожські отамани зі свободолюбивими демократичними запорожцями». Підсумовуючи, вчений наголошував на тому, що коли ми хочемо сотворити українську державу, «ми мусимо творити все зростаючи, а не так, як наша демократія, все падаючі авторитети». Крім того, як завжди, «ми повинні пам'ятати, що ми хочемо сотворити Україну, а не захопити в свої руки... владу [8, с. 200, 201].

В'ячеслав Липинський, розмірковуючи над долею державності в Україні, вважав, що однією з головних причин того, що не вдалося побудувати українську незалежну державу є, насамперед, відсутність консолідації серед української еліти, її низькі моральні якості, отаманство, «брак любові до своєї громади, натомість любов тільки до себе, свого “я”» [6, с. 63]. Мислитель в ім'я України закликав до єдності, яка базується на «безкомпромісової внутрішньої моралі. Яки ж основи цієї моралі? Любов — що не значить коров'яче взаємолизнання, а тоді раптом рогом у бік. Покура — що не значить хитрість і низькопоклонство. Вірність — в серці, а не на язиці. І почуття спільності, а не злобне вишукування в оці ближнього пилінки... Коротко: шляхетність, благородство» [6, с. 74].

Отже, той, хто хоча б побіжно спостерігає за формуванням політичних відносин в Україні, погодитися з думкою, що проблема консолідації української громади на базі високих моральних якостей ще залишається актуальною.

Для всіх недемократичних режимів є притаманною загальна риса — це намагання «приватизувати» сферу публічної політики, вивести її з під контролю громадськості і перевести в площину неформальних зв'язків, де панують нераціонально-легітимні норми суспільних відносин, а відносини неопатримоніального типу. Патримоніальний (лат. *patrimonialis*) — спадковий, родовий. За спостереженнями вітчизняного дослідника Олександра Фісуна, в Україні, як і більшості пострадянських країн, склалася саме така система суспільних відносин [9, с. 27].

Сутність процесу політичного реформування в нашій країні у період кінця ХХ—початку ХХІ ст. можна схарактеризувати, слідом за американським вченим Томасом Карозерсом, як еволюційний — від «режиму домінуючої влади» (*dominant-power politics*) до режиму «безплідного плюралізму» (*feckless pluralism*)*. За Т. Карозерсом, поряд із політичною свободою, проведенням регулярних виборів у країнах із таким режимом відбувається чергування у влади дійсно різних політичних угруповань. Однак попри позитивні зміни демократія залишається крихкою та проблематичною через те, що демократичні інституції не призводять до позитивних змін у житті людей. Політична участь, хоча й достатньо широка під час виборів, «не простягається далеко за межі голосування. Політичні еліти всіх головних партій або угруповань сприймаються масовою свідомістю, як корумповані, неефективні та егоїстичні, глибоко байдужі до долі країни. Чергуючи у владі, вони лише спекулюють на її проблемах, не вирішуючи жодної з них» [10, с. 50–53].

Режим домінуючої влади в Україні почав формуватися у другій половині 90-х років і завершеного вигляду набув на початку 2000-х. Намагання закріпити його викликало відповідну реакцію опозиції та громадськості, що вилилась у відомі акції громадянської непокори 2003 року і Помаранчеву революцію 2004 року. Після президентських виборів 2004 року відбулися певні демократичні зміни, які призупинили процес сповзання України до авторитаризму. Однак нова влада, в силу низки об'єктивних та суб'єктивних причин, не

* Автор погоджується з головними тезами критики Антоніни Колодій теоретичної схеми американського дослідника, зокрема, неправомірністю віднесення їм України до, так званої, «сірої зони», поряд з явними світовими аутсайдерами процесів демократичного реформування [11, с. 19–20]. Однак семантика метафори «безплідний плюралізм» здається дуже влучною щодо українських реалій.

спромоглася забезпечити належний рівень інституційної стабільності суспільства та послідовності у демократичному реформуванні.

Можна казати, що зараз в Україні вибувається зворотній процес: перехід від «безплідного плюралізму» до «режиму домінуючої влади». Це добре, чи погано? Покаже час.

Узагалі викликає сумнів здатність нинішнього покоління владних політиків долучити Україну до клубу провідних країн Європи та світу. На підтвердження цієї тези можна навести фрагменти інтерв'ю кореспондента «Дзеркала тижня» Юлії Мостової із Збігневим Бжезінським наприкінці 2005 року (тобто через рік після перемоги Помаранчевої революції).

Кореспондент: — Чи є у вас почуття, що нинішня українська політична еліта себе зжила й вихолостила? Вона здебільшого не в змозі комутуватися з цивілізованим світом; генерувати та втілювати проривні ідеї. Але водночас нове покоління ще не піднялося, тому ця вироблена еліта закріплюється у владі виборами 2004 і 2006 років. Чи бачите ви проблему в тому, що в найближчі п'ять років ми житимемо з цією елітою, не розведеною новими силами?

З. Бжезінський зауважив, що «Ющенко й певною мірою Тимошенко ще не зробили достатньо для того, аби мобілізувати молоду еліту й наповнити її енергією владу. Ця еліта вже починає формуватися в Україні. Але лідери держави не витягли її, скажемо так, на експлуатаційний рівень. Тому головна революція попереду — це не кривава революція, а революція зміни поколінь» [12].

Історичний досвід свідчить, що зміна правлячих еліт є необхідною умовою переходу від однієї суспільно-політичної системи до іншої. Тим більше, коли йдеться про перехід від авторитарних порядків до демократичних. В Україні, після здобуття незалежності, в силу певних причин, такої зміни практично не відбулося. На думку автора, нова політична еліта, яка була б загартована тривалою політичною боротьбою, мала б досвід державного управління в умовах політичної свободи, була би здатна мислити категоріями державного, а не егоїстичного вузькопартійного, групового або приватного інтересу, ще не встигла сформуватися. Ця обставина суттєво гальмує поступ країни до народовладдя. Представники політичних сил, які дістаються влади, послідовно демонструють відсутність бажання і вміння працювати консолідовано на благо держави, цивілізовано вирішувати спірні питання та розв'язувати конфлікти. Якщо об'єднатися «проти» і перемогти політичного суперника ще вдається, то спільна діяльність в інтересах загального блага — ні. Це яскраво продемонстрували кризові періоди в житті українського суспільства наприкінці 80-х-початку 90-х років ХХ ст., події Помаранчевої революції, колізії з формуванням парламентської більшості після виборів 2006 року, а також політична криза після дострокових виборів 2007 року.

Відомий український політолог Володимир Полохало висловив думку, яка була неоднозначно сприйнята певними колами науковців та громадськості. Йдеться про те, що політично самостійною Україна стала цілком несамостійно, внаслідок невдалого пучку ортодоксальної частини колишньої радянської партійної номенклатури у серпні 1991 року, «а не в результаті внутрішніх політичних процесів — національно-визвольних змагань чи демократичних намагань української політичної контреліти, яка почала формуватися у 1988–1991 роках. [...] Отож, самостійність, соціальний та політичний карт-бланш отримала насамперед номенклатура, а не дискриміновані нею численні соціальні суб'єкти політичного життя», вважає вчений [13, с. 17].

У цьому контексті принциповим є зауваження Галини Зеленько про те, що тривала залежність України від Російської імперії і тоталітарного СРСР, відсутність повноцінної державності «фатально загальмували процеси консолідації суспільства та національної еліти, яка була здебільшого елітою культурно-науковою, а не політичною» [14, с. 200].

Як справедливо зауважують українські вчені, «на пострадянському просторі відбувалося зрощування фінансового капіталу з держапаратом, або, інакше кажучи, простежувалася тенденція до приватизації державного апарату фінансовими колами, внаслідок чого помітним став дрейф до формування не демократичного, а олігархічного ринку» [15, с. 160]. По суті

існуючий режим діяв всупереч реальним суспільним потребам і поступово перетворювався в акціонерну компанію для експлуатації національного багатства.

Отже, політичний режим, що склався в Україні має перехідний характер, який можна охарактеризувати, як частково демократичний. За роки незалежності Україна здійснила певні ліберальні й демократичні реформи, однак досі не вийшла зі стану перехідної невизначеності. Режиму притаманні не лише елементи авторитарної практики, неопатримоніальних відносин, а й панування корпоративних інтересів на шкоду загальнонаціональним. Протиріччя та суперечки в колі правлячих еліт значно ускладнюють процеси переходу до демократії, і ставлять під сумнів їх успішне завершення у найближчій перспективі. Зараз перед країною постала нагальна проблема консолідації суспільства, недопущення його дезінтеграції по лінії тих розмежувань, що склалися історично і штучно поглиблюються окремими політичними силами. Попри всі труднощі та перешкоди українське суспільство має підстави для просування до режиму консолідованої демократії.

-
1. Шульга Н. Этапы становления политической элиты в Украине в годы независимости / Н. Шульга // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 24–37.
 2. Горбулін В. П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – № 2. – С. 13–26.
 3. Ордешиук П. Американская политическая система: поиск эффективной демократии / П. Ордешиук // Свободная мысль. – 1991. – № 14. – С. 44–55.
 4. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть / Горбатенко В. П. – К. : Академія, 1999. – 240 с.
 5. Гончаренко О. М. Национальные интересы Украины и альтернативы стратегии безопасности развития / О. М. Гончаренко // Глобальные трансформации и стратегии развития : монографія / [О. Г. Белорус, Д. Г. Лукьяненко и др.]. – К. : Ориане, 2000. – С. 142–155.
 6. Липинський В. Хам і Яфет / В'ячеслав Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.
 7. Липинський В. Листи до братів-хлеборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії / [ред. Я. Пеленський]. – Київ – Філадельфія : АТ «Книга», 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – 470 с.
 8. Липинський В. Мораль і політична дія / В'ячеслав Липинський // Консерватизм : Антологія / [упоряд.: О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Вид-во «Смолоскип», 1998. – С. 196–201.
 9. Фісун О. Пострадянські політичні режими: неопатримоніальна інтерпретація / Олександр Фісун // Агора. Україна – нові перспективи. – К. : Стилос, 2005. – Вип. 1. – С. 2–33.
 10. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Томас Карозерс // Политическая наука. Политическое развитие и модернизация: современные исследования : сб. науч. трудов. – М. : ИНИОН РАН, 2003. – № 2. – С. 42–65.
 11. Колодій А. Від «Сірої зони» до кольору сонця: помаранчева революція і демократичний перехід в Україні / Антоніна Колодій // Агора. Україна – нові перспективи. – К. : Стилос, 2005. – Вип. 1. – С. 9–23.
 12. Мостова Ю. Збігнев Бжезінський: Європа від Карбо да Рока до Камчатки / Юлія Мостова // Дзеркало тижня. – 2005. – 3 груд.
 13. Полохало В. Неототалітарні трансформації посткомуністичної влади в Україні : матеріали дискусії відкритого засідання Київського міжнародного клубу «Політична думка» / Володимир Полохало // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 16–17.
 14. Зеленько Г. «Навздогінна модернізація»: досвід Польщі та України / Галина Зеленько. – К. : Критика, 2003. – 215 с.
 15. Кремень В. Україна: проблеми самоорганізації : в 2 т. / Кремень В., Табачник Д., Ткаченко В. – К. : Промінь, Т. 1 – 2003. – Т. 2: Десятиріччя суспільної трансформації. – 2003. – 464 с.

КРАТОЛОГІЧНІ ІДЕЇ У ПОЛІТИЧНІЙ СПАДЩИНІ В. ЛИПІНСЬКОГО

Аналізуються кратологічні ідеї у творчості В. Липинського. Висвітлений термінологічний апарат українського мислителя у теорії влади й еліт, погляди на способи формування еліти, на їх роль і місце в українському державотворенні. Закцентовано увагу на ролі, яку В. Липинський приділяв політичній волі, проведено паралелі між баченням легітимності політичної влади Липинським і українським сьогоденням.

Ключові слова: еліта, влада, кратологія, політична воля, легітимність влади.

Bulbeniuk Switłana. Idee władzy w spuściźnie politycznej W. Lipińskiego.

Artykuł poświęcono teoriom władzy w spuściźnie politycznej Lipińskiego. Pokazano aparat terminologiczny myśliciela ukraińskiego w teorii elit i władzy, jego poglądy na sposoby kształtowania się elit, na ich rolę i miejsce w tworzeniu się państwa ukraińskiego. Zwócono uwagę na rolę, którą przydzielał Lipiński woli politycznej, porównano legitymność władzy w ujęciu Lipińskiego ze współczesnymi realiami ukraińskimi.

Słowa kluczowe: elita, władza, kratologia, wola polityczna, legitymność władzy.

Бульбенюк Светлана. Кратологические идеи в политическом наследии В. Липинского.

Анализируются кратологические идеи в творчестве В. Липинского. Рассматривается терминологический аппарат украинского мыслителя в теории власти и элит, его взгляды на способы формирования элиты, на их роль и место в становлении украинского государства. Акцентировано внимание на значении, которое придавал В. Липинский политической воле, проведены параллели между взглядами В. Липинского на легитимность политической власти и украинской современностью.

Ключевые слова: элита, власть, кратология, политическая воля, легитимность власти.

Bulbeniuk Switłana. Kratological ideas in the political heritage of V. Lypynski.

This article is devoted to the kratological ideas in the Lypynski's works. The terminology of the Ukrainian thinker in the theory of power and elite views on ways of forming the elite of their role and place in the Ukrainian state is shown. The attention is paid to the role that V. Lypynski played in political will, the parallels between the vision of the legitimacy of Lypynski's political power and Ukrainian reality are made.

Key words: elite, power, kratologic, political will, legitimacy of power.

Наукова спадщина В. Липинського, безумовно, стала могутнім поштовхом у становленні вітчизняної політичної науки. Саме В. Липинський був тим мислителем, довкола історіософічних й суспільно-політичних пошуків, до якого сформувалася державницька школа української науки. І хоча ім'я цього видатного вченого асоціюється передусім із теорією консерватизму, варто зазначити, що його суспільно-політичні дослідження охоплювали значно ширше коло проблем, актуальних і для сучасного політологічного знання. Окрему увагу, на нашу думку, варто звернути на кратологічні ідеї, які можна виокремити у теоретичних напрацюваннях науковця.

Саме політична влада характеризується універсальністю свого впливу та публічністю реалізації. Отож, не дивно, що з'ясування таких питань, як: «У чому полягає природа влади?»; «Яким чином можна визначити межі функціонування влади? Які фактори їх обумовлюють?»; «Чи має політична влада ціннісні засади функціонування? Які вони?», — та багато інших завжди були в ракурсі дослідницької уваги не лише науковців-політологів, але й фахівців у різних царинах соціально-гуманітарного спрямування.

Певні кратологічні ідеї ми можемо знайти навіть у працях тих вчених, предметом теоретичних і прикладних пошуків, яких безпосередньо влада, як категорія політології, не виступає. Втім, проблематика владних відносин, функціонування влади так чи інакше входили і входять у коло інтересів більшості авторитетних політичних мислителів. Як підкреслює російський дослідник В. Сергєєв, чим більше розвинутою ставала політична наука, тим більше питання про владу переводилося у сферу досліджень про форми її обмеження, до аналізу

інституціональних структур, які дозволяють здійснювати владу тощо. Таким чином, робить висновок В. Сергеев, проблема субстанціональності влади, її феномену поступово перейшла з царини уваги політичної науки до сфери філософських пошуків або безпосередньої політичної практики [1, с. 179].

Звертаючись до політичної спадщини В. Липинського, як творця теорії українського консерватизму, необхідно виокремити наступні її специфічні риси, що мають дотичність до ідей сучасної кратології. Так, перш за все, варто зазначити, що оригінальна термінологія науковця засвідчує про його намагання виробити власний понятійний апарат, який, за словами К. Галушко, визначався деякою архаїчністю та можливістю неоднозначного тлумачення [2, с. 226]. Проте, використані В. Липинським у своїй консервативній теорії такі поняття, як «класократія», «провідна верства», «правляча верства», «охлократичні терористичні диктатури», — на наше переконання, не втрачають актуальності й сьогодні. Скажімо, і вітчизняні, і зарубіжні дослідники, здійснюючи аналіз провідних суб'єктів політичної влади у сучасній Україні, вказують на їх «квазі-» або «псевдоелітарність». Тому цілком доречним уявляється вживання термінів, запропонованих В. Липинським — «провідна верства» або «правляча верства», втім у дещо іншому контексті, ніж їх розглядав науковець.

Другою визначальною рисою суспільно-політичної теорії В. Липинського з огляду на досліджувану проблематику є переконання вченого у тому, що метою політики є не сам рух, а реалізація політичних прагнень, що породжують його. Причому, як вважав мислитель і політичний діяч, навіть найкращі прагнення і найблисучіші ідеї не можуть бути втілені в життя без ефективного застосування та реалізації влади. Адже саме влада є тим суспільно-політичним феноменом, який дає поштовх до розуміння й адекватного тлумачення політики в цілому, функціонування політичних систем, політичних інститутів та перебігу політичних процесів зокрема. Отже, зрозумівши сутність влади, на переконання В. Липинського, ми зможемо проаналізувати специфіку політичних відносин у суспільстві. Основою влади, у свою чергу, виступає воля, ірраціональний потяг до творчості: «Політична умілість складається зі стихійного, ірраціонального хотіння, свобідної волі до творчості [3, с. 403].

«Воля», «хотіння творчості» є не тільки важливими поняттями для аналізу природи влади, але й для з'ясування особливостей вияву динаміки політичного життя суспільства. Воля і хотіння творчості як засади влади, вважав В. Липинський, обумовлюють необхідний у політиці волюнтаризм: чим сильнішою серед провідної верстви будуть воля і хотіння творчості, тим найкращим чином її представники зможуть реалізувати провідні цілі національного розвитку, обравши найбільш оптимальні методи політичного управління, які мають базуватися на «...підставах даних науки, досвіду й традицій керувати» [3, с. 407]. Таким чином, консервативні ідеї щодо необхідності дотримання традицій у царині державного управління, мислитель доповнює актуальною і у XXI столітті думкою, про ірраціональний характер політики та влади, які значною мірою підпадають під вплив суб'єктивних, волюнтаристських мотивів і чинників. До того ж, сам В. Липинський називав власну політичну позицію «волюнтаристською», при цьому не вживаючи терміну «еліта» [4, с. 124]. Необхідно не провести також паралелі з вітчизняним політичним сьогоденням, бо сучасна українська влада є надзвичайно персоналізованою, втім їй бракує інституціалізації (не формальної, але реальної — такої, яка з роками, десятиліттями або навіть століттями перетворилася політичну звичку, традицію, норму).

По-третє, аналізуючи ідеї В. Липинського про те, що сила, воля, боротьба, хотіння творчості виступають домінантами політичної концепції науковця, цілком логічним виступає зосередження його дослідницької уваги на проблемі необхідності становлення сильної державної влади. Така сильна державна влада потребує лідера, який би власним авторитетом й відданістю загальній справі державотворення став прикладом і примусив би усіх інших виконувати закон. Тільки сильна державна влада здатна стати поважною, шанованою своїми підданими (у сучасних умовах — громадянами), а значить — стати легітимною.

Розглядаючи проблему авторитету й сили політичної влади бажано й дослідити питання про легітимні засади функціонування такої влади. Згідно з теорією В. Липинського двома найголовнішими ознаками «провідної верстви» мають бути саме сила й авторитет. Так, сила влади ґрунтується на ірраціональному хотінні творчості: «без стихійної волі до влади, до сили, до ризику, до самопожертви, до панування – не може постати серед нації національна аристократія» [3, с. 417]. У свою чергу, моральний авторитет влади, а значить — й правлячої верстви (еліти), за словами мислителя, залежить від законності її дій, від рівня її правової свідомості. Використання владою сили обов'язково повинно мати законну підставу та неодмінно відповідати нормам суспільної моралі. На переконання науковця, «авторитет влади залежить від двох причин: від моралі національної еліти й від ступеня сприйнятливості керованих існуючого політичного устрою» [5, с. 396].

Для В. Липинського питання про легітимність влади пов'язане з проблемою ставлення до історичних форм національної аристократії у державотворенні та соціальному будівництві незалежно від того, про який тип держави йдеться, і які політичні сили є у даний момент провідними. Таким чином, вчений виокремлює ще одну дуже суттєву ознаку легітимності політичної влади — позачасовість і позатериторіальність. Як він вважав, засадами формування легітимності мають бути високий (або навіть найвищий) рівень політичної культури, соціального розвитку та забезпечення громадянських прав і свобод. Причому, В. Липинський постійно підкреслював: подібний рівень розвитку політико-правових і соціальних відносин найчастіше спостерігається у тих країнах, де збережена аристократія і монархія у конституційній формі, тобто історично сформовані та ретельно дотримуються політичні традиції конституціоналізму, правосвідомості й поваги до людини, які утворюють своєрідний політико-культурний континуїтет. Зрозуміло, мислитель переносить принцип континуїтету зі сфери міжнародного права (теорія неперервності держави як суб'єкту міжнародних відносин) до царини внутрішньої політики держави.

Оскільки у В. Липинського легітимність влади розглядається виключно в контексті концепції національної аристократії, важливою стає проблема її формування. Як відомо, він виділяв три способи організації національної аристократії — охлократію, демократію та класократію, найкращою з них називаючи останню: «Українська Держава має бути здобута лише класократією: політичною співпрацею авторитетних класових провідників, обмежених, у своїм бажанню якнайбільшою для свого класу влади, послухом одному всеохоплювальному державно-національному закону і зберігаючій цей закон одній Гетьманській Верховній Владі» [6, с. 86]. Як писав один із найавторитетніших дослідників наукової спадщини ідеолога українського консерватизму І. Лисяк-Рудницький: «...великою і невмирущою заслугою Липинського є те, що він був першим українським мислителем, який сформулював проблему легітимності влади... Липинський єдиний розумів, що, аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави повинна засновуватись на принципі легітимності й тим обмежуватись» [8, с. 172].

Таким чином, базовими поняттями у концепції національної аристократії В. Липинського є «матеріальна сила», «моральний авторитет» та «воля до влади». Безумовно, сьогодні ці поняття можуть розглядатися дещо в іншій інтерпретації, втім, на наш погляд, вони залишаються ключовими, як у дослідженнях проблем становлення національної еліти, так й у кратологічних концепціях.

-
1. *Сергеев В. М.* Проблема влади / В. М. Сергеев // Поліс. – 2008. – № 2. – С. 179–182.
 2. *Галушко К. Ю.* Консерватор на тлі доби: В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських «правих»/ Галушко К. Ю. – К. : Темпора, 2002. – 288 с.
 3. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – К. : Філадельфія, 1995.

4. *Філософська думка в Україні* : бібліографічний словник / [авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін.]. – К. : Універ. вид-во «Пульсари», 2002. – 244 с.
5. *Соціологічна думка в Україні* : навч. посібник / [М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін.] – К. : Заповіт, 1996. – 424 с.
6. *В'ячеслав Липинський та його доба* : наук. видання / [упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко]. – К. – Житомир, 2008. – 390 с.
7. *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе* / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 2. – 573 с.

Wasył Buszenko

Wołyński Uniwersytet Narodowy imienia Łesi Ukrainki

OPOZYCJA POLITYCZNA W PROCESIE EWOLUCJI POLSKIEGO SYSTEMU DEMOKRATYCZNEGO W LATACH OSIEMDZIESIĄTYCH

Artykuł ukazuje opozycję polityczną w Polsce, jej miejsce i rolę w systemie politycznym państwa polskiego. Pokazano zróżnicowany charakter opozycji, przyczyny jej powstania, znaczenie „Solidarności” dla społeczeństwa polskiego. Autor naświetla warunki wewnątrz i zewnątrzpolityczne, które zadecydowały o wzroście roli opozycji w Polsce w analizowanym okresie.

Słowa kluczowe: Opozycja polityczna, ruch „Solidarność”, wartości społeczne, symbole polityczne.

Бусленко Василь. *Політична опозиція в процесі еволюції польської демократичної системи у вісімдесятих роках.*

Розглядається політична опозиція в Польщі, її місце і роль у політичній системі польської держави. Представлено різномірний характер політичної опозиції, причини її виникнення, значення «Солидарності» для польського суспільства. Автор аналізує внутрішньо- і зовнішньополітичні умови, які спричинили зміцнення опозиції у Польщі в аналізованій період.

Ключові слова: політична опозиція, рух «Солидарність», політичні символи, політичні цінності.

Buslenko Wasyl. *Polityczna opozycja w procesie ewolucji polskiej demokratycznej systemu w osiemdziesiątych latach.*

Rассматривается политическая оппозиция Польши, ее место и роль в политической системе польского государства. Показан разноплановый характер политической оппозиции, причины ее возникновения, значение «Солидарности» для польского общества. Автор анализирует внутренне- и внешнеполитические факторы, которые привели к усилению оппозиции в Польше в анализируемый период.

Ключевые слова: политическая оппозиция, движение «Солидарность», политические символы, политические ценности.

Buslenko Wasyl. *Political opposition in the evolution of the Polish democratic system in the eighties.*

The political opposition in Poland, its place and role in the political system of the Polish state are analyzed in the article. Promiscuous nature of the political opposition, the reasons for its occurrence, the value of «Solidarity» for Polish society are presented. The author analyzed internal and external conditions that led to the strengthening of the opposition in Poland in the analyzed period.

Key words: political opposition, movement «Solidarity», political symbols, political values.

W latach siedemdziesiątych a zwłaszcza osiemdziesiątych XX wieku proces erozji systemu socjalistycznego w Polsce postępował szybciej niż w pozostałych krajach socjalistycznych. U jego źródeł leżały przyczyny zarówno historyczne (narodowe, społeczne, gospodarcze), jak i szczególna sytuacja (w tym czynniki geopolityczne). Rezultatem było powstanie instytucji i mechanizmów demokratycznych, z których część wyrastała ponad istniejący system. Dotyczyło to szczególnie dopuszczania istnienia opozycji, która z czasem poczęła działać niemal jawnie, stając się czynnikiem wywierającym wpływ na funkcjonowanie reżimu socjalistycznego [1, s. 460]. To wszystko tworzyło masę krytyczną, której eksplozja przyczyniła się do rozsadzenia systemu politycznego. Procesowi przejścia od systemu socjalistycznego do demokratycznego dynamizmu nadawała opozycja.

Opozycja polityczna działająca w Polsce w latach osiemdziesiątych była jednym z czynników, których oddziaływanie złożyło się na zaistnienie zmian ustrojowych, ich przebieg i formę. Ale zacząć należy od zasygnalizowania niektórych problemów związanych ze zdefiniowaniem „opozycji politycznej” w sposób adekwatny do konkretnych warunków istniejących w Polsce w latach osiemdziesiątych. Problemy te wynikają m.in z następujących cech istniejącego ówczesnie systemu: wykluczenie opozycji jako alternatywy władzy, jednocześnie istnienie różnych opcji politycznych w ramach partii komunistycznej i stronnictw sojuszniczych, — różny poziom represyjności systemu w różnych okresach, dopuszczenie do legalnego działania szeregu względnie niezależnych organizacji, z których najistotniejszą był Kościół, a w latach 1980–1981 NSZZ „Solidarność” (i inne związki).

Uwzględniając powyższe dane K. Łabędź twierdził, że używanie określenia „opozycja polityczna” w tego rodzaju systemie jest w znacznym stopniu umowne, w różnych okresach termin ten może oznaczać coś innego oraz, że z wielu powodów należałoby „opozycję polityczną” odróżniać od opozycji działającej w ramach partii i ugrupowań uczestniczących w sprawowaniu władzy, a także od szeregu względnie niezależnych organizacji, które jako całość trudno zaliczyć do opozycji [2, s. 265].

T. Strzembosz uważa, że w państwie totalitarnym opozycja może istnieć tylko wtedy, gdy jeszcze nie została ukształtowana, albo, gdy pozór istnienia opozycji jest systemowi z jakiś przyczyn potrzebny, lub gdy system ten jest w rozpadzie [3]. Mogą jednak istnieć – dopóki nie zostaną zniszczone lub ubezwłasnowolnione — instytucje i akty oporu. Pojęcie „opozycji” jest pojęciem związanym w sposób istotny z takim państwem demokratycznym lub innym, które dopuszcza nie tylko możliwość wyrażania odmiennych przekonań: politycznych, ideowych, kulturowych, ale także możliwość zmiany na szczytach władzy politycznej w wyniku pewnych procedur (np. głosowania), a nie tylko konfrontacji siłowej [3].

Po tych ustaleniach można przyjąć, że „opozycja polityczna” to system mniej lub bardziej zorganizowanych grup, wyróżniających się dążeniem do pozbawienia władzy partii komunistycznej, w bliższej lub dalszej perspektywie, stopniowo przez ograniczanie jej wpływów, lub całkowicie przy zaistnieniu sprzyjających okoliczności. Było to równoznaczne z dążeniem do zmiany ustroju politycznego, a w efekcie przynajmniej częściowej zmiany ustroju ekonomicznego [2].

Jest to określenie odnoszące się do lat osiemdziesiątych, charakteryzujących się m.in. relatywnie (w porównaniu z okresami wcześniejszymi) niskimi barierami dla działalności opozycyjnej, stosunkowo dużą liczebnością i stopniem zorganizowania opozycji, otwartym wyartykułowaniem dążeń do zmiany ustroju. Tak rozumianą opozycję różniło bardzo wiele — poszczególne ugrupowania miały różną liczebność, zasięg i możliwości oddziaływania w różnych sferach i formach organizacyjnych (miały m.in. postać partii czy klubów politycznych, związków zawodowych, redakcji pism, wydawnictw, grup dyskusyjnych czy samokształceniowych itd.), miały różne możliwości techniczne (warunkowane m. in. dostępem do środków płynących z Zachodu), reprezentowały różne opcje ideowe.

Najważniejsze były jednak różnice taktyczne, w sferze założeń, dotyczące możliwości i sposobów osiągnięcia podstawowego celu. Było to kryterium zasadniczego podziału opozycji na „reformatorów”, „radykałów” i „realistów”, z którym wiązały się po części odmiennie zrealizowane faktycznie funkcje.

Samo istnienie i działanie ugrupowań opozycyjnych spowodowało złamanie monopolu władzy. Opozycyjne ugrupowania kontrolowały i oceniały działania władz, proponując inne rozwiązania, władze traciły swoją monopolistyczną pozycję. Te ugrupowania, które określały się jako partie polityczne, stawiały na porządku dziennym problem bezalternatywności w systemie sprawowania władzy.

Opozycyjne grupy i środowiska, które organizowały społeczny protest i sprzeciw narażały się na represje. W społeczeństwie polskim stwarzało to pewne wzory postępowania, pokazywało istniejące możliwości działania, wzmacniało postawy sprzeciwu, dawało większe poczucie pewności przy ich manifestowaniu. Próby działalności jawnej w okresie po stanie wojennym były podejmowane w zasadzie od 1984 roku, kiedy powstało szereg inicjatyw na rzecz obrony praworządności po morderstwie ks. J. Popiełuszki. Opozycyjny pochód pierwszomajowy w Gdańsku w 1985 roku stał się przykładem, że manifestacja opozycyjna może skutecznie bronić się przed atakiem sił bezpieczeństwa. Opozycja polityczna organizowała także działania mające charakter protestu czy manifestacji, aktywizując i mobilizując do uczestnictwa w nich sporą niekiedy ilość osób.

Wszystkie te działania oraz treści przekazywane w publikacjach drugiego obiegu wpływały na kształtowanie się określonej świadomości społeczeństwa — wiedzy, postaw, przekonań, poglądów oraz upowszechnianie postulatów zmian. Opór, protesty, sprzeciw itp. mogły być dzięki temu traktowane jako coś właściwego i normalnego, a przy tym były na różne sposoby uzasadniane, a więc mogły mieć coraz bardziej przemyślany charakter [2, s. 266]. W ten sposób kształtowało się też przekonanie o tym, że wcześniej czy później muszą nastąpić zmiany ustrojowe.

Za jedną z najistotniejszych funkcji opozycji politycznej należy uznać uformowanie się elity politycznej, która mogła podjąć rozmowy z władzami. Największe znaczenie miał w tym przypadku proces demokratycznego wyłonienia kierownictwa NSZZ „Solidarność” w 1981 roku, w którym uczestniczyły miliony osób, a w sytuacji braku demokracji w państwie wyłoniona elita była traktowana jako reprezentacja społeczeństwa. Wskutek tego, mimo wszystkich konfliktów i podziałów w opozycji, w sytuacji umożliwiającej podjęcie otwartych rozmów między władzami a przedstawicielami opozycji, władze miały z kim rozmawiać. Powstanie „Solidarności” otworzyło nową epokę nie tylko w Polsce, ale w ogóle w dziejach komunizmu. Przełomowe znaczenie „Solidarności” polegało nie tylko na tym, iż był to największy ruch społeczny w historii Polski, ale zwłaszcza na tym, że delegitymizował on władzę i ideologię komunistyczną w wymiarze globalnym. Powstanie ponad dziesięciomilionowego związku zawodowego, który bronił pracowników przed ich rzekomą awangardą — partią komunistyczną, było nie do pogodzenia z ideologią i praktyką systemu [4].

Ale praktykowane w Polsce do końca lat osiemdziesiątych niedemokratyczne formy sprawowania władzy politycznej oparte na typowych dla okresu realnego socjalizmu zasadach jedności władzy oraz monopolu jednej partii, przekreślały możliwość sięgania w procesie rządzenia do klasycznych reguł funkcjonowania systemu parlamentarnego. Nie było w tym czasie dialogu między władzą i opozycją ponieważ władza komunistyczna nie chciała pluralizmu i innych elementów demokracji.

Działalność opozycyjna w Polsce przedstawiała się jako naturalna reprezentacja interesów całego społeczeństwa, jako społeczeństwa obywatelskiego. Jednakże pojęciu temu nadawano inny niż tradycyjny odcień znaczeniowy. Społeczeństwo obywatelskie to albo środowiska opozycji politycznej albo, jak pisze P. Ogrodziński, „poziome, spontaniczne i współorganizujące się interakcje” [5]. K. Murawski twierdził, że „społeczeństwo obywatelskie tak ujęte to właśnie środowisko opozycji” [6]. Trzeba powiedzieć, że mamy tu nadal do czynienia z pewną dozą wybiórczej pamięci; nie każdy w Polsce postrzegał sytuację jako krystalicznie moralną, nie każdy był opozycjonistą; wielu ludzi godziło się na codzienne brudne kompromisy, które były częścią a także pokaznym fragmentem życia w komunistycznej kulturze kłamstwa [7]. Konflikt między „społeczeństwem” i „władzą” znajdował przedłużenie w świadomości jednostek.

Sama opozycja „była ducha mieszanego”. Z jednej strony — demokratyczna w intencjach, z drugiej — nosząca piętno systemu, przeciw któremu występowała. Domagała się odpowiedniej reprezentacji demokratycznej, ale równocześnie ustawiła się w opozycji do państwa jako swoisty byt alternatywny.

Cel ogólny każdego sprzeciwu społecznego wobec narzuconego systemu był oczywisty — niepodległość, demokracja i dobrobyt. Ale sama logika działania w systemie policyjnym ograniczała artykulację polityczną. Przez to opozycja lat osiemdziesiątych nie rozwinęła demokratycznych tradycji pluralizmu, parlamentaryzmu, dyskursu politycznego oraz funkcjonowania opozycji, które uformowały się w okresie międzywojennym. Posiadała pamięć o politycznych metodach walki z wszelkimi przejawami kontestacji wobec oficjalnie uznanej ideologii.

W końcu lat 80. zaczynają się proces transformacji, a następnie stopniowy rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce, zmiana balansu sił i wprowadzenie demokratycznych procedur w polityce. Były one rezultatem złożonego splotu czynników o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. Do najważniejszych źródeł zmiany systemowej należały:

- reorientacja polityki Związku Radzieckiego wobec Europy Środkowej;
- pogarszanie się nastrojów społecznych w Polsce od połowy lat 80;
- proces deregulacji i swoistej prywatyzacji państwa komunistycznego [8].

Korzenie nowej Polski znajdują się w działalności opozycji demokratycznej. Decydujące znaczenie dla tworzenia opozycji miała sytuacja międzynarodowa po dojściu do władzy w ZSRR w 1985 roku M. Gorbaczowa, który mówił o konieczności „otwartego omawiania pojawiających się różnic poglądów i wypracowywania wspólnego stanowiska”. Oznaczało to, że Moskwa nie mogła już kontrolować sytuacji społeczno-politycznej w Polsce. Pierestrojka w ZSRR jednocześnie ograniczała ujawnienie się sprzeciwów ze strony autorytarnych i niechętnych demokratyzacji sąsiadów z południowej i zachodniej granicy.

Tymczasem dla opozycji zaistniała dobra sytuacja wewnętrzna. Na początku 1988 roku częste były strajki pracowników, sygnalizujące o nieustannym pogarszaniu się nastrojów społecznych. Jedynym sposobem na uniknięcie nadciągającego wybuchu niezadowolenia społecznego była zmiana systemu politycznego i gospodarczego. PZPR była w stanie postępującej erozji i rozkładu wewnętrznego samego aparatu władzy. Można tę sytuację odnieść do procesu delegitymizacji władzy: „Po pierwsze, system nie był w stanie zaspokoić w wystarczającym stopniu materialnych i duchowych potrzeb społeczeństwa. Nie było to możliwe w warunkach gospodarki niedoboru, ograniczenia praw i wolności obywatelskich, polityczno-administracyjnych represji wobec poglądów i działań itd. Po drugie, system nie był zdolny do wywołania pożądaných skutków socjalizacyjnych, polegających na ukształtowaniu autentycznej, głębokiej i trwałej jego akceptacji w warstwie przekonań, postaw i zachowań politycznych większości społeczeństwa” [8].

Kierownictwo partii nie chciało reform, ale też nie mogło wykorzystać alternatywy siłowej. Działo się tak z powodu obaw przed reakcją opozycji, w obliczu „Solidarności” która nabierała siły. Problemy związane z opozycją nie mogły być skutecznie rozwiązywane metodą represji, gdyż te — co najwyżej — mogą ograniczać czy eliminować aktywne działania opozycyjne, a są bezsilne wobec tego, co Jerzy J. Wiatr nazwał drugą i trzecią warstwą opozycyjności [9].

Na przestrzeni 1987 roku w kierownictwie PZPR wciąż dominowało przekonanie, że przełamanie kryzysu zaufania społecznego do władz będzie możliwe bez uciekania się do pomocy opozycji, a opozycja nie stanowi istotnego zagrożenia [10].

W czasie występowania wielopłaszczyznowego kryzysu i konfliktu politycznego między władzą a dużą częścią społeczeństwa, rosła świadomość ze strony kierownictwa PZPR o konieczności zmian i przeświadczenie niemożności ich urzeczywistnienia bez udziału części opozycji [11].

Środowiska opozycyjne w Polsce przed rokiem 1989 reprezentowały postawy obywatelskiej odpowiedzialności i odwoływały się nie do interesów, ale do słabo sprecyzowanych ideałów o charakterze ogólnym. Przyczyną tego mógł być stan kultury politycznej w Polsce w tym czasie. Wypada dostrzec odradzanie się wzorców i stereotypów właściwych porządkowi „realnosocjalistycznemu”. Chętnie sięgali po nie ci, którzy go potępiali, jednocześnie poddając ideologizacji różnorakie obszary państwa. Język fundamentalistycznego odwetu pozostawał w opozycji do demokratycznych reguł przewyższania różnic i osiągania konsensusu. W imię doraźnych celów politycznych podejmowano próby utworzenia podziałów wedle schematu bipolarnego. Nieobca temu była manipulacja, polegająca na lokowaniu cech godnych najwyższego uznania — patriotyzm, determinacja w przeprowadzeniu reform, zrozumienie potrzeb społeczeństwa i zdolności artykułowania jego rzeczywistych interesów, kreacji i obrony polskiej racji stanu — jedynie po własnej stronie [1, s. 463]. Opozycja równocześnie powoływała się na humanistyczne, wolnościowe i demokratyczne wartości.

Zasadniczą ułomnością opozycji demokratycznej był jej charakter ograniczony do wyrażania politycznego niezadowolenia [6]. Opozycja nie reprezentowała interesów ekonomicznych. W krajach realnego socjalizmu program opozycji był głównie negatywny. Chodziło o ograniczenie wszechwładzy systemu, na ten temat wyrażano jedynie implicite przekonanie, że wystarczy jego rozpad, a niejako automatycznie zapanuje demokracja. Nawet nie demokracja, ale „normalność”.

W Polsce w czasach „Solidarności” mówiło się o „samoograniczającej się rewolucji”, a sfera niezależnych form kultury stała się w okresie stanu wojennego jedną z głównych form działalności opozycyjnej. Trudno było przewidywać upadek Związku Radzieckiego w ciągu kilku lat, a bez tego radykalne przeobrażenie nie były możliwe. Nie było to mało w kraju zdominowanym przez tajną policję, system monopartyjny, pozbawiony rynku i wszelkich niezależnych form reprezentacji społecznych aspiracji.

Wtedy ruch „Solidarności” wydawał się wydarzeniem rewolucyjnym, powiewem wolności. Jednak jego ogólne idee nie mogły stanowić programu politycznego, nie było w nich wizji państwa jako reprezentacji społeczeństwa obywatelskiego, bo nie mogło być. Obecnie należałoby przypomnieć rolę jaką „Solidarności” odegrała bezpośrednio w przemianach ustrojowych, przy czym jakiegokolwiek wydarzenie chcielibyśmy uznać za początek tego procesu, zawsze związane ono będzie z „Solidarnością”.

Ważnym komponentem kultury politycznej są symbole. Nierzadko nie służą one jednak pozytywnej, wspólnotowej identyfikacji — jako wyraz „świeckiej kultury politycznej” — lecz przede wszystkim różnicowaniu, antagonizowaniu. W fazie konfliktu między komunistyczną władzą a „Solidarnością” miała przede wszystkim miejsce walka na symbole i o symbole (zjawisko, które J. Staniszkis nazwała „symbolicznym politykowaniem”). Takie wartości jak wolność, demokracja, niepodległość, rządy prawa stały się podstawowymi kategoriami ekspresji postaw negacji systemu komunistycznego i zepchnęły na drugi plan interesy ekonomiczne różnych grup, przez ów system ukształtowane [12].

Przywoływanie symboli zmierza więc do reanimowania historycznych podziałów politycznych, światopoglądowych i narodowych. W tym przypadku stereotyp „Solidarność” był wykorzystany jako instrument walki ideologiczno-politycznej. Tym samym odradzał się obóz obrońców wiary, narodu i demokracji, którego rzecznicy traktowali swoje działania jako misję motywowaną najwyższymi wartościami [1, s. 463].

Warto też pamiętać, że opozycja w wyniku przetrwania uzyskała pewien wymierny efekt w świadomości społecznej — zaczęła być traktowana jako coś normalnego, nie zagrażającego społeczeństwu destabilizacją jego i tak złej sytuacji. Odwołując się do wyników badań należy zasygnalizować, że za umożliwieniem legalnego działania grupom i organizacjom o charakterze opozycyjnym, w 1984 roku opowiedziało się 39,4%, a w 1988 roku już 47,3%. Wyniki te świadczą o stopniowym „oswajaniu się” z opozycją, chociaż nie są w pełni jednoznaczne, z drugiej strony bowiem przeciwko ograniczeniu działalności opozycji opowiedziało się w 1988 roku nieco mniej osób — 43,3% [13].

Nim jednak „opozycja” stała się częścią systemu, przestała być traktowana przez wiele osób jako straszak, a jako całość nie straciła mandatu moralnego do występowania w imieniu większości społeczeństwa. Dodać można, że pod względem ilościowym, organizacyjnym, programowym czy zakresu faktycznie podejmowanych działań, opozycja w Polsce była najsilniejszą tego typu formacją we wszystkich krajach bloku wschodniego. Uwzględniając również fakt, że w Polsce zmiany rozpoczęły się najwcześniej, można stwierdzić, że na tle innych krajów, opozycja w Polsce, mimo sygnalizowanych ograniczeń, odegrała największą rolę.

1. *Janowski K.* Opozycja polityczna w Polsce. O naturze przemieszczeń kulturowych [w:] Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / K. Janowski ; [red. K. Łabędz, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001.

2. *Strzembosz T.* Polacy w PRL – sprzeciw, opozycja, opór. „Studia Polityczne” / T. Strzembosz. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – Nr. 11. – S. 154.

3. *Kofman J.* Transformacja w Polsce. „Studia Polityczne” / J. Kofman, W. Roszkowski. – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – 1997. – Nr. 7. – S. 11.

4. *Ogrodziński P.* Społeczeństwo obywatelskie – w kierunku przewidywań / P. Ogrodziński // W. Nieciński, T. Żukowski. Studia nad ładem społecznym, zeszyt II. – Warszawa, 1990. – S. 57.

5. *Murawski K.* Wymiary polityczne społeczeństwa obywatelskiego. „Studia Polityczne” / K. Murawski. – Warszawa : Instytut Studiów Politycznych PAN, Collegium Civitas, 2000. – Nr. I-4 (5). – 1993. – S. 56.

6. *Weigel G.* Ostateczna rewolucja. Kościół sprzeciwu a upadek komunizmu / G. Weigel. Tłum. Buchner W. – Poznań, 1995. – 316 s.

7. *Dudek A.* Historia polityczna Polski 1989–2005 / A. Dudek. – Kraków, 2007. – S. 11.

8. *Sobkowiak L.* Delegitymizacja systemu politycznego w PRL / L. Sobkowiak // Z badań nad przemianami politycznymi w Polsce po 1989 roku / [red. S. Dąbrowski i B. Rogowska]. – Wrocław, 1998. – S. 18.

9. *Wiatr J.* Polska szansa / J. Wiatr. – Kraków, 1989. – S. 146.

10. *Dudek A.* Kierownictwo PZPR wobec opozycji politycznej w drugiej połowie lat 80-tych /

A. Dudek // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / [red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001. – S. 339.

11. *Trembicka K.* Rola opozycji politycznej w koncepcjach PZPR w latach osiemdziesiątych / K. Trembicka // Opozycja w systemach demokratycznych i niedemokratycznych / [red. K. Łabędź, M. Mikołajczyk]. – Kraków, 2001. – S. 347–358.

12. *Wnuk-Lipiński E.* Deprywacje społeczne a konflikty interesów i wartości / E. Wnuk-Lipiński // *Polacy*, 90. Konflikty i zmiana. – Warszawa, 1991. – S. 15–36.

13. *Adamski W.* *Polacy* 88. Dynamika konfliktu a szanse reform / W. Adamski. – Warszawa, 1989. – S. 276–277.

РОЛЬ ЕЛІТИ В РЕФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИЧНОЇ СПАДЩИНИ В. ЛИПІНСЬКОГО

Досліджується вплив української і польської політичної еліти на трансформацію політичних систем цих держав. За основу взяті чинники в діяльності еліти, які, на думку В. Липинського, мають найважливіше значення для розбудови успішної держави, це, зокрема, оновлення еліти, її моральний авторитет, чітка державницька мета і величезне бажання її здійснити у представників політичної еліти.

Ключові слова: політична еліта, довіра, опозиція, активне громадянське суспільство.

Kukuruz Oksana. Rola elit w reformowaniu systemów politycznych Polski i Ukrainy w kontekście spuścizny teoretycznej W. Lipińskiego.

Artykuł przedstawia wpływ ukraińskiej i polskiej elity politycznej na transformację systemów politycznych obydwu państw. Jako podstawę wykorzystano czynniki w działalności elit, które zdaniem Lipińskiego mają największe znaczenie dla budowania skutecznego państwa, m. in. onowienie elity, jej autorytet moralny, klarowny cel państwowy i wielka chęć go zrealizować u przedstawicieli elity politycznej.

Słowa kluczowe: elita polityczna, zaufanie, opozycja, aktywne społeczeństwo obywatelskie.

Кукуруз Оксана. Роль элиты в реформировании политических систем Украины и Польши в контексте теоретического наследия В. Липинского.

Исследуется влияние украинской и польской элиты на трансформацию политических систем этих государств. Рассматриваются факторы в деятельности элиты, которые, по мнению В. Липинского, имеют большое значение для становления успешного государства, в частности, это обновление элиты, ее моральный авторитет, четкая государственная цель и большое желание ее реализовать у представителей политической элиты.

Ключевые слова: политическая элита, доверие, оппозиция, активное гражданское общество.

Kukuruz Oksana. The role of leadership in reforming the political systems of Poland and Ukraine in the context of theoretical heritage of V. Lypynski.

Influence of Ukrainian and Polish political elites to transform political systems of these countries are analyzed in the article. Main factors of the activity of the elite are taken as the basis. According to V. Lypynski, they are very important for developing a successful state.

Key words: political elite, trust, opposition, active civil society.

В'ячеслав Липинський був одним із представників української політичної думки, який надзвичайно любив Україну і прагнув щоб вона була самостійною державою. Україна стала незалежною, однак досі залишається актуальним питання про найоптимальнішу форму правління. Вибір форми правління повинен враховувати традиції, ментальність суспільства, вимоги часу. Для держав, які спробували кардинально змінити суспільний устрій і побудувати абсолютно іншу політичну систему на основі нових принципів і цінностей, немаловажну роль відіграє суб'єктивний чинник. Саме В. Липинський неодноразово наголошував, що найважливішим у становленні й розвитку нашої держави є люди, які мають волю і силу творити українську національну політику.

Поняттю «еліта» і в Україні, і в Польщі присвячено багато наукових праць. Зважаючи на тему, в основу цієї статті покладені публікації Р. Балабана, В. Фесенка, Ю. Якименка, І. Жданова про сучасну політичну еліту України, монографія О. Крюкова, в якій розглядається роль політико-управлінської еліти у демократичному оновленні українського суспільства, А. Новака про роль еліт у функціонуванні сучасного польського суспільства, І. Панькув про сучасні підходи польських політиків до розуміння еліти, дисертація С. Бондарук, у якій досліджується історіософія В'ячеслава Липинського, зокрема роль еліти в суспільстві. У наукових дослідженнях вивчаються різноманітні аспекти діяльності еліти, однак аналізу сучасної української і польської еліти крізь призму концепції активної меншості В. Липинського не

приділено достатньо уваги. Завдання цієї статті: з'ясувати роль чинників у діяльності політичної еліти, які, на думку В. Липинського, мають найважливіше значення для розбудови успішної держави, розкрити вплив еліти на трансформацію української і польської політичних систем, визначити негативні й позитивні якості сучасних еліт України і Польщі, з'ясувати, які роздуми В. Липинського про еліту можна використати у сучасних політологічних дослідженнях і політичній практиці.

У своїх працях В. Липинський шукає шляхи покращення суспільного устрою, намагається з'ясувати роль різних груп суспільства для становлення нашої державності. Він вважав, що між написаними різноманітними теоріями державотворення часто немає ніякої різниці, оскільки вони пишуться за однаковими для всіх законами логіки. «Тільки реальні діла оцих живих реальних людей покажуть, котра з українських політичних теорій правдива, а котра при всій своїй раціональності, логічності і науковості — брехлива» [1, с. 114]. Філософ справедливо стверджував, що у будь-якій нації існує активна меншість і пасивна більшість. Цю активну меншість у різний час, різні дослідники називали провідною верствою, аристократією, елітою. Безперечно мова буде йти про політичну еліту, під якою у словниках розуміється меншість суспільства, яка наділена особливими психологічними, соціальними і політичними якостями, займає найвпливовіші позиції в суспільній ієрархії, бере безпосередню участь у затвердженні й здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або впливом на неї [2, с. 182]. В українській і польській політологічній літературі часто можна зустріти публікації про те, що і в Україні, і в Польщі сьогодні немає еліти, а існує «псевдоеліта», «квазіеліта», яка не здійснює комплексних реформ, не витримує випробування на моральну зрілість. На думку професора Інституту суспільних наук Варшавського університету та Вищої школи суспільної психології (Польща) А. Новака «еліти творять і змінюють фактуру суспільства, в якому існують. Творять способи мислення, цінності, полегшують співпрацю, сприяють досягненню більш віддалених цілей, створюють можливість для вирішення важких проблем, дають приклади для наслідування, можуть відігравати роль послів народу і безпосередньо спричиняються до економічного росту, особливо у сфері високих технологій». Науковець зазначає, що еліти мають реальний вплив на життя суспільства, тоді коли вони відкриті для суспільства, коли рушійною силою є справжнє зацікавлення аспектами громадського добробуту. Групи, у яких переважає бажання укріпити почуття власної вартості, а не виконати зазначені важливі функції для суспільства, на думку А. Новака, є лише псевдоелітами [3].

У сучасній західній політології мають місце два основних підходи до визначення політичної еліти та її ролі в суспільстві — функціональний і ціннісний. Прибічники функціонального підходу головною ознакою політичної еліти визначають соціальний статус людини, її місце і роль в системі владно-управлінських структур. Це меншість населення, яка приймає важливі рішення в суспільстві й керує більшістю (П. Шарон); яка здійснює в суспільстві найважливіші функції і має найбільшу вагу і вплив (С. Келер). Такий підхід розглядає політичну еліту як відносно вузьку, специфічну владно-політичну групу правлячого класу, яка офіційно репрезентує і реалізує на практиці владу [2, с. 183]. Можна сказати, що політична еліта в такому контексті ототожнюється з політико-управлінською елітою. До останньої, українські науковці, відносять чиновників вищої ланки, які володіють формальною владою в організаціях та інститутах, займаються політичним управлінням і встановлюють правила організації життя в суспільстві [5]. Прихильники ціннісного підходу визначальною ознакою політичної еліти вважають духовний аристократизм, заслуги, особисту перевагу одних людей над іншими у рівні культури, освіти, професіоналізму, моральних якостей.

В. Липинський поєднує два підходи при визначенні найкращих людей нації. З одного боку, на підставі факту, що «вони власне в даний момент стоять на чолі організаційних (політичних, культурних, економічних) установ даної нації, що їм належить влада, і що нема серед кандидуючих до влади інших активних груп нації — такої, яка була б од них краща та сильніша і тому могла цю пануючу аристократію усунути» [1, с. 187]. З іншого боку, він вважає, що це мають бути найкращі із кожної верстви — із хліборобів, військових, робітників, інтелігентів,

промисловців. Критерієм їх цінності для суспільства повинна бути здатність до творчості, до розбудови, до організації суспільного життя, до відчуття моральної відповідальності за реалізацію певної політики.

Незважаючи на монархічні поляди В. Липинського, його модель національної еліти є актуальною, тому що спрямована на забезпечення суспільної злагоди, ефективності форми правління, активізації суспільних груп і кожного громадянина, дотримання дисципліни та чітких духовних орієнтацій. Аналіз теоретичної спадщини В. Липинського дозволяє виділити основні чинники в діяльності політичної еліти: 1) середовище політичної еліти повинно постійно оновлюватися новими людьми; 2) політична еліта повинна мати моральний авторитет у суспільстві; 3) представники політичної еліти повинні мати чітку державницьку мету і величезне бажання її здійснити. Роль української і польської політичних еліт ми спробуємо з'ясувати на основі вище наведених критеріїв.

Україна і Польща майже одночасно розпочали трансформацію політичного режиму — в кінці 80-х на початку 90-х років ХХ ст. У Польщі відбулася демократична зміна еліти. Польська опозиція, очолювана профспілкою «Солідарність» зуміла сформувати парламентську більшість, її лідер виграв президентські вибори, відтак нова еліта отримала максимум владних повноважень. Аналіз формування парламентської більшості і парламентської опозиції в Польщі з 1989 р. і до 2010 р. доводить, що партія чи блок, які займали перше місце на виборах і формували коаліцію в одній каденції, то в наступній каденції обов'язково опинялися в опозиції [4, с. 82-114]. Тобто, відбувалася постійна зміна еліти.

У той час українська опозиція не замінила комуністичну владу, а інтегрувалася до її складу. Представники такої влади зуміли переконати суспільство, що опозиційно налаштовані політичні сили заважають розбудові української держави. В середині 90-х років ХХ ст., зважаючи на демократичні процеси у світі, українська влада змушена була визнати необхідність існування опозиції, але на практиці до думки представників опозиційних сил ніхто не прислухався. Суспільними справами керував фактично Президент і його найближче оточення. Ніякої суттєвої зміни влади не відбувалося, потрапити до органів влади особам із політичною позицією відмінною від президентської було фактично неможливо. Відтак сформувався авторитарний режим.

Очевидно, що саме зміна еліт у Польщі дозволила цій державі мати кращий економічний розвиток і ефективне функціонування політико-правової системи. Отже, одним із основних чинників побудови ефективної демократичної української держави є формування якісно нової еліти, яка буде презентувати демократичні принципи діяльності, високий рівень політичної і правової культури, і відповідно матиме підтримку суспільства. Багато науковців сходяться на думці, що у Польщі були кращі стартові умови для політичних та економічних змін, і значна підтримка польського суспільства дій влади в 90-х роках ХХ ст. В Україні на початку незалежності рівень підтримки реформ був низьким. Зокрема через недовіру до влади, в якій протягом 1991–2003 рр. 73% були вихідцями із номенклатури радянських часів.

У 2004 році опозиція, очолювана «Нашою Україною», зробила ще одну спробу демократичної трансформації політичної системи нашої держави. Події 2004–2005 рр. в Україні сьогодні оцінюються неоднозначно. Очікування швидких позитивних змін у суспільному житті змінилося розчаруванням. Причини невідповідності теоретичних гасел українських політиків реальності є темою окремого дослідження. Однак врегулювання політичного конфлікту, який виник під час президентських виборів 2004 р., заслуговує на позитивну оцінку. Подібність подій у Польщі (1989 р.) та в Україні (2004 р.) свідчать не лише про закономірності політичного розвитку, а й про використання досвіду. Тому при виникненні серйозного протистояння, влада і опозиція в Україні пішли на переговори за «круглим столом». Відомо, що представники політичної еліти Польщі приймали безпосередню участь у цьому процесі.

Крім оновлення і якісної зміни еліти, важливою є підтримка її діяльності суспільством. Політична еліта у сучасних українському і польському суспільствах, як правило, визначається за функціональною ознакою, тому її умовно можна ототожнити з владою. Моральний авторитет

такої еліти треба з'ясувати, розглянувши соціологічні дослідження щодо довіри населення до влади. Динаміку довіри до Президента України і до Верховної Ради України можна прослідкувати на основі досліджень Інституту соціології НАН України. Згідно цих даних з 1994 р. і до 2004 р. відсоток респондентів, які довіряли Президенту коливався від 33% до 10%. Найбільшим був показник довіри до Президента України у 2005 р. Майже на 30% було більше позитивних відповідей, ніж негативних. На жаль, ці дані не є оцінкою діяльності Президента, оскільки Президент тільки починав працювати, тобто це був кредит довіри. Вивчаючи ступінь довіри громадян до органів влади обов'язково потрібно співвідносити ці дані з виборчим циклом. Починаючи з 2006 р. показники довіри знижуються, і респондентів, які негативно оцінювали діяльність Президента України, знову стає набагато більше. Верховній Раді України з 1994 р. по 2004 р. довіряли 7–10 % опитаних громадян [6, с. 254–262]. У 2005 році фактично порівну було тих, хто довіряє і тих, хто не довіряє Верховній Раді України. В наступні роки недовіра знову переважає над довірою.

Оцінку діяльності Президента Польщі, Сейму і Сенату можна прослідкувати за даними Центру дослідження суспільної думки (Centrum Badania Opinii Społecznej) [7]. Згідно соціологічних даних починаючи з 1998 р. до 2003 року «добре» оцінювали діяльність Президента Польщі понад 70–80%. З 2003 р. кількість громадян, які давали позитивну характеристику почала знижуватися, і у 2006 р. тих, які оцінювали діяльність Президента Польщі «негативно» стало набагато більше. У 2009 році підтримка діяльності Президента становила лише 25%. Щодо діяльності Сейму і Сенату, то з 1998 р. і до початку 2010 р. кількість негативних оцінок їх діяльності переважала над кількістю тих, хто ставив оцінку «добре». Підтримка громадянами Польщі діяльності Сейму і Сенату є нижчою, ніж Президента. Цікавим є факт, що лише 12,5% у 1996 р. і 21, 3% у 2000 р. польських парламентаріїв відносять себе до політичної еліти [8, с. 49]. У той час, як і в класичних, і в сучасних теоріях еліт, члени парламентів характеризуються як важлива частина політичного класу, який визначально впливає на всю систему управління суспільним життям.

В останні роки негативна оцінка діяльності президента й парламенту і в Україні, і в Польщі значно переважає над позитивною. В Україні, на відміну від Польщі, така ситуація спостерігалася протягом усього періоду незалежності. В українському суспільстві в основному переважають почуття розчарування у здатності правлячих еліт вирішити найгостріші суспільні проблеми. Значна частина громадян із недовірою ставиться до діяльності демократичних інститутів, що свідчить про недостатню легітимність влади. Масова недовіра до влади протягом років незалежності України, спричинила появу поняття «суспільство втраченої довіри».

Українській політичній еліті так і не вдалося виробити цілісну систему демократичних цінностей і запропонувати її суспільству, що стимулювало виникнення важкопрогнозованості трансформації політичного режиму [9, с. 9]. Елітарні групи України витрачають занадто багато часу на вирішення міжелітних, корпоративних конфліктів і суперечностей. В. Липинський попереджав, що коли конфлікт індивідуальних і спільних інтересів вирішується на користь останніх, то це веде до перемоги аристократії, а з нею — і до розгортання державо- і націотворчих процесів. Коли ж гору беруть егоїстичні інтереси одиниць чи певних груп (тої ж олігархічної еліти), і жодна з цих груп не в змозі об'єднати націю (таким чином ставши національною аристократією), то це неминуче веде до занепаду нації.

Що стосується положення про наявність чіткої державницької мети у еліті і бажання її здійснити, то це питання можна розглянути лише на теоретичному рівні і на основі припущень автора. Для цієї мети вихідною тезою є твердження В. Липинського, що у будь-якому процесі державотворення найважливішим є величезна внутрішня воля активної меншості до реалізації певного проекту. В. Липинський визнає, що цю функцію активна меншість може виконувати добре — на користь всього колективу, а може задовольняти окремі егоїстичні інтереси. Про результат бажання еліти побудувати успішну державу свідчить рівень життя громадян певної країни. Видання “Newsweek” у серпні 2010 р. опублікувало результати порівняння ста країн за п'ятьма показниками: рівень охорони здоров'я, освіти, якості життя, політичної ситуації

і динамічності розвитку економіки. Україна по сумі всіх показників зайняла 49 місце, а Польща — 29 [10].

Завдання політичної еліти полягає у створенні стратегії розвитку держави, у визначенні необхідних заходів для всіх галузей суспільного розвитку. Економічний розвиток української держави свідчить, що до цього часу не знайшлося достатньо людей, які люблять Україну, які хочуть і вміють керувати так, щоб наша держава стала потужною в Європі. Ідеї В. Липинського містять раціональні зерна, які можна використовувати для сучасної України. Його роздуми про монархію і консерватизм, на думку сучасних дослідників, не містять антидемократизму, антилібералізму і догматизму більшості консервативних ідеологій, спрямованих на збереження за будь-яку ціну застарілих соціоморальних і політичних орієнтацій. Вчення філософа спрямоване на соціокультурний прогрес [11, с. 151]. Тому якщо інтерпретувати ідеї В. Липинського до сучасної України, то потрібно визнати, що пріоритетною галуззю повинно стати сільське господарство. Більшу частину своїх праць В. Липинський присвячує хліборобам-власникам. Статус провідної верстви філософ відводить продукуючим верствам — продуцентам, котрі задіяні у процес виробництва матеріальних благ (як виробники чи як власники) і живуть від нього. Для України з її традиціями, на думку В. Липинського, найкраще підходить до провідної верстви «посідаючий хліборобський клас», тобто хлібороби, осілі виробники, які живуть на землі та від землі. Справді, у нашій державі є велика кількість родючих земель, багато людей, які вміють і хочуть працювати на землі. Сьогодні діяльність українських підприємців, як правило, полягає у можливості купити певний товар дешевше і продати дорожче. Така підприємницька діяльність не може стати надійною основою економічної системи держави. Тому для того, щоб Україна стала державою з ефективно діючою економікою потрібно створити хороші умови праці хліборобам-власникам. На думку сучасних дослідників, у демократичному ладі зацікавлене суспільство власників — людей, яким є що втрачати, тобто людей, які своєю працею забезпечили власний добробут та умови для створення ефективної системи охорони здоров'я і освіти. А збідніле суспільство не може бути демократичним, воно потребує протекторату держави, а не можливості виявляти ініціативу [12, с. 59].

Дослідники політичної еліти України, визначають, насамперед, такі її негативні характеристики: низький рівень моральних якостей, що спричиняє низький рівень довіри до абсолютної більшості українських політиків; переважання особистих і групових інтересів представників політичної еліти над інтересами суспільними; відносно низький рівень професійної підготовки значної частини політичної еліти, відсутність стратегічного мислення; низька ефективність політико-управлінської діяльності в цілому і якості прийнятих політичних рішень; невміння домовлятися, погоджувати інтереси; відчуження політичної еліти від суспільства, поглиблення соціального розриву між її представниками і звичайними громадянами [13]. Варто зазначити, що ці характеристики подавались ще у 2003 р. На жаль, у 2010 р. усі вони також стосуються діяльності наших політичних елітарних груп. Заступник директора Інституту політичних досліджень Польської академії наук (Варшава) І. Панькув обґрунтовує поняття «еліта еліт». Відповіді депутатів польського парламенту підтверджують, що в середовищі політичної еліти дійсно виділяється окрема група, яку можна визначити за декількома критеріями. В першу чергу «еліта еліт» — це люди, які формально мають значні повноваження відповідно до посади, а також «сірі кардинали» (приховане обличчя еліти). Крім того, найчастіше «еліту еліт» визначають як одну групу, яка складається із двох підгруп — політиків і бізнесменів (сила зв'язків) [8, с. 49-50]. Науковці, які займаються дослідженням процесу трансформації, стверджують, що однією з проблем Польщі також є відсутність консенсусної еліти. Вважається, що людей, які прагнуть стати елітою у Польщі приваблює особистий успіх, вдала політична кар'єра, також корисні знайомства, а не потреба взяти на себе відповідальність за долю всієї країни [14].

У взаємовідносинах між опозицією і парламентською більшістю в Україні та у Польщі протягом останніх років спостерігаються схожі причини виникнення політичних конфліктів, зокрема, особисті амбіції політиків при вирішенні загальнонаціональних питань, перевага

особистих інтересів над інтересами суспільства, компроміс політичних сил на основі поділу посад, зникнення програмних розбіжностей, якщо передбачається вигода для конкретних осіб від певних домовленостей і їх виникнення, якщо не враховані особисті інтереси основних представників політичної сили. Як справедливо зазначає польський журналіст В. Владика «лютнево-квітневі порозуміння 20 років тому встановили лише демократичні рамки, а їх наповнення вже залежить від волі наступних еліт» [15, с. 22].

Можна стверджувати, що негативні тенденції у політичних процесах Польщі — це результат навздогінної модернізації. На думку В. Горбатенка, вторгнення готових зразків, напрацьованих модернізованим світом, у соціально-історичний контекст суспільства, яке не встигло пройти стадію модернізації за рахунок внутрішніх процесів, породжує суперечність між залишками минулого й наслідками реформ. У результаті відбувається взаємне накладання типологічно-різнорідних конфліктів, що викликає їхнє загострення і виникнення деструктивного симбіозу [16, с. 27–28]. Демократія втрачає підтримку серед жителів Центральної і Східної Європи. Суперечності у політичному процесі Польщі також пов'язані з пошуком країни нової моделі ідентичності, адекватної глобалізованому світу. Особливо це питання стало актуальним після вступу Польщі до Європейського Союзу. «Після циклу, пов'язаного з ейфоричним піднесенням у зв'язку з поверненням до “великої європейської родини», об'єктивно настав «цикл скепсису» значної частини населення цих країн щодо ринкових відносин (в тому вигляді, в якому вони були в них реалізовані) і зрештою, до скепсису щодо ЄС і НАТО, які для більшості «нових європейців» були взірцем демократії, ринку і безпеки» [20, с. 138]. Очевидно українським науковцям і політикам потрібно уважно вивчати досвід наших сусідів для того, щоб використати позитивні аспекти і не повторити помилок, зокрема тих, що стосуються євроінтеграції.

А. Новак виділяє декілька способів, якими еліти впливають на розвиток суспільства. По-перше, створюють сукупність символів, понять, мову, якими описується дійсність. «Те, яку сукупність символів люди використовують, якими поняттями характеризують дійсність, принципово впливає на їхнє мислення про оточуючий світ та на їхню діяльність». По-друге, створюють вартості. Еліти є прикладом для інших, що варто добиватися в житті — грошей, поваги, влади чи щасливого сімейного життя. По-третє, еліти відіграють важливу міжнародну роль, на їх підставі значною мірою формується думка про даний народ в інших країнах [3]. Навіть якщо суспільство негативно оцінює політичну еліту, то все одно у своїй поведінці воно орієнтується на цей взірець. Справді «політична еліта — це суспільство в мініатюрі, зріз, зменшена копія. Ми самі уповноважили політичну еліту керувати державою, принаймні не дуже перечили, щоб її обирали або призначали на відповідальні посади» [18].

Отже, проаналізувавши діяльність української і польської еліт на основі чинників, які В. Липинський вважав дуже важливими для успішного суспільного розвитку (оновлення еліти, довіра до еліти, величезне бажання реалізувати чітку державницьку мету) зробимо такі наступні висновки:

1. Оновлення еліти. У Польщі постійна зміна еліт з 1989 р. сприяла тому, що новими людьми були знайдені найбільш оптимальні способи реформування політичної системи держави. Контроль опозиції за діями правлячої більшості змушує представників політичних сил шукати компроміс щодо більшості важливих питань суспільства, що свідчить про демократичний режим у Польщі. Якщо згадати теорію про активну меншість В. Липинського, то можна зробити висновок, що відсутність оновлення української еліти на початку незалежності і стало однією з причин неефективного правління. Адже посадові особи, які багато років у своїй діяльності використовували недемократичні методи не можуть в один момент стати демократичними керівниками.

2. Довіра. Сучасна політична еліта України і Польщі визначається за функціональною ознакою, тобто її ототожнюють із владою або розглядають як політико-управлінську еліту. Останнім часом негативна оцінка діяльності Президента і парламенту в Україні, в Польщі значно переважає над позитивною. Це свідчить про те, що така еліта не виконує функцій важливих для суспільства, у своїй діяльності вона керується приватними інтересами.

3. Державницька мета. Українській еліті не вдалося комплексно реалізувати системні реформи у суспільстві, у той час польська еліта за такий же період все-таки змогла краще впоратися із цим завданням. Дані американського видання “Newsweek” характеризують, що Польща на 20 пунктів випереджає Україну за якістю суспільного розвитку. Якщо наслідувати ідеям В. Липинського, то однією з причин такого стану можна вважати недостатню внутрішню волю еліти України створити міцну, ефективну державу. Очевидно у представників української еліти не має єдиної об’єднуючої мети, а існує безліч різноманітних суб’єктивних інтересів. Діяльність польської еліти, також не бездоганна. Однак у контексті вищесказаного, вона виглядає більш консолідованою навколо ідеї ефективного розвитку своєї держави. Принаймні більша частина реформ у Польщі була проведена вдало. Сьогодні польська політична система відчуває наслідки навздогінної модернізації та проблеми, пов’язані з євроінтеграцією.

Виникає запитання: «Який вплив є сильнішим: еліти на суспільство чи суспільства на еліту?» Очевидно, що це — взаємовплив. Українська політична еліта сьогодні демонструє не найкращі принципи діяльності й поведінки для наслідування. Суспільство дозволяє еліті бути саме такою. В іншому випадку суспільство контролювало б діяльність влади, вимагало б відповідальності посадових осіб за неефективні рішення, тобто було б активним громадянським суспільством. Аби покращити ситуацію потрібно кожному члену суспільства розпочати із себе, своїх цінностей, поведінки, відповідальності. Тому актуальними залишаються слова В. Липинського «ніхто нам не збудує державу, коли самі не збудуємо...». В контексті теоретичної спадщини В. Липинського запорукою ефективного розвитку нашої держави має стати любов до України, чітка стратегія покращення суспільного ладу і найважливіше — величезне бажання, внутрішня воля і еліти, і суспільства жити в успішній державі.

1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів (про ідею і організацію українського монархізму) / В. Липинський // Повне зібрання творів, архів, студії : у 6 т. – Київ-Філадельфія : Вид-ва: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН України; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського, 1995. –

Т. 6: Політологічна секція. – Кн. 1 / [за заг. ред. Я. Пеленського]. – 1995. – 470 с.

2. *Якубовський О. Г.* Еліта політична / О. Г. Якубовський // Політологічний словник / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – С. 182–183.

3. *Новак А.* Роль еліт у функціонуванні суспільства [Електронний ресурс] / А. Новак // У пошуках втрачених еліт. Незалежний культурологічний часопис „І”. – Львів, 2006. – № 45. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/nowak.htm>.

4. *Кукуруз О. В.* Політична опозиція в Україні та Польщі: порівняльний аналіз : [монографія] / Кукуруз О. В. – К. : Наукова думка, 2010. – 200 с.

5. *Крюков О. І.* Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [монографія] / О. І. Крюков ; [за наук. ред. Е. А. Афоніна]. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 252 с.

6. *Мартинюк І.* Криза довіри до владних структур як перманентний стан суспільної свідомості / І. Мартинюк // Українське суспільство 1994–2004. Моніторинг соціальних змін / [за ред. В. Ворони, М. Шульги]. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2004. – 705 с.

7. *Opinie o działalności Prezydenta, Parlamentu, ZUS, OFE NFZ* [Електронний ресурс] // Raporty z badan (luty 2010). Centrum Badania Opinii Społecznej. – Режим доступу : http://www.cbos.pl/PL/publikacje/raporty_2010.php.

8. *Панькув І.* Существует ли в Польше “элита элит?” / Ирена Панькув // Социологические исследования. – 2004. – № 8. – С. 43–55.

9. *Кобильник В. В.* Особливості демократичної трансформації політичних режимів України та Польщі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. В. Кобильник. – К., 2010. – 20 с.

10. *Foroohar Rana*. Ranking Newsweeka: Najlepsze kraje do zycia. 27 sierpnia 2010 [Електронний ресурс] / Rana Foroohar – Режим доступу : <http://www.newsweek.pl/artykuly/sekcje/spoleczenstwo/ranking-newsweeka--najlepsze-kraje-do-zycia,63689,1>.
11. *Бондарук С. Д.* Роль еліти як суб'єкта соціального поступу в історіософії В'ячеслава Липинського : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / Бондарук С. Д. – К., 1997. – 176 с.
12. *Балабан Р.* Феноменальні риси сучасної політичної еліти України / Р. Балабан // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 54-61.
13. *Фесенко В.* Вітчизняна політична еліта у контексті „проекту Україна” [Електронний ресурс] / В. Фесенко // У пошуках втрачених еліт. Незалежний культурологічний часопис „І”. – Львів, 2006. – № 45. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>.
14. *Czy społeczeństwo demokratyczne potrzebuje elity?* [Електронний ресурс] // *Klasyczne teorie socjologiczne*. 2001. – Режим доступу: www.jezz.neostrada.pl/TALES/czyspoldempotrzebujeeelity.htm.
15. *Wladyka W.* Stół na okrągło / W. Wladyka // *Polityka*. – 2009. – № 6 (2691). – S. 22–24.
16. *Горбатенко В.* Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть : [монографія] / В. Горбатенко. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1999. – 240 с.
17. *Кононенко Н.* Польща і Росія: сучасні пошуки ідентичності / Н. Кононенко // Політичний менеджмент. – 2007. – Спеціальний випуск. – С. 136–150.
18. *Якименко Ю.* Україна у ХХІ столітті: виклики для політичної еліти [Електронний ресурс] / Ю. Якименко, І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2003. – № 44 (469)б – 15–21 листопада. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/1000/1550/43795/>.

Aleksandra Matuszenko

*Institut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

TRANSFORMACJA ELITY RZĄDZĄCEJ JAKO CZYNNIK ZMIANY REŻIMU POLITYCZNEGO W POLSCE

Artykuł jest poświęcony problemowi transformacji elity rządzącej jako czynnikowi zmiany władzy politycznej w Polsce. Przedstawione zostały różne składniki analizy przekształceń demokratycznych zarówno wewnątrz elit politycznych, jak i w zakresie wzajemnych stosunków pomiędzy elitami i masami. Autorka podejmuje próbę analizy poszczególnych elementów procesu transformacji elity rządzącej w Polsce w kontekście zmiany systemowej.

Słowa kluczowe: transformacja elity, elita rządząca, transformacja, skonsolidowana demokracja, demokratyczne przekształcenia w Polsce.

Матушенко Олександра. Трансформація правлячої еліти як чинник зміни політичного режиму у Польщі.

Rozglądają się problemy transformacji władnej elity jako czynnika zmiany politycznego systemu w Polsce. Analizują się różne składniki demokratycznych przemian jak wewnątrz politycznych elit, tak i w zakresie wzajemnych stosunków elit i mas. Odpowiednio, здійснено próbę analizy poszczególnych elementów procesu transformacji władnej elity w Polsce w kontekście demokratycznego przejścia.

Ключові слова: трансформація еліти, владна еліта, зміна політичного режиму, демократичний перехід, політична трансформація, демократизація, консолідована демократія, демократичні перетворення в Польщі.

Матушенко Александра. Трансформация правящей элиты как фактор изменения политического режима в Польше.

Rozważają się problemy transformacji rządzącej elity jako czynnika zmiany politycznego systemu w Polsce. Analizują się różne składniki demokratycznych przemian jak wewnątrz politycznych elit, tak i w zakresie wzajemnych stosunków elit i mas. Służono próbę analizy poszczególnych elementów procesu transformacji rządzącej elity w Polsce w kontekście demokratycznego przejścia.

Ключевые слова: трансформация элиты, правящая элита, изменение политического режима, демократический переход, политическая трансформация, демократизация, консолидированная демократия, демократические преобразования в Польше.

Matushenko Aleksandra. Transformation of the ruling elite as a factor in changing the political regime in Poland.

The problem of transformation of ruling elite as a factor in changing the regime in Poland is examined in the article. Different compounds of the analysis of democratic change both inside political elites and in terms of interaction between the elite and masses are overviewed. An analysis of particular elements of the transformation process of the ruling elite in Poland in the context of democratic transit is made.

Key words: elite transformation, ruling elite, democratic transit, transformation, democratization, consolidated democracy, democratic changes in Poland.

W badaniach politologicznych ukształtował się podział krajów, które przechodziły transformacje systemowe w latach 90. na różne grupy oraz kategorie. Kraje Europy Środkowo-Wschodniej sukcesywnie dokonały transformacji demokratycznej i konsolidacji demokracji. Wyniki przekształceń demokratycznych w tych krajach tym bardziej interesują badaczy, im bardziej ich dokonania odbiegają od dokonań nowych państw na Bałkanach czy zmian reżimu w Rosji oraz innych krajach poradzieckich.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że oceny różnych analityków, dotyczące ekonomicznych oraz politycznych czynników rozwoju, nie zawsze są zgodne. Kryteria ocen transformacji demokratycznej często przecież nie są jednoznaczne, szczególnie w miarę zaangażowania kraju w kierunku budowania skonsolidowanej demokracji. Jest tak dlatego, że nie da się ocenić trwałych procesów na podstawie krótkich odcinków czasowych. Ponadto, różne style wczesnych przekształceń w Europie Centralnej oraz Europie Wschodniej w latach 1989–1991 pokazały, że zmiany władzy mogły zaczynać się z różnych poziomów wyjściowych.

W odróżnieniu od przejścia do demokracji, które może dokonać się dość szybko, konsolidacja demokracji oraz ukończenie ekonomicznych zmian transformacyjnych mogą wymagać więcej czasu. Utrwalenie skonsolidowanej demokracji w kraju, który dokonał przekształcenia demokratycznego wymaga zmiany całego pokolenia [1].

Warto pamiętać o tym, że konsolidacja demokratyczna, zarówno jak proces transformacji demokratycznej, jest procesem wielowymiarowym i wielopoziomowym, w którym różne kierunki przekształceń mogą iść różnymi drogami. Osiągnięcie konsensusu przez elity jest ważnym wskaźnikiem dokonania tego przejścia.

P. Lewis i F. Miliard rozpatrują kwestie przejścia demokratycznego i procesu konsolidacji demokracji, koncentrując uwagę na partiach politycznych i wyborach jako ważnym mechanizmie zmiany władzy. Ich zdaniem, współczesna Polska jest najbardziej zaawansowanym krajem Europy Środkowo-Wschodniej w przejściu do demokracji i utrwaleniu konsolidacji demokratycznej. Autorzy tłumaczą ten sukces wyjątkowym połączeniem takich czynników jak uświadomienie zapotrzebowań społeczeństwa przez elitę polityczną, poszukiwanie konsensusu i, jednocześnie, utrwalenie rządów prawa. Mimo historycznego rozłamu pomiędzy byłą władzą komunistyczną a opozycją antyreżimową partie polityczne przy pomocy systemu partyjnego odeszły od starych konfliktów oraz przeszły znaczące transformacje. Elity polityczne z gotowością odpowiedziały na nieusuwalne wymogi demokratyzacji [1].

Istnieją cztery grupy teorii, wyjaśniających zmiany władzy: funkcjonalna, która bierze pod uwagę warunki społeczno-ekonomiczne; transnarodowa, która zwraca uwagę na wpływy i tendencje międzynarodowe; genetyczna, koncentrująca się na strategii i decyzjach elity politycznej oraz interaktywna, rozpatrująca dynamikę stosunków między społeczno-ekonomicznymi a politycznymi warunkami strukturalnymi. W tranzytologii najbardziej liczącymi się teoriami są te, zaliczane do pierwszej oraz trzeciej z wymienionych wyżej.

Rola aktorów politycznych w procesie demokratyzacji jest podstawową w teorii zmiany reżimów. Zatem, ważnym jest analiza działań aktorów politycznych oraz elity politycznej w szerokim dynamicznym kontekście, któryby łączył czynniki koniunkturalne ze strukturalnymi.

Warto zaznaczyć, że badania elit politycznych oraz indywidualnych aktorów politycznych w okresie transformacji wymagają podejścia, które brałoby pod uwagę osobliwości zachowania politycznego i interakcji elit ze względu na specyficzne czynniki wpływu, który ma miejsce podczas zmian reżimu politycznego. Należą do nich nieoczekiwany rozwój zdarzeń, możliwości szybkiego zrobienia kariery etc. [2].

Ważna jest nie tylko analiza aktorów w korelacji z ich własnymi rolami, lecz uwzględnienie ich jako części całego procesu zmiany demokratycznej. Badacz elit politycznych Eva Etzioni-Galevy nazywa takie podejście „autonomią elit”. Jej zdaniem różne elity polityczne dzięki swojej autonomii mogą konkurować pomiędzy sobą. Tak powstaje „wyjątkowa korelacja pomiędzy różnymi typami elit — wzajemne oddziaływanie, które wynika z samej istoty demokracji” [3]. Zdaniem badaczki, kiedy elity autonomiczne zaczynają rozwijać się, staje się dla nich korzystne wcielanie w życie zasad demokratycznych, ponieważ to umacnia ich własne pozycje.

Badacze transformacji demokratycznych koncentrują uwagę na dwóch podstawowych pytaniach: kto jest głównym aktorem politycznym w warunkach demokratyzacji, a także w jaki sposób i w jakim sektorze areny politycznej aktor ten działa? Próbując udzielić na nie odpowiedzi, warto zacząć od pytania o przywództwo. W stabilnych demokracjach przywództwo tradycyjnie ustala się przez role instytucjonalne, nawet jeśli czynniki polityczne oraz sytuacyjne pomagają wytyczyć drogę, której się szuka. Lecz ustalić przywództwo poprzez instytucjonalne role w okresie przejściowym jest zadaniem trudnym ze względu na krótki okres czasu, który cechuje w większości wypadków zmianę demokratyczną. Wcześniej dyskusja dotycząca przywództwa w okresie przejściowym była bardzo personifikowana. To wynikało z faktu, że przed osobami na wysokich stanowiskach, którzy przychodzą na zmianę reżimowi politycznemu, stoi niezwykle zadanie — stworzyć nowy reżim i wytyczyć główne kierunki polityki [2].

Personalizacja przywództwa w okresie przejściowym jest zrozumiała oraz częściowo usprawiedliwiona przez fakt potrzeby przeciwdziałania resztkom autokracji. Tak więc, podczas transformacji istnieje duże zapotrzebowanie na budowę zaufania politycznego i odpowiednio na definiowanie nowej polityki demokratycznej. Mimo silnej dyskredytacji poprzedniego reżimu, nowemu nie udało się uniknąć obecności niektórych elementów autorytarnych. W tej perspektywie Polska jest charakterystycznym przykładem ważności przywództwa personalizowanego w okresie przejściowym. Polska kilka razy stała przed „pokusami autorytaryzmu” podczas przeprowadzenia terapii szokowej oraz kolejnych zmian władzy po upadku bloku radzieckiego. Ale społeczeństwo polskie nie zaakceptowało rządów autokratycznych, mimo że alternatywą był powrót na arenę polityczną przedstawicieli byłej partii komunistycznej w trakcie demokratycznych wyborów. Uproszczeniem byłoby traktowanie tego zjawiska w kategoriach przywództwa personalizowanego, swoją rolę odegrał ukształtowane już wtenczas w Polsce mechanizmy demokratyczne. Mimo to, nie warto także bagatelizować faktu, że we wczesnym okresie zmiany reżimu wola polityczna w pewnych momentach jest często decydującym czynnikiem, czy społeczeństwo rzeczywiście będzie iść w wybranym przez niego kierunku.

Kwestia transformacji elit rządzących jest nie mniej ważna, niżeli kwestia wzajemnych stosunków między elitami, a także powiązań pomiędzy elitami i masami. Warto zauważyć, że dość często cała uwaga skupia się na porównaniu nowych elit politycznych z poprzednimi rządami autorytarnymi. W trakcie analizy transformacji demokratycznych w krajach byłego bloku komunistycznego kluczową jest kwestia zdolności nomenklatury do przetrwania oraz adekwatna ocena jej roli w budowie nowej władzy. Warto przypomnieć, że wraz ze zmianami władzy w kierunku konsolidowanej demokracji wobec przywództwa będą stawiane coraz to bardziej przewidywalne wymagania [4].

Ze względu na przetrwanie dawnych elit na arenie politycznej w krajach postsocjalistycznych, Gigley, Kolberg oraz Pakulski doszli do wniosku, że utrwalenie instytucji demokratycznych raczej wzmocniły takie elity, niż je osłabiły (z niektórymi wyjątkami na Bałkanach) [5]. Na przykład, w Polsce po wzroście niezadowolenia z powodu ekonomicznego programu terapii szokowej rządu „Solidarności” otrzymały wotum nieufności od społeczeństwa i wybory, które po tym nastąpiły, przyniosły nieoczekiwane zwycięstwo lewicowym partiom (tzw. „powrót lewicy”). Kandydat postkomunistów Aleksander Kwaśniewski odniósł zwycięstwo nad ówczesnym prezydentem i bohaterem ruchu antykomunistycznego, Lechem Wałęsą, podczas bezpośrednich wyborów prezydenckich w 1995 roku. Koalicyjny rząd centrolewicowy, który rządził w Polsce od 1993 do 1997 roku, zainicjował zmianę strategii transformacji w stronę polityki bardziej prospołecznej i przewidywalnej. Pozostający w tym czasie w opozycji polscy neoliberalni reformatorzy przegrupowali się i także zmienili strategię transformacyjną. Zaczęli bardziej zwracać uwagę na spójność organizacyjną i kwestie socjalne, niż na technokratyczny charakter reform. Analiza drugiej fazy reform neoliberalnych w Polsce wskazuje, że zmiana strategii odbyła się w skutek przyswojenia lekcji demokratycznej [6].

U podstaw koncepcji transformacji elity leży prosta idea, że elity mają reagować na szybko zmieniające się realia okresu przejściowego. Dlatego warto bliżej przyjrzeć się korelacjom pomiędzy elitami oraz reżimem. Takie podejście ma dwa aspekty — aspekt stosunku oraz aspekt zachowania. W kwestii stosunku, wartości i poglądy elit rządzących są decydujące wobec zmian reżimu politycznego i są bardziej znamienne, niż sam skład elit jako taki.

Morlino przywiązuje do tej kwestii szczególne znaczenie, podkreślając wagę wsparcia systemu dla kultury politycznej elit: „demonstracja swych postaw przez partie, ruchy oraz inne ugrupowania polityczne w formie programów politycznych, ideologii i sposobów zachowania się w parlamencie oraz w innych instytucjach demokratycznych wywiera znaczny wpływ na konsolidację demokracji” [7]. Ten czynnik wywiera także wpływ na inne grupy i na społeczeństwo w ogóle.

Tak więc, próbując osiągnąć zgodę ze społeczeństwem podczas przedstawienia w 1987 roku przez polską komunistyczną partię rządzącą – Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR) — pakietu reform ekonomicznych, władze udały się do niezwykłego dla radzieckiego reżimu politycznego kroku, poddawszy reformy sądowi opinii publicznej przy pomocy referendum. Pytania zadane podczas

referendum brzmiały: czy społeczeństwo jest gotowe zaakceptować niezbędne rygorystyczne ograniczenia o charakterze ekonomicznym, aby położyć kres deficytowi oraz przyciągnąć więcej inwestycji w okresie długoterminowym?; czy obywatele popierają większą demokratyzację kraju drogą wprowadzenia szerszych praw obywatelskich?

Wyżej wymienione referendum zmieniło nastawienie „Solidarności” do władzy. Fakt upublicznienia wyników kazał zastanowić się nad przyczynami, dla jakich reżim uznał swą porażkę, gdyż mógł sfałszować wyniki i ogłosić własne zwycięstwo. Można było to wyjaśnić dwoma przyczynami: PZPR przeżywała rozłam i ci, którzy w jej szeregach opowiadali się za reformami, nie chcieli akceptować fałszowania wyników. Można było także przypuszczać, że niektórzy w partii po prostu chcieli przekonać o uczciwości procesu referendum [10]. Obydwie alternatywy świadczyły o obecności poważnej grupy reformatorów wśród przedstawicieli reżimu. Bronisław Geremek, jeden z czołowych intelektualistów „Solidarności”, zaproponował „pakt antykryzysowy” pomiędzy opozycją a społeczeństwem, proponując wspólną pracę dla rozwiązania ekonomicznych problemów kraju. Jego propozycja została opublikowana w nowym oficjalnie zarejestrowanym czasopiśmie, a nie w nielegalnej prasie, co świadczyło o gotowości reżimu do dialogu. Oprócz tego, w próbach osiągnięcia zgody ze społeczeństwem władze okazały się bardziej tolerancyjne wobec społeczeństwa w stopniu większym niż w innych krajach komunistycznych bloku radzieckiego otwartego. Zarówno oficjalna, jak i nieoficjalna prasa były o wiele bardziej liberalne niż w innych krajach bloku.

Liderzy polityczni zmuszeni byli zawierać od czasu do czasu kompromisy polityczne z polskim społeczeństwem już od 1956 roku, co powodowało dość wysoki poziom pluralizmu w Polsce, wywołujący niekiedy nawet pewne zmieszanie [12]. Na przykład, wyżej wymienione referendum 1987 roku niespodziewanie miało przeciwne niż zakładano wyniki. Wyniki referendum nie były wiążące, bo odsetek uczestników był niższy, niż przewidywała konstytucja, aczkolwiek dwie trzecie głosujących poparło propozycje władz.

Program partyjny, ogłoszony na X Kongresie PZPR, świadczył, że zakładano większą samodzielność w próbach rozwiązania problemów wewnętrznych. Ówczesny lider partii Wojciech Jaruzelski uległ tym nastrojom, dążąc do poprawienia relacji pomiędzy PZPR a społeczeństwem. Wkrótce została ogłoszona całkowita amnestia dla więźniów politycznych, co pomogło reżimowi zachować poparcie społeczeństwa oraz Kościoła i w taki sposób zniwelować jeden z podstawowych zarzutów opozycji. Takie działania spowodowały liberalizację, co uczyniło z Jaruzelskiego jedynego lidera w ówczesnej Europie Środkowo-Wschodniej, któremu udało się otrzymać poparcie przynajmniej pewnej części społeczeństwa kraju.

Inne ważne zagadnienie dotyczy faktu, dlaczego komunistyczne władze Polski były zmuszone do zawierania kompromisów ze społeczeństwem. Moim zdaniem, odpowiedź na nie także jest ważna dla zrozumienia natury relacji pomiędzy polską rządzącą elitą komunistyczną a ogółem społeczeństwa. Przede wszystkim, przyczyny należy się doszukiwać w trudnych doświadczeniach historii powstań polskich robotników. Lekcje walki z reżimem, przyswojone podczas krwawych powstań i strajków, pozwoliły Polakom na wywieranie znacznego w porównywaniu z innymi krajami bloku radzieckiego wpływu na swój rząd. Wiadomo, że w grudniu 1970 roku polska policja i armia strzelały do robotników, którzy strajkowali w odpowiedzi na gwałtowny wzrost cen na artykuły spożywcze, w szczególności na żywność. W wyniku tego setki ludzi zostało zabitych. To nie tylko położyło kres rządowi Gomułki, lecz także przyczyniło się do ideologicznej delegitymizacji reżimu. Zabójstwa te głęboko zakotwiczyły się w świadomości ludzi, szczególnie młodych pracowników, którzy po dziesięcioleciach zostali pokoleniem „Solidarności”. Wnioski, które wyciągnęli robotnicy ze swego doświadczenia, lepiej przygotowały ich do przyszłej walki z reżimem komunistycznym. Pierwsza lekcja, przyswojona wskutek krwawego tłumienia strajków polegała na uświadomieniu potrzeby istnienia niezależnych, wolnych od kontroli partii, związków zawodowych. Druga lekcja polegała na przejściu do strategii „strajku zawodowego”, który polegał na tym, że pracownicy pozostawali na miejscach pracy, chroniąc siebie od sfałszowanych aktów oskarżenia oraz prowokacji ze strony reżimu. Trzecia lekcja polegała na tym, że siła protestów potęgowała się wskutek wspólnych działań komitetów strajkowych w różnych zakładach. Idea wspólnego działania została rozpropagowana i później wzmocniła się wskutek

uświadomienia sobie faktu, że tylko solidarność może uratować strajkujących od represji władz. Ostatnia lekcja dotyczyła konieczności istnienia liderów, którzy odegrali ważną rolę w ruchu „Solidarności” w latach 1980–1981 i odpowiednio, w obradach „okrągłego stołu” w 1989 roku. Tak więc, krwawe powstania robotnicze na zawsze zmieniły charakter wzajemnych stosunków między reżimem komunistycznym oraz robotnikami [13].

Reakcja społeczeństwa polskiego na działania władz uniemożliwiła odejście od pewnych zasad demokratycznych. Kompromis w stosunkach z ludnością stał się stałym elementem kultury politycznej elity rządzącej, która nie mogła sobie pozwolić na ryzyko utraty poparcia ze strony społeczeństwa. Ale przekształcenia ideologiczne w kierunku wartości demokratycznych nie są niezbędnym warunkiem dla sukcesu przyszłej zmiany ustrojowej. Ważne znaczenie dla analizy tego zagadnienia ma pojęcie „funkcjonalnego” demokracji, który z własnych powodów (ambicje, oportunistyczny, brak godnej alternatywy) zaczyna grę demokratyczną. Partie byłego reżimu w niektórych krajach postkomunistycznych musiały dostosować się, żeby przetrwać politycznie. Z biegiem czasu, gdy przejście umacnia rozwój wydarzeń, dalsze stopniowe przekształcenie „demokratów funkcjonalnych” w „demokratów kulturowych” zapewni dodatkowe umocnienie ruchu w kierunku skonsolidowanej demokracji.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że oportunistyczny i chęć zrobienia kariery odgrywają ważną rolę w adaptacji do nowych reguł gry, bo politycy poszukują w epoce przejściowej możliwości dla siebie podejmując pewne ryzyko. Tym niemniej dla demokracji jest ważną korelacją zachowań z wybranym kierunkiem zmian. Tak więc, zachęcano do akceptacji demokratycznych zasad życia politycznego — procesu, który znajduje się pod wpływem takich czynników jak partyjne wzorce zachowania oraz indywidualna kompetencja polityczna. W tym samym czasie presja, która zmusza do wprowadzenia w życie praktyk demokratycznych w postaci konkurencji wyborczej oraz politycznej, zmierza w kierunku promocji (przynajmniej formalnie) pluralizmu politycznego [2].

Co dotyczy się partii - następców poprzedniego reżimu, najczęściej nazywanych socjalistami — to bardzo szybko adaptowały się one do praktyk demokratycznych w zakresie programów, struktur organizacyjnych oraz przywództwa i z reguły cieszyły się w chwili powstania stosunkowo silnym poparciem. Taka adaptacja najbardziej widoczna była w przypadkach: polskim, węgierskim oraz słowackim, gdzie partie te brały udział w powstawaniu nowych systemów politycznych. Wykazywały one także swą obecność w życiu politycznym mimo znacznego spadku liczby członków i osłabienia związków ze społeczeństwem.

Historia transformacji demokratycznej w Polsce pokazuje, że PZPR, przeceniwszy stopień swego poparcia ze strony społeczeństwa i nie doceniwszy popularności „Solidarności”, zetknęła się z kryzysem i wzorem węgierskiej partii, uległa samorozwiązaniu. W jej miejsce została powołana nowa partia socjalistyczna, która w celu osiągnięcia większego poparcia nazwała się Socjaldemokracją Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP) oraz wybrała na swego przewodniczącego mało znanego wówczas polityka młodszego pokolenia, Aleksandra Kwaśniewskiego. Oczywiście, byli członkowie partii komunistycznej stanowili raczej „demokratów funkcjonalnych”, niżeli demokratów z przekonania. Mimo to, po wyborach parlamentarnych 1993 roku, które przyniosły oczekiwane zwycięstwo lewicy i po zwycięstwie Kwaśniewskiego w wyborach prezydenckich w 1995 roku można mówić nie tylko o transformacji demokratycznej, ale też o zmianie „funkcjonalnych” demokratów w demokratów „kulturowych”.

Badacz procesów demokracji Whitehead ujmował konsolidację demokratyczną jako taką, która wymaga „powtarzalnego procesu budowy zaufania” pomiędzy różnymi sektorami strategicznymi. Jego zdaniem, błędnym jest myślenie, że proces demokracji polega na tym, że jednolity blok „prawdziwych demokratów” narzuca własny projekt całemu społeczeństwu [8].

Na przykładzie Polski widzimy, że próby budowania zaufania wśród społeczeństwa, podobnie jak uświadomienie konieczności takiego poparcia dla skutecznego wprowadzenia przekształceń społeczno-ekonomicznych, miały powtarzalny charakter także w okresach kryzysowych, kiedy demokracja była kwestionowana. Właśnie budowanie zaufania wobec instytucji demokratycznych oraz wola polityczna ze strony liderów partii politycznych i przedstawicieli elity politycznej pozwoliły

na utrwalenie tego zaufania przez wzmocnienie funkcjonowania tychże instytucji demokratycznych i wyznaczenie w ten sposób pewnego szablonu zachowania oraz parametrów przywództwa politycznego. Rzecz jasna, ważną rolę w budowaniu zaufania społeczeństwa odegrała zarówno opozycja wobec rządów komunistycznych, którą była „Solidarność”, jak i sam rząd, który poszukiwał poparcia ze strony ludności i pozwalał na stosunkowo śmiało liberalne inicjatywy. Jak zaznaczyłam wyżej, w 1987 roku zostało przeprowadzone referendum w sprawie poparcia przez ludność reform ekonomicznych i politycznych, a także ogłoszono amnestię wszystkich więźniów politycznych.

Funkcje elit politycznych wykonują zarówno elity rządzące jak i kontr-elity. Istotnym więc jest wstrzymywanie jednych przez drugie. Jeśli elity polityczne cechuje jednomyślność w kwestii poparcia reżimu demokratycznego jako takiego i to jest czytelne dla innych grup elitarnych, istnieje wielkie prawdopodobieństwo powodzenia transformacji ustrojowej.

Dla potwierdzenia tej tezy warto zaznaczyć, że zdaniem większości analityków polska transformacja była sukcesem dzięki dobrym strategiom. Pragnienie odrzucenia terapii szokowej, która straciła poparcie w parlamencie oraz zaczęła stanowić zagrożenie dla procesu demokratycznego przekazania władzy, zdecydowało o rozwoju polskich instytucji demokratycznych oraz o przyszłym kierunku reform ekonomicznych. Tak więc, przyswojenie lekcji demokratyzacji i wymienialność władzy zmusiło partie polityczne do przystosowania swoich programów ekonomicznych oraz strategii do wymagań demokracji parlamentarnej. Ponadto, zmiany elit i polityki doprowadziły do zmian w polityce ekonomicznej. Polskie reformy strategiczne były prowadzone z uwzględnieniem procedur demokratycznych oraz reakcji społeczeństwa. Reformatorzy wywołujący zachwianie demokratyzacji, zostali zmuszeni do poszukiwania polityki, która łączyła by skuteczność reform ekonomicznych z oczekiwaniami obywateli. Połączenie tych dwóch czynników uważa się za sekret sukcesu polskiego [6].

Dynamika powiązań elit ze sobą staje się bardziej zrozumiałą, jeśli poszerzymy zakres dyskusji na zagadnienie więzi między elitami i masami. Masy stanowią pewien „zasób” podtrzymywania autonomii elit. Jest oczywiste, że elity potrzebują masowego poparcia. Generalnie rzecz biorąc, konieczność akceptacji swoich haseł ze strony społeczeństwa niezależnie od istniejącego interesu społecznego oraz orientacji samych elit ograniczają zakres wyboru. Brak poparcia często skraca przebywanie elity przy władzy lub, co najmniej, podważa jej skuteczność. Interesy społeczne oraz orientacje konstytuują parametry, w których granicach elity mogą niezawodnie i skutecznie działać [2].

Im wyższy jest poziom poparcia, tym większe jest prawdopodobieństwo konsolidacji demokratycznej. Tym niemniej, samo poparcie nie wystarcza, aby demokracja nabyła skonsolidowanego charakteru. Niezbędne jest przekonanie, że poparcie demokratyzacji jest fenomenem autonomicznym, względnie niezależnym od tendencji ekonomicznych oraz od konfiguracji sceny politycznej. Pod tym względem ciekawą tezę głosi polski badacz procesów konsolidacji demokracji R. Markowski. Jego zdaniem, im wyższy poziom zadowolenia z demokracji istnieje w demokracji skonsolidowanej, tym mniej odczuwalny jest bezpośredni związek między czynnikami ekonomicznymi a politycznymi [11]. To faktycznie oznacza, że póki proces demokratyzacji nie doprowadził do utrwalenia demokracji skonsolidowanej, istnieje silny bezpośredni związek między wynikami reform ekonomicznych a poparciem przez ludność demokracji jako takiej. Tak więc, kiedy „Solidarność” nareszcie uzyskała władzę po częściowo wolnych wyborach 1989 roku, zaproponowała strategię, która miała na celu odejście od poprzednich zasad ekonomicznych. Zadaniem rządów solidarnościowych było budowanie demokracji i kapitalizmu jednocześnie. Program szokowej terapii łączył stabilizację ekonomiczną z szybką liberalizacją cen i handlu, a także zmianami instytucjonalnymi, które miały na celu osłabienie interwencji państwa w ekonomikę. Jednak reformy okazały się dość bolesne dla ludności i bardzo szybko straciły poparcie, co spowodowało zmianę władzy w 1995 roku, kiedy to rządy objęli reprezentanci byłej partii komunistycznej, z niespodziewanie wysokim wsparciem ze strony społeczeństwa.

Polska została jednym z liderów we wprowadzeniu reform w całej Europie Środkowo-Wschodniej właśnie dlatego, że istniejący wówczas reżim uznał polityczne reformy jako istotne dla przezwycięzenia problemu pogorszenia się stosunków ze społeczeństwem, co z kolei było niezbędnym

warunkiem rozwoju kraju i rozwiązania poważnych problemów ekonomicznych. Reżim odczuwał szczególną potrzebę w rozszerzeniu zakresu pluralizmu politycznego, co spowodowało legalizację „Solidarności” oraz przeprowadzenie częściowo wolnych wyborów [9].

Oprócz tego, podczas rozmów „Okrągłego stołu”, które skupiały się wokół trzech tematów: możliwości działania niezależnych związków zawodowych; reform politycznych; reform socjalnych i ekonomicznych, reprezentanci „Solidarności” wymagali, żeby każde osiągnięte porozumienie było upublicznione, co uniemożliwiało ewentualne niewykonanie ustaleń ze strony władz. Każdy dzień negocjacji kończył się konferencją prasową, liderzy „Solidarności” organizowali co tygodniowe spotkania, otwarte dla publiczności, żeby udowodnić, że wynegocjowane zmiany nie są wynikiem sekretnego porozumienia elit.

W tym kontekście warto przypomnieć o roli partii politycznych, których wkład jest trudny do przecenienia w procesie demokratyzacji. To właśnie partie polityczne lub ich odpowiedniki włączyły się do wolnych wyborów, które miały miejsce po upadku reżimu autorytarnego. Tak więc, system partyjny gwarantuje pluralizm polityczny. Jest jasne, że musiała zaistnieć trwała relacja pomiędzy systemem partyjnym i systemem konsolidowanym, które wzajemnie oddziałują na siebie.

W styczniu 1991 roku tylko 17% Polaków potrafiłi wymienić partię, z którą mogliby się identyfikować. Warto przypomnieć, że wówczas istniały zaledwie trzy partie z prawdziwego zdarzenia. Ale po wyborach w 1993 roku partie stały się głównymi aktorami polityki polskiej. Odpowiednio, wskaźniki identyfikacji z pewną partią polityczną szybko skoczyły do 43.5% w 1995 roku i 64.3% — w 1997 roku [11].

Rola partii politycznych zmienia się i staje się bardziej doniosła na różnych stadiach demokratyzacji. Ich obecność jest szczególnie znacząca w demokracjach parlamentarnych. Kwestie roli partii politycznych badane są ze względu na różne formy zachowania się elit politycznych oraz różne kierunki rozwoju systemu partyjnego.

Podczas wyborów do Sejmu w 1989 roku PZPR została stanowczo odrzucona przez społeczeństwo. Natomiast kandydaci „Solidarności” otrzymali 99% miejsc, o które walczyli. Uznawszy swoją porażkę, PZPR zaproponowała opozycji politycznej połączenie się, ale otrzymała negatywną odpowiedź — „Solidarność” bała się dyskredytacji w oczach społeczeństwa.

W czasach transformacji politycznej elity rządzące mają możliwości wpływu na kształtowanie się partii, ale często zostają wciągnięte w skomplikowaną dyskusję na temat spuścizny poprzedniego układu, która wymaga dość szybkiej reakcji w gwałtownie zmieniających się realiach. Warto zwrócić uwagę na korelacje pomiędzy konsolidacją systemu partyjnego i konsolidacją nowego reżimu, szczególnie na korelację między partiami oraz państwem, między różnymi konkurencyjnymi partiami i między partiami oraz społeczeństwem [2].

Analiza zmiany reżimu w Polsce w ujęciu teoretycznym, które przyjmuje za podstawę strategię oraz decyzje elity politycznej, pozwala lepiej zrozumieć proces transformacji oraz wyciągnąć odpowiednie wnioski z przeprowadzenia sukcesywnej demokratyzacji. Przypuszczam, że ważnym czynnikiem sukcesu tych reform był charakter wzajemnych stosunków między rządzącymi elitami oraz społeczeństwem obywatelskim, które ukształtowało się w wyniku aktywności obywatelskiej oraz powtarzających się prób poszukiwania przez władze poparcia ze strony społeczeństwa w procesie przeprowadzenia reform ekonomicznych. Powiązania pomiędzy rządzącą elitą i społeczeństwem są ważnym elementem kultury politycznej. Powiązania te pozwoliły Polsce kroczyć drogą reform demokratycznych po bolesnym okresie terapii szokowej i przejściu władzy przez odnowioną lewicę. Ważny też był publiczny charakter „okrągłego stołu”, który uczynił proces negocjacji i umów między dwiema skonfrontowanymi ze sobą elitami klarownym i otwartym. W ten sposób władza była praktycznie pozbawiona możliwości osiągnięcia porozumień kularowych i prowadzenia polityki podwójnych standardów. Obydwa te czynniki ukształtowały zaufanie do władzy, które jest warunkiem skutecznego dążenia do konsolidowanej demokracji. Wyżej wymienione czynniki spowodowały nie tylko demokratyczną transformację samego reżimu, ale też przekształcenie „demokratów funkcjonalnych” w „demokratów kulturowych”.

1. *Prospects for democratic consolidation in East-Central Europe // Comparative reflections on democratization in East-Central Europe: a model of post-communist transformation?* Geoffrey Pridham / edited by Geoffrey Pridham and Attila Agh, Manchester University Press. 2001. – P. 1–21.
2. *Geoffrey Pridham. The dynamics of democratization*, London and New York, 2000. – P. 136-137.
3. *Etzioni-Halevy L. Democratic elite theory: stabilization versus breakdown of democracy / E. Etzioni-Halevy // Archives of European Sociology. – 1990. – Vol. 31. – P. 320.*
4. *Raymond Taras. A Decade of Nonnationalism? Regime Change As Surrogate for Identity Change / Taras Raymond // After communism: perspectives on democracy / [edited by Donald R. Kelley]. – Fayetteville : University of Arkansas Press, 2003. – Д. 226–229.*
5. *Elite Change and Democratic Regimes in Eastern Europe // Postcommunist elites and democracy in Eastern Europe / [edited by John Higley, Jan Pakulski, and Włodzimierz Wesołowski], – New York : St. Martin’s Press, 1998. – P. 1–33.*
6. *Mitchell A. Poland’s Shock Therapy and Beyond / A. Mitchell // Orenstein. Out of the red. Building capitalism and democracy in postcommunist Europe. – The University of Michigan Press, 2001. – P. 25–60.*
7. *Morlino L. “Good” and “bad” democracies: how to conduct research into the quality of democracy / L. Morlino // The quality of democracy in post-communist Europe / [edited by Derek S. Hutcheson & Elena A. Korosteleva. – London, New York, Routledge, 2006. – P. 5–27.*
8. *Whitehead L. Democratization theory and experience [Электронный ресурс] / L. Whitehead. – Official Fellow, Nuffield College, University of Oxford, 2002. – Режим доступа : <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/politicalscience/9780199253289/toc.html>.*
9. *Reform from above: The Hungarian gamble with transformation comrades // The seeds of political change in Eastern Europe / [edited by Renee de Nevers]. – The MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 2003. – P. 77–118.*
10. *Aleksander Paszynski. Questions After the Referendum / Aleksander Paszynski // East European Reporter. – Vol. 3, No. 2 (March 1988). – P. 34.*
11. *Radoslaw Markowski. Party system institutionalization in new democracies: Poland – a trend-setter with no followers / Radoslaw Markowski // Party development and democratic change in post-communist Europe: the first decade, 2001. – P. 55–77.*
12. *Sanford G. Poland: the conquest of history / G. Sanford. – Netherlands : Harwood Academic Publishers, 1999. – P. 65.*
13. *Jack M. Bloom. A line of blood: how December 1970 prepared Polish workers for political transition in 1989 / Jack M. Bloom // Transition to democracy in Eastern Europe and Russia: impact on politics, economy and culture / [edited by Barbara Wejnert]. – Westport, Connecticut, London, 2002. – P. 91–108.*

Оксана Пашкова

Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» (м. Київ)

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (ЗА В. ЛИПІНСЬКИМ)

Розглядаються погляди видатного українського мислителя, політичного діяча В. Липинського на проблему української соціально-політичної консолідації. З'ясовуються консолідаційні чинники та оцінюється їх об'єднавчий потенціал.

Ключові слова: соціально-політична консолідація, українське державотворення, класократія, гетьманська держава, українська політична нація, національна ідея.

Paszkowa Oksana. Konsolidacja społeczno-polityczna jako warunek realizacji państwowości ukraińskiej (wg W. Lipińskiego).

Artykuł przedstawia poglądy wybitnego ukraińskiego myśliciela i działacza politycznego Wacława Lipińskiego na problem ukraińskiej konsolidacji społeczno-politycznej. Rozpatrzono czynniki konsolidujące wg W. Lipińskiego i dokonano oceny ich potencjału zjednoczeniowego.

Słowa kluczowe: konsolidacja społeczno-polityczna, tworzenie się państwa ukraińskiego, klasokracja, państwo hetmańskie, ukraiński naród polityczny, idea narodowa.

Пашкова Оксана. Социально-политическая консолидация как условие реализации государственного строительства в Украине (по В. Липинскому).

Рассматриваются взгляды выдающегося украинского мыслителя, политического деятеля В. Липинского на проблему украинской социально-политической консолидации. Выясняются консолидационные факторы и оценивается их объединительный потенциал.

Ключевые слова: социально-политическая консолидация, создание украинского государства, класократія, гетьманское государство, украинская политическая нация, национальная идея.

Pashkova Oksana. Socio-political consolidation as a condition of the Ukrainian nation (by V. Lypynski).

The views of the famous Ukrainian philosopher, politician V. Lypynski on the problem of Ukrainian social and political consolidation are analyzed in the article. The consolidation factors according to Lypynski and evaluated their potential unification are learnt.

Key words: socio-political consolidation, Ukrainian state, Hetman State, the Ukrainian political nation, the national idea.

Досвід дев'ятнадцяти років незалежності України засвідчив, що подальша розбудова української держави не є можливою без належного рівня єдності. В суспільстві, в якому різні політичні сили та прошарки населення керуються досить полярними ціннісними настановами, неминуче виникають суспільно-політичні проблеми. В даному контексті, перечитуючи основну політологічну працю В'ячеслава Липинського «Листи до братів-хліборобів» не перестаєш дивуватися наскільки він глибоко бачив корінь українських суспільно-політичних проблем, і, навіть, «передбачав» сучасну політичну ситуацію в Україні, зокрема проблему політичної консолідації. Тому, незважаючи на те, що з часу написання «Листів» Україна і світ зазнали величезних змін, то значна кількість ідей цього видатного мислителя, історика, соціолога, громадського і політичного діяча не втратили свого значення.

Однією з перших праць В. Липинського була історична розвідка «Данило Братковський — суспільний діяч і письменник кінця XVII століття» (1909 р.) [1]. Саме вона принесла йому не лише визнання, а й впевненість у правоті своїх поглядів. Варто зауважити, що В. Липинський один із небагатьох істориків, який від першої своєї праці послідовно дотримувався викладених у ній ідей. Зокрема, наріжним каменем даної праці є ідея єдності України, розділеної між Московською державою і Річчю Посполитою. У ній Липинський також торкався таких теоретичних питань, як відносини між громадянином, суспільством і державою, теорії еліт і їх співвідношення. Прикладом для своїх теорій автор обрав шляхтича з Волині Данила

Братковського, який за свої переконання та участі у визвольній боротьбі на Україні, був страчений 16 листопада 1702 року на ринковому майдані Луцька. Представника свідомої української шляхти — Братковського, науковець називає світлою зіркою на сірім і бруднім тлі шляхетського безголов'я, маючи на увазі спольщення і окатоличення української верстви, її небажання брати участь у побудові власної національної держави.

Концепція самостійної української держави, що ґрунтується на демократичних засадах незалежно від її конституційних форм (монархія, республіка чи щось інше) постійно розвивалася вченим. Теоретично він наближався до західного політичного мислення, яке визначалося тезою — без держави немає нації, є лише народ в етнічному сенсі. Позитивна оцінка ролі держави помітна і в інших ранніх історичних творах В. Липинського, таких як «Станіслав-Міхал Кричевський» [5] та «Україна на переломі» [6].

Однак найбільш ґрунтовно державотворення В. Липинський підняв у згадуваних вже «Листах до братів-хліборобів» [2]. В цій фундаментальній праці вказується на першорядне значення держави в історичному розвитку народів і світової цивілізації. На думку вченого, суспільство не може продуктивно функціонувати без національної держави, яка відіграє виняткову роль в його організації, управлінні та захисті. За Липинським, українська держава має бути незалежною, самостійною і національною. Тобто, йшлося про ту концепцію держави, яка розвинулася в Англії, Німеччині і в польській історичній науці.

На думку Ярослава Пеленського, В. Липинський, користуючись послідовно такими поняттями як «повна власновільність і суверенність», «державний суверенітет», «власна державна організація», «незалежність», «наше право до повної незалежності», «ідея повної суверенності і власновільності українського народу», ясно і недвозначно аргументував необхідність державної самостійності України. Тим він значно випередив тодішніх українських політичних ідеологів [8, с. 18].

Водночас, необхідно зазначити, що, як і більшість його сучасників, основною умовою здійснення української державності він вважає єдність — релігійну, регіональну, політичну, національну, організаційну. А державу загалом В. Липинський розглядав, як джерело єдності нації. До речі, для В. Липинського поняття нації та держави тісно взаємозв'язані й фактично є супутніми. Він ототожнював поняття нації з питанням держави. Малося на увазі те, що для функціонування нації повинна існувати відповідна організація суспільного життя (держава). Також у працях В. Липинського можна вловити думку, що держава передує нації («завжди спочатку буває держава, а потім нація»). На його думку, без держави нація не може сформуватися й водночас існування нації вимагає державного життя. Для В. Липинського поділ нації на класи є безперечно вагомим. Кожний клас має виконувати свою функцію, взаємодіючи з іншими класами й тим самим забезпечуючи гідні умови для існування нації загалом.

Складовими держави мислитель вважав владу, територію, громадянство, без яких жодна держава існувати не може, оскільки для цього потрібна організована сила, яка підтримує владу в ім'я добра цілої землі-території і всього громадянства. Таким чином, територія, земля, батьківщина — невід'ємні від держави. Остання, на думку В. Липинського, народжується в хвилину, коли всі мешканці певної території стають, як один в її оборону, маючи до цього законне право влади, проти мешканців чужої землі, чужої території, чужої держави. Саме територіальна, краєва свідомість, а не свідомість племенно-культурно-віросповідно-національна лежить в основі усіх держав світу.

Особливе місце у формуванні державності В. Липинський відводив громадянству. Громадянство, наголошував він, це організація. Від слова: органічність, природність, те, що в природі єсть [7, с. 66]. Відносно держави це: церква — Христова, Богом установлена, організація природної віри; армія — організація природної потреби оборони; родина — організація природної потреби продовження роду; клас — організація природної потреби знання і краси (інтелігентський клас) і природної потреби хліба (продуктивні класи). Важливим чинником організації, громадянства, за В. Липинським, є авторитет. Коли є загально визнані, громадські (церковний, воєнний, родинний, класовий) авторитети, на які може спиратися влада,

народжується на території громадянства його власна держава. «Без організації і без авторитетів, — слушно зауважує В. Липинський, — немає Громадянства, а є розпорошена, взаємно себе не знаюча і ненавидяча юрба рабів. Такою юрбою мусить правити з чужої Землі, з Метрополії, чуже організоване Громадянство, чужа Держава, не те, щоб ця юрба сама себе весь час не різала» [7, с. 66].

Щодо джерела єдності держави і нації, то ним має бути не зовнішня, а внутрішня творча сила, яка не може бути об'єднана ненавистю до чого-небудь поза собою. Вона не може об'єднатись і ненавистю до свого Хама, тому що Хама вона мусить виховувати, а не убивати. Вона не може об'єднуватись ненавистю до Москви чи до Польщі, «бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть одночасно до обох — в петлю самогубця або в дім для божевільних» [7, с. 74].

Загальновідомо, що ідеалом української державності для В'ячеслава Липинського було династичне правління гетьманського типу — гетьманщина, принципом організації якої є «клясократія», тобто розуміння кожним класом свого місця і призначення за наявності провідного класу (еліти), що міцно спирається на визнання авторитету своєї Землі, пов'язаного з ним (клас Хліборобів), об'єднання всіх класів почуттям спільності. Це має бути такий лад, який спирався б на співробітництво всіх класів, рівновагу між прогресом і консерватизмом, обмеження Верховної Гетьманської влади законом, який стоїть над Гетьманом так само, як над всіма — клясократією правовою, що законом обмежена і законом обмежується Українською Трудовою Монархією.

Виступаючи за побудову української держави та незалежність України, В. Липинський був націоналістом у кращому розумінні цього слова. Критично ставлячись до націоналізму, а особливо до його надміру радикальних форм, він вважав, що націоналізм буває двох типів: державно-творчим і державно-руйнівним, перший тип є патріотизмом, а другий — шовінізм.

На думку В. Липинського державно-творчий націоналізм — це націоналізм територіальний і політичний, тобто такий, що сприяє державному життю певної нації, наприклад англійський націоналізм. Український націоналізм, за В. Липинським має ґрунтуватись на любові до своїх земляків, а не ненавидіти їх за те, що вони не українські націоналісти.

На відміну від державно-творчого державно-руйнівний націоналізм є територіальним, віросповідним, що роз'єднує державне життя як націоналізм єврейський, польський, український. Такий націоналізм постійно знаходить спільну мову з чужоземцями проти своїх земляків, як це робили галицькі шовіністи, які їздили до Варшави просити допомоги проти місцевих галицьких поляків [3, с. 77].

В. Липинський постійно закликав бути патріотом, а не шовіністом. Для нього бути патріотом означало прагнути всіма силами своєї душі створення людського, державного й політичного співжиття людей, які живуть на українській землі, а не мріяти про топлення в Дніпрі більшості своїх земляків; шукати задоволення не в тому, «щоб бути Українцем», а в тому, щоб було честю носити ім'я Українця; вимагати гарних і добрих учинків від себе, як від Українця, а не перш за все ненавидіти інших тому, що вони «не-Українці»; виховувати в собі насамперед громадянські, політичні, державотворчі риси: віру в Бога і послух Його законам, тобто духовні вартості, вірність, твердість, сильновольність, дисципліну, пошану до своєї традиційної влади. Бути ж шовіністом означає прикривати свою духовну пустоту (безрелігійність) і своє політичне руйництво: зрадництво, хитрість, безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, декласованість — фанатичними вигуками про «неньку Україну», про «рідну мову», про «ми Українці», про клятих «Московинів і Ляхів» тощо [3, с. 77–78]. Він попереджав, що такий «націоналізм» призведе тільки до «руїни» України.

В обґрунтуванні основних теоретичних положень В. Липинський постійно звертався до Історичних прикладів із життя України, Росії, країн Західної Європи від феодалізму до своєї доби, ґрунтовно аналізуючи всі етапи здобуття Україною своєї незалежності, причини її падіння. Такий історичний підхід надає його поглядам міцного онтологізму, динамізму, що виразно проявляються в його переконаннях до тих же традицій. У загальних судженнях В. Липинського

традиція постає, як рух і творчість, власна доля, яка накладає на людину обов'язок творчості й праці, боротьби і руху, де кожний повинен виконувати свої обов'язки так, як наказує йому совість, тобто боротися і творити нове, спираючись на традицію та виходячи з неї.

Враховуючи вищезазначене, спробуємо визначити консолідаційні чинники за В. Липинським. Зокрема, про релігійний фактор, як один із консолідуючих чинників, В. Липинський пише в своїй праці «Релігія і церква в історії України» [4]. Мислитель переконаний, що без доглибної справжньої віри у Бога, без святинь наших батьків народження та утвердження української незалежної держави неможливе. «Не входячи в саму суть релігії — в її науку і її правду — я визнаю, що в громадському, політичному житті релігія це добро, яку треба всіма силами берегти кожному, хто хоче організованість, єдність та силу своєї громади (своєї нації і держави) установити і збільшувати» [4, с. 225].

Водночас, варто звернути увагу, що В. Липинський не пропонує прийняти церкву як ідеологію. Навпаки, він застерігає проти церкви, пристосованої до політичної кон'юнктури. Пропонує дух релігії справжньої, віри, що пронизує найвищі вартості і цілковито визначає пріоритет духовних вартостей. Тільки така церква, яка не служить політиці, може дати священний національний прапор боротьби за волю та силу для єдності. «Релігія і церква потрібна нам, людям світським, не тільки тоді, коли ми вже матеріальною силою своєю свою державу завоюємо і націю свою зорганізуємо. Вона нам потрібна не менше і в самому процесі боротьби. Щоб перемогти, ми мусимо мати не тільки силу матеріальну, але перш за все силу моральну. Крім ясної і виразної (як всякий для війни призначений план військовий) власної нашої віри світської, ідеології політичної, нам необхідна загальнолюдська віра в Бога, необхідна допомога і церкви і релігії» [4, с. 227].

У контексті консолідаційної проблематики варто позитивно оцінити розмежування мислителем віри містичної, віри духовної та віри ідеологічної, які мають певну умову, спільність психологічного впливу, але принципово різняться, на його думку, за метою й результатами організації та консолідації громадян. «Релігія і церква потрібна нам, людям світським, не тільки тоді, коли ми вже матеріальною силою своєю свою державу завоюємо і націю свою зорганізуємо. Вона нам потрібна не менше і в самому процесі боротьби. Щоб перемогти, ми мусимо мати не тільки силу матеріальну, але перш за все силу моральну. Крім ясної і виразної (як всякий для війни призначений план військовий) власної нашої віри світської, ідеології політичної, нам необхідна загальнолюдська віра в Бога, необхідна допомога і церкви і релігії» [4, с. 227].

На нашу думку, такі погляди можуть доповнити наукові пошуки щодо розробки теоретичної моделі соціально-політичної консолідації, яка є вкрай необхідною на сучасному етапі українського державотворення.

Отже, для В. Липинського релігія є «школою дисципліни соціальної і моральної». Вона здатна упорядковувати думки, розвинути бачення межі між добром і злом, організувати людські інстинкти. Релігія — органічний елемент суспільної організації, спроможний своїм авторитетом підтримати державні завдання та консолідувати народ для їх якісної реалізації.

Вищерозглянута релігійна проблема пов'язана у творчості В. Липинського з елітою, яка є не менш важливим консолідаційним чинником за В. Липинським. Проблема еліти була вкрай важливою за життя мислителя, на жаль залишається вона вкрай актуальною і для України сьогодні. Зокрема, консолідаційна функція української еліти залишається нереалізованою.

Повертаючись до теорії В. Липинського, зазначимо, як і класики елітизму, вчений був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. Український мислитель пише, що «є більша або менша, така або — в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування — інша група людей, що кермує нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартості» [2, с. 130], а також «...усі громадські цінності були завжди сотворені уміючою панувати над своїми та чужими пристрастями, організованою та непохитною в своїх переконаннях меншістю» [6, с. 10].

Цю групу осіб В. Липинський називає «національною аристократією» [2, с. 131]. Український мислитель розуміє не родову аристократію, а групу «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації» [2, с. 131]. Отже, В. Липинський був переконаний, що до цієї провідної групи повинні потрапляти люди, незважаючи на їхнє походження та майновий стан.

Загалом суспільство В. Липинський ділить на три верстви: еліти, продуценти (робітники, хлібороби, буржуазія, пролетаріат) та інтелігенція, котра повинна відігравати функцію посередництва між суспільними групами [2, с. 13]. Вирішальним чинником у процесі керівництва нацією мислитель вважав легітимацію аристократії. «Рішаючим, — пише він, — є той факт, що ці люде стоять в даний момент на чолі нації, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається» [2, с. 131].

Провідна верства нації, на думку В. Липинського, повинна була утворитись з «організаторів держави», які виникають «тільки на місцях: по селах і волостях, тільки в продукуючих класах: в селянстві, в робітництві, в культурнім працюючій поміщицтві, в технічно творчій міщанстві» [10, с. 3–4].

Національна аристократія має володіти двома основними прикметами, без яких вона не може існувати: матеріальною силою та моральним авторитетом. До того ж, матеріальну силу вона повинна була мати «більшу, ніж яка-небудь інша група в нації» [2, с. 136]. А для того, щоб мати таку матеріальну силу, національна аристократія має хотіти правити, вміти задля цього жертвувати і ризикувати своїм життям, володіти технічними засобами війни та оборони (державою, зброєю та армією) і володіти технічними засобами економічної продукції (землею, фабриками та машинами). Саме володіння засобами продукції, а не грошима, є основною ознакою матеріальної сили. Гроші ж, на думку В. Липинського, є лише попередньою продукцією і тому являють собою лише номінальну, а не реальну матеріальну силу [2, с. 138–139]. Ця група людей і повинна відповідати персонально і своїм матеріальним добром (землями і фабриками) за свою владу і правління [2, с. 154].

Для прогресу держави потрібне існування певних угруповань всередині аристократії, різних думок та ідей, передача влади з одних рук в інші [10, с. 41]. Особливо важливим, на думку В. Липинського, є процес «постійного відновлення або зміни аристократії». Коли ж цей процес призупиняється, то відбувається радикальна зміна провідної верстви. Внаслідок цього нація потрапляє під управління чужої, сильнішої за власну, еліти. Мислитель зазначає: «Без своєї власної національної аристократії — без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб зорганізувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од всяких ворожих наскоків зовні — немає і не може бути нації» [2, с. 47].

На нашу думку, розуміння В. Липинським еліти, як провідної і неодмінної державотворчої частини нації, її ролі у творенні та об'єднанні нації, не втратили актуальності і в консолідаційному контексті, а подекуди є визначальними в сучасних політичних умовах утвердження та розбудови незалежної української держави.

Ще одним чинником соціально-політичної та національної консолідації за В. Липинським є наявність арбітра, «верховного судії», який би стояв над класами, узгоджував їхні інтереси і мирив їх. На думку В. Липинського, з цією роллю найкраще би справився дідичний, спадковий монарх. Цьому моменту мислитель приділяв дуже багато уваги, що, зокрема, було викликано його політичною позицією й підтримкою ним гетьмана Павла Скоропадського. Не дивно, що за В. Липинським закріпився ярлик монархіста. Тим більше, що він сам себе іменував монархістом. І все ж не варто перебільшувати монархізм В. Липинського. Власне, це не зовсім «класичний» монархізм. Монархія для мислителя не самоціль, а лише один із елементів класократичної держави. До того ж елемент, який може набирати різних форм. Класократія В. Липинського це аж ніяк не авторитарна, а тим більше не тоталітарна держава. Судячи з його праць, можна зрозуміти, що в цій державі мають існувати представницькі органи, де були б репрезентовані інтереси кожного класу.

Безперечно, можемо стверджувати, що монархічна позиція В. Липинського була даниною часу та політичним обставинам України. Однак, як на початку ХХ ст., так і сьогодні, чимало дослідників вважають її абсолютно недоречною для України, стверджуючи при цьому, що вона спрямована проти української традиції. Так, наприклад, М. Попович зазначає, що монархізму в українській гетьманській традиції не було ніколи. Гетьман був ще меншим монархом, ніж виборний польський король. Недаремно в ті далекі часи виборне козацьке військо, фактично незалежне, ходило в бій під чужими штандартами: самостійна держава в гербі мусила б мати корону, однак, чого-чого, а корони гетьман Війська Запорізького на голові не мав. На думку М. Поповича, «трактуючи гетьманат як монархічний інститут, Липинський грішить проти історичної традиції і проти істини» [9, с. 48]. Слабкий зв'язок даної концепції з традицією засвідчує і сам мислитель у праці «Українська революція з перспективи сорокаліття», а наприкінці свого життя і цілком відмовляється від неї.

Аналізуючи науковий спадок В. Липинського в контексті проблеми соціально-політичної консолідації варто зазначити, що потужним консолідаційним чинником він визнає українську національну ідею. За В. Липинським, національна ідея — це ідея побудови держави, тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві. Державотворення, у свою чергу, є стрижнем процесу формування політичної нації. Політичний зміст націотворення зумовлює соціальну і національну консолідацію на ґрунті територіального, громадського патріотизму, а не етнічного націоналізму. Тому територіальний патріотизм визначає зміст національної ідеї українців. Основу національної ідеї складає, на думку В. Липинського, «український національний громадський інстинкт, любов до матері — України» [2, с. 43–44].

Зауважимо, що великі надії у вирішенні завдання консолідації української нації В. Липинський покладав на хліборобів, найчисленніший тоді в Україні клас, який до того ж, на його думку, виявився найменш деморалізованим недавньою поразкою визвольного руху. Розвиваючи цю думку, мислитель робить висновок: «Від об'єднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить об'єднання та зорганізування цілої Української Нації...» [2, с. 73]. Отже, саме цей клас, за Липинським, повинен був стати соціальною основою майбутньої української держави і потужним консолідаційним фактором.

Як відомо, внаслідок масової індустріалізації за Радянського Союзу більшість населення в нашій країні є вже не сільським, а міським. Тому, на перший погляд, ідея В. Липинського у цьому аспекті різко втрачає сенс для сьогодення. Проте, на нашу думку, ці моменти важливі до нашого часу. Тим більше вони мали сенс на той період, коли після столипінських реформ найпередовішим класом українського суспільства, яке було переважно сільським, лишалися заможні селяни, які становили найпередовішу силу в аграрному секторі. Передбачаючи індустріалізацію українського суспільства і те, що з часом індустріальний сектор стане головним, В. Липинський стверджував, що українські самостійницькі змагання соціально мають спиратися на відповідні класи — сільськогосподарський, промисловий, які володіють, так би мовити, основною частиною виробництва в країні [2, с. 161]. Інтелектуали, вважає В. Липинський, є менш придатними для державного керівництва. Щоправда, їм належить інша життєво важлива функція: вони повинні творити і охороняти культурні цінності та формувати суспільно-політичні ідеології. Коли ж інтелектуали захоплюють владу, то вони самі діють не згідно зі своїм покликанням, прагнучи виконати роль, для якої їм бракує відповідної практики. Не має сумніву, що ідеї В. Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції залишаються актуальними і сьогодні. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Адже плюралізм вважається ознакою демократії. Парадоксально, але серед усіх політичних мислителів саме антидемократ В. Липинський був найпослідовнішим плюралістом, при цьому гостро критикуючи моністичні, редуціоналістські ідеології, котрі виключали великі частини населення України – чи то так званих класових ворогів, чи то, нібито, етнічно чужі елементи, — і насправді увінчували неповноту нації, а відтак і постійну бездержавність. Він обґрунтував думку, що Україна повинна розвивати диференційовану класову структуру, яка охоплювала б

усі верстви, потрібні для існування зрілої нації та самостійної держави. Цього можна досягти частково завдяки повстанню нових еліт із народних мас, а частково — через приєднання відчужених старих еліт.

Отже, особливістю і позитивним елементом консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції, як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього — це всі громадяни держави. Націоналізм В. Липинського зводиться до того, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією. Інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, вони повинні згуртувати всі народи в одне ціле. Поряд із цим, важливою складовою його національного консерватизму можна вважати ставлення до ідеології, яку він виводить із народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти, вважаючи її рушійною силою національного відродження України. Політику він розглядав не як засіб ідеологічного забезпечення влади, а як універсальний засіб, що сприяє вибору найоптимальніших методів здобуття та організації влади, досягненню суспільної злагоди, утворенню і збереженню окремої держави на українській землі, забезпеченню існування й розвитку української нації.

Усебічне вивчення аспектів соціально-політичної консолідації в Україні з різних позицій ще тривалий час залишатиметься однією з найактуальніших проблем української політичної науки. Зрозуміло, що проблеми такого роду потребують тривалих комплексних досліджень силами великих наукових колективів, однак незаперечним є факт врахування в цій роботі теорії аграрно-консервативного аристократизму В'ячеслава Липинського.

1. *Липинський В.* Данило Братковський — суспільний діяч і письменник кінця XVII століття / В. Липинський // Літературно-науковий вісник. — Київ-Львів, 1909. — Ч. 45.

2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — Київ-Філадельфія, 1995.

3. *Липинський В.* Націоналізм, патріотизм і шовінізм / В. Липинський // Сучасність. — 1992. — № 6.

4. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України / В. Липинський // Політологічні читання. — 1994. — № 1–2.

5. *Липинський В.* Станіслав Міхал Кричевський / В. Липинський // Твори. — Філадельфія, 1990. — Т. 2.

6. *Липинський В.* Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII ст. / В. Липинський. — Філадельфія, 1991.

7. *Липинський В.* Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. — 1992. — № 6.

8. *Пеленський Я.* Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна / Я. Пеленський // В'ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — Київ-Філадельфія, 1994.

9. *Попович М.* В'ячеслав Липинський і український консерватизм / М. Попович // Матеріали Міжнародної наук. конф. з нагоди 110 роковин з дня народження вченого [«В'ячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна»], (Київ, Луцьк, Кременець, 2–6 червня 1992 р.). — К., 1994. — Т. 1.

10. *Потульницький В. А.* Політична доктрина В. Липинського / В. А. Потульницький // Український історичний журнал — 1992. — № 9.

Марія Сенич

Стипендіат Фонду Віктора Пінчука

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЄЖИ ҐЕДРОЙЦЯ

Представлено еволюцію поглядів Є. Ґедройця на українсько-польські відносини, польську політику по відношенню до України. Показано основні принципи, якими керувався видатний польський мислитель у своїх поглядах на проблематику українсько-польських відносин, підкреслено вагу створення умов для розвитку української меншини у Польщі та польської в Україні для розвитку добросусідських відносин між українським і польським народами.

Ключові слова: українсько-польські відносини, польська зовнішня політика, українська меншина у Польщі, часопис «Культура».

Senycz Maria. Problem państwowości ukraińskiej w myśli politycznej Jerzego Giedroycia.

Artykuł przedstawia ewolucję poglądów Jerzego Giedroycia na stosunki ukraińsko-polskie, polską politykę w stosunku do Ukrainy. Pokazano zasady, którymi kierował się wybitny myśliciel polski w swoich poglądach na problematykę stosunków ukraińsko-polskich, podkreślono wagę stworzenia umów dla rozwoju mniejszości ukraińskiej w Polsce dla kształtowania się dobrosąsiedzkich relacji pomiędzy ukraińskim i polskim narodami.

Słowa kluczowe: stosunki ukraińsko-polskie, polska polityka zewnętrzna, mniejszość ukraińska w Polsce, czasopismo „Kultura”.

Сенич Марія. Проблема української державності в політичній думці Єжи Ґедройця.

Показано еволюцію взглядов Е. Ґедройця на украинско-польские отношения, польскую политику по отношению к Украине. Показано основные принципы, которыми руководствовался выдающийся польский мыслитель в своих взглядах на проблематику украинско-польских отношений, подчеркивается важность создания условий для развития украинского меньшинства в Польше и польского в Украине для развития добрососедских отношений между украинским и польским народами.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, польская внешняя политика, украинское меньшинство в Польше, журнал «Культура».

Senych Maria. The problem of the Ukrainian statehood in political thought of Jezhy Hyedroytsya.

The article is devoted to the evolution of J. Hyedroyt's attitudes on the Ukrainian-Polish relations, Polish policies towards Ukraine. The basic principles that guided the outstanding Polish thinker in their views on issues of Ukrainian-Polish relations, stressed importance of establishing conditions for the Ukrainian minority in Poland and Polish minority in Ukraine for the development of good neighborly relations between the Ukrainian and Polish peoples are displayed.

Key words: Ukrainian-Polish relations, Polish foreign policy, Ukrainian minority in Poland, the journal "Culture".

Здобуття Україною державності мало вирішальне значення для гарантування безпеки й незалежності інших народів центрально-східної Європи (ЦСЕ), так як стримувало загрозу нової російської експансії й відновлення тоталітаризму. Першою державою, яка визнала і підтримала проголошення української незалежності була Польща. Польська політична еліта керувалася усвідомленням того, що «без незалежної України немає незалежної Польщі». Таке переконання сформувалося в результаті ідейного впливу польської еміграції на Заході, насамперед середовища паризького часопису «Kultura» на чолі з редактором Єжи Ґедройцем (1906–2000).

Здійснюючи переоцінку історичного минулого, польська сторона зробила висновок, що міжнаціональні конфлікти та боротьба націоналізмів, які досягли апогею під час Другої світової війни, призвели до втрати незалежності Польщі та її східних сусідів. З метою подолання радянського домінування й відновлення суверенності поневолених народів, «Kultura» закликала до міжнаціонального примирення та підтримки ідеї української державності, таким чином сприяючи актуалізації українського питання на міжнародній арені.

Політична думка Є. Гедройця та діяльність колективу «Kultury» стала предметом вивчення істориків і політологів відносно недавно, тому на даний час відсутні комплексні дослідження згаданої проблематики. Серед основних авторів варто назвати А. Фрішке [1], Б. Бердиховську [2], А. Ковальчика [3], М. Волянського [4], К. Помяна [5], Б. Торуньчик [6], Р. Габельського [7], М. Жебровського [8], О. Гнатюк [9], М. Геніка [10], М. Гроховську [11], М. Пташінську-Вуйчік [12], Б. Бакулу [13] та Г. Гізу [14]. На увагу дослідників заслуговують також видані спогади Є. Гедройця [15] та його українського співробітника Б. Осадчука [16].

Основи Гедройцевої концепції польської східної політики сформувалися на шпальтах часописів «Bunt Młodych» та «Polityka», які виходили під його редакцією у міжвоєнний період (1931–1939). Програма «Bunt Młodych» зосереджувалася навколо ідеї прометеїзму [7, с. 86]. Часопис підтримував прагнення відновлення української держави на Наддніпрянщині, засуджуючи водночас політику колонізації та репресій стосовно національних меншин і домагаючись широкої автономії для Східної Галичини у складі Речі Посполитої [15, с. 63, 65–66].

Паризька «Kultura», заснована Є. Гедроцем після війни у 1947 р., розвивала політичну лінію попередніх видань редактора. Запропонована мислителем концепція передбачала необхідність міжнародного примирення народів ЦСЄ, спільної боротьби за незалежність, подолання тоталітаризму та формування нової архітектури безпеки регіону, для якої суверенна Україна мала б особливе значення. Трьома китами, на яких повинні триматися польсько-українські відносини, Є. Гедройць вважав підтримку незалежницьких прагнень українців, непорушність повоєнних кордонів і толерантну політику щодо національних меншин.

Із самого початку «Kultura» відстоювала право України на власну державність. Спершу, в період популярності ідеї федерації народів між трьома морями — Адріатичним, Балтійським і Чорним, — «Kultura» виступала за надання українській нації права на участь у майбутній федеративній спільноті [17]. Пропагуючи на шпальтах часопису створення федерації центрально-східної Європи, Юзеф Лободовський пропонував надати Східній Галичині статус польсько-українського кондомініуму, таким чином вирішивши двосторонні територіальні суперечки. На думку автора, багатовіковий процес етнічної і культурної інтеграції на землях Східної Галичини зумовив неможливість проведення в ХХ ст. чіткого польсько-українського кордону, який за афористичним висловом проходив би «через подружнє ложе» [18].

Пізніше Є. Гедройць відійшов від федералістських концепцій, оскільки вони, на думку редактора, вважалися новою формою польського імперіалізму і сприймалися з недовірою сусідніми народами. Здійснивши ревізію попередньої східної політики Речі Посполитої, Є. Гедройць наполягав на необхідності нової, спрямованої на підтримку побудови української держави в повоєнних кордонах, що для Польщі означало відмову від претензій на Львів. Уперше принцип непорушності кордонів було проголошено в листі о. Юзефа Маєвського, опублікованому в «Kulturze» у 1952 р. Автор писав: «Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецін і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова [...] Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор» [19].

Позиція «Kultury» зустрілася з гострою критикою з боку польської еміграції, яка наполягала на поверненні до лінії східного кордону 1939 р. Однак така політика виявилася слушною. Міжнародна ворожнеча і територіальні претензії сприяли збереженню радянського панування, відсували перспективи визволення народів ЦСЄ на невизначений час і послаблювали позиції Польщі в регіоні. Міжнародне порозуміння уможливило створення спільного фронту народів ЦСЄ з метою ідеологічної боротьби з радянським тоталітаризмом. На думку Є. Гедройця, саме еміграційні кола, які в умовах тоталітарного режиму на батьківщині представляли реальні інтереси народів ЦСЄ, повинні були розпочати діяльність на користь міжнародного примирення.

Є. Гедройць став ініціатором польсько-українського діалогу для еміграції. Редактор співпрацював із видатними постатями української інтелігенції: публіцистом і політологом

Богданом Осадчуком, радником Борисом Левицьким, істориком та есеїстом Іваном Лисяком-Рудницьким, журналістом Іваном Кедрин-Рудницьким, редактором «Сучасності» Іваном Кошелівцем, есеїстом Юрієм Шерехом-Шевельовим, письменником Іваном Багряним, поетом Євгеном Маланюком та іншими.

Важливою подією, яка засвідчила підтримку Є. Гедройцем українського національного руху, було ініційоване редактором видання у 1959 р. антології української літератури 20-30 років «Розстріляне відродження». Редактор спонукав Юрія Лавріненка підготувати антологію радянської літератури, запропонувавши заголовок, який згодом став назвою цієї трагічної епохи. За словами радника з питань культури й науки Посольства РП в Україні Олі Гнатюк, антологія впродовж десятиліть була єдиним джерелом знання про іншу, відмінну від сталінської, версію історії літератури в радянській Україні, а також підготувала про рух шістдесятників [9, с. 11–15]. Є. Гедройць сприяв популяризації української літератури, видавши антологію творчості шістдесятників і публікуючи в «Kulturze» переклади наших сучасних письменників й поетів.

Основну роль у справі підтримки української державності відіграла концепція УЛБ (ULB), запропонована Юліушем Мєрошевським в 1974 р. У своїй статті в «Kulturze» публіцист уперше вводить поняття простору УЛБ (Україна-Литва-Білорусь) як визначального для долі всього регіону ЦСЄ. На його думку, російсько-польське суперництво на просторі УЛБ прирікало Польщу то на імперіалізм, то на становище сателіта. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. Однак Ю. Мєрошевський закликав Росію і Польщу відмовитися від своїх імперських амбіцій. Публіцист писав, що для утвердження у Східній Європі миру і свободи, необхідно позбутися будь-якого імперіалізму — і російського, і польського. Тільки неімперіалістична Росія і неімперіалістична Польща мають шанси на досягнення домовленостей і впорядкування своїх відносин, надаючи право на самовизначення народам регіону УЛБ [20]. «Ідея самовизначення і свободи для братніх народів, що відокремлюють нас від Росії, з одночасним щирим зреченням від будь-яких імперіалістичних планів, до яких варто зарахувати сподівання на домовленості із Москвою понад головами і коштом цих народів — така програма могла би повернути польській незалежницькій політиці високий моральний мотив», — писав Ю. Мєрошевський [21].

Після Гельсінської конференції 1975 р. активізувалася співпраця між еміграційними середовищами країн центрально-східної Європи. Вважалося, що Гельсінські домовленості закріплювали «status quo» Москви в регіоні, і перекреслювали надію народів ЦСЄ на захист Заходом їхніх інтересів. Оскільки ставку на Америку і Захід було поховано, то залишався «розрахунок» на процеси змін у СРСР, на рух опору в метрополії і в колоніях останньої імперії світу та в прикутих до неї державах з «обмеженою суверенністю», розрахунок, який багато років визначав лінію дій «Kultury».

Налагодження діалогу між дисидентськими рухами вимагало зайняття чіткої позиції щодо питання незалежності країн УЛБ, насамперед України. У 1977 р. Є. Гедройцем було організовано підписання «Декларації в українській справі», в якій представники польської, російської, чеської і угорської еміграції заявили про пріоритетність відновлення української державності для справи визволення решти країн комуністичного табору. У декларації стверджувалось, що в імперській структурі СРСР існувало два рівні залежності: статус «обмеженої суверенності» у так званих народних демократіях центрально-східної Європи та статус повної несuverенності у народів, включених до складу Радянського Союзу. «Перші з них перебувають у процесі советизації, але все ще не є русифіковані. Інші є советизовані та з кожним роком щораз інтенсивніше русифіковані». Декларація заявляла, що долі одних та інших тісно пов'язані, й не буде по-справжньому вільних поляків, чехів і угорців без вільних українців, білорусів, литовців і росіян. «Без росіян вільних від імперських амбіцій, які розвиватимуть своє власне національне життя та поважатимуть право інших народів на самовизначення» [22].

Дискусія стосовно національного питання в СРСР сприяла визнанню російською стороною ідеї української державності. У заяві щодо національного питання російські демократи декларували цілковите і беззастережне визнання права кожного народу на самовизначення,

засуджували спроби будь-якого народу розпоряджатися долею інших та підтримували кожен рух за національне відродження і національну незалежність [23].

Наприкінці 1970-х років на запитання про найважливіші здобутки Є. Гедройць на перше місце поставив видання книг, які «стали в краю одним з чинників кристалізації національного, політичного і культурного опозиційного руху». На друге місце редактор поставив переконання російських опозиціонерів у право України на самостійну державність та польського суспільства у необхідності нормалізації відносин зі східними сусідами, навіть за ціну відмови від Львова і Вільнюса [24].

Після Гельсінської конференції активізувалася також діяльність опозиційних рухів у Радянському Союзі. Їхня ідеологія відображала основні положення Гедройцевої концепції стосовно міжнаціонального примирення, спільності визвольної боротьби і створення нової системи безпеки. Польські опозиційні сили «Солідарність», Польське незалежницьке порозуміння, Конфедерація незалежної Польщі, Ліберально-демократична партія «Незалежність» висловлювалися на користь української державності. Протягом 1980-х років спостерігалось налагодження контактів польської опозиції з українською та двостороннє узгодження питань кордонів, національних меншин, антитоталітарної боротьби. Діяльність «Kultury» сприяла зростанню інтересу до української тематики серед польської громадськості. Опозиційні видання «Krytyka», «Oboz», «Nowa koalicja», «Spotkania» порушували багато складних питань українсько-польських взаємин ХХ ст. [25].

Так, коли Польща стала вільною державою, Є. Гедройць закликав до підтримки українських незалежницьких рухів та визнання української держави в момент її проголошення [26]. На думку Є. Гедройця, поява незалежної України — буферної держави між Росією і Польщею — мало б першочергове значення для зміцнення безпеки Речі Посполитої та інших країн регіону [27]. Тому Польща повинна була докласти всіх зусиль для збереження суверенітету України. Мислитель стверджував: якщо б Київ повернувся до сфер впливу Москви, Річ Посполита надалі межувала б із великою імперською Росією [28].

Проголошення Україною незалежності, яке Польща підтримала першою, ознаменувало собою новий етап польсько-українських відносин. Їх змістом повинно було стати примирення на трьох рівнях — урядовому, рівні культурних еліт та суспільств. Першими кроками на шляху взаємозближення повинні були стати офіційні домовленості стосовно проблеми кордонів та національних меншин. На думку Є. Гедройця, Польща мала запевнити Україну у відсутності претензій на Львів. «Немає жодної можливості повернення Львова до Польщі, як і не мають жодних шансів ті, хто хотів би приєднати Перемишль до України», — висловлювався з цього приводу редактор [29].

Лібералізація політики у справі національних меншин, на думку Є. Гедройця, повинна полягати у забезпеченні можливостей для розвитку їхньої культурної самобутності. Необхідними кроками редактор вважав створення Бюро національних справ при Раді Міністрів та заснування фонду для потреб національних меншин шляхом одноразового оподаткування мільярдів Польщі у розмірі десяти відсотків від їхнього майна [30]. На його думку, будь-які прояви шовінізму по відношенню до національних меншин повинні суворо каратися [31].

Є. Гедройць переконував поляків і українців у необхідності виходу із тупика взаємної ненависті та обвинувачень, щодо колишніх кривд. Він запропонував видати «білу книгу» про операцію «Вісла» з метою вияснення цього епізоду в історії двох народів. За його твердженням, варто було також подумати про відшкодування для лемків і допомогти розв'язати їхні проблеми [32]. У 1990 р. Сенат Польщі прийняв спеціальну ухвалу у справі акції «Вісла» (1947 р.), яка засуджувала дії польських комуністичних властей в Україні і висловлювала прагнення виправити, наскільки буде можливо, заподіяні українцям кривди. Українська меншина отримала від уряду дотацію на розвиток своєї діяльності в розмірі п'яти млрд. злотих [33]. Це було стимулом для активізації суспільно-культурної діяльності українців. З'явилися численні українські товариства, організації, освітні заклади: Союз українців у Польщі, Українське християнське братство Св. Володимира, Союз української незалежної молоді, Лемківський

комітет, Українське товариство «Народний дім» (Перемишль), Фондація Св. Володимира (Краків) та інші. Польська меншина в Україні також заснувала ряд своїх товариств і об'єднань: Польське культурно-освітнє товариство (Київ), Товариство польської культури (Львів), Суспільно-культурне товариство поляків (Дрогобич), Товариство відродження польської культури ім. Ю.Словацького (Кременець), Об'єднання поляків на Поділлі (Бар), Культурне товариство ім. А. Міцкевича (Чернівці), Культурне товариство ім. Ф. Карпінського (Івано-Франківськ) та інші.

Є. Гедройць продовжував займатися проблемами реалізації своєї концепції. У листах до президентів і міністрів, він критикував повільні темпи зближення і прорахунки польської політики, надавав поради у розв'язанні конкретних проблем. Мислитель висував усе нові проекти співпраці між політичними і суспільними організаціями, науковцями, студентами. Важливими напрямками польсько-українського співробітництва редактор назвав культуру, науку, економіку, торгівлю, туризм. Є. Гедройць вважав, що вагому роль у польсько-українському зближенні могло б відіграти видання в Польщі антології української літератури [34] та створення установи «Польської академії наук у Києві» [35].

Важливим вектором польської східної політики Є. Гедройць вважав регіональну економічну інтеграцію. За словами редактора, Польща не повинна обмежитись прагненнями вступу до ЄС і НАТО, а спрямувати зусилля на створення осередку у Східній Європі, який міг би відіграти велику роль у піднесенні цього регіону. На думку Є. Гедройця, таким осередком міг би стати Вишеградський трикутник за умови приєднання в майбутньому до нього України [36].

Є. Гедройць наполягав на необхідності створення регіональних структур безпеки, розвитку військової співпраці Польщі з балтійськими країнами та Україною. Він вважав, що країни центрально-східної Європи не повинні розраховувати на підтримку Заходом їхніх інтересів. Захід і Сполучені Штати прагнуть зберігати «status quo» та уникати напружень і непорозумінь з Росією, джерелом яких можуть стати країни регіону.

Ідея поглиблення співробітництва між країнами ЦСЄ набуває актуальності в контексті диференціації ЄС на субрегіони. У межах Євросоюзу центрально-східна Європа становить окремий регіон з огляду на близький рівень розвитку, історичне минуле, культуру, спільні проблеми та інтереси.

Значення співпраці України з сусідніми країнами загрожує українській державності. На думку Є. Гедройця, мова йде не тільки про зовнішні загрози з боку Росії, але й внутрішні. «Значний відсоток українців став зрусифікований чи залишається національно нейтральним». Завданнями нашої держави, на думку мислителя, є поглиблення зв'язків з Європою, натиск на західну, сильнішу, сторону в українській культурі і виховання українців-незалежників [37]. Отже, для України важливою є підтримка і досвід Польщі на шляху інтеграції в євроатлантичні структури.

Таким чином, ідеї Є. Гедройця мали значний вплив на формування зовнішньої політики Польщі. Завдяки довголітній праці Є.Гедройця еміграційні кола, демократична опозиція, а згодом і уряд незалежної Польщі усвідомив необхідність підтримки української державності задля безпеки країн регіону. Незважаючи на важкий баласт міжнаціональних конфліктів, упереджень і стереотипів двом народам вдалося досягти порозуміння стосовно питань кордонів та національних меншин. Ініційований Є. Гедройцем діалог щодо примирення між Польщею й Україною допоміг уникнути конфліктів за югославським зразком у період розпаду СРСР, унеможливив зовнішню інспірацію у їхні відносини та посприяв демократичним трансформаціям в обох країнах.

1. *Friszke A. Życie polityczne emigracji / Andrzej Friszke.* – Warszawa : Biblioteka “Więzi”, 1999. – nr. 113. – 512 s.

2. *Berdychowska B. Giedroyc i Ukraińcy / Bogumiła Berdychowska // Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982.* – Warszawa : Czytelnik, 2004. – Archiwum Kultury. – T. 8. – S. 5–54.

3. *Kowalczyk A. S.* Od Bukaresztu do Laffitów. Jerzego Giedroycia rzeczpospolita epistolarna / Kowalczyk A. S. – Sejny : Pogranicze, 2006. – 300 s.
4. *Wolański M. S.* Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945–1975 / Wolański M. S. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 383 s.
5. *Pomian K.* W kręgu Giedroycia / Krzysztof Pomian. – Warszawa : Czytelnik, 2000. – 222 s.
6. *Toruńczyk B.* Rozmowy w Maisons-Laffitte, 1981 / Barbara Toruńczyk. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2006. – 209 s.
7. *Habielski R.* Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od “Buntu Młodych” do “Kultury” / Rafał Habieński. – Warszawa : Biblioteka Więzi, 2006. – 296 s.
8. *Żebrowski M.* Dzieje sporu. “Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956 / M. Żebrowski. – Warszawa : Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2007. – 302 s.
9. *Гнатюк О.* Польсько-український діалог: часопис „Kultura” та його спадщина (до сторіччя Єжи Гедройця) / Оля Гнатюк. – Львів : Центр гуманітарних досліджень; Київ : Смолоскип, 2007. – 64 с.
10. *Genyk M. A.* The Baltic – the Black Sea: Intermarium in the Conceptions of Regional Integration of East-Central Europe / Mykola A. Genyk // Razem w Europie / Red. naukowa Irena Miklaszewicz, Rūstis Kamuntavičius. – Kaunas, 2006. – P. 45–58.
11. *Grochowska M.* Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu / Magdalena Grochowska. – Warszawa : Świat Książki, 2009. – 686 s.
12. *Ptasińska-Wójcik M.* Z dziejów biblioteki Kultury. 1946–1966 / Małgorzata Ptasińska-Wójcik. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej; Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu, 2006. – 378 s.
13. *Бакула Б.* Польща і Україна в діяльності “Kultury” / Богуслав Бакула // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103.
14. *Ostatnie lato w Maisons-Laffitte.* Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / [rozmawiała i opracowała H. M. Giza]. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007. – 216 s.
15. *Giedroyc J.* Autobiografia na cztery ręce / Jerzy Giedroyc ; [opracował K. Pomian]. – Warszawa : Czytelnik, 1999. – 388 s.
16. *Polska i Ukraina.* Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / [rozmowy przeprowadzili B. Kerski i A. S. Kowalczyk]. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – 276 s.
17. *Непорозуміння чи дешевий патріотизм? Заувага редакції // Простір свободи.* – 2005. – С. 161.
18. *Łobodowski J.* Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // Kultura. – 1952. – № 2–3. – S. 53.
19. *Маєвський Ю. З.* Лист до редакції / Ю. З. Маєвський // Простір свободи. – 2005. – С. 158.
20. *Mieroszewski J.* Rosyjski “kompleks polski” i obszar ULB / J. Mieroszewski // Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947–1976, Cz.2. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999. – S. 277–288.
21. *Мерошевський Ю.* Російський «польський комплекс» та простір УЛБ / Ю. Мерошевський ; пер. з пол. // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 209.
22. *Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura.* – 1977. – nr 5 – S. 50–52.
23. *Російська заява в національному питанні // Українське Слово.* – 17.XII 1978. – № 1934.
24. *Wywiad “Biuletynu Informacyjnego” KSS „KOR” z Jerzym Giedroyciem // Dziennik Polski.* – 25 stycznia 1979.
25. *Бердиховська Б.* Україна в житті Єжи Гедройця та на шпальтах «Культури» Б. Бердиховська // Простір свободи. – 2005. – С. 31.
26. *Zmienić krwioobieg (Z redaktorem Jerzym Giedroyciem rozmawia Marek Wademann) // Czas Kultury.* – nr 3/4, marzec-kwiecień 1991. – S. 4.

27. *Na przeciągu historii* / Rozmowa z Jerzym Giedroyciem. Rozmawiał Zdzisław Zaryczny „*Życie Warszawy*” // *Dziennik związkowy*. – Chicago, 12–14.04.1991.
28. *Гедройць Єжи*. Інтерв'ю / Єжи Гедройць ; розмовляв Анджей Моравські ; пер. Андрій Кирчів // *Часопис «І»*. – 2005. – № 39. Україна як суб'єкт геополітичної гри. – С. 138.
29. *Te folwarki nazywają się Polska*. – S. 3.
30. *Rogatko B.* Jerzego Giedroycia program dla Polski / Bogdan Rogatko // *Gazeta Krakowska*. – 1992. – nr 48.
31. *Jerzy Giedroyc*. W poszukiwaniu dróg wyjścia / Jerzy Giedroyc. – *Głos Polski*. – 12.01.1991. – S. 7.
32. *Jestem pesymistą* (z Jerzym Giedroyciem rozmawia Andrzej Garlicki) // *Polityka*. – 1991. – № 42.
33. *Senat o akcji “Wisła”*. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. – *Gazeta Wyborcza*. – 07.08.1990.
34. *Bartowska L.* Spotkanie z Jerzym Giedroycem / Lilianna Bartowska // *Nowy Dziennik – Przegląd Polski*. – 01.09.1994. – S. 2.
35. *Opinie i niepokoje Jerzego Giedroycia* / Rozmawiała Katarzyna Dobrowolska // *Dziennik Bałtycki (Gdańsk)*. – 26–27.06.1993. – nr 145. – S. 1.
36. *...o pomstę do nieba* / z Jerzym Giedroyciem – redaktorem paryskiej „*Kultury*” rozmawia Jerzy Kłosiński // *Tygodnik Solidarność*. – 1992. – nr 47 (218). – S. 10.
37. *Marzenia więcej niż skromne*. Rozmowy z Jerzym Giedroyciem 11–15 sierpnia 2000 r. // Hanna Maria Giza. *Ostatnie lato w Maisons-Laffite*. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007– S. 56.

II. Політичні трансформації

II. Transformacje polityczne

Олег Бориняк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПОЛЬСЬКО-БІЛОРУСЬКІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ РОЗШИРЕННЯ НАТО НА СХІД (90-ТІ РР. XX СТ.)

Аналізуються трансформації у польсько-білоруських відносинах, починаючи від розпаду СРСР. Розглядаються зміни у двосторонніх стосунках у зв'язку зі вступом Польщі до НАТО, перетвореннями у зовнішній політиці Росії. Звертається увага на вплив чинника внутрішньополітичної ситуації у Білорусі на відносини між сусідніми державами.

Ключові слова: білорусько-польські відносини, НАТО, зовнішня політика Росії, геополітична ситуація в регіоні.

Boryniak Oleg. Stosunki polsko-białoruskie w kontekście rozszerzenia NATO na Wschód (lata 90. XX wieku).

Artykuł analizuje zmiany w stosunkach białorusko-polskich poczynając od rozpadu ZSRR. Rozpatruje się zmiany w stosunkach dwustronnych w związku z przystąpieniem Polski do NATO, zmianami w polityce zewnętrznej Rosji. Zwraca się uwagę na wpływ sytuacji wewnętrznej w Białorusi na stosunki pomiędzy sąsiednimi państwami.

Słowa kluczowe: stosunki białorusko-polskie, NATO, polityka zewnętrzna Rosji, sytuacja geopolityczna w regionie.

Бориняк Олег. Польско-белорусские отношения в контексте расширения НАТО на Восток (90-е гг. XX в.).

Анализируются трансформации в польско-белорусских отношениях, начиная с периода распада СССР. Рассматриваются изменения в двусторонних отношениях в связи с вступлением Польши в НАТО, преобразованиями во внешней политике России. Обращается внимание на влияние фактора внутринеполютической ситуации в Белоруссии на отношения между соседними государствами.

Ключевые слова: белорусско-польские отношения, НАТО, внешняя политика России, геополитическая ситуация в регионе.

Boryniak Oleg. Poland-Belarus relations in the context of NATO enlargement to the East (90's of the XX century).

The changes in the Poland-Belarus relations from the Soviet collapse are analyzed in the article. The changes in bilateral relations in connection with Poland's accession to NATO, changes in the foreign policy of Russia are investigated. The attention is paid to the impact factor of the political situation in Belarus and the relations between neighboring states.

Key words: Poland-Belarus relations, NATO, the foreign policy of Russia, the geopolitical situation in the region.

Період новітньої історії Європи позначився подіями, які справили важливий резонанс на подальший розвиток континенту. Чи не найголовнішою з них було припинення існування Радянського Союзу. Зникнення з політичної карти світу СРСР призвело до значних геополітичних змін, ставши поштовхом для нових інтеграційних процесів, зокрема в Центральній-Східній Європі.

У даному контексті складністю та неоднозначністю вирізняються польсько-білоруські відносини. Стосунки між Республікою Польща (РП) та Республікою Білорусь (РБ) залежать від певних чинників. Із-поміж них виділимо такі як, негативна історична пам'ять та народні міфи, а також сучасна геополітична й економічна ситуація в обох державах, відносини між політичними силами, ідеологічні та національні інтереси. На початку 90-х рр. XX ст. об'єктом критики, яка призвела до нового загострення у двохсторонніх відносинах, стала теза про плани

і перспективи розширення Північноатлантичного альянсу на Схід. Власне, детонатором конфлікту стало прагнення Польщі долучитися до НАТО.

Актуальність даного дослідження полягає у з'ясуванні ключових проблем польсько-білоруського співробітництва, яке формувалося під час розширення організації Північноатлантичного договору і мали безпосередній вплив не тільки на міждержавні відносини між РП та РБ, але й на геополітичний розвиток Центрально-Східної Європи. Автором поставлено за мету дослідити й проаналізувати основні чинники та фактори інтеграції Польщі до Північноатлантичного альянсу, які впливали на розвиток двосторонніх взаємин Польщі та Білорусі і визначали динаміку їх розвитку впродовж 90-х рр. ХХ ст.

Незважаючи на об'єктивні складності польсько-білоруських відносин в останні роки, увага до проблеми дослідження значно зростає. Варто зауважити, що праці, в яких безпосередньо чи опосередковано висвітлюються питання двостороннього співробітництва в контексті розширення НАТО на Схід, представлені головню зарубіжними вченими, здебільшого білоруськими і польськими істориками та політологами. Однак, комплексного монографічного дослідження, яке б акумулювало в собі весь спектр проблем, ще не створено. Окремі аспекти проблеми висвітлювалися білоруськими науковцями. Зокрема, в статтях В. Снапковсага, де головний акцент зроблено на політичну складову сучасних відносин між РП та РБ, які були зумовлені конфліктом Росії і Організації Північноатлантичного договору в 90-х рр. ХХ ст. [1; 2]. Надзвичайно важливим у вивченні даної проблеми є науковий доробок В. Карабалєвіча. В своїх працях дослідник приділив велику увагу інтеграційним, військово-політичним та іншим факторам польсько-білоруських взаємин [3; 4]. Значний науковий інтерес становлять роботи білоруського історика М. Часновсага [5; 6], зокрема авторські висновки. Щодо поглядів польських дослідників — важливо відзначити міркування С. Дембського, К. Малака та Є.-М. Новаковського [7; 8; 9].

Джерельна база дослідження представлена численними висловлюваннями президентів РП та РБ, провідних політиків, міністрів закордонних справ тощо, які здебільшого вміщені у провідних фахових та періоди виданнях Польщі та Білорусі, а саме: «Белорусский журнал международного права и международных отношений», «Belarus Monitor», «Белорусская газета», «Белорусь в мире», «Przegląd Środkowoeuropejski», «Gazeta Wyborcza» та інші видання. Особливої уваги заслуговують матеріали з архіву Президента РП А. Квасневського (Arhiwum dzialalnosci Prezedenta RP w latach 1997–2005).

Із моменту набуття Білоруссю незалежності в 1991 р., польсько-білоруські відносини у своєму розвитку пройшли два зовсім різних за змістом етапи. Згідно з періодизацією білоруського дослідника В. Снапковсага, перший охоплював 1991–1996 рр. і включав у себе так званий період «дворівневої східної політики» Польщі щодо Москви, як республіканського центру та союзних республік (до розпаду Радянського Союзу). Другий — період формування і розвитку відносин Білорусь-Польща [1, с. 49]. На думку польського вченого В. Зайончковського, Польща була першою країною, яка проводила свою політику стосовно СРСР на засадах дворівневості [10]. Хронологічними рамками другого періоду є 1996–2002 рр. Згідно польської історіографії, Республіка Польща щодо Республіки Білорусь, починаючи від 1996 року, почала проводити політику так званого «критичного діалогу».

Зміст даної концепції полягав у критиці тих дій білоруської влади, які порушують права людини та демократичні цінності. Водночас польський уряд не відмовлявся повністю від діалогу з офіційним Мінськом, хоча і знизив рівень активності контактів та применшив їх значення [7, с. 14]. Головні цілі політики «критичного діалогу» були сформульовані у виступі президента РП А. Квасневського, присвяченому польській східній політиці. Говорячи про політику Польщі стосовно Білорусії, президент, відзначив: «... порушення основних прав людини, свободи слова, авторитарний спосіб управління, призупинення економічних реформ не можуть бути сприйняті нами чи підтримані. Однак, будьмо реалістами, мусимо навчитися співіснувати з сучасним Мінським керівництвом та шукати засобів впливу на їхню політику» [11].

Характерною рисою в дослідженнях як польських, так і білоруських науковців є спроба визначити переломний момент у двосторонніх відносинах. Так, польські дослідники С. Дембські та В. Зайончковський, таким моментом вважають перші президентські вибори в Білорусі, які відбулися в червні 1994 року і завершилися перемогою А. Лукашенка. Він по-іншому сформулював внутрішню та зовнішню політичні пріоритети білоруської держави, які суттєво відрізнялися від того курсу, що проводився попереднім парламентом [2, с. 17]. Натомість, білоруські історики В. Карабалевіч та В. Снапковські, переломний момент в історії РБ вбачають у листопадовому референдумі 1996 р. за підсумками якого повноваження президента істотно збільшилися. Відмова визнавати результати референдуму провідними країнами Європи, а також Польщею, негативна оцінка європейських та міжнародних організацій вплинула на погіршення стосунків Білорусі із Заходом, зокрема призвела до ускладнення польсько-білоруських відносин [2, с. 17]. На наш погляд, обидві версії мають право на існування. Проте, вважаємо за доцільне комплексно, враховуючи й інші фактори, підійти до з'ясування даного питання. В цілому, польські і білоруські науковці визначальними подіями у вказаних двосторонніх стосунках вважають внутрішньополітичні зміни в РБ. Однак, окремі політичні рішення прийняті польською стороною, як ми переконані, теж мали негативний резонанс для розвитку двохстороннього співробітництва. Одним із таких рішень стало проголошення Польщею курсу на вступ до Північноатлантичного альянсу.

Ускладнення польсько-білоруських відносин розпочалося ще в 1993 році, коли офіційна Варшава почала здійснювати рішучі кроки з метою вступу до НАТО. Так, у листопаді того ж року, МЗС Польщі надіслало до Мінська офіційний запит, зміст якого полягав у з'ясуванні відношення білоруської держави стосовно намірів Польщі долучитися до альянсу. Відповідь була негативною [4, с. 152]. Згодом офіційний Мінськ сформулював свою позицію щодо розширення НАТО на Схід. Вона була представлена першим заступником міністра закордонних справ РБ В. Цепкалом у вигляді тринадцяти тез. У шостій тезі відзначалося: «Форсована підготовка вступу до даної військової організації окремих країн, а зокрема, сусідньої Польщі, за рахунок ресурсів промислової сфери переведених у військовий сектор призведе до проблем в економіці та милітаризації країни. Відтак, милітаризована та економічно нестабільна Польща, може являти загрозу для безпеки Білорусі» [12]. Натомість, вирішення даного конфлікту МЗС РБ вбачало у проведенні двосторонніх дискусій. Припускалася можливість залучення до переговорного процесу третьої сторони — Російської Федерації (РФ). Окреме місце відводилося іншим факторам, серед яких науковий інтерес викликає психологічний. Стверджувалося, що населення Білорусі розглядає розширення альянсу не лише, як експансію та виклик для національної безпеки країни, але й як загрозу особистої безпеки кожного її громадянина [12, с. 45]. Окрім того, в масовій свідомості білорусів мало місце домінування радянської ідеології, згідно з якою блок НАТО асоціюється з «імперіалістичною агресією».

Іншою особливістю білоруського суспільства, на думку В. Карабалевіча, є існування в ньому глибокого розколу у ставленні до фундаментальних світоглядних цінностей. Розташування країни на кордоні двох силових геополітичних полюсів сприяє тому, що цей розкол поширюється як на питання зовнішньої політики, так і безпеки [3, с. 47]. В такій ситуації керівництво країни та більшість населення виступили за тісний союз і стратегічне партнерство з Росією. Окреслений спектр проблем викликав діаметрально-протилежну реакцію в польському суспільстві. Відтак зовсім по-іншому розглядалося питання вступу до альянсу. Зокрема, міністр закордонних справ Польщі, А. Олеховські, виступаючи на економічному форумі «Польща–Схід», який проходив у м. Криніца в жовтні 1994 року, в такий спосіб відповів на питання, чому Польща прагне до НАТО: «...тому, що ми [Польща. — А. О.] хочемо переміститися з периферії в центр» [5, с. 29]. Зрозуміло, що під «центром» розумівся політичний центр Європи, а вступ до альянсу мав стати одним із кроків інтеграції до Європейського Союзу (ЄС). Амбіційніше свою позицію в квітні 1997 року на зустрічі з членами спільної комісії Польща–Європейський Союз представив А. Квасневський. У виголошеному виступі він черговий раз зауважив: «Польща вбачає своє членство в НАТО, як один із елементів побудови

спільної Європи, запоруку політичної співпраці в сфері безпеки Європейського континенту в його новому вимірі, враховуючи Центрально-Східну Європу, а не через побоювання пов'язані з Росією» [13]. Наведене висловлювання, на наш погляд, не зовсім відповідає дійсності, оскільки енергетична безпека РП значною мірою залежала і залежить від Російських енергоносіїв, які є суттєвим важелем впливу на формування як східної політики ЄС, так і східної політики Польщі. В цьому контексті не варто ігнорувати збройний потенціал РФ, значна частина якого в досліджуваний хронологічний період розміщувалася на території РБ.

Переломним моментом погіршення польсько-білоруських відносин став січень 1994 року, коли керівництво Північноатлантичного договору прийняло рішення про розширення організації на Схід* У першу чергу, це викликало негативну реакцію з боку Росії, загострило міжнародні відносини в Центрально-Східній Європі, а також дестабілізувало структури європейської безпеки. На думку В. Карабалєвіча, в такій ситуації офіційний Кремль прагнув до прискорення процесу вступу Польщі до НАТО, тим самим провокуючи штучне охолодження стосунків між Варшавою та Мінськом [14]. Вважаємо, що з вищенаведеною тезою бажано погодитися. Адже, чи не найголовнішою умовою вступу до альянсу є врегулювання конфліктних питань держави-кандидата на вступ із сусідніми країнами. Відтак, провокуючи польсько-білоруський конфлікт, виникла загроза призупинення інтеграції РП до організації Північноатлантичного договору.

Зауважимо, що Польща в лютому 1994 року стала учасником програми «Партнерство заради миру». Цікавим є і той факт, що Білорусія могла долучитися до даної співпраці в тому ж таки 1994 року (ще до того часу як президентом став А. Лукашенко). Підписання договору про приєднання до програми було заплановано на квітень 1994 року. Проте, МЗС Білорусії надіслало повідомлення до штабу квартири НАТО в Брюсселі з інформацією про перенесення візиту міністра П. Кравченка та прилучення РБ до «Партнерства заради миру». За інформацією польської «Газети виборчої», термін зустрічі змінено у зв'язку з тим, що в переддень візиту до Брюсселя, у Мінську, на позачергове засідання збиралася Рада Безпеки Білорусії. На ньому було прийнято рішення про те, що у справі долучення до «Партнерства» варто зачекати, оскільки першочерговим завданням є проведення президентських виборів [15].

Аналіз періодичних видань, виступів А. Лукашенка та провідних білоруських політиків свідчить про те, що, починаючи з 1995 року, для Білорусії боротьба проти альянсу стала одним із головних напрямків внутрішньої та зовнішньої політики. Щодо зовнішньополітичних відносин, то з упевненістю можемо констатувати факт припинення активної двосторонньої співпраці РБ із Польщею. Водночас досить динамічно почали розвиватися її відносини з РФ, а тому проблема розширення Північноатлантичного альянсу стала синонімом білорусько-польських відносин. Зокрема, міністр оборони Білорусії А. Костенка відзначив: «Говорячи про проблеми безпеки Білорусії не припустимим є ігнорування дій Польщі спрямованих на вступ до НАТО, оскільки в цій ситуації не виключаємо можливості діяльності розвідувальних груп на прикордонних територіях» [16]. Іншою була стратегія А. Лукашенка. Спочатку він видав наказ про призупинення знищення надлишкової зброї, яка залишилася у спадок від Радянського Союзу. Станом на 1991 рік на території Білорусії було розміщено 200 тисяч чоловік особового складу, близько 3500 танків, 4 тисячі бойових машин. У 1992 році на одну тисячу цивільного населення припадало у три рази більше солдат і офіцерів, ніж у середньому на території колишнього СРСР. Враховуючи це, Білорусія долучилася до договору «Про скорочення військ в Європі» [17]. Згідно з домовленостями вона мала, станом на 1995 рік, скоротити особовий склад 140-тисячної армії до ста тисяч, зменшити чисельність танків із 3108 до 1800, відповідно — бойових літаків із 378 до 260. Такі дії А. Лукашенко прокоментував досить лаконічно: «Приводом для призупинення роззброєння є можливість розширення НАТО» [18]. Проте, вже у своєму виступі на форумі Ради Європи у березні 1995 році в Брюсселі

* Найважливіші напрямки еволюції НАТО були визначені на зустрічах Ради Північноатлантичного альянсу в Лондоні (липень 1990 р.), Римі (листопад 1991 р.), Мадриді (липень 1997 р.), Вашингтоні (квітень 1999 р.), Празі (листопад 2002 р.).

А. Лукашенко відзначив, що: «білоруський народ, котрий так багато витерпів у європейських війнах, є надзвичайно занепокоєний розширенням альянсу, оскільки це порушує стабільність в колишніх комуністичних країнах» [19].

Підсумовуючи міжнародну діяльність Білорусії в 1995 році, відомий білоруський політолог Ю. Шевцов прийшов до висновку, що, починаючи з 1995 року, Мінськ перейшов до політики наділення себе деякою часткою відповідальності та геополітичних функцій Росії в Європі загалом, а в Центрально-Східній Європі зокрема. Таким чином, Республіка Білорусь почала відігравати роль «троянського коня» РФ, озвучувати зовнішньополітичні ініціативи Москви, з якими кремлівське керівництво не наважувалося виступати з різних причин [3, с. 49]. Прикладом даної тези виступає наступний факт. Після завершення візиту президента Росії Б. Єльцина до Мінська, який відбувся 22 лютого 1995 року, вже на наступний день А. Лукашенко заявив про те, що Білорусія відмовляється виконувати зобов'язання про «Скорочення озброєння», а також призупиняє ліквідацію танків, як знак протесту проти дій НАТО. Існували й об'єктивні геополітичні фактори, які підштовхували РБ протистояти планам Польщі долучитися до альянсу. Розширення цієї організації на Схід, а відтак вступ до неї західного сусіда, справді міг би ускладнити зовнішньополітичне становище країни. В. Карабалевіч підкреслює, що небезпека з'являється не від самого факту вступу Польщі в НАТО, а здебільшого із-за загострення відносин між Північноатлантичним блоком та Росією. В цій ситуації Білорусія стала б першою державою втягнутою до конфронтації із Заходом у випадку початку нового етапу «холодної війни» [3, с. 154]. Місце буферної держави не влаштувало Білорусію, а тому, швидке її зближення з Росією було неминуче. Як наслідок, з розширенням НАТО на Схід припускалася можливість створення на території РБ російсько-білоруської групи військ. Така позиція була висловлена міністром оборони РФ П. Грачовим. Власне, останній відзначав, що Москва спостерігає за контактами Польщі та Литви з альянсом. На його думку, швидке розширення даного військового блоку призведе до загострення поміж РФ та Польщею і Литвою. Вважалося, що приєднання до Північноатлантичного договору зазначених країн, відокремить Калінінградську область Росії від решти країни, змушуючи тим самим вище керівництво її збройних сил вносити корективи до діючих військових програм. Міністр зауважив: «Якщо наша думка в цій справі не буде взята до уваги, то відповіддю у військовій сфері буде створення групи військ в західному регіоні» [20]. В даному контексті треба відзначити й те, що в парламенті РБ вже було створено спеціальну групу так званого «натиску», яка дістала назву «понад фракційне з'єднання Анти-НАТО». Керівництво цієї групи стверджувало, що «Північноатлантичний альянс є агресивною військовою організацією», а її метою є тлумачення «нашим й іншим народам небезпеки поширення НАТО на Схід» [21].

Окремо у досліджуваній період обговорювалося питання транзитного коридору через територію Білорусії та Польщі до Калінінградської області. Воно викликало суперечності й гострі політичні дискусії як в польському, так і білоруському суспільстві. На думку польських політиків, цей коридор, перешкоджав би вступу Польщі до альянсу. З іншого боку, лідери країни не були зацікавлені в тому, щоб Калінінград став конкурентом польських портів. Зрештою, даний коридор, за словами віце міністра МЗС Литви А. Лаурінавічюса, призвів би до загострення відносин Польщі з третіми державами, зокрема, з країнами Балтії [22], а це могло б негативно позначитися на подальшій інтеграції до НАТО держав-претендентів.

Уже на початку 1996 року в політиці Білорусії прослідковуються спроби досягнення компромісу з Польщею щодо розширення Північноатлантичного альянсу. Так, під час зустрічі президентів Польщі і Білорусії у Віскулях* А. Лукашенко відзначив: «Питання інтеграції є внутрішньою справою кожної країни. Польща — суверенна держава, а відтак, сама визначає з ким її інтегруватися, в тому числі і у військово-політичній сфері. Проте, розширення НАТО не

* Зустріч у Віскулях (президентська резиденція в Біловежській пуші) відбулася 30 березня 1996 р., будучи єдиним офіційним візитом президента А. Квасневського в Білорусі.

повинно мати форсований характер. Адже і Польща і Білорусія являються, свого роду, буферними державами...» [23]. У відповідь А. Квасневський запевнив, що коли буде прийняте рішення про приєднання до альянсу, офіційна Варшава та Мінськ проводитимуть політичний діалог. Збоку польського лідера мало місце розуміння побоювань Білорусії, пов'язаних із можливістю розміщення на території Польщі ядерної зброї [24]. Оцінюючи відзначену зустрічі у Віскулях, слід погодитися з думкою польського дослідника К. Малака, який зауважив: «Хоча, такого роду, дипломатична логіка мала на меті заплутати Президента Квасневського, проте, важливо, що білоруська сторона почала проявляти певну еластичність» [25]. Відмітимо, що дипломатична еластичність у ставленні Білорусії до розширення організації Північноатлантичного договору була притаманною А. Лукашенку та його оточенню і впродовж наступних років. Для прикладу, надзвичайний посол РБ в Польщі В. Бурський, виступаючи на регіональній конференції «Білорусь–Польща–Україна: безпечний регіон в безпечній Європі», яка проходила у Варшаві 24–26 травня 1996 року, під час обговорення питань, пов'язаних з розширенням Північноатлантичного альянсу, взагалі не висловився. Проте, він нагадав, що його країна приймає участь у програмі альянсу «Партнерство заради миру» і лише фінансові проблеми не дозволяють білоруській стороні проявити себе більш активно [26]. Нагадаємо, що ще 11 січня 1995 року міністр закордонних справ РБ І. Антонович підписав від імені держави рамковий документ програми «Партнерство заради миру», а вже 29 квітня 1996 року дипломатичне представництво Білорусії в Бельгії передало керівництву пакту презентаційний документ щодо його програми партнерства.

Початкова індивідуальна програма співпраці РБ і альянсу була представлена в НАТО І. Антоновичем 30 травня 1997 року при особистій зустрічі із замісником Генерального секретаря Північноатлантичного альянсу С. Баланзіно [27]. Далі зазначених угод співпраці РБ та організації Північноатлантичного договору не зайшла. Вже наприкінці березня 1999 року Білорусія, вслід за Росією, протестуючи проти військових операцій НАТО в Югославії, призупинила свою співпрацю з альянсом. Однак, участь у програмі «Партнерста заради миру» було відновлено восени 1999 року. Дані події не зробили жодних позитивних змін у польсько-білоруські відносини, які й надалі перебували в напрузі. Причини такого стану справ у двосторонніх стосунках наводяться різні.

Білоруський історик М. Часноускі, відповідальність за поганий стан польсько-білоруських відносин, у значній мірі, покладає на Польщу. Автор відзначає досить довге зволікання її керівництва в створенні цілісної зовнішньополітичної лінії щодо Білорусії [28]. Одночасно дослідник стверджує, що в 90-х роках як Мінську, так і Варшаві забракло динаміки та послідовності у двохсторонніх стосунках. У підсумку, не було впроваджено в життя плану узгодження відносин обох сторін у дусі партнерства, та розроблено моделі співпраці у сфері міжнародної довіри. Сторони не провели дискусії щодо різниці національних і геополітичних інтересів Білорусії та Польщі в своєму регіоні. Доктрини їх закордонної політики ґрунтувалися на односторонніх геополітичних інтересах. Польща сконцентрувала свою увагу на західному векторі, а Білорусь — на східному. Таким чином, остання трактувала вступ Польщі до НАТО, а Польща зближення Білорусі з Росією як дуже небажаний процес [29]. Такий висновок, зроблений білоруським дослідником, на наш погляд, відповідає дійсності. Оскільки, учасники конфлікту не шукали можливості порозумітися, оскільки це не входило до їх стратегічних інтересів. Польща, починаючи від середини 90-х років, активно відстоювала і продовжує відстоювати своє прагнення на роль регіонального лідера. Зрозуміло, що налагодження контактів з РБ, яка 2 квітня 1996 року підписала в Москві з РФ договір про Союз Росії і Білорусії, який створив юридичні підстави для подальшої інтеграції обох держав [30], було пріоритетним, проте, досить складним завданням польської східної політики. Відтак, приєднання до НАТО стало, з одного боку, стратегічним, а з іншого — тактичним кроком. Власне, Польща, за висловом польського політолога Є.-М. Новаковського, планувала відігравати роль захисника інтересів своїх сусідів всередині альянсу [31].

Отже, польсько-білоруські відносини в контексті розширення НАТО на Схід в 90-х роках ХХ ст. відзначалися складністю та неоднозначністю. Антагонізми, породжені неузгодженістю у поглядах на питання інтеграції Польщі до Організації Північноатлантичного договору, призвели до зниження рівня двостороннього співробітництва. Крім того, подекуди необгрунтована критика з боку білоруського керівництва та небажання польської сторони рахуватися з позицією білоруських політиків не сприяли проведенню конструктивного діалогу. Такий розвиток подій тільки підштовхував Білорусію до військово-політичної інтеграції з Росією. Як результат, польсько-білоруський конфлікт лише поглиблювався, а темпи співпраці як в політичній, так і економічній сфері, знижувалися. Невирішені проблеми, з-поміж яких і питання інтеграції, й надалі тримають польсько-білоруські відносини в напруженні, а проблеми безпеки й після вступу Польщі в НАТО у 1999 році викликають негативну реакцію в білоруському суспільстві.

1. *Снапкоўскі У.* Аб беларуска-польскім палітычным крызісе 2005 г. / У. Снапкоўскі // Polska-Białoruś. Wybrane aspekty polityczne i gospodarcze. – Adam Marszałek. – Toruń, 2007. – S. 154–168.
2. *Snapkouski U.* Stosunki polsko-białoruskie (1990–2003) / U. Snapkouski // Беларусь і Польшча. Polska і Białoruś. – PISM. – Warszawa, 2003. – S. 17–25.
3. *Карабалевиц В.* Военно-политические факторы отношений Беларуси и Польши / В. Карабалевиц // Belarus Monitor. – Спеціальний випуск. – Декабрь 1996 – январь 1997 года. – С. 47–52.
4. *Karabalevicz V.* Stosunki białorusko-polskie na tle integracji europejskiej / V. Karabalevicz / Polska w systemie międzynarodowym w dobie integracji europejskiej / [red. M. Marczevska-Rytko]. – Puławska Szkoła Wyższa. – Puławy, 2001. – S. 151–168.
5. *Часновский М.* Белорусско-польские отношения: «серая полоса» неопределенности / М. Часновский // Беларусь в мире. – 1996. – № 3. – С. 28–32.
6. *Часноўскі М.* Праблема рэгіянальнай стабільнасці ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ў канцы ХХ ст. / М. Часноўскі // Беларуский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 3. – С. 63–70.
7. *Dębski S.* Stosunki polsko-białoruskie – stan obecny i perspektywy / S. Dębski // Беларусь і Польшча. Polska і Białorus. – PISM. – Warszawa, 2003. – S. 11–16.
8. *Malak K.* Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi / M. Malak. – Akademia Obrony Narodowej. – Warszawa, 2002. – 216 s.
9. *Новаковський Е. М.* Польско-белорусские отношения в контексте расширения НАТО / Е. М. Новаковський // Беларусь в мире. – 1997. – № 1. – С. 21–23.
10. *Зайончковский В.* Восточная Европа в польской дипломатии / В. Зайончковский // Pro et contra. – Т. 3, № 2. – Весна 1998. – С. 49.
11. *Archiwum działalności Prezydenta RP w latach 1997–2005.* Wizyta Prezydenta RP w Ośrodku Studiów Wschodnich (06.11.1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : <http://www.prezydent.pl/x.node?id=6042904&eventId=1505115>.
12. *Цепкало В.* Позиция Беларуси в вопросе расширения НАТО на Восток / В. Цепкало // Belarus Monitor. – Спеціальний випуск. – Декабрь 1996 – январь 1997 года. – С. 45.
13. *Archiwum działalności Prezydenta RP w latach 1997-2005.* Spotkanie z członkami Parlamentarnej Komisji Wspólnej Polski i Unii Europejskiej (15.04.1997) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : <http://www.prezydent.pl/x.node?id=6042904&eventId=1504965>.
14. *Карабалевиц В.* Место Польши в политике Беларуси / В. Карабалевиц // Национально-государственные интересы Республики Беларусь. – Минск, 1999. – С. 222.
15. *Goliński C.* Partnerstwo bez Białorusi / C. Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1994. – nr 94. – 22 kwietnia. – С. 6.

16. *Białoruś*. Białoruski minister o Polsce i NATO // Przegląd Środkowoeuropejski. – 1995. – nr 10. – S. 17.
17. *Гісторыя* Беларусі : падручнік : у 2 ч. / [Новік Я. К. і ін.] ; пад ред. Я. К. Новіка, Г. С. Марцуля. – [2-е выд.]. – Мн.: Виш. Шк., 2006– 2006. – Ч. 2: Люты 1917 г. – 2004 г. – 2006. – С. 446.
18. *Goliński C.* Rosyjsko-białoruski front przeciwko rozszerzeniu NATO. Mińsk nie potnie czołgów / C. Goliński, B. Węglarczyk // Gazeta Wyborcza. – 1995. – nr 50. – 28 lutego. – С. 7.
19. *Goliński C.* Będą pieniądze, będzie rozbrojenie / Ń. Goliński // Gazeta Wyborcza. – 1995. – nr 60. – 11 marca. – С. 6.
20. *Białorus*. Zaciśnienie współpracy wojskowej z Rosją // Przegląd Środkowoeuropejski. – 1996. – nr 16. – S. 17.
21. *Wierni* służby Zachodu. (Rozmowa z wiceprzewodniczącym komisji spraw zagranicznych białoruskiego parlamentu S.Konstantinem) // Gazeta Wyborcza. – 1998. – nr 280. – 30 listopada. – С. 15.
22. *Лавринавичюс А.* Транспортный коридор, как он видится из Вильнюса / А. Лавринавичюс // Белорусская газета. – 1996. – № 9. – 4 марта. – С. 1, 4.
23. *Рубан И.* Беларусь и Польша станут мирным мостом между Востоком и Западом / И. Рубан // Рэспубліка. – 1996. – № 80. – 2 красавіка. – С. 2.
24. *Kurkiewicz M.* Polska i jej sąsiedzi. Kronika Białoruska / M. Kurkiewicz // Więź. – 1996. – nr 6. – S. 161.
25. *Malak K.* Polityka zagraniczna i bezpieczeństwa Białorusi / M. Malak. – Akademia Obrony Narodowej. – Warszawa, 2002. – S. 80–81.
26. *Третьяков В.* НАТО как фактор беспокойства о безопасности / В. Третьяков // Белорусская газета. – 1996. – № 23. – 10 июня. – С. 6.
27. *Егоров А.* К развитию отношений Беларусь – НАТО / А. Егоров // Беларусь в мире. – 2000. – № 2. – С. 5.
28. *Часноўскі М.* Праблема рэгіянальнай стабільнасці ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе ў канцы XX ст. / М. Часноўскі // Беларусский журнал международного права и международных отношений. – 2000. – № 3. – С. 68.
29. *Часноўскі М.* Сістэмныя преўтваренні ў Рэспубліце Польшча (1989–1999) / М. Часноўскі. – Минск : Бел. дзярж. ун-т, 2000. – С. 255.
30. *Białoruś* – nieznanany sąsiad UE. Sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza Białorusi. – Ośrodek Studiów Wschodnich. – Warszawa, 2005. – S. 6.
31. *Новаковский Е. М.* Польско-белорусские отношения в контексте расширения НАТО / Е. М. Новаковский // Беларусь в мире. – 1997. – № 1. – С. 22.

Оксана Волинець

Національний університет «Львівська політехніка»

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК У НАЦІОНАЛЬНО ДУХОВНОМУ ВІДРОДЖЕННІ, ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ ТА ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ УГКЦ)

Розглядається вплив релігії і церкви на демократичні процеси у світі, показано початки духовного відродження України і сучасну ситуацію в релігійній сфері у нашій державі. Звертається увага на активність тоталітарних сект, відсутність моральних орієнтирів у сучасному українському суспільстві. Аналізуються причини і наслідки секуляризації на Заході і в сучасній Україні, наголошено на потребі світоглядних орієнтирів як для українського суспільства, так і для української держави.

Ключові слова: релігія, церква, демократія, світоглядний плюралізм, секуляризація, тоталітарні секти.

Wołyńiec Oksana. Czynniki religijny w odrodzeniu duchowo-narodowym, w transformacji priorytetów światopoglądowych i w procesach demokratycznych na Ukrainie (na przykładzie Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego).

Artykuł przedstawia wpływ religii i kościoła na procesy demokratyczne w świecie, ukazuje początki duchowego odrodzenia Ukrainy i współczesną sytuację w naszym państwie. Zwraca się uwagę na aktywność sekt totalitarnych, brak orientyrów moralnych we współczesnym społeczeństwie ukraińskim. Analizuje się przyczyny i skutki sekularyzacji na Zachodzie i na współczesnej Ukrainie, zwraca się uwagę na potrzebę orientyrów światopoglądowych dla społeczeństwa ukraińskiego zarówno jak i dla ukraińskiego państwa.

Słowa kluczowe: religia, kościół, demokracja, pluralizm światopoglądowy, sekularyzacja, sekty totalitarne.

Волинець Оксана. Релігійний фактор в національно-духовному відродженні, трансформації мировоззренческих пріоритетів і демократических процесів в Україні (на прикладі УГКЦ).

Рассматривается влияние религии и церкви на демократические процессы в мире, показаны начала духовного возрождения Украины и современную ситуацию в религиозной сфере в нашем государстве. Обращается внимание на активность тоталитарных сект, отсутствие моральных ориентиров в современном украинском обществе. Анализируются причины и последствия секуляризации на Западе и в современной Украине, обращается внимание на потребность мировоззренческих ориентиров как для украинского общества, так и для украинского государства.

Ключевые слова: религия, церковь, демократия, мировоззренческий плюрализм, секуляризация, тоталитарные секты.

Volynets Oksana. Religious factors in national and spiritual revival, world transformation priorities and democratic processes in Ukraine (on the example of the Church).

The influence of religion and churches on the democratic processes in the world, the beginnings of the spiritual rebirth of Ukraine and the current situation in the religious sphere in our country are analyzed in the article. The attention is paid to the activity of totalitarian sects, lack of moral standards in the Ukrainian society. The causes and consequences of secularization in the West and in contemporary Ukraine are investigated, the need for ideological orientations as for the Ukrainian society, and for the Ukrainian state are emphasized.

Key words: religion, church, democracy, ideological pluralism, secularization, totalitarian sects.

Національне відродження, позитивні цінності українського народу, передбачають повернення кращих зразків духовності і моральності, прогресивних народних звичаїв, традицій, обрядів, в основі яких лежить християнська релігія. Демократичні процеси, які розгорталися в умовах створення української державності, коли значно прискорила інтенсивність етнопатристичних та релігійних рухів, посилили взаємозв'язок етносу та релігії.

У процесі набуття релігією нового суспільного статусу почалося докорінне переосмислення її місця та ролі в історії українського народу, повернення до релігійних витоків національної духовності, моральності та культури, аналіз яких зумовлює мету поставлену автором статті.

Певні аспекти досліджуваної теми відображені у працях авторів, як вітчизняних: М. Мариновича, В. Яніва, Л. Ржиського, О. Волинець, так і зарубіжних: Р. Камінського, В. Півоварського, А. де Любака, П. Пуппара та інших.

Період переходу від тоталітаризму до демократії є періодом не тільки швидких змін у політичному, економічному та соціальному житті, а й періодом зміни самосвідомості суспільства, яке робить перші кроки до своєї внутрішньої свободи. Такий момент веде із собою повну антропологічну кризу, яка проявляється в своєрідному пошуку іншого життєвого стандарту, певного стилю життя та переоцінці моральних засад і вартостей, на яких повинно базуватись як приватне життя, так і життя цілого суспільства. Тому перехідний період бажано розглядати як історичний знак часу для Церкви і народу, як момент визволення та нового суспільного вибору [1].

Падіння комуністичної системи, що сформувала тип людини, яку часто називають “*homo sovieticus*”, стало великим потрясінням. Воно дезорієнтувало, спровокувало глибоку кризу не лише національної, але, насамперед, персональної та моральної ідентичності широких мас населення України. Усвідомивши, що «світле майбутнє» є лише цинічною насмішкою над цілими поколіннями українців, одні почали відкидати цю дійсність; інші — під тягарем нежданої та часто небажаної свободи просто живуть у стані глибокого дискомфорту та бояться її використовувати; ще інші — намагаються до краю випробувати межі цієї нової свободи і перетворюють її на справжнє свавілля на всіх рівнях людського існування, і за всяку ціну намагаються віднайти та підкреслити власну гідність, колись затерту і принижену. Антропологічна криза такої «нової людини», яка сьогодні змушена існувати в ідеологічній порожнечі та у світі, для якого не є ні сформованою, ні підготовленою. Вона перетворюється в глибоку кризу вартостей і проявляється у втілений життєвий матеріалізм та крайній моральний релятивізм.

Суспільні та моральні феномени, які сьогодні переживає Україна, варто аналізувати, передусім, у їхньому антропологічному ключі. Нині спостерігається в Україні яскравий перехід від примусового колективізму до крайнього індивідуалізму. Цей індивідуалізм може бути як персональним, так і груповим. У той час як персональний індивідуалізм, при якому особа не здатна вийти із-за меж своїх приватних інтересів та бути спроможною до суспільної діяльності, є явищем досить знаним і на Заході. А так званий колективний індивідуалізм виступає певним феноменом у країнах колишнього Радянського Союзу, в тому числі і в Україні. Такого роду співжиття індивідів прагне захистити інтереси обмеженого кола осіб, які в цьому закритому середовищі почувають себе певними і захищеними, і живуть в лоні своєрідної маленької диктатури, до якої звикли ще за колишньої радянської системи. Таке явище можна спостерігати на всіх рівнях суспільного чи навіть церковного життя. Суспільство атомізується та розпадається, що вже навіть державний закон не в силі впровадити в життя якийсь єдиний кодекс законів суспільного співіснування, обов’язковий для всіх. Це змушує державу шукати в релігії і Церкві твердої основи для суспільної етики. Розпад суспільства в колективному індивідуалізмі стає причиною морального релятивізму, який часто є звичайною морально-етичною дезорієнтацією особи, апатією та відмовою від суспільно-політичної активності, недовірою до будь-якої влади, справжньою втечею від будь-якої особистої відповідальності.

У кризовій ситуації найбільший внесок Церкви полягає не в тому, щоб давати певні рішення у сфері політики, суспільної етики чи метастратегії, а в допомозі народу досягнути повного розквіту. Саме тому вона пропонує те, чим вповні володіє — загальним баченням людини і людства [2]. Фактом свого існування у вигляді тіла одночасно містичного і видимого, Церква знищує ілюзії одноособового духовного життя. Завданням Церкви є не тільки забезпечення свободи особистості, але й спрямованість на проповідання і творення суспільної єдності [3].

Поряд із національно-духовним відродженням і трансформацією світоглядних пріоритетів знаком часу та викликом для Церкви є демократичні процеси, спрямовані на створення плюралістичного суспільства в Україні. Нині відбуваються глибокі зміни, які часом викликають напругу щодо традиційно зрозумілої культурно-релігійної спадщини. Відтак церква живе і діє в полікультурному і релігійно диференційованому середовищі, що вимагає від неї неустанних зусиль інтелекту і волі, щоб гідно зустріти цей виклик часу [4].

Для аналізу демократичних перетворень в Україні та зв'язку з релігійними процесами скористаємося політологічною схемою гарвардського політолога С. Гантігтона, доповненою вченим із Атланти Джоном Вітті мол. Згідно Гантігтона, сучасне обличчя світу сформували три хвилі політичної демократизації: перша бере свій початок з Англійської, Американської та Французької революцій і започаткувала демократичні процеси взагалі; друга хвиля настала після Другої світової війни і повернула демократію до більшої частини Західної Європи, а також запліднила демократичними ідеями деякі країни Азії, Африки та Латинської Америки; третя хвиля набрала свою силу на початку 70-х років і огорнула понад тридцять країн Африки, Латинської Америки і Східної Європи. Звичайно, що усі три хвилі незмінно супроводжувались тимчасовими антидемократичними відхиленнями [5].

Дж. Вітті припускає, що цим трьома хвилям політичної демократизації передували її супроводжували три хвилі християнських демократичних імпульсів, а саме: першою була протестантська хвиля, що набула політичних форм у XVII і XVIII ст.; другою була місіонерська хвиля, що огорнула Африку і Азію, а також пов'язана з нею християнсько-політична хвиля, що виникла в Європі і Латинській Америці у другій третині XX ст.; третьою стала римо-католицька хвиля після II Ватиканського Собору і викликала політичні зміни передусім у Латинській Америці та Східній Європі. Ці три хвилі християнських демократичних імпульсів послужили важливим, а то й необхідним поштовхом для трьох хвиль політичної демократизації [6].

У руслі цієї гіпотези, зазначимо, що в колишньому СРСР, принаймні спочатку, політична «демократизація знизу» була ініційована і супроводжувалась релігійним пробудженням народів. На перших етапах перебудови особливо активну роль відігравали римо-католики Литви і греко-католики Галичини, що підтверджує припущення про переважно католицький характер третьої хвилі [7].

На початку 1990-х років ситуація почала змінюватись. Якщо віруючі були першими, хто підтримував демократичні процеси, то вони ж і стали першими, хто став їх критикувати, а то й заперечувати. Доки демократичний принцип прав людини сприяв намаганням віруючих відродити свою Церкву, він легко знаходив у них визнання. Але як тільки цей принцип передбачив таке саме право на існування Церквам-суперницям, симпатія до демократії стала послаблюватись, що навіть у деяких «конфесійних патріотів» з'явилося бажання захистити свою Церкву вже від демократії в ім'я певних еклезіальних чи національних інтересів.

Прийняття демократичних змін в Україні опосередковано також означало модернізацію Церкви. Аналізуючи праці деяких дослідників, варто зауважити, що модернізація Церкви в усіх культурах є справою непростого і, з соціологічної точки зору, Церкви часто виступають як інституції, які чинять найупертіший опір спробам реформувати чи оновити їх [8]. Що ж до України, то ця проблема набула особливо складного характеру. Для багатьох українців греко-католиків змінити свою Церкву на угоду західному секуляризму означало, в певному сенсі, знову принести її в жертву.

Ще до початку демократичних перетворень люди сподівалися, що на зміну агресивному комуністичному атеїзмові в суспільстві утвердиться його альтернатива — інтенсивне церковне життя. Проте, доволі швидко виявилось, що реальні тенденції є далекими від очікуваних. Забезпечивши право Церков на свободу їхнього служіння, демократія призвела до утвердження принципів плюралізму й секулярної природи держави. Демократизоване українське суспільство 90-х років стало живильним середовищем для різноманітних сект, що насторожувало церковну ментальність [7, с. 273–274].

Ідеологічна спадщина тоталітаризму не є простими окремими деформаціями чи хибамися, це — порушення фундаментальних традицій і ціннісних орієнтацій духовного розвитку народу [9]. Втрата духовної самобутності українців утруднює відродження християнської України [10], водночас, позначаючись характерними для такого стану речей негативами, одним з яких є загрозливе для традиційно християнської держави розповсюдження неорелігійних утворень.

Християнство і українська культура, психологія, етика, естетика внутрішньо синкретизовані. Вони творять певну духовну структуру, гармонійну і самодостатню, яка формується в Україні уже більше тисячоліття, тому спроби нав'язати українській нації чужі їй духові псевдорелігійні теорії видаються мізерними. Неорелігії і секти не є механічним перенесенням з інших країн релігійних форм на ґрунт України, а, радше, виявом складної антропологічної революції, що пов'язана з прагненням особистості віднайти себе, досягнути реальну дійсність, поєднатися із Богом. Однак, аналіз діяльності сект демонструє кардинально відмінний результат. Секта, як неконструктивна структура, нищить особистість, вносить дисгармонію у її розвиток, досягаючи таким чином вузькоєгоїстичної мети за допомогою певного набору методів і засобів, так званих «суспільно-психологічних маніпуляцій» [11].

Загально відомими є наступні маніпуляційні техніки: «бомбардування» любов'ю, промивання мізків, збільшення психологічного тиску, виділення ролі лідера, утримання членів секти в стані постійної активності, нагадування і залякування, блокування доступу зовнішньої інформації, езотеричність, ідеологізація текстів, дуалізм у сприйнятті світу і життя, новомова, система доносів, ізоляція. Деструктивні секти часто побутують у сфері повної акогнітивності, індоктринаційні техніки випадають із контексту звичних форм раціональної орієнтації, пробуджують цікавість без жодного страху щодо того, які вони можуть бути небезпечними [12].

Виклик сект і новорелігійних утворень є, без сумніву, тривожним знаком часу не тільки для Церкви, але й для держави і суспільства в Україні. Хоча, згідно з нинішнім українським законодавством, держава не може відмовити у реєстрації будь-якій тоталітарній секті, якщо вона у своєму статуті відкрито не відкриває антисуспільних цілей. А суспільство повинно мати певні важелі та можливості захищати своїх громадян від організацій і сект, метою яких є насильницьке вторгнення у підсвідомість людини, в менталітет суспільства. На думку вітчизняних вчених, необхідно змінити законодавство у сфері релігії, створити нову редакцію Закону про свободу сумління, виділити в ньому окрему групу традиційних для України релігій та конфесій, встановити певний випробувальний термін для нових релігійних рухів, скласти список заборонених рухів і сект [13]. Не зайвим буде звернутися у цьому питанні до світової практики. Наприклад, президент Латвії Гунтіс Уманіс вніс законодавчу ініціативу, суть якої — визначити відповідальність незареєстрованих релігійних організацій за нанесення певної фізичної і психологічної шкоди. У 1996 році Міністерство юстиції Латвії відмовило у реєстрації деструктивної релігійної організації «Свідки Єгови». Варто нагадати, що в 1984 році Європарламент прийняв документ-попередження перед небезпекою, яку несуть тоталітарні секти, що мають кримінальний характер [14]. Діяння «Церкви Сайєнтології» засуджені у США, Канаді, Італії та Данії, а Верховний суд у Лондоні назвав сайєнтологію «аморальною і соціально-розтліваючою системою» [15].

Таке вирішення проблеми не суперечить принципам демократії, оскільки остання передбачає захист громади також і від насильницької псевдорелігійної практики, що спричиняє проблеми із фізичним та психічним здоров'ям нації, соціальної пасивності й дезорієнтованості. До цього можна також додати чималий перелік різноманітних псевдофілософських теорій на терені науки. Мається на увазі модифікації напівмарксистського гатунку, які пропагують «космічний» напрямок у світогляді, де Бог замінюється поняттям «космос», а «космічна енергія» стає адекватною Духу. Такі модифікації можна назвати не більше, як модерною мутацією [16].

Щоб ґрунтовно відповісти на такий тривожний виклик наших днів, як розповсюдження сект і псевдорелігійних утворень, Церква мала б докласти максимум зусиль для налагодження контактів із світськими науковцями, які на сьогоднішній день в Україні є недостатніми, а часто просто відсутні. Власне інтелектуальна та духовна еліта мають у своєму розпорядженні методи впливу на особистість.

Взаємовплив теологів і світських науковців може стати потужним державотворчим чинником. Як вже зазначалось, проголошення незалежності, демократичні процеси, формування державних структур є для українського народу і Церкви правдивим знаком часу, біблійним «каірос», якого не можна змарнувати. Тому, в першу чергу, варто зліквідувати певний

світоглядний та ідеологічний вакуум. Досі в Україні немає певної світоглядної концепції, яка б стала методологічною базою державотворчого процесу. Навпаки, зустрічаємо діаметрально протилежні погляди на мораль, реформи тощо. Різноманітний спектр думок, характерний для демократичного суспільства, не може в умовах відсутності загальнонародної державотворчої і світоглядної концепції забезпечити єдність народу, без якої неможлива загальнонаціональна, політична і державна єдність.

Щоб позбутися негативних наслідків комуністичної системи, яка внутрішньо спустошила людину, атакувала релігію, проголосила тріумф матеріалізму і знищила духовні підвалини культури, необхідним є відродження людини як ядра складного й болісного процесу економічних, суспільних і політичних перетворень. Заміна колишнього атеїстичного світогляду теогуманістичним може покласти край застосуванню сили в політиці й початок здійсненню її на принципах демократизму та ненасильства [13, с. 162–163]. Впровадження принципу теогуманізму призведе до моральної основи суспільства. Саме мораль у найширшому своєму розумінні є універсальною властивістю людської діяльності, вираженням значущості всіх видів людських зусиль, це — «ідеальне обличчя суб'єктів соціуму» [17]. Життя кожної суспільної істоти вирішальною мірою залежить від надійних моральних засад, а надійність моралі визначається передусім її укоріненням у певній релігії [18].

Для того, щоб обрати правильну тактику формування християнської свідомості, варто придивитися до того, які позиції займає християнський світогляд у світі, і які тенденції визначають його подальший розвиток.

Ще донедавна в Західному світі панувала, агресивна секуляризація, яка полягала у витісненні Церкви з попереднього обсягу її контролю і впливу. Секуляризація проявлялася у відокремленні Церкви від держави, ліквідації церковних земель, емансипації шкільництва з-під церковної влади [19]. По відношенню до культурного життя секуляризація виявляється у занепаді релігійного змісту в мистецтві, філософії, літературі, а також у світському баченні світу.

Можна також ототожити секуляризацію з десакралізацією, джерела якої необхідно шукати в раціоналізмі, який тягне за собою послаблення, а то й втрату трансцендентного досвіду. Поступове звільнення всіх ділянок суспільного життя з-під впливу релігії призводить до автономізації різних сегментів суспільства, що, в свою чергу, викликає індивідуалізацію та приватизацію релігії, а також суб'єктивізм і розповсюдження різних систем цінностей [20]. Концепція нових часів часто просто закладає мислення протилежне до релігії. Нові часи, як процес змін, вбирають у себе поруч із секуляризацією суб'єктивізм і плюралізм [21]. Якщо говорити про секуляризацію суспільства і культури, то із впевненістю можна сказати і про секуляризацію людської свідомості [22].

Спадкоємцем процесу секуляризації, як вважають соціологи, є плюралізм. Секуляризацію називають силою, яка провокує плюралізм [23]. Плюралістичне суспільство відзначається співіснуванням різних суспільних груп, інституцій, світоглядів, ідеологій та культур, які знаходяться у взаємконкуренції. Конкуренція і співпраця посідають важливу позицію в ситуації культурного плюралізму та його консеквенції — плюралізму суспільного.

Плюралізм — це процес, побудований на множинності, різноманітності та конкуренції, який проявляється у людській свідомості і знаходить опору у суспільних стосунках. Дві дименсії плюралізму, культурна і суспільна, мають конкретне значення. Перша розповсюджується на площині культури, друга — на площині суспільних структур.

Секуляризація, присутня в плюралістичному суспільстві, попри гедонізм, прагматизм, гоніння за успіхом, відкидання етичних норм, провадить також до морального релятивізму і до релігійної байдужості. Для багатьох людей Бог зникає з їх екзистенційного горизонту. Живуть так, якби Бога не було, просто поміщають себе поза проблематикою віри і невірства [24]. Суб'єктивізація віри також приводить до часткової чи умовної приналежності до Церкви. В умовах суспільно-культурного плюралізму ця приналежність стає переходом від релігійності до індиферентності, навіть — до практичного нігілізму [19, с. 26]. Церква пояснює плюралізм не як зло, що підлягає цілковитому запереченню, а трактує його як факт, на який треба зважати

і його враховувати, щоб допомогти розгубленій і дезорієнтованій людині сучасності віднайти радість надії.

Згадана агресивна секуляризація на Заході поволи відходить у минуле, відповідно долається загальна криза релігії. Проте, згасання секулярності все ще не привело людей до храмів. Зростає лише душевна напруга загубленої людини, яка так і не знайшла миру і благодаті у світі без Бога. Перші прояви нової, часом викривленої, релігійної свідомості все ще надто кволі, щоб побороти вплив індустрії задоволень і спокус. Звичайно, що західне суспільство частково має проти неї імунітет, інакше воно давно б уже колапсувало. Однак, свобода часто і надалі виявляє свої негативні грані, очікуючи, доки світ не набуде нової ясності та сенсу [25].

Відкритість і демократизм, які прийняла Україна із проголошенням своєї незалежності, ставить перед народом і Церквою проблеми, до яких треба бути готовим. Сьогодні відчувається брак вироблення імунітету до шкідливих впливів не тільки Заходу, але й Сходу теж. Україна, як уже зазначалося, стає «емісійною» територією для найрізноманітніших псевдорелігійних угруповань світу. З іншого боку, нашу державу вже заповонила відеопродукція згаданої індустрії спокус. За відомим із давня правилом, ми чомусь вбираємо в себе, в першу чергу, всі найгірші форми секуляризму. Не допустити цього можна, як вважають світські науковці, трьома шляхами: ізольовавшись від світу новою «залізною завісою»; перейнявши західну методику боротьби із тим же злом; витворивши в Україні нове вогнище християнської культури, які задовольнятимуть вимоги часу і будуть спроможними знешкодити сторонні впливи.

При сучасних засобах комунікації початку ХХІ століття відокремитись від світу — неможливо. Утворення нового вогнища християнської культури на сьогоднішній день видається проблемою неблизького майбутнього, яке залежить від Божого Провидіння. Найоптимальніший шлях — це запозичення досвіду країн, які тривалий час ведуть боротьбу проти агресивного секуляризму, та обов'язкова адаптація цього досвіду до нинішніх умов життя.

Національно-духовне відродження, побудова незалежної держави та пошук її місця серед світових спільнот тісно пов'язано із трансформацією світоглядних пріоритетів суспільства, як із невідворотністю демократичних змін, що провадять до формування плюралістичного суспільства в Україні. Перераховані нами вище процеси і явища (як негативні, так і позитивні) повинні у своїй сукупності сприйматися, як правдиві знаки часу, як виклики і можливості для Української Церкви. Хоча Церква в ситуації плюралізму і демократії не є монополістом на ринку світоглядів та ціннісних систем в Україні, а особливо в західних регіонах. Її роль і надалі є досить значима.

1. *Шевчук С.* Аналіз конкретних обставин життя українців греко-католиків на тлі моралі нинішнього світу / С. Шевчук // Документи Патріаршого Собору. – III сесія. – Львів, 30 червня – 4 липня 2002. – С. 56–59.

2. *Пуппар П.* Церковь и культура / П. Пуппар. – Милан – Москва, 1994. – С. 179–180.

3. *Lubac H. de.* Meditation sur l'Eglise / H de Lubac. – Paris, 1985. – P. 138.

4. *Корнафель Т.* Про новий погляд на Католицьку Церкву та світ в Україні / Т. Корнафель / Сопричастя. – 2001. – № 3. – С. 94–98.

5. *Гантігтон С. П.* Релігія і третя хвиля / С. П. Гантігтон // Релігійна свобода і права людини. – Львів, 2000. – Т. 1. – С. 17–39.

6. *Вітті Дж. мол.* Християнство і демократія у глобальному контексті / Дж. Вітті мол. // Релігійна свобода і права людини... – С. 40–45.

7. *Маринович М.* Українська ідея і християнство / М. Маринович. – К., 2003. – С. 272.

8. *Гоофт В.* Мандат екуменічного руху / В. Гоофт // Знаки часу: До проблеми порозуміння між церквами. – К., 1999. – С. 391.

9. *Кирчів Р.* Проблеми національної духовності і енцикліка «Сотий рік» / Р. Кирчів. – Львів, 1993. – С. 99–108.

10. *Янів В.* Релігійність українця з етнопсихологічного погляду / В. Янів // Релігія в житті українського народу. – Мюнхен – Рим – Париж, 1996. – С. 202.
11. *Трояновський Б.* Суспільно-психологічні маніпуляції сектантів / Б. Трояновський // Київська Церква. – 1999. – № 2–3. – С. 58.
12. *Байер-Катте В.* Чи деструктивні культури можуть поширювати релігійність / В. Байер-Катте // Сопричастя. – 1999. – № 2. – С. 34.
13. *Волинець О. О.* Українська Греко-Католицька Церква і держава: теорія та практика взаємодії : монографія / Волинець О. О., Гетьманчук М. П., Ржиський Л. П. – Львів, 2007. – С. 162.
14. *Ржиський Л.* Знаки часу і Українська Греко-Католицька Церква : [монографія] / Л. Ржиський, О. Волинець. – Львів, 2009. – С. 99–100.
15. *Сучасні секти. Тоталітарні культури. Деструктивні релігійні організації.* – Львів, 1997. – С. 2.
16. *Федик О.* Україна як християнський простір і антихристиянські мутації в Україні / О. Федик // Католицький щорічник. – К., 1996. – С. 214–217.
17. *Терещенко Ю.* Християнство як підвалина європейської цивілізації / Ю. Терещенко // Віче. – 1999. – № 1. – С. 130.
18. *Оккенфельс В.* Суспільне завдання Церков у житті держави / В. Оккенфельс // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін : матеріали Міжнародної конф. (Київ, 15–16 травня 1998 р.). – К., 1998. – С. 58.
19. *Kamiński R.* Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym / R. Kamiński. – Lublin, 1997. – S. 17.
20. *Piwowski W.* Pluralizm społeczno-kulturowy a religia / W. Piwowski // Roczniki Nauk Społecznych. – 1980. – nr 58. – S. 113–114.
21. *Piwowski W.* Nowoczesność a religijność i Kościół / W. Piwowski // Więź. – 1992. – 35 nr 2. – S. 25–26.
22. *Layerndecker L.* Sekularyzacja a perspektywy socjologii / L. Layerndecker // Socjologia religii. Wybór tekstów. – Krakow, 1984. – S. 374–385.
23. *Berger P. L.* Sekularyzacja a problem wiarygodności religii / P. L. Berger // Socjologia religii. Wybór tekstów. – Krakow, 1984. – S. 383.
24. *Jan Paweł II.* Przemówienie do uczestników plenarnego zebrania Sekretariatu dla Niewierzących. 5.III.1988 r. / Jan Paweł II // L'Osservatore Romano (pol). – 1988. – 9 nr 3–4. – S. 28.
25. *Маринович М.* Проблеми християнського відродження у посткомуністичній Україні / М. Маринович // Матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. [«Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України»]. – Острог, 1995. – Кн. 2. – С. 40–41.

Володимир Горбатенко

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПІНСЬКИЙ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ТРАДИЦІЇ І МОДЕРНІЗАЦІЇ

Розглядаються погляди В. Липинського на питання національної інтеграції, пояснюється зміст ідеї національного консерватизму «українського мислителя польської культури». Звертається увага на концепцію «класократії» В. Липинського і розуміння ним консерватизму як поваги до авторитету, дисципліни і правопорядку. Представлено внесок В. Липинського до теорії еліт, легітимності влади, акцентовано увагу на поглядах В. Липинського, що є вкрай актуальними для розуміння сучасного стану українського суспільства і української держави.

Ключові слова: національний консерватизм, еліта, легітимність влади, класократія, демократія, плюралізм.

Horbatenko Włodzimierz. Wacław Lipiński i współczesne problemy współzależności tradycji i modernizacji.

Артыкул przedstawia poglądy W. Lipińskiego na podstawy ukraińskiej integracji narodowej, wyjaśnia treść konserwatyzmu narodowego „ukraińskiego myśliciela polskiej kultury”. Zwraca się uwagę na klasokrację Lipińskiego i jego rozumienie konserwatyzmu jako powagi do autorytetu, dyscypliny i prawa. Ukazano wniosek Lipińskiego w teorii elit, legitymność władzy, zakcentowano uwagę na poglądach Lipińskiego, które są aktualnymi dla rozumienia współczesnego stanu społeczeństwa i państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: konserwatyzm narodowy, elita, legitymność władzy, klasokracja, demokracja, pluralizm.

Горбатенко Владимир. Вячеслав Липинский и современные проблемы соотношения традиции и модернизации.

Статья представляет взгляды В. Липинского на вопросы национальной интеграции, объясняет содержание национального консерватизма «украинского мыслителя польской культуры». Обращено внимание на содержание концепции «класократии» В. Липинского и толкование им консерватизма как уважения к авторитету, дисциплине и правопорядку. Показан вклад В. Липинского в теории элит, легитимности власти, акцентировано внимание на его взглядах, которые являются особенно актуальными для понимания современного состояния украинского общества и государства.

Ключевые слова: национальный консерватизм, элита, легитимность власти, классократия, демократия, плюрализм.

Gorbatenko Volodymyr. Viacheslav Lypynski and modern problems of correlation tradition between and modernization.

The paper is devoted to the views of V. Lypynski. On the basis of national integration, national conservatism the meaning of “Ukrainian thinker of Polish culture” are explained. The attention is paid to content Lypynski's klassocratiya and his understanding of conservatism as respect for authority, discipline and order. Lypynski's contribution to the theory of elites, the legitimacy of government is presented, the views Lipinsky, which is extremely important for understanding the current state of Ukrainian society and Ukrainian state are emphasized.

Key words: National conservatism, the elite, the legitimacy of power, klassocratiya, democracy and pluralism.

У світовій державно-правовій думці ХХ ст. знайшли відображення всі суперечності й досягнення у розвитку людської цивілізації, держави, суспільства, особистості. З одного боку, йдеться про масштабні кризові явища — революції, війни, економічні потрясіння. З іншого боку, державно-правова думка відобразила і значною мірою спонукала успіхи на ґрунті соціального розвитку: розширення виборчого права, тісний зв'язок представницьких інститутів із політичними партіями, формування соціально-правової держави, розвиток громадянського суспільства тощо.

Трагічні наслідки Першої світової війни, поразка Української Народної Республіки і встановлення в Україні радянської влади стали тими потужними каталізаторами, що спричинили колосальне за своїми масштабами переміщення за межі країни десятків тисяч людей, з яких і народилася самобутня українська політична еміграція. На відміну від російської соціально-політичної еміграції, для якої більшовики були ворогом лиш соціальним, українська еміграція мала національно-політичний характер. Звідси й специфіка загального спрямування

представників еміграційної політичної думки. Важливою об'єднуючою особливістю української політичної еміграції стала консолідація всіх політичних сил довкола ідеї відновлення національної державності. Її представники сформували ліберально-демократичну, соціалістичну, монархістську і націоналістичну течії, у кожній з яких були свої прихильники та ідеологи.

Монархічно-консервативну течію склали вихідці із дореволюційної заможної верстви хліборобів. У поглядах і працях її теоретиків український монархізм розвинувся у структуровану концепцію державотворення. Центральним постулатом консервативних ідеологів була орієнтація на гетьманську владу. Найяскравішим представником консервативної ідеології був великий «українець польської культури» В'ячеслав (Вацлав-Вікентій) Казимирович Липинський (1882–1931) — історик, політолог і державний діяч за гетьмана П. Скоропадського і за Директорії УНР. Основні його праці: «Шляхта на Україні» (1909); «З історії України» (1912); «Україна на переломі (1657–1659)» (1920); «Релігія і Церква в історії України» (1925); «Листи до братів-хліборобів» (1925).

В. Липинський створив монархічно-консервативну державотворчу концепцію, заснував консервативну школу в українській політичній думці. Походження його певною мірою спонукало до обґрунтування ідеї активної участі української шляхти в політичному та національному відродженні української держави. До революції 1917 р. в його творчості ще можна знайти тенденції, близькі до народництва. Однак пізніше В. Липинський, як представник своєї верстви, перебував на консервативних позиціях. Після 1917 р. він не приєднався до Центральної Ради, активно підтримав гетьмана П. Скоропадського, оскільки монархічна ідея була йому ближчою.

Особливістю і позитивним елементом національного консерватизму В. Липинського була ідея політичної інтеграції як засобу творення незалежної національної держави. Нація для нього — це всі громадяни держави. Націоналізм В. Липинського зводиться до того, що українці відрізняються від інших народів лише своєю політичною інтеграцією. Інтегровані на ґрунті етнокультури і національної самосвідомості, вони повинні згуртовувати всі народи в одне ціле. Одночасно важливою складовою його національного консерватизму можна вважати ідеологію національного відродження України, яку він виводить із народних традицій та звичаїв, зокрема з державного досвіду гетьмансько-козацьких часів, високої етичної культури хліборобської спільноти.

Суттєвим внеском В. Липинського в історію вчень про державу і право є його типологія та аналіз форм державного устрою. За його схемою, існують три основні типи державного устрою: «демократія», «охлократія» і «класократія». Характеризуючи «демократію», В. Липинський зауважує, що державна влада в її умовах або ж потрапляє безпосередньо до рук «багатіїв-плутократів», або до рук найнятих ними політиків-професіоналів з-поміж інтелігенції. Внаслідок цього державна влада стає зняряддям реалізації не народних, а приватних інтересів окремих осіб чи угруповань. Розмежування в умовах демократії політичних партій позбавляє їх відчуття політичної відповідальності, а необмежений демократичний індивідуалізм підриває в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. Одним із прикладів такої «демократії» В. Липинський вважав Українську Народну Республіку.

До держав «охлократичного» типу В. Липинський відносить революційні диктатури, фашизм, більшовизм тощо. Для цієї системи характерне зосередження політичної й духовної влади в одних руках. Під духовною владою він розуміє не лише церковну в її традиційному розумінні, а й ідеологічну в сучасному розумінні, коли глава держави є водночас пророком і непогрішимим інтерпретатором офіційної ідеологічної доктрини. Особливістю «охлократії» є, на його думку, те, що вона в минулому складалася з кочовиків, а в новітні часи — з декласованих елементів. За такого державного устрою панівною стає монолітна військово-бюрократична ланка, яка легко маніпулює юрбою.

Найприйнятнішою для України В. Липинський вважає «класократію» — форму державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму

і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежуюча» конституційна монархія. На чолі держави має стояти монарх (гетьман), влада якого передається у спадок і є легітимною.

Пропонуючи монархічний устрій, В. Липинський заперечує демократію як метод організації нації, але не заперечує її як свободу. У його монархічній системі громадяни наділені свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода обмежена авторитетом сильної й стабільної влади. «Класократія» в його розумінні є гармонійною політичною співдружністю хліборобського класу, як консервативної опори держави з іншими класами. Лише ця співдружність здатна, на думку В. Липинського, забезпечити державотворення й організацію української нації. Утверджуючи цю ідею, він у праці «Релігія і Церква в історії України» пише: «Вихід з нашої анархії лежить не в переконаннях, а в політичній акції і в організації та зміцненні наших занадто слабких та неорганізованих, консервативних, гальмуючих національних сил». При цьому під консерватизмом В. Липинський розумів не реставрацію віджилих форм, не національну бутафорію (гопаки, вареники, шаровари), а утвердження авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, раціональної та відповідальної думки.

Загалом, ідеї В. Липинського не знайшли широкої підтримки. Однак багато його висновків щодо утвердження України, як самостійної держави, зберегли своє значення, викликаючи інтерес у сучасних політиків, політологів і правознавців. Зокрема, непересічне значення мають думки про теорію еліт, які за оригінальністю можна поставити в один ряд із класичними визначеннями Г. Моски, В. Парето і Р. Міхельса. Неординарний політико-плюралістичний підхід В. Липинського і до питання про майбутній державний устрій України, поєднання в єдиному сплаві соціальної, політичної і релігійної толерантності щодо вирішення найважливіших суспільно-політичних проблем. Вартісним є і його теоретичне осмислення на національному ґрунті проблеми легітимності влади. На відміну від Д. Донцова, політику він розглядав не як засіб ідеологічного забезпечення влади, а як універсальний механізм, що сприяє вибору найоптимальніших методів здобуття та організації влади, досягненню суспільної згоди, утворенню і збереженню окремої держави на українській землі, забезпеченню її існування й розвитку.

В. Липинський виявився далекогляднішим за своїх сучасників. Скажімо, на відміну від них, він був переконаним самостійником ще в той час, коли ця ідея була чужою основному загалові національно свідомого українства. Основними підвалинами у формуванні національного устрою він вважав відстоювання державної суверенності і приватної власності на землю. У своїй монографії «Україна на переломі» В. Липинський окреслив перспективи відродження традиційної української державності, які він вбачав не в революційному русі, а в процесах укорінення українського національного способу життя. До таких процесів він, зокрема, відносив:

1) консолідацію всіх верств населення (селянства, міщан, шляхти) довкола ядра активних провідників (у той час, який він описував це була козацька верхівка);

2) розвиток старшинсько-дрібношляхетського землеволодіння й пов'язаного з ним хутірського інтенсивного хліборобства натомість напівкочового способу життя низового козацтва, з одного боку, та колоніально-паразитичного господарства польських магнатських латифундій з іншого;

3) переорієнтацію військової структури на територіальну владу з міцним місцевим самоврядним устроєм.

В. Липинський бачить у суспільному розвитку три основні джерела влади: 1) військову могутність; 2) економічне підґрунтя; 3) інтелектуальне забезпечення. На його думку, у переломні часи історії посилюється роль інтелігенції, здатної раціонально усвідомити наявні в суспільстві стихійні прагнення. В. Липинський, як представник цієї верстви, конструює модель державного устрою на засадах пошуку рівноваги між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. Сильна й стабільна влада, в його розумінні, має поєднуватися з економічною,

культурною та політичною самодіяльністю народу, що передбачає свободу критики та наявність опозиції. Разом із тим, він засуджує необмежений демократичний індивідуалізм, який руйнує в суспільстві основи дисципліни і правопорядку, хаотизує господарську та інтелектуальну самодіяльність. В умовах домінування індивідуалізму державна влада стає знаряддям приватних інтересів, а роздрібнення партій позбавляє людей почуття політичної відповідальності.

У питанні релігійно-політичного розвитку В. Липинський виступав як проти цезаропапізму — підпорядкування церкви авторитетові політичної влади, так і проти клерикалізму — політизації церкви. Він вважав, що найкращі взаємини між державою і церквою існують тоді, коли кожна з них автономна у своїй сфері, і коли одночасно є наявною координація та взаємодопомога. В. Липинський ратував за рівність усіх віросповідань, рішуче протистояв клерикалізмові, творенню політичних і громадських організацій відповідно до віросповідальних розмежувань.

Отже, прогрес не може прийти автоматично. Кожне досягнення людства, окремої країни потребує великих фізичних й інтелектуальних зусиль. Будь-які досягнення треба постійно відстоювати і закріплювати, бо можливий крок назад. У сучасних умовах цю тезу мислителя яскраво ілюструють пастки і провали модернізації, в тому числі й на вітчизняному ґрунті. В. Липинський пророче застерігав, що майбутня самостійна українська держава не може бути «земним раєм». Забезпечення самостійної державності потребує переродження самого українського суспільства, подолання внутрішніх органічних слабкостей українства. «Бог створив народи здатними до оздоровлення» — зауважує мислитель. У відповідності з цим, необхідне пробудження солідарності між усіма постійними мешканцями української землі, без огляду на соціальну приналежність, етнічне походження, національно-культурну свідомість, за прикладом територіального патріотизму США. В. Липинський вважав, що проповідь соціально-класової, конфесійної чи расової нетерпимості до інших співмешканців рідної землі є явищем глибоко руйнівним.

За останні сто років Україна дала двох великих політичних мислителів — М. Драгоманова і В. Липинського. Вони уособлюють два різні полюси української думки — лівий і правий, соціал-демократичний і консервативний. Без повної інтеграції спадщини цих двох людей поступ української політичної думки — неможливий. Однак, варто зазначити, що В. Липинського (як, зрештою, і М. Драгоманова) неможливо затиснути в тісні рамки певного політичного детермінізму. Характеризуючи представників різних політичних сил, він сам зазначав, що ліві здатні правити своєю країною лише як ставленики Москви. Праві своїм фанатизмом лише примітивізують, хаотизують громадське життя, провокуючи братовбивчі усобиці. Він сприймав навіть українських комуністів, щоправда за умови, що «у них не Україна для соціалізму і комунізму, а соціалізм і комунізм для України». Отже, задовго до сучасного демократичного співжиття, вчений звертав увагу на проблему плюралізму, натомість домінуючих концепцій однорідного суспільства, моністичної ідеології.

Досвідчений практик і глибокий теоретик набагато раніше за інших зрозумів роль опозиції у забезпеченні плюралістичного співжиття. Він був переконаний, що, здійснюючи тиск на державний апарат, опозиція є механізмом, який здатний забезпечувати безперервне оновлення національної еліти. У цьому контексті український історик І. Лисяк-Рудницький зазначав: «Не може бути сумніву, що ідеї Липинського про потребу політичного плюралізму та значення легально визнаної опозиції зберігають свою чинність для сучасного і майбутнього. Посткомуністична Україна повинна мати плюралістичну політичну структуру, щоб не стати ще однією диктатурою. Плюралізм уважається ознакою ліберальної демократії. А проте, хоч як парадоксально, серед усіх українських політичних мислителів саме антидемократ В. Липинський був найпослідовнішим плюралістом».

В. Липинський був першим українським мислителем, який сформулював проблему легітимності влади. Більшість мислителів прагнули розв'язати проблему в революційному дусі через встановлення диктатури єдиної партії з необмеженими повноваженнями. В. Липинський єдиний розумів, що, аби не бути деспотичною і тиранічною, влада держави

повинна засновуватися на принципі легітимності й ним обмежуватися. Сила правлячого режиму має бути підкріплена прихильністю з боку народних мас, коли останні виявляють тверду і спільну, безсумнівну і незаперечну віру щодо тих, хто здійснюють верховну владу.

Його ідеалом була влада закону, яку в змозі забезпечити лише конституційна монархія. Хоча в майбутньому вчений припускав також формування іншої форми правління. У своїх останніх писаннях В. Липинський, обгрунтовуючи спадковий гетьманат, як найбажанішу форму правління, проголосив, що визначення форми правління майбутньої української держави мало б бути прерогативою установчих зборів. «Це було рівнозначним визнанням демократичного принципу народного суверенітету — принципу, який він раніше так палко відкидав» — зазначає І. Лисяк-Рудницький.

Велике значення для сьогодення мають наступні думки В. Липинського, що дивовижно співпадають із сучасними пошуками оптимального співвідношення традиційних і модернізаційних елементів.

1. В. Липинський зазначав, що навіть наближене до правди розуміння явищ громадського життя — не рівнозначне громадській творчості. Одна справа аналізувати минуле та сучасне, інша — творити майбутнє. Ненавидіти місцевих москалів чи ляхів, чи панів, чи їх разом узятих, зовсім не значить хотіти мати на своїй землі свою власну українську державу. Політики, які хочуть творити кращі в їх розумінні форми політичного життя для своєї нації, мусять визнавати і здійснювати в своїх ділах принцип свободи волі. Коли провідна верства даної нації має слабку пам'ять, слабку свідому волю і слабку інтелігентність, то нація з такою провідною верствою не може мати ані політичної культури, ані побудованого на ній власного державного життя.

2. Патріотизм, на якому будуються держави і нації — це віра, спокій душі, а не бізнес із надією на «добрі проценти», і не акторство з надією на оплески і дарунки юрби. Одне з найважливіших завдань політики — знайти необхідну рівновагу між людськими правами і людськими обов'язками, між тим, що сприяє розвитку нації, та між тим, що зумовлює її руїну. При виборі політичних методів найбільш шкідливими є дві утопії. Перша — ідея перетворення людини за допомогою розуму і волі («це все одно, що з вовка зробити слухняне ягня»), ангелів комуністичного раю через ідею рівності й однаковості. Друга — ідея необмеженої свободи, вільної від політичних і релігійних стримувань. Патріотизм — свідомість своєї території, а не почуття спільноти, одної віри і одного стану — лежить в основі буття і могутності держав. Яскравий приклад патріотизму в історії, — зазначає В. Липинський, — дали нам римляни, які за допомогою прив'язаності до свого поля і своїх співгромадян («*civis romanus*») сотворили наймогутнішу в світі державу.

3. Держава скрізь і завжди обіймає усе громадянство: всіх без винятку людей, які живуть на даній території. Політик-державник мусить це усвідомити досить чітко. Держава мусить окреслити своє ставлення до кожної людини, яка живе на даній території. З іншого боку, доля держави залежить від того, як визначається у своєму ставленні до держави кожна людина на даній території. Ця ідея В. Липинського перегукується із сучасним розумінням громадянськості, яка розглядається як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків. Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає: зрілість політичної та правової свідомості; почуття патріотизму, причетності до історичної долі Вітчизни та її народу; усвідомлення себе як повноправного громадянина соціальної спільноти, своєї країни. Формування громадянськості відбувається у процесі соціалізації особи через систему суспільних відносин і виховання. Потреба вдосконалення громадянськості у процесі модернізації суспільства як своєрідної соціально-психологічної якості людської поведінки перебуває у тісному взаємозв'язку з потребою утвердження громадянського суспільства і є одним із показників рівня демократичності, поєднаної з цивілізованістю того чи іншого суспільства.

4. Без легенди держава не може жити. Однак, поряд із легендою вона повинна мати суворий, нещадний і по-можливості вірний діагноз. Він тим більше потрібен, чим менша воля та

інтелігентність і більша емоційність даної нації, і чим більше тому вона має нахилу до романтичних фантазій, після яких, під ударами дійсності, приходять повна зневіра і апатія. Досвід демократичних країн, підтверджуючи правильність позиції українського мислителя, доводить, що працюючу модель політичної системи неможливо створити лише через політику, інструментальними засобами. Її необхідно творити через залучення потенціалу базових цінностей. Сьогодні ж ми — обеззброєні в культурному аспекті, зіпсуті маніпулятивними технологіями. Ми повірили в те, що політика є однозначно брудною справою, яка робиться лише за гроші, і, що ще страшніше, — змирилися із цим. На жаль, правляча еліта за нашої мовчазної згоди обрала чужий українському народові механістичний, маніпулятивно-технологічний варіант демократії, забувши, скажімо, про те, що через 20 років незалежності ми досі не маємо Великого Герба; не визначились, якою мовою нам говорити; в якій державі нам жити; яким чином нам господарювати на своїй землі. Така ситуація абсолютно суперечить ідеолові та прагненням В. Липинського.

5. Застарілою хворобою України є недержавність. «Держави ми не маємо не тому, що нам заважають ззовні. Держави ми не маємо тому, що ми не вміємо в собі бажання своєї власної держави розвинути, зробити його методом своєї організації й самостійно його здійснити. На територію громадянства недержавного чужоземна влада завжди покликана частиною цього громадянства». Тому основними умовами здобуття і зміцнення національної державності є: 1) бажання, яке ґрунтується на зрозумілій для всього народу ідеї суспільно-державного розвитку; 2) воля та розум, потрібні для здійснення цієї ідеї; 3) віра у Бога і в те, що дана ідея відповідає божим законам; 4) любов до людей та до землі, серед яких і на якій має здійснюватись дана ідея.

У поступі людської цивілізації існує три стадії розвитку культури — варварство, цивілізованість і декаданс (занепад). Відповідно існує три різновиди представників цих типів культури. Варвари вважають, що звичаї їх поселення є законами природи і що кожен, хто живе не так, як вони, не вартий навіть презирства й повинен позбутися своїх думок або померти. Декаденти цинічно вважають, що немає нічого, що було б хоча б чимось кращим за інше. Якщо вони до когось і ставляться із презирством, так це до тих, хто в щось вірить. Немає нічого такого, за що варто боротися. Цивілізовані люди здатні подумки співставити дві протилежні ідеї. Вони завжди пам'ятають про те, що можуть помилятися. У різні часи в кожній культурі домінує один із таких станів, і у кожній культурі є люди, які стоять на варварській, цивілізованій чи декадентській стадіях. Що стосується України, то вона постійно коливається між варварством і декадансом, намагаючись вирватися на широкий простір цивілізованого суспільно-політичного розвитку. Якщо в майбутньому їй вдасться цього досягти, то це відбудеться саме завдяки таким постатям як В'ячеслав Липинський.

В. Липинський славетний не лише своїми геніальними здогадками і спостереженнями над розвитком державотворчих процесів початку ХХ століття, а насамперед тим, що йому, як нікому, на тлі тогочасного варварства й ворожнечі вдалося збудувати інтелектуальний міст між двома нині дружніми країнами — Україною й Польщею. І нам, його нащадкам, у ХХІ столітті залишається лише зміцнювати цей міст, налагоджувати всебічні зв'язки та продовжувати вчитися на успіхах і прорахунках одне одного.

ІНФОРМАЦІЙНІ МАНІПУЛЯЦІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

Розглядаються методи маніпулятивного впливу на індивідуальну і групову політичну свідомість. Звертається увага на види маніпуляцій, наводяться приклади використання маніпулятивних прийомів у сучасному політичному житті. Акцентується увага на зв'язок маніпуляцій з існуванням політичних міфів.

Ключові слова: політичні маніпуляції, політичні технології, політична свідомість, політичний міф.

Stankiewicz Bogdan. Manipulacje informacyjne i ich wpływ na świadomość elektorálną.

Artykuł przedstawia metody technologii manipulacyjnych na indywidualną i grupową świadomość polityczną. Zwraca się uwagę na rodzaje manipulacji, przedstawiono przykłady wykorzystania manipulacji we współczesnym życiu politycznym. Akcentuje się uwagę na związek manipulacji i mitów politycznych.

Słowa kluczowe: manipulacje polityczne, technologie polityczne, świadomość polityczna, mit polityczny.

Станкевич Богдан. Информационные манипуляции и их влияние на электоральное сознание.

Рассматриваются методы манипулятивного влияния на индивидуальное и групповое политическое сознание. Обращается внимание на виды манипуляций, приводятся примеры использования манипулятивных приемов в современной политической жизни. Акцентируется внимание на связь манипуляций с существованием политических мифов.

Ключевые слова: политические манипуляции, политические технологии, политическое сознание, политический миф.

Stankievich Boghdan. Information manipulation and its effects on the electoral consciousness.

The methods of manipulative influence on individual and group political consciousness are examined in the article. The attention is paid to the types of manipulation, use of manipulative techniques in modern political life are analyzed. The relationship of the manipulation of political myths is emphasized.

Key words: political manipulation, political technologies, political consciousness, political myth.

Нині активізувалися дослідження проблеми маніпуляцій особистістю, її свідомістю і поведінням як на теоретичному, так і прикладному рівні. У той же час дослідження маніпуляцій людиною, соціальними групами, суспільною свідомістю в контексті проблематики інформаційно-психологічної безпеки особистості в прямій постановці і як фактора основної небезпеки в сучасному українському суспільстві не розглядалися, хоча багатьма дослідниками відзначався негативний вплив маніпуляцій на особистість.

Слово «маніпуляція» походить від латинського слова *manus* — рука, відповідно *manipulus* — жменя та *manus i ple* — наповнювати [1, с. 259]. У словниках європейських мов слово тлумачиться як використання предметів із певними намірами, цілями. Йдеться про те, що для таких дій потрібна вправність і віртуозність. У нашому розумінні маніпуляція — вправне обходження з людьми як з об'єктами, речами, або ж «акт впливу на людей чи управління ними з вправністю, особливо з зневажливим підтекстом, як приховане управління або обробка» [2, с. 481–482].

Метафоричне визначення психологічної маніпуляції має три важливі ознаки: метафору «прибрання до рук», обов'язкова умова збереження ілюзії самостійно прийнятого рішення і дій адресату впливу, штучність прийомів впливу [3, с. 164].

Психологічне визначення поняття: маніпуляція — це вид психічного впливу, що використовується для досягнення одностороннього виграшу через скрите спонукування іншого до вчинення певних дій, що не співпадають з його волею. Але, як відомо, феномен маніпуляції підлягає сумлінному розгляду в політологічних роботах, оскільки саме цей термін у переносному значенні став використовуватися у сфері політики, поступово розповсюдившись на всю проблематику, пов'язану із масовою свідомістю. Політичні маніпуляції включають поєднують міжособистісні та масові маніпуляції. У першому випадку маніпулятор застосовує

певну техніку, тобто набір маніпулятивних прийомів, що працюють на між особистому рівні. У другому випадку на допомогу маніпулятору приходять маніпулятивні технології.

Проблематика маніпуляції не вичерпує себе у політичному бутті. Однак, саме тут проявляє себе якнайповніше. Політичний режим зумовлює темп економічних відносин та характер економічних зв'язків. З іншого боку, економічні процеси детермінують політику через стан економічного розвитку. Тут маніпуляція посідає головне місце. Оскільки її природа близька до природи політичного, якщо не ідентична з нею, маніпуляція твориться і легітимізується у вигляді відкритих чи прихованих механізмів саме у царині політики. Ці механізми застосовуються та модифікуються у економічній сфері. Маніпуляційні тенденції в економіці обмежені наявними ресурсами та об'єктивними математичними законами [4, с. 56].

Сучасне демократичне співтовариство може претендувати на деідеологізацію, що в нашому контексті означатиме обмеження політичної маніпуляції, але сучасні демократичні цінності — це лише новий тип ідеології. Це передбачає нові механізми, маніпуляції, але аж ніяк не спосіб її обмеження. І все таки, політичне маніпулювання є великою небезпекою для масової свідомості.

Основою будь-якого маніпулювання масовою свідомістю є соціальний міф — твердження чи ідей, які сприймаються переважно на віру, без будь-якого критичного осмислення. В кожному суспільстві наявні міфи, які активно підтримуються і правлячими колами, зокрема, за допомогою ЗМІ.

Для укорінення соціальних міфів технологія маніпулювання передбачає використання багатющого арсеналу конкретних методів впливу на свідомість людей. До них відносяться пряме підтасування фактів, замовчування небажаної інформації, поширення брехні і наклепу, а також більш тонкі, рафіновані засоби: напівправа (коли з метою забезпечити довіру аудиторії об'єктивно і докладно висвітлюються конкретні, малозначущі факти і одночасно замовчуються більш важливі або ж подається загальна хибна інтерпретація подій), навішування ярликів (для компрометації і відторгнення слухачами осіб чи ідей їм без доказів навішується ярлик фашиста, імперіаліста чи «червоного»).

Ще один приклад симуляції масової демократії — витіснення апеляції до суспільної свідомості за допомогою маніпуляцій експертів із рейтингами. Рейтинги на основі вибіркового опитування, коли респондент вибирає між варіантами суджень самого експерта — це лише модель реальної думки мас, яку експерти нібито «оживляють». І подібність моделі стає політично дієвим, як фактор політичних рішень.

Один з аспектів сучасної інформаційної культури полягає «у твердженні, що всі проблеми надзвичайно складні і середній людині їх просто не зрозуміти; проблеми подаються як дещо надзвичайно серйозне і складне лише для того, аби переконати людей, що в них може розібратися лише «спеціаліст» — це відбиває в людей бажання намагатися вникнути в суть проблеми без сторонньої допомоги, розібратися в ній і допомогти розібратися іншим. Людина просто відучається мислити самостійно» [6, с. 29–30]. У результаті, в людини з одного боку формується цинічне ставлення до писаного чи ефірного слова, а з другого — наївна довіра до всього, що висловлено з достатнім апломбом. Цим досить часто користуються маніпулятори від політики, подаючи у повідомленнях «думку незалежних компетентних експертів».

Метод створення фактів полягає у поєднанні дійсних фактів, правдоподібних фактів, що відбулися, дійсних неправдоподібних фактів, що відбулися і вигаданих правдоподібних фактів. Як тільки сумніви аудиторії з приводу фактів другої категорії буде розвіяно, вона без сумнівів повірить фактам третьої категорії.

Метод історичних аналогій ефективний, по-перше інтелектуальністю (пропагандист лестить ерудованості аудиторії: «ви ж пам'ятаєте...»), а також і тим, що в історії можна віднайти майже будь-який необхідний приклад. Даний метод також допомагає в конструюванні метафор, які програмують об'єкт впливу.

Метод «закидання багном» полягає в підборі таких епітетів і такої термінології, що дають предмету розмови суворо негативну етичну оцінку. Цей метод зараховують до найбільш грубих, але тим частіше він використовується в політичній боротьбі.

Суть методу семантичного маніпулювання — в прискіпливому відборі слів, які викликають або позитивні або негативні асоціації, і таким чином впливають на сприйняття інформації.

Сила прийому використання дезінформації полягає у тому, що дезінформація видається за правило. Коли в момент прийняття важливого рішення впливає правда — мета буде вже досягнута. Спростування дезінформації не впливає на психологічну установку, що склалася [7, с. 59–60].

Для кожного інформаційного жанру поряд із загальними прийомами маніпулювання існують і спеціальні засоби. Так, для формування у глядачів відрозливого ставлення до небажаних політиків телебачення використовує непривабливі ракурси їх показу або відповідним чином монтує відзняті кадри.

Маси грають значну, часом визначальну, роль у сучасному політичному процесі. Масова свідомість, що йде врозріз із раціональною свідомістю індивіда, наділено особливостями, що дозволяють легко керувати масами, у частковості, за допомогою маніпулятивного впливу. Політичні погляди і дії мас часто не укладаються в рамки логіки, і змушують нас вірити в справедливість тез про примат віри над розумом і підсвідомості над свідомістю.

Це відбувається очевидно тому, що політика для більшості громадян — це невідома область з невідомими правилами і традиціями. Тому політична свідомість мас не може формуватися в практичній діяльності людей і завжди буде існувати у виді колективних представлень, у походженні яких домінуючу роль грає не власний досвід, а вплив ззовні. З психологічної точки зору політична свідомість мас являє собою таку форму мислення, що різко відрізняється від домінуючого в сучасній культурі логічного мислення. Різні дослідники називали це мислення по-різному: первісне, містичне, емоційне, підсвідоме і т.д. Це мислення орієнтоване не на об'єктивний, а на містичний чи міфологічний причинно-наслідковий зв'язок. Так названа «психологічна юрба» — маса поєднувана не загальним простором, а за допомогою, наприклад, засобів масової інформації є об'єктом політичних маніпуляцій, що припускають нав'язування своєї волі у формі прихованого впливу. Дослідники відзначають, що «жертва маніпуляцій, як правило, не усвідомлює самого факту зробленого на неї впливу. Такий ефект досягається завдяки впливу на підсвідомість об'єкта маніпуляцій» [8, с. 25]. З вищесказаного очевидно, що керувати масами простіше чим окремими індивідами, завдяки особливостям масової свідомості. Один з найбільших маніпуляторів ХХ століття А. Гітлер говорив: «Я розмішую народ і не спілкуюся з ним, поки він не перетвориться в масу» [8, с. 27]. Отже, маси виходять на політичну арену в якості одного з головних акторів. Виникає необхідність керувати ними, і якщо в тоталітарному режимі використовується терор (він може бути і чисто моральним) і страх, фізичне винищення (і не тільки як інструмент знищення і залякування, але і як нормальний інструмент керування масами) [9, с. 27–28], то в демократичних режимах заміною цьому є маніпуляція як спосіб керування масами.

Зауважимо, що єдиним видом маніпуляції, з яким ми зіштовхуємося при тоталітарному режимі є пропаганда. Можливості керування масами шляхом впливу на масові політичні настрої лежать у двох площинах. З одного боку, пропагандистсько-ідеологічний вплив, метою якого є маніпуляція домаганнями і чеканнями мас, а з іншого — вплив соціально-політичний, у тому числі соціально-економічні акції, що змінюють можливості реалізації домагань і чекань.

Стабілізація політичних настроїв у соціально-політичній системі досягається за рахунок зрівноважування домагань і можливостей їхнього досягнення. Збіг домагань і можливостей їхньої реалізації забезпечує масовий ентузіазм незалежно від того, реальним чи ілюзорним є збіг. Ніхто не бажає займатися прогнозуванням розвитку масових політичних настроїв, адже простіше застосувати маніпулятивні технології [10, с. 158].

В. Амелін справедливо вважає, що умовами розвитку демократії є «розвинута інституціональна надбудова і представницьке лідерство... Здатність протистояти маніпулюванню політиків будь-якого типу — це той елемент цивільної політичної культури, якого так бракує в російської демократії» [11, с. 97–98].

Характеризуючи справи у нашій країні, І. Дзялошинський зауважує, що політична маніпуляція припускає «звертання не до розуму людини, а до глибин підсвідомості. Підібрати, виходячи з переваг електорату, міфологічної персонаж для клієнта і підігнати його «діяння» до відповідних міфологічних подвигів — так розуміють свою основну задачу багато політичних іміджмейкерів». Однак, жертви маніпуляцій, на його думку, теж несуть свою частку відповідальності, оскільки «люди дозволяють собою маніпулювати, скидаючи відповідальність за свої вчинки на так званих маніпуляторів: я не винний, мене зомбували».

В Україні політична й електоральна культура ще тільки формується, як і вся політична система. А в нестабільній політичній системі, наприклад, в сучасній українській, маніпуляції суспільною думкою надзвичайно поширені.

Сьогодні цей зв'язок уже став очевидним для багатьох політичних і суспільних діячів України. Не випадково, поряд із критикою маніпулятивних прийомів, застосовуваних на виборах, лунають вимоги конституційної реформи в Україні, яка підвищила б відповідальність влади перед суспільством, оскільки вибори — умова необхідна, але не достатня для демократизації політичної системи [12, с. 202].

Існує декілька поглядів щодо застосування методів маніпуляції:

1. Маніпулятивні методи — нейтральні. Усе залежить від того, хто їх застосовує. Маніпуляторів треба бити їхньою же зброєю.

2. Маніпулятивні прийоми завдають величезну шкоду людям і їх необхідно заборонити.

3. Прийоми, якими не можна користуватися, бо є прийоми дозволені.

4. Існують прикордонні, сумнівні ситуації. Усе залежить від моральних якостей маніпулятора.

5. Маніпулятивні прийоми варто викривати, пропонувати до обговорення і нейтралізувати.

Політика — не театр і не шахи. Політика — це наше повсякденне життя. І дуже важливо розуміти всю серйозність розіграного на наших очах політичного спектаклю і не дати себе засліпити у черговий раз.

1. *Shorter Oxford English Dictionary*. By William R. Trumble (Editor), Lesley Brown (Editor), Oxford University Press, 2002. — 388 p.

2. *Кара-Мурза С.* Маніпуляція сознанием / С. Кара-Мурза. — М. : Алгоритм, 2000. — 570 с.

3. *Доценко Е. Л.* Психологические манипуляции / Доценко Е. Л. — М., 1996. — 234 с.

4. *Иванов В. Н.* Политическая психология / Иванов В. Н. — М., 1990. — 276 с.

5. *Бонет П.* Зачем резать уши / П. Бонет // Век. — 1997. — № 15. — С. 126–130.

6. *Шостром Э.* Человек — манипулятор / Э. Шостром. — Минск : Научиздат, 1992. — 194 с.

7. *Заярна О.* Як переконати масову аудиторію: психологічні чинники ефективності пропаганди / О. Заярна // Нова політика. — 1999. — № 1. — С. 58–63.

8. *Цуладзе А.* Политическое манипулирование или покорение толпы / А. Цуладзе. — М. : Изд-во МГУ, 1999. — 320 с.

9. *Доцеко Е. Л.* Маніпуляція: психологическое определение понятия / Е. Л. Доценко // Психологический журнал. — 1993. — № 4. — С. 25–29.

10. *Ольшанский Д. В.* Массовые настроения в политике / Ольшанский Д. В. — М., 1995. — 272 с.

11. *Амелин В. Н.* Социология политики / Амелин В. Н. — М., 1992. — 218 с.

12. *Riker W. H.* The Art of Political Manipulation / Riker W. H. — New Haven, 2006. — 346 p.

Едуард Щербенко

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України

ФЕНОМЕН МАЙДАНУ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК НОВІТНЬОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Аналізуються зміни в українській політичній думці, спричинені помаранчевою революцією 2004 року. Основною тезою автора є виникнення внаслідок цих подій української політичної нації.

Ключові слова: помаранчева революція, українська політична нація, феномен Майдану, українська політична думка.

Szczerbenko Edward. Fenomen Majdanu jako decydujący czynnik nowego etapu rozwoju ukraińskiej myśli politycznej.

Artykuł koncentruje się na zmianach w ukraińskiej myśli politycznej, wywołanych rewolucją pomarańczową 2004 roku. Główną tezą autora jest stwierdzenie, że wskutek tych wydarzeń powstał ukraiński naród polityczny.

Słowa kluczowe: rewolucja pomarańczowa, ukraiński naród polityczny, fenomen Majdanu, ukraińska myśl polityczna.

Щербенко Эдуард. Феномен Майдана как ключевой элемент новейшего этапа развития украинской политической мысли.

Анализируются изменения в украинской политической мысли, вызванные оранжевой революцией 2004 года. Основным тезисом автора есть возникновение вследствие данных событий украинской политической нации.

Ключевые слова: оранжевая революция, украинская политическая нация, феномен Майдана, украинская политическая мысль.

Shcherbenko Eduard. Phenomenon of the Maidan as a key factor in the latest stage of development of Ukrainian political thought.

The article is focused on the changes in the Ukrainian political thought caused the 2004 Orange Revolution. The main thesis of the author is that a result of those events is existence of Ukrainian political nation.

Key words: Orange Revolution, Ukrainian political nation, the phenomenon of the Maidan, the Ukrainian political thought.

Полярність позицій, якою характеризуються дискусії щодо подій 2004 року, коли, з одного боку, вони можуть оцінюватися як зоряний час української історії, а з іншої — як ще одна її руїна, сама має бути пояснена через введення певних моделей. У межах цього завдання у статті робиться спроба співставлення найпоширенішого мотто «помаранчевих» подій («народилася нація») і відомої формули часів утворення незалежної італійської держави: «ми створили Італію, залишилося створити італійців». Виявивши і зіставивши закладені в них презумпції, ми можемо отримати підстави для раціонального судження про засновки сьогоденної загальноукраїнської дискусії.

Нагадаємо, ідея нації з'являється під час Американської і Французької революцій і пов'язана зі зміною трактовки суверенітету, коли під сувереном розуміється вже не монарх, а самоврядна спільнота громадян, яка впорядковує своє життя за допомогою численних інститутів — економічних, культурних, політичних (національна промисловість, національний ринок, і так само національні преса, театр, кінематограф, школа, церква і т.д.). Вона комунікує за допомогою цих інститутів, спільно виробляючи рішення щодо всіх викликів, які постають у відкритому світі і так здійснює свій унікальний шлях. Проте ці інститути передбачають необхідні компетенції громадян. Відповідно, при введенні нових інститутів під час модернізації (а особливо прискореної, як це відбувається при постанні незалежної держави), ми неминуче отримуємо зазор між інституційною інфраструктурою і вміннями громадян. Саме так можна інтерпретувати формулу щодо Італії та італійців.

Ця «італійська» формула, очевидно, відповідає українській ситуації, з впровадженням численних інститутів під час «наздоганяючої» модернізації і моментами неготовністю громадян

ними оперувати (інакше кажучи, відсутністю українців, які тримають модернізовану Україну). Покажемо це на рівні довіри громадян до суспільних інститутів.

Відомо, що соціологічні опитування протягом усіх років незалежності фіксують низький рівень довіри практично до всіх політичних і громадських інститутів — від президента і парламенту до партій та громадських організацій, і так само низький рівень залучення до громадської активності. Найочевидніша трактовка цього явища, — «оскільки не довіряємо інститутам, не беремо участі в їх роботі». Проте вона не є достатньою. Парадоксальним чином, переважна більшість громадян (понад 40%) визнає ефективність створення організацій для вирішення спільних завдань, але участь у громадській роботі бере лише трохи більше 10% [1]. Понад чверть опитаних вбачає основного представника своїх інтересів у політичних партіях, але членами їх визнають себе менше 5% [2]. Більше того, в межах 30–50% коливається кількість тих, хто готовий безоплатно брати участь у таких важливих видах громадської діяльності, як допомога хворим, інвалідам, бідним; озеленення міста/села, прибирання території за місцем проживання, — проте не лише рівень участі, про що сказано вище, але й рівень довіри до громадських організацій (які ж бо й виконують подібні завдання) складає лічені відсотки [3].

Як результат на загал визнаючи демократичні цінності й ефективність організації зусиль для їх реалізації, українці, у переважній більшості, не впізнають у членах подібних організацій таких же громадян, тобто себе самих. Роль інституційно компетентного громадянина як складова образу самого себе, загалом, виявляється відсутньою в українця. Зв'язок між знанням про форми і навичками їх застосування розпадається: ніби це хтось інший, а не я (мої сусіди, родичі, колеги) мають наповнювати партії, НУО тощо й виконувати те, що покладається на них у суспільстві.

Негативно оцінюючи розвиток подій в країні (число таких респондентів сягало на середину 2008 р. більш як 80% [4]), громадяни не помічають, що виставляють негативну оцінку насамперед собі: адже в країні не спостерігається вибуховий ріст організацій громадян, які б виконували завдання необхідних змін. Подібний зсув, між іншим, був би зафіксований і у сплеску довіри до організацій «третього сектора»: досвід участі в суспільних подіях, подібно до плавання чи кохання, має природу ініціації: ти розумієш усіх, хто отримав його. Натомість, симптоматично, під час опитування на питання «Чому ви не включені в активну громадську діяльність» 31% респондентів обрали варіант «не маю можливості», тоді як 58,8% — «не маю в цьому потреби» [5]. Таким чином, мінімум дві третини громадян мають картину, у якій інститути працюють поза участю їх самих (тобто перед нами та сама «Україна без українців»). Отже, їхнє незадоволення роботою інститутів не має шансу перейти в їхні зусилля по зміні стану справ. Це прояв того, що Ліна Костенко у відомому виступі назвала «дефектом головного дзеркала», тобто устрою мови, способу, яким людина описує себе в світі.

Саме в цьому пункті відбувся революційний зсув, який здійснив Майдан, відкривши іншу перспективу розуміння громадянами своїх дій. Перш за все, відзначимо загальносуспільний масштаб, який мали громадські акції: за підрахунками дослідника Т. Кузьо, до них долучилися близько 20% населення [6], а їх завершенням, як відомо, стали рішення органів вищої політичної влади — Верховної Ради і Верховного Суду, сприйняті як легітимні обома сторонами. Тому у повсякденному досвіді був встановлений прямий зв'язок між зусиллями мільйонів громадян і дією загальнонаціональних політичних інститутів: нація інтегрувалася через свої інститути.

По-друге, той факт, що на Майдані були представлені всі регіональні, конфесійні, мовні, майнові тощо верстви — показує, що рух мав позастанову природу, яка виходила за межі тих чи інших страт. Грунтом їхньої єдності виступила гідність.

Безпрецедентна брутальність кампанії 2004 року поставила під удар не лише особисту гідність найширших верств громадян, але, про що мовиться рідше, також їх професійну (корпоративну) гідність. У кожній професії є цей складник, який масово виявився у суспільстві. Вчителі і медики, змушені примушувати студентів або пацієнтів до певного голосування, правоохоронці, присилувані до прикриття кримінальних дій, а то й вчинення їх; журналісти, вимогою до яких стало писати й промовляти будь-яку брехню. Це пояснює наявність поряд з

індивідуальними виходами на протест, корпоративних виступів у публічному просторі — як от «журналістська революція» або лист кількості українських дипломатів. Зусилля до відновлення як особистої, так і професійної/корпоративної гідності були каналізовані у вимірі політичних інститутів (оскільки саме з цього боку йшло руйнівне втручання), — і тут потік потрапив у призначене йому річище: адже конституція України, як і будь-якої демократичної держави, побудована на правах і свободах громадян, і весь її інституційний дизайн, як і весь штат державних службовців призначений для їх здійснення й захисту. І те, що часто лишалося імітацією, в цей момент наповнилося життям і освітилося смыслом для всіх.

Звернемо увагу, що в подіях 2004 року неможливо відрізнити учасника акцій від «звичайного обивателя»: як у Києві, так і в регіонах громадяни йшли на роботу, а ввечері заповнювали майдани. Перетворення політичної участі на повсякденну складову життя стало предметом масових свідчень листопада-грудня того року. Ми наведемо лише один промовистий приклад. Як відомо, київська влада надала інфраструктуру міських служб у розпорядження протестуючих. І ось пані з районних громадських харчових установ тепер готують обіди і для протестантів, а щоб веселіше працювалося, співають пісеньки чи складають віршики, типу :

Ми за вільну Україну Віддавали голоси. Нині ж, добрі господині, Українцям на Майдані Випікаєм пиріжки [7].

Це і є в мініатюрі опис усієї ситуації: для добрих господинь природно випікати пиріжки, а що тепер ця суто домашня справа виявилася вплетеною в загальнонаціональну політичну подію, то приватний і публічний, громадянський виміри життя постали сполучуваними судинами. Гідність, знайома за досвідом повсякденного приватного та корпоративного життя, відкрилася громадянам у її політичному вимірі (себто бути доброю господинею, класним професіоналом і громадянином – грані того самого, рівно природні та необхідні, і нас таких повно, як перехожих на майдані): українці впізнали себе як спільноту, що вирішує на цій основі політичні питання — тобто себе як українську націю*.

Саме тому громадяни інших демократичних країн, наприклад, Польщі, Німеччини вітали помаранчеву революцію: вони впізнавали в цих українцях себе самих. Інакше кажучи, ці українці робили в 2004-му те, що німці, поляки, чехи, американці робили у своїх 1968, 1989 або 1776 році. Тобто українці в цей момент були такими ж поляками, чехами чи американцями — або американці, німці, поляки тоді були українцями.

Подібно переходу «від Італії до італійців», феномен Майдану виявляється зсувом від України — до українців. Цей зсув означає й зміну способу опису всієї політичної реальності: іншими стають презумпції нашої мови. Кожен інститут (грань «України») ми не можемо представляти поза виміром певних критичних параметрів компетенцій громадян («українців»), які лише й роблять їх реальністю. Проте цей здобутий в експерименті новий елемент, що відклався в масивах дискурсу помаранчевих подій, потребує артикуляції — завдання, яке лягає на всю українську гуманітаристику й політичну науку зокрема, і яке досі виконане лише частково**. Подібна робота і є полагодженням згаданого «дефекту головного дзеркала», щоб

* Таке впізнання є в досвіді кожної нації. Як одну з яскравих ілюстрацій наведемо уривок з книги Дж. Неру «Відкриття Індії». Автор розповідає, як він, тоді учасник руху за визволення країни від колоніального панування, обходить села, спілкуючись із селянами. Ідеї визволення вже поширилися серед них, і на зустрічах їх учасники проголошують клич: «Перемогу Матері Індії!». Коли ж їх розпитують, що вони розуміють під «Матір'ю Індією», вони губляться (чи це земля, гори — «добра земля Індії?»). «Так продовжувався цей обмін питаннями і відповідями, доки нарешті вони не починали нетерпляче вимагати, щоб я розповів їм про все це докладно. І я намагався це зробити, пояснюючи їм, що Індія справді така, якою вона їм мислиться, але в той же час вона є і чимось набагато більшим. Гори й річки Індії, її ліси й широкі лани, що дають нам їжу, — все це нам дороге, але дорожче за все — народ Індії, люди, подібні їм і мені, які живуть на цих широких просторах. «Бхарат Мата», «Мати Індія» — це в першу чергу мільйони людей, і її перемога означає перемогу цих людей. Ви є частиною цієї «Бхарат Мата», казав я їм; в якомусь сенсі ви самі і є «Бхарат Мата». І мірою того, як ця думка повільно проникала в їхню свідомість, очі їх загоралися все яскравіше, як ніби вони зробили велике відкриття» [8].

** Теми, що стали «сюжетами» Майдану, без яких він не відбувся б. Вони потребують рефлексії серед інших: мотивацію широких верств громадян демократичними цінностями, здатність політичних еліт до діалогу, закономірності українських політичних рухів (не виключено, що у випадку, коли завдання модернізації української суспільної системи не будуть виконані, наступний її етап здійснюватиметься також у формах протестного руху) тощо. Зрозуміло, що всі ці елементи були присутні не лише під час помаранчевої революції, проте вони виступили доконечними умовами її можливості. Відповідно, можуть правити за принципові пункти, за якими можливий моніторинг поточного стану українського політикуму, і певні значення цих параметрів даватимуть раціональне підґрунтя для певних дій.

українець міг описувати українську політичну реальність як таку, де наявні й діють українці, одним з яких він є, — що продукує зовсім іншу карту дій, ніж коли їх не було (будь-яке судження щодо стану справ з інститутами тут постає й судженням щодо міри власних моїх, родича, сусіда, товариша компетенцій, наших недоробок, яким природно наслідувати нашим діям щодо змін).

Якщо ж ця робота українською гуманітаристикою не буде виконана, то на нашу думку, це феномен Майдану, що став втіленням вищої міри спільності українців у гідності, лишатиметься живильним ферментом в усвідомленні українцями самих себе і своїх можливостей. У цьому сенсі він увійшов до «українського тезаурусу», посівши місце поряд із Вічем і Січчю.

1. *Якщо* люди мають спільні цілі і хочуть їх досягти, як їм потрібно діяти, щоб досягти більшого ефекту? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=365.

2. *Хто* має представляти Ваші інтереси у суспільних процесах в першу чергу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=154.

3. *Паніна Н. В.* Українське суспільство 1994–2005. Соціологічний моніторинг [Електронний ресурс] / Н. В. Паніна. – К. : Вид-во «Софія», 2005. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=81.

4. *Події* в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі? (динаміка 2004–2011) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=66.

5. *Чому* Ви не залучені до активної громадської діяльності? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до публікації : http://razumkov.org.ua/poll.php?poll_id=366.

6. *Кузьо Т.* Перший рік президентства Ющенка: погляд із заходу [Електронний ресурс] / Т. Кузьо // Українська правда. – 2005. – 23 ноября. – Режим доступу до публікації : www2.pravda.com.ua/news/2005/11/23/35954.htm.

7. *Ніколаєнко Р.* Частували Майдан / Р. Ніколаєнко // Вечірній Київ. – 2004. – 2 грудня.

8. *Неру Дж.* Открытие Индии Дж. Неру ; [пер.с англ.]. – М. : Политиздат, 1989. – Кн. 1. – С. 89–90.

III. Українсько-польські відносини III. Stosunki ukraińsko-polskie

Микола Ґеник

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПРИМИРЕННЯ У ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ „NOWEJ KOALICJI”

Аналізується роль опозиційного журналу “Nowa Koalicja” в розробці нової концепції східної політики Польщі та досягненні польсько-українського примирення. З’ясовано, що польсько-українське примирення оцінювалося, як передумова трансформаційних процесів, і розглядалося у контексті формування нової системи регіональної безпеки, не порушення кордонів, лібералізації політики щодо національних меншин та подолання міжнаціональних стереотипів.

Ключові слова: польсько-українське примирення, Центрально-Східна Європа, “Nowa Koalicja”, регіональна безпека.

Gienyk Mikołaj. Pojednanie polsko-ukraińskie w koncepcjach politycznych „Nowej Koalicji”.

Szczególne miejsce w opracowaniu nowej koncepcji polityki wschodniej Polski i osiągnięciu pojednania polsko-ukraińskiego zajmowało pismo opozycyjne “Nowa Koalicja”. Pojednanie polsko-ukraińskie było traktowane jako warunek wstępny procesów transformacyjnych i było oceniane w kontekście kształtowania nowego systemu bezpieczeństwa regionalnego, nienaruszalności granic, liberalizacji polityki dot. mniejszości narodowych i przewyciężenia negatywnych stereotypów narodowych.

Słowa kluczowe: pojednanie polsko-ukraińskie, Europa Centralno-Wschodnia, „Nowa Koalicja”, bezpieczeństwo regionalne.

Ґеник Николай. Польско-украинское примирение в политических концепциях „Nowej Koalicji”.

Анализируется роль оппозиционного журнала “Nowa Koalicja” в разработке новой концепции восточной политики Польши и достижении польско-украинского примирения. Определено, что польско-украинское примирение оценивалось как предпосылка трансформационных процессов и рассматривалось в контексте формирования новой системы региональной безопасности, ненарушения границ, либерализации политики в отношении национальных меньшинств и преодоления межнациональных стереотипов.

Ключевые слова: польско-украинское примирение, Центрально-Восточная Европа, “Nowa Koalicja”, региональная безопасность.

Genyk Mikolaj. Polish-Ukrainian reconciliation in political Conceptions of oppositional magazine “Nowa Koalicja”.

Oppositional magazine “Nowa Koalicja” (“New Coalition”) took an important place in working out of a new conception of Poland’s eastern policy and achievement of Polish-Ukrainian reconciliation. Polish-Ukrainian reconciliation was regarded as a precondition for transformation processes and considered in the context of shaping of a new system of regional security, inviolability of borders, liberalization of national minorities policy and overcoming of interethnic stereotypes.

Key words: Polish-Ukrainian reconciliation, East Central Europe, “Nowa Koalicja”, regional security.

Основним змістом політичних рухів Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) періоду біполярності була боротьба проти радянського поневолення і тоталітаризму, за незалежність і демократизацію. Критичний аналіз поразок виступів польської опозиції у 1981 році, угорської революції 1956 року та Празької Весни 1968 року вплинула на усвідомлення неможливості успішного визволення окремо взятої держави східного блоку. Впровадження військового стану й радикалізація поглядів польської опозиції інспірували зацікавлення східною політикою та зокрема, її найважливішою складовою — українським питанням. Польсько-українське примирення вважалося необхідною передумовою успіху трансформаційних процесів у ЦСЄ та розглядалося у контексті формування нової системи регіональної безпеки, розв’язання проблеми кордонів і національних меншин.

Важливе місце польсько-українському примиренню відводилося на сторінках журналу польської опозиції “Nowa Koalicja”. Журнал почав виходити у 1985 році під редакцією Гжегожа Костжева-Зорбаса, який відомий під псевдонімами Марціна Мегушовецького, Адама Реаліста. Протягом 1985–1989 років вийшло вісім номерів видання на обкладинці було поміщено карту регіону ЦСЄ, народи якого і розглядалися як нова коаліція.

Важливе значення для усвідомлення спільності антитоталітарної боротьби народів ЦСЄ мало Звернення I з'їзду „Solidarności” до трудящих Східної Європи, ухвалене 7 вересня 1981 року [1; 2]. У кількох номерах витяг з цього документу передруковувався як мотто на передостанній сторінці. На думку професора А. Фрішке, Звернення до трудящих Східної Європи, яке оцінювалося як нерозважне в перспективі політичної гри з комуністами в 1981 році, виявилось позитивним для формування іміджу Польщі в сусідніх країнах [3; 4].

У програмній статті “Nowej Koalicji” стверджувалося, що у Європі є багато народів, поневолених радянським імперіалізмом і тоталітаризмом. Усі їхні спроби визволення були приречені на поразку. Тому пропонувалося співробітництво народів між Балтикою і Балканами у реалізації спільних геополітичних інтересів. Автор статті зазначав, що надії на визволення дає значний людський, цивілізаційний, економічний і духовний потенціал народів ЦСЄ, який Москва не в силах переважити і над котрим вона панує внаслідок його дезінтеграції. Умовою використання цього потенціалу є взаємозближення. Співпраця народів мала створити нову коаліцію [5].

П. Хмура зробив висновок, що жоден із народів соціалістичного табору не може самостійно реалізувати свої аспірації до державної суверенності і демократизації суспільного життя. На перешкоді цьому знаходиться не російський народ, а радянський центр у Москві, який має своїх союзників серед інших народів соціалістичного табору. Єдиним шансом перемоги над цією потугою є співробітництво поневолених народів із метою розділити СРСР. Поділ Радянського Союзу неможливий ззовні, тобто внаслідок спільного виступу народів, які поза його кордонами. Необхідною умовою вважалося співробітництво з неросійськими народами СРСР і росіянами, які також пригноблені своєю партократією [7]. Тобто, “Nowa Koalicja” виступала за співпрацю Польщі з українцями, литовцями, білорусами та російською демократичною опозицією [8].

У березні 1986 року Г. Костжева-Зорбас опрацював проект створення Європейського Гельсінського Комітету, як форми регулярної співпраці демократичної опозиції ЦСЄ, включно з Росією і Східною Німеччиною. У проекті Декларації ЄГК стверджувалися неподільність Європи та свобода, як іманентна риса Європи. ЄГК проектувався як неурядова міжнародна організація, членами якої могли бути окремі особи, групи і організації. Основною ціллю діяльності мав бути контроль за дотриманням прав людини [9]. Напередодні 11 листопада 1984 року у Варшаві організації «Свобода–Справедливість–Незалежність» (Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość–WSN), політичний рух «Визволення» (Ruch Polityczny Wyzwolenie–RPW) та Ліберально-Демократична партія “Niepodległość” (ЛДПН) поширили листівки, в яких відсутність незалежності деяких народів ЦСЄ після Першої світової війни кваліфікувалася як причина поділу Польщі у 1939 р. «Дорога до свободи веде через співпрацю з братами з-за Судетів, Карпат і Бугу. Окремо слабші від Советів, але разом сильніші – можемо бути впевненими у перемозі» [10].

Редакція “Nowej Koalicji” усвідомлювала важливість українського фактору для змін у ЦСЄ, базуючись на поглядах політичної еміграції та відомої Декларації в українській справі 1977 року [11]. Ідеї співпраці народів ЦСЄ характерні для еміграційних середовищ 1970–1980-х років. Є. Іранек-Осмецький стверджував, що «умовою тривалої суверенності народів східної Європи в добу великих понаддержавних об'єднань є побудова на території між Німеччиною та Росією політичного понаддержавного твору». Основою об'єднання був би польсько-український союз, який мав нейтралізувати Польщу за посередництвом України і справити «позитивний вплив на ті народи, які побоюються польської мегаломанії або польського культурного (може навіть несвідомого) імперіалізму» [12]. Я. Пеленський позитивно оцінив запропонований Є. Іранеком-

Осмецьким проект створення наднаціональної політичної організації, яка б об'єднувала еміграції Східної Європи з метою ведення спільної визвольної акції. Відмову бандерівців від участі Я. Пеленський пояснив тим, що АБН, який претендував на таку роль, є організацією не еміграцій, а націоналістів [13]. М. Добрянський розглядав політичний союз українського народу з польським, як передумову визволення від російського імперіалізму та утримання незалежності [14]. Підтримка української незалежності виявилася у критиці пропозиції С. Кісілевського щодо порозуміння з Росією в обмін на обіцянку лояльності, яку було названо введенням польської незалежної політики в глухий кут.

Після II світової війни зникли основи для польсько-українського конфлікту. Майбутнє примирення мало ґрунтуватися на порозумінні між українською і польською опозицією. Еміграція мала виконувати важливу, але не вирішальну функцію у питанні примирення. Найбільшого значення надавалося українській меншині, яка мала утримувати контакти з Заходом і Сходом, інформувати українську опозицію про стан примирення. Її роль оцінювали як «стрілку ваги» (*jezuzczek u wagi*) і лакмусового папірця, який повинен був показувати щирість прагнень і починань польської сторони. Практичними формами співпраці могли б бути, як на мене, політичні маніфестації, тобто у Польщі святкування річниці відродження України, а на Україні польських незалежницьких річниць. Виступи зі спільними деклараціями. Страйки, а також солідарницькі страйки у східноєвропейському масштабі. Переконавання власних суспільств у необхідності реалізації саме такої політичної програми. І нарешті приготування до генеральної зміни [15].

На етапі глибокої кризи комуністичного табору “Nowa Koalicja” наголошувала на винятковій ролі України в процесі геополітичних трансформацій: «Без Вільної України не буде Великої Європи. [...] Без вільної України не впаде остання в світі імперія» [16]. Спостерігалася також зворотня тенденція – усвідомлення українськими дисидентами важливості польського фактора у трансформаційних процесах ЦСЄ. У листі політв'язня і керівника Комітету захисту віруючих на Україні Й. Терелі до Л. Валенси від 12 квітня 1984 року стверджувалося, що боротьба, яку веде польський народ, є надією, яка дає також українській опозиції сили для опору: «Великий сенс руху “Solidarność” полягає в тому, що він започаткований польським народом для зміцнення його належності до вільних народів Європи». Й. Тереля відзначав, що побоювання поширення ідей “Solidarnosci” спричинило збільшення переслідувань українського дисидентського руху [17]. С. Сапеляк, член відновленої УГС, заявив, що для української опозиції прикладом є польська “Solidarność” [18].

Я. Пеленський передбачав формування міжнародних відносин ЦСЄ як систему національних держав з можливістю створення наднаціонального об'єднання – наприклад Спільного Ринку ЦСЄ. Основними завданнями щодо польсько-українського зближення він вважав розв'язання взаємної ворожості і конфліктів, розвиток наукової співпраці. Я. Пеленський зазначав, що співпраця повинна розвиватися між середовищами і групами, які мають близькі ідейно-програмні принципи [19].

На політичні концепції “Nowej Koalicji” суттєвий вплив справляли програмні засади організації “WSN” і політичного руху «Визволення». «Політична декларація WSN», ухвалена 1-3 травня 1983 року визнавала невід'ємне право всіх народів на самовизначення та незалежну державу. Організація виступала за лібералізацію і відкритість кордонів, заявляючи, що вони не повинні розділяти людей, була прихильником вільної і відкритої Європи. WSN обґрунтовувала необхідність зближення із сусідніми народами — литовцями, білорусами, українцями, словаками, чехами і німцями: «Прагнемо, щоб узи справжньої співпраці могли зблизити поляків з народами країн Центральної Європи, геополітична ситуація яких подібна до ситуації Польщі. Вважаємо моральним обов'язком підтримку їхніх визвольних і державницьких прагнень» [20].

У 1985 році Ruch Społeczny „Solidarność” (RSS) прийняв тези “Polska i Miedzymorze”, опрацьовані Марціном Меґушовецьким та Францішком Мільвідом, як базовий матеріал для створення політичної програми. Оцінюючи кордони, програма стверджувала, що вони повинні

розділяти державні структури, а не людей і народи. Програма декларувала відкритість кордонів та свободу місця проживання. Відкритість кордонів знизить рівень територіальних суперечок і створить умови для реалізації ідей об'єднаної Європи і Міжмор'я. Насамперед, варто підтвердити існуючі кордони з Україною, Білорусією і Литвою, що стане основою співробітництва зі східними сусідами. «Польща, відступаючи зі своїх колишніх окраїн, отримає цінних, близьких союзників і розпочне будову ладу співробітництва на просторі Міжмор'я, що становить єдиний реальний шлях подолання важкого геополітичного положення».

Стратегією досягнення незалежності вважалося співробітництво народів регіону Міжмор'я зі спільними інтересами і цілями. Таке міжнародне співробітництво у боротьбі мало паралізувати імперський принцип «поділяй і владарюй», зв'язати сили радянського блоку на найширшому фронті й психічно зміцнити народи, які борються, подолавши почуття самотності й безсилля. З метою співробітництва пропонувалося створення координаційної інституції опозиційних осередків народів Міжмор'я на принципах конфедерації. Її планувалося створити на еміграції і поступово поширювати її діяльність в регіон ЦСЄ [21; 22]. Ruch Polityczny “Wyzwolenie” у декларації, опублікованій у січні 1984 року, виражав підтримку незалежності Литви, Латвії, Естонії, Білорусії і України та політичну допомогу цим країнам умовою досягнення цієї мети [23].

Важливою проблемою польсько-українських відносин періоду біполярності було питання кордонів. Редакція “Nowej Koalicji” базувала свої погляди на концепціях Ю. Мерошевського, Є. Гедройця, Є. Іранека-Осмецького та інших.

Концепція непорушності кордонів превалювала також у поглядах керівництва польської опозиції. Керівник підпільної „Solidarności” Збігнев Буяк заявляв, що «кілька років ніхто серйозний у Польщі не ставить під сумнів кордони з Україною, Білорусією і Литвою [...] Ідея співпраці з сусідами є близька нашим серцям і має сильну підтримку майже всіх незалежних груп і середовищ у Польщі». Вже у першому номері “Nowa Koalicja” виступила з обґрунтуванням непорушності кордонів: «Треба поборювати, всупереч московській політиці “divide et impera” конфлікти, упередження, погані традиції. Багато територіальних суперечок немає розв'язання — єдиним виходом буде визнання існуючих кордонів та гарантування повноти прав національним меншинам» [24]. У січні 1985 року «Свобода—Справедливість—Незалежність», політичний рух «Визволення» та ЛДПН видали звернення з запереченням принципів Ялтинського договору, не вимагаючи при цьому змін кордонів [25].

Значного розголосу набула спільна декларація шести опозиційних організацій, особливо активних у розгляді питань східних сусідів. 16 грудня 1984 року у Варшаві організація «Свобода—Справедливість—Незалежність», політичний рух «Визволення», Ліберально-Демократична партія «Незалежність», видавництво “In Corpore”, політична група «Воля» та група часопису “Niepodległość” виступили з «Пропозицією спільної позиції щодо польсько-українського, польсько-білоруського та польсько-литовського кордону». У декларації стверджувалося, що територіальні конфлікти багаторазово ділили, сварили і грізно ослаблювали як поляків, так і українців, білорусів та литовців. Єдиним способом подолання таких конфліктів вважалося збереження теперішніх кордонів. «Це становить найбільш життєвий геополітичний інтерес наших народів, які борються за свободу. Будемо прагнути, щоб згаданий принцип лишився взаємно підтверджений національними представництвами». Ця заява була опублікована в першому номері “Nowej Koalicji” на польській і англійській мовах, а в другому — на польській, українській, білоруській і литовській мовах [26]. Пізніше її передрукували інші опозиційні видання. Зокрема, в редакційному коментарі “Samorządności” вказувалося, що «всякі суперечки щодо кордонів служать тим, кому не подобається антирадянська коаліція» [27; 28; 29].

Згадані опозиційні політичні організації звернулися до президії конференції українських політичних партій і організацій (КУППО) з пропозицією припинення суперечок у справі кордонів та визнанні існуючих кордонів. У відповіді КУППО у травні 1986 року зазначалося, що «ми свідомі факту, що визначення теперішніх кордонів було результатом порозуміння

учасників нещасливої ялтинської конференції і вони не є виразом волі наших народів. Визнаючи однак теперішній стан як реально існуючий факт, заявляємо нашу принципову позицію, що ніхто в світі немає права вирішувати проблем кордонів наших держав, крім наших народів і вибраних ними державних органів в наших вільних і суверенних державах» [30].

Ініціативу польських незалежницьких організацій схвалила також УГВР, наголосивши у своїй заяві на необхідності гарантування нормальних умов для функціонування української меншини в Польщі та польської меншини в Україні [31]. У заяві ЗП УГВР зазначалося, що Москва може придушити ізольовану визвольну боротьбу одного народу, тому поневолені народи можуть визволитися спільним скоординованим зусиллям. Найважливіше значення з огляду на стратегічне положення, економічний потенціал і чисельність населення належало українцям і полякам. Констатуєчи необхідність спільного фронту поневолених Москвою народів, українці спостерігають з подивом і увагою за боротьбою польського народу. «Особливо цінною для нас є концепція, що висувається на шпальтах польської підпільної преси, що без незалежної України не може бути незалежної Польщі і навпаки, захист прав української національної меншини в Польщі та критика претензій окремих польських діячів до українських земель». Звертаючи увагу на порушення прав українців у Польщі, ЗП УГВР заявляло про необхідність захищати права польської меншини в Україні. Визнаючи польсько-українське зближення основною рушійною силою для демонтажу радянської системи, робився висновок, що «польсько-українська співпраця це не тільки проблема відносин між двома народами, а центральне питання життя, боротьби і перспектив усіх народів підпорядкованого Кремлеві комуністично-тоталітарного блоку» [32].

Активізація польсько-українського діалогу дала можливість досягнути у березні 1987 року у Парижі домовленості між конференцією українських політичних партій і організацій (КУППО) з одного боку, та ліберально-демократичною партією «Незалежність» і організацією «Свобода—Справедливість—Незалежність» — з іншого. Згадані організації у своїй заяві відзначали, що не маючи можливості розв'язувати питання кордонів у правовому аспекті, вони вважають, що існуючі кордони між майбутніми незалежними українською і польською державами повинні бути збережені. Визнання існуючих кордонів розцінювалося як необхідна умова польсько-української співпраці у боротьбі за незалежність. Сторони зобов'язувалися ліквідувати у своїх середовищах тенденції до територіальних претензій щодо партнера, виступали за толерантну політику стосовно національних меншин та виражали надію, що майбутні польський і український парламенти, обрані шляхом вільних виборів, також визнають існуючі кордони. Сторони підтримували право національних меншин на вільний розвиток і зобов'язувалися поборювати всі прояви національної дискримінації з боку держави і суспільства. Так, дійшли згоди стосовно необхідності створення у Польщі ієрархії УГКЦ на чолі з єпископом, української системи освіти та надання права українцям на повернення своїх земель, з яких вони були безправно виселені комуністичною владою. Підтримувалося також право поляків, які проживали в Україні, на власну систему освіти та безперешкодний національний розвиток. Останній пункт домовленості стверджував, що тільки спільна політична боротьба поляків, українців та інших народів Міжмор'я може привести до здобуття ними вільних і незалежних держав [34; 35]. Заяву підписали С. Таргальський та В. Малинович [36]. Пізніше свій підпис під нею долучив також Політичний рух “Wyzwolenie” [37].

У редакційній статті “Nowa Koalicja” високо оцінила «Заяву». «Нова ситуація дозріває у всій ЦСЄ, під багатьма кутами зору: від економічного до релігійного щонайменше з середини сімдесятих років. Однак власне тепер настала пора жнив». Редакція вказувала на принципові зміни у відносинах двох найбільших народів регіону. «Добрі польсько-українські відносини є необхідною умовою спочатку визволення, а потім рівноваги і розвитку центрально-східної частини європейського континенту, подібно як французько-німецьке зближення і примирення визначає обличчя західної частини». Редакція закликала наслідувати приклад французів і німців, зокрема тому, що у майбутньому чотири народи можуть стати елементами єдиної об'єднаної Європи, в якій немає місця застарілим конфліктам. Заява розцінювалася як перший документ,

підписаний незалежними опозиційними польськими та українськими осередками після міжурядової угоди 1979 року [38].

Важливою складовою процесу примирення була лібералізація політики щодо національних меншин. Її основу становила відома Ухвала I з'їзду „Solidarnośći” у справі національних меншин від 7 жовтня 1981 р., яка заявляла про необхідність створення умов у Польщі для вільного розвитку їхньої культури та гарантування повноти громадянських прав згідно з традиціями Речі Посполитої багатьох народів [39]. На I з'їзді „Solidarnośći” розглядалося два варіанти резолюції щодо національних меншин. Ухвалено було другий варіант, який на думку представників української меншини, був гіршим. У ньому лемки визнавалися окремою національною меншиною, та зрівнювалися культури національних меншин з регіональними особливостями польської культури. Висловлювалася думка, що замість розмитого Послання до трудящих Східної Європи необхідно досягнути порозуміння з українськими, білоруськими і литовськими організаціями [40].

Після виходу знаменитої книги Б. Скарадзінського “Nowa Koalicja” намагалася започаткувати діалог з представниками української меншини з метою аналізу процесів у середовищі української меншини і привернення уваги до проблем [41]. Стверджувалося, що поляки, підтримуючи українські інтереси, підтримують тим самим свої інтереси. Описуючи становище представників польської меншини на Волині, зазначалося, що «там також, в холодній тіні Москви, відбувається частина зближення завойованих народів». Після подій 1981 року в СРСР почалася антипольська пропаганда, яка поширювала образ поляка «бунтівника» (він не хоче працювати, а жити за рахунок іншого). Однак були також українці, які з великою надією сліdkували за діяльністю “Solidarnośći” і підтримували її. Вони важко переживали події 13 грудня, немов би то була їхня власна поразка [42]. На сторінках журналу узагальнено також основні вимоги української меншини у Польщі [43]. У публікаціях “Nowej Koalicji” аналізувався стан, виконання і необхідність реформування законодавства Польщі у галузі національних меншин [44].

Важливим елементом польсько-українського примирення було подолання міжнаціональних стереотипів. Зазначаючи важкість і складність історії польсько-українських відносин, наповнення їх антипатіями і претензіями, “Nowa Koalicja” пропонувала розв’язання, сформульоване на польсько-українській конференції у Канаді 20-22 жовтня 1977 році: «Зайнятися більше майбутнім, ніж засісти у минулому, яке є на сьогодні баластом, котрого треба позбутися» [45]. Однією з перешкод до польсько-українського зближення була проблема недостатності інформації, внаслідок чого виникли стереотипи, які дають можливість державі вести антиукраїнську пропаганду, маніпулювати суспільною свідомістю поляків [43]. Зокрема, в Декларації української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (9 листопада 1976 р.) зазначалося, що «неможливо гарантувати мир між народами без вільних контактів між людьми, та без вільного обміну інформацією та ідеями» [36].

До найскладніших сторінок історії польсько-українських відносин ХХ століття Я. Пеленський відніс неоголошену війну 1942–1947 років. Конфлікт супроводжувався нецивілізованими, варварськими і брутальними ексцесами. З них особливого дослідження вимагають два найжорстокіші епізоди. Перший — це спроба деполонізації Західної України у 1942–1944 роках, що набрала форм вигнання та винищення і була започаткована націоналістичним підпіллям. Другий — це акція у відповідь з боку властей ПНР, яка полягала у брутальній депортації і примусовому переселенні всього українського населення з його етнічних територій. Я. Пеленський наголошував на важливості написання об’єктивної історії неоголошеної війни, найкраще спільними польсько-українськими зусиллями [47].

8 жовтня 1987 року з нагоди наближення тисячоліття хрещення Київської Русі у Римі в Папському польському колеґіумі відбулася зустріч польських і українських релігійних ієрархів. У промові Ю. Глемп звернув увагу на спільність історії поляків і українців, на важливу місію духовенства у справі примирення. «Не можна нам починати підрахунок, хто кому більше завдав кривд. Це ні до чого не приведе. Особливо ми, духовні, повинні знати, що не можна дряпати ран, які загоюються» [48].

Зауважимо, що велика увага надавалася існуванню українського опозиційного руху. В. Мороз стверджував, що створення УГС становило якісно новий етап в українському русі спротиву, оскільки він, на відміну від «шестидесятників», поставив питання виходу України з СРСР та критикував комунізм як систему. Крім того, це була перша легальна опозиція, яка поєднувала українське питання із загальносвітовим рухом захисту прав людини [49]. Для ознайомлення польського суспільства із сусідньою Україною і станом національних відносин “Nowa Koalicja” передруковувала матеріали про українську концепцію визвольної боротьби. Журнал відслідковував суспільні процеси в УРСР, боротьбу з політикою русифікації, контрверсійність відзначення тисячоліття хрещення Київської Русі у Москві, в атеїстичній державі та в умовах переслідування УГКЦ, зародки незалежницького руху.

Після перемоги на виборах 1989 року польська опозиція отримала реальні важелі впливу на політику. Важливе значення в опрацюванні напрямків цієї політики мала Комісія у справах національних меншин громадянського комітету. Її секретар Г. Костжев, характеризуючи принципи національної політики, зазначив, що вони ґрунтуються на поглядах Літературного інституту, КОР-овської опозиції та журналу “Nowa Koalicja”, який він представляв. Засади національної політики передбачали повагу прав національних меншин, культурну автономію, доступ до засобів масової інформації. «Визнання територіального status quo, тобто взаємна відмова від територіальних претензій, у т.ч. посередніх вимог, наприклад вимог територіальної автономії [...]» [50].

В умовах початку дезінтеграції СРСР редактор “Nowej Koalicji” Г. Костжева-Зорбас сформулював основні положення концепції «дворівності», яка передбачала встановлення відносин із республіками, які виборюють незалежність. У 1990–1992 роках він був заступником директора Департаменту Європи і директором Департаменту аналізу і планування польського МЗС [44]. У рамках доктрини дворівності у жовтні 1990 року була підписана «Декларація про принципи і основні напрямки польсько-українських відносин», яка фіксувала взаємне визнання сторонами своєї суверенності, передбачала встановлення консульських відносин, а у майбутньому — повних дипломатичних відносин. Сторони відмежовувалися від всяких територіальних претензій та зобов’язалися поважати права національних меншин. Польща була першою державою, яка визнала проголошення незалежності України 1991 року. Формування добросусідських польсько-українських відносин стало можливим завдяки багаторічній діяльності журналістів і політиків у напрямку міжнаціонального примирення, серед яких важливе місце належить колективу “Nowej Koalicji”.

1. *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN)*. – Sygn. IPN BU MSW II 1637. – Npgn. Posłanie Pierwszego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” do ludzi pracy Europy Wschodniej, nr 17/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, 1981. – S. 94–95.

2. *Wybór z najnowszych dokumentów*. Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej // NK. – 1985. – nr 1. – S. 55.

3. *Les archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP)*. – Les coupures de presse (CP). – 1991. – Vol. 3.

4. *Friszke A.* Spotkania, czyli “Zustriczi” / Andrzej Friszke // *Więź*. – № 11–12. – Listopad – grudzień 1991. – S. 262. – (Інтерв’ю з Анджеем Фрішке, Варшава, 14.08.2006 р.).

5. *Organizacja RP WSN Wyzwolenie*. Wspólnota losów i celów // Nowa Koalicja (NK). – Warszawa : Niezależna Oficyna Wydawnicza. – 1985. – nr 1. – S. 1–2.

6. *Mieguszowiecki M.* Razem jesteśmy silniejsi. O potrzebie koalicji narodów Europy Środkowo-Wschodniej / Marcin Mieguszowiecki, Adam Realista // NK. – 1985. – nr 1. – S. 66–72.

7. *Chmura P.* Europa Środkowa i Rosja / Piotr Chmura // NK. – 1987. – nr 4. – S. 14.

8. *Przedstawiamy czwarty numer* // NK. – 1987. – nr 3. – S. 1.

9. *Projekt utworzenia Europejskiego Komitetu Helsińskiego / Opracował Marcin Mieguszowiecki // NK. – 1987. – nr 3. – S. 7–10.*
10. *Droga do wolnej Polski // NK. – 1985. – nr 1. – S. 64–65.*
11. *Deklaracja w sprawie ukraińskiej // NK. – 1986. – nr 2. – S. 40–41.*
12. *Іранек-Осмецький С. Геополітичні умови для реалізації суверенності народів Східної Європи / Єжи Іранек-Осмецький // Łącznik Polsko – Український Зв’язковий. – Мюнхен, 1984. – № 1. – Травень. – С. 19.*
13. *O wolną Ukrainę. Rozmowa z Jarosławem Pełenskim // NK. – 1985. – nr 1. – S. 21.*
14. *AILP. – CP. – 1977. – Vol. 2. Hermaszewski A. Trójkąt: Polska – Ukraina – Rosja / Antoni Hermaszewski // Głos Polski (Toronto). – 21.VII.1977.*
15. *“Być może powinniśmy być większymi egoistami...” (Rozmowa z przedstawicielem młodzieży ukraińskiej w PRL) // NK. – 1986. – nr 2. – S. 15–16.*
16. *Redakcja “NK”. Przedstawiamy siódmy numer // NK. – Sine loco (S.l.): Wydawnictwo Myśl. – 1987 [1989]. – nr 7. – S. 1.*
17. *Terelia J. List do Lecha Wałęsy / Józef Terelia // NK. – 1986. – nr 2. – S. 43.*
18. *Ofiara Ukrainy jest jedna (Rozmowa ze Stepanem Sapelakiem) / Rozmowę przeprowadził NN // NK. – 1987 [1989]. – nr 7. – S. 23.*
19. *O wolną Ukrainę. Rozmowa z Jarosławem Pełenskim // NK. – 1985. – nr 1. – S. 20–21.*
20. *Z materiałów programowych WSN. Fragmenty “Deklaracji Politycznej WSN” // NK. – 1985. – nr 1. – S. 56.*
21. *Polska i Międzymorze. Wokół dróg działania i programu przyszłości (Ruch Społeczny Solidarność). – Wrocław : Kret, 1986. – S. 15–18, 24–25.*
22. *Z materiałów programowych WSN. Fragmenty opracowania “Polska i Międzymorze. Wokół dróg działania i programu przyszłości” // NK. – 1985. – nr 1. – S. 56–60.*
23. *Z materiałów programowych WSN. Deklaracja Ruchu Politycznego „Wyzwolenie” // NK. – 1985. – nr 1. – S. 60.*
24. *Organizacja RP WSN Wyzwolenie. Wspólnota losów i celów // NK. – 1985. – nr 1. – S. 1–2.*
25. *W 40 rocznicę konferencji Jałtańskiej. Odrzucamy bezprawny dyktat // NK. – 1985. – nr 1. – S. 61–63.*
26. *Do Braci Ukraińców, Białorusinów i Litwinów! Propozycja wspólnego stanowiska wobec granicy polsko-ukraińskiej, polsko-białoruskiej i polsko-litewskiej // NK. – 1985. – nr 1. – S. 61–63.*
27. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Markowicz P. Granice / Piotr Markowicz // Samorządność. – Kraków, 1988. – nr 157. – 4 marca. – S. 4.*
28. *Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta. – Kraków : Towarzystwo Pomost, 2000. – S. 12–13.*
29. *Спільна заява // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 3.*
30. *Komunikat Konferencji Ukraińskich Partii i Organizacji Politycznych w kwestii stosunków polsko-ukraińskich // Obóz. – B.m. : Wydawnictwo CDN. – 1987. – nr 13. – S. 97.*
31. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Oświadczenie Ukraińskiej Głównej Rady Wyzwoleńczej UHWR // Obszar III. Pismo Konfederacji Polski Niepodległej. Obszar Łódź. – X.1986. – nr 2. – S. 1–2.*
32. *Prezydium Reprezentacji Zagranicznej Głównej Ukraińskiej Rady Wyzwoleńczej. Oświadczenie w sprawie polskiej // NK. – 1986. – nr 2. – S. 41–43.*
33. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie. Wspólne oświadczenie polsko-ukraińskie // ABC. – 1988. – nr 6. – S. 128.*
34. *Archiwum prywatne P. Kazaneckiego w Warszawie. Teczka “Ukraińscy studenci. Rada przy ZSP”. Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1987. – nr 5–6. – S. 2.*

35. *Oświadczenie w sprawie zasad współpracy polsko-ukraińskiej* // Zamek. B.m. : Wydawnictwo Oleandry. – Luty 1989. – nr 3. – S. 51–52.

36. *Интерв'ю з Єжи Таргальським*. – Варшава, 22.08.2006 = Archiwum prywatne Jerzego Targalskiego w Warszawie.

37. *Uwaga* // NK. – 1987 [1989]. – nr 7. – Okładka zwrot.

38. *Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie*. Redakcja “Nowej Koalicji”. Znaki przełomu / NK. – 1988. – nr 5. – S. 4–6.

39. *AIPN*. – Sygn. IPN BU MSW II 1637. – Npgn. Uchwała w sprawie mniejszości narodowych, a 69/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ „Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu / Do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”, 1981. – S. 145–146.

40. “*Być może powinniśmy być większymi egoistami...*” (Rozmowa z przedstawicielem młodzieży ukraińskiej w PRL) // NK. – 1986. – nr 2. – S. 15.

41. *Podlaski K.* [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / [Wyd. 2 popr. i uzupeł.] / Kazimierz Podlaski. – Warszawa : Przedświt, 1984. – 90 s. – (Интерв'ю з Богданом Скарадзінським, Подкова Лесьна, 15.08.2006 р.).

42. *L.J. Życie pod strachem* (Relacja Polaka – Wołyń 1965) / L.J. // NK. – 1986. – nr 2. – S. 18.

43. *Kuzio T.* Opozycja polska i mniejszość ukraińska a sprawa ukraińska / Taras Kuzio // NK. – 1987 [1989]. – nr 7. – S. 63.

44. *Zachwiej P.* O prawie mniejszościowym w Polsce / Piotr Zachwiej // NK. – 1988. – nr 5. – S. 92–102.

45. *X.Y. Ukraina – szkic sytuacji* / X.Y. // NK. – 1985. – nr 1. – S. 7.

46. *Deklaracja* Ukraińskiej obywatelskiej grupy sprzyjania wykonaniu postanowień helsińskich / NK. – 1987. – nr 3. – S. 62–64.

47. *Stosunki polsko-ukraińskie*. Wywiad z Jarosławem Pełenskim / Rozmowę przeprowadził Marek Nowak // NK. – 1987 [1989]. – nr 7. – S. 64–70.

48. *Józef kard. Glemp, Myrosław kard. Lubaczywśkyj*. Dwugłos watykański / Józef kard. Glemp, Myrosław kard. Lubaczywśkyj // NK. – 1988. – nr 5. – S. 2–3.

49. *Chmura P.* Spór o Ukraińską Grupę Helsińską (Stepan Hoberla, Anatol Kaminśkyj, Jurij Lytwyn, Walentyn Moroz, Myrosław Prokop, Wasyl Romaniuk, Wasyl Stus, Ołeksza Tychyj) / Piotr Chmura / NK. – 1987. – nr 3. – S. 90.

50. *AILP*. – CP. – 1989. – Vol. 4. Zanim będziemy Europą. Z Grzegorzem Kostrzewą rozmawia Jerzy Stankiewicz // Tygodnik Polski. – Warszawa, 1989. – nr 35. – 27 sierpnia.

51. *Интерв'ю з Гжегожем Костжевою-Зорбасом*. – Варшава, 18.07.2009 г.

Оксана Коваленко

Інститут вищої освіти Національної Академії педагогічних наук України

ОСВІТНЄ ТА НАУКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ (2000–2005 рр.)

Розглядається освітнє та наукове співробітництво Польщі й України, зокрема співпраця окремих університетів, наукових установ у вирішенні проблем вищої освіти цих країн. Зроблено висновки стосовно можливості запозичення польського досвіду в Україні.

Ключові слова: вища освіта, Болонський процес, наукове співробітництво, навчальні програми, вищі навчальні заклади.

Kowalenko Oksana. Edukacyjna i naukowa współpraca Ukrainy i Polski (lata 2000–2005).

Artykuł poświęcono edukacyjnej i naukowej współpracy Polski i Ukrainy. Naświetlono współpracę poszczególnych uczelni, instytucji naukowych w rozwiązaniu problemów szkolnictwa wyższego obydwu państw. Wyciągnięto wniosku dot. przydatności doświadczenia polskiego w tej dziedzinie dla Ukrainy.

Słowa kluczowe: wyższe wykształcenie, proces buloński, współpraca naukowa, programy dydaktyczne, wyższa szkoła.

Коваленко Оксана. Образовательное и научное сотрудничество Украины и Польши (2000–2005 гг.).

Рассматривается образовательное и научное сотрудничество Польши и Украины, в частности сотрудничество отдельных университетов, научных учреждений по поводу решения проблем высшего образования двух стран. Сделаны выводы относительно возможности заимствования польского опыта в Украине.

Ключевые слова: высшее образование, Болонский процесс, научное сотрудничество, учебные программы, высшие учебные заведения.

Kovalenko Oksana. Educational and scientific cooperation between Ukraine and Poland (2000–2005).

The article is devoted to educational and scientific cooperation between Poland and Ukraine. Cooperation of individual universities, research institutions in dealing with problems of higher education in our countries are analyzed.

Key words: higher education, Bologna process, collaboration, training, higher education institutions.

Наші відносини з польським народом мають давню історію. Спільні слов'янські корені, подібність традицій, співзвучність мови та культури сприяли поглибленню цих відносин у різних галузях культури. Після того, як Україна приєдналася до Болонського процесу, першими, хто протягнув нам руку допомоги — поляки. Більшість країн світу нашу систему освіти, методи викладання визнають найефективнішими. Але на сьогодні вітчизняні та іноземні вчені застерігають, що потрібні вдосконалення, зміни, проведення відповідних реформ в українській системі науки та освіти. Польща погодилася поділитися своїм досвідом інтеграції в Болонський процес. Нині українські та польські науковці прагнуть досягнути консенсусу у розв'язанні тих проблем, які постали перед польською і українською вищою школою.

Звичайно, освітнє співробітництво Польщі та України почалося не з приєднанням України до Болонської декларації. Ще 18 травня 1992 року між Міністерством освіти України та Польщі була укладена угода «Про співробітництво в галузі науки і освіти України та Польщі». Офіційно наукове співробітництво української та польської держав бере початок із підписання угоди про наукове співробітництво між Україною та Польщею 1 липня 1997 року. Згідно з нею планувалося сорок тем для спільного виконання українськими і польськими науковцями [1, с. 3]. Варто зазначити, що майже всі міжнародні наукові конференції, які відбуваються в Україні, проходять за участю польських науковців. Велика кількість українських шкіл, інститутів, університетів, інших навчальних закладів співпрацюють із польськими, проводять спільні семінари, круглі столи, конференції і тощо. Сам факт приєднання України до Болонського процесу активізує співробітництво у галузі науки і освіти, зокрема в такій формі, як безпосередні зв'язки між вищими навчальними закладами обох країн.

Так, у 2000 році Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова підписав угоду про співробітництво у розвитку освіти і науки з кафедрою історії слов'ян і українознавства Балтійської гуманістичної школи у Кошаліні. Національний педагогічний університет має дуже тісні зв'язки з польськими освітянами: майже щороку тут відбуваються конференції, присвячені спільній історії Польщі і України. Під час візиту ректора НПУ імені М. П. Драгоманова В. Андрущенко до Польщі було підписано угоду з ректором Педагогічної академії у Кракові М. Сливою «Про співпрацю між двома найвідомішими педагогічними вищими навчальними закладами України та Польщі». В стінах НПУ імені М. П. Драгоманова у травні 2000 року відбулася міжнародна конференція «Слов'янські народи у Другій світовій війні»; у травні 2002 року пройшла міжнародна конференція під назвою «Україна і Польща в ХХ столітті: проблеми історії і політології», у якій взяли участь понад 30 провідних вчених і викладачів із Краківського педагогічного університету, Інституту гуманістичних наук Вроцлавської політехніки, Балтійської гуманістичної вищої школи, Надвіслинського інституту історії у Слущку, Вищої педагогічної школи у Пьотркові Трибунальському та інших наукових закладів Польщі.

Професор кафедри слов'янських народів НПУ ім. М. П. Драгоманова П. Чернега зауважив, що «завдяки цим зустрічам ми, вчені Інституту історичної освіти НПУ Драгоманова маємо нагоду займатися науковим дослідженням спільної історії Польщі та України, обмінюватися думками з нашими закордонними колегами, з'ясовувати проблеми, що представляють інтерес для наших закладів, окреслювати напрямки досліджень, уточнювати їх тематику» [1, с. 4].

Відмітимо, що вже майже десять років співпрацюють Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка й Інститут регіонального управління та економіки Балтійської гуманістичної вищої школи в Кошаліні. Разом вони виконують спільну освітню програму, яка має свої результати. Так, у 2001 році вийшов перший збірник праць «Тотожність та партнерство. Наукові студії найближчих сусідів» у Кошаліні. Наступний збірник під назвою «Україна-Польща: наукові студії партнерів — сусідів» вийшов у Кіровограді.

Серед польських міст варто виокремити Краків, де активно розвивається україністика. Краківський університет не тільки має факультет української філології, він також підтримує зв'язки з провідними українськими університетами, обмінюється із українськими бібліотеками, організаціями, установами літературою. Ця практика має історичне, наукове та культурне значення. Вона дозволяє познайомитися із напрацюваннями польських науковців українським читачам, які не мають можливості відвідувати бібліотеки в Україні та Польщі. На думку ректора Краківського університету, правдиво написані книги про наші держави допоможуть висвітлити правду і до кінця очистити від бруду й брехні нашу спільну історію, заспокоїти всіх ображених. Тоді ми зможемо перегорнути сторінку, щоб відкрити дорогу до тіснішого зближення двох народів-братів [2, с. 24].

Академія педагогіки імені Комісії національної освіти у Кракові співпрацює на підставі відповідних угод з Національним університетом імені Івана Франка у Львові, з університетами у Кам'янці-Подільському та Херсоні. Встановлено також контакти з університетами у Запоріжжі, Донецьку і Дніпропетровську. Внаслідок таких домовленостей між університетами, польські вчені можуть здійснювати архівні та бібліотечні пошуки у наукових інститутах різних України, а українські вчені можуть працювати з архівними і бібліотечними фондами у Польщі. Ці дослідження стосуються удосконалення викладання окремих дисциплін, дидактики, методики використання найновітніших технічних засобів навчання. Науково-дослідні конференції, які проходять у навчальних закладах Польщі і України сприяють поглибленому вивченню не тільки наукового та історичного досвіду, але й вивченню педагогічного потенціалу обох країн.

Обидві сторони цікавить проблема системи добору абітурієнтів на навчання до педагогічних вищих навчальних закладів. Щороку польські навчальні заклади запрошують учнів і студентів з України разом із викладачами пройти у них практику, в яку входить ознайомлення з внутрішньою роботою навчального закладу і циклом предметів, які викладаються. Українці

мають можливість спостерігати за роботою своїх колег, викладачі обмінюються педагогічним досвідом, а школярі та студенти мають можливість порівняти рівень завантаженості їх однолітків. Так, у Польщі в школах із математичним нахилом збільшено години на вивчення математики і створюється спеціальна програма для її поглибленого вивчення. Натомість, майже кожна українська середня школа спеціалізується на певному предметі, але це ніяк не позначається на кількості годин, які виділено на навчання того чи іншого предмету. Дуже великого значення в польських навчальних закладах надають вивченню інформаційних комп'ютерних технологій, іноземних мов. Варто зазначити, що після закінчення школи польські діти досконало володіють як мінімум двома іноземними мовами, українські ж школярі, вступаючи до вищих навчальних закладів, ледве можуть похвалитися знанням однієї іноземної мови на рівні розмовної.

Якщо порівняти роботу приватних навчальних закладів Польщі і України, відмітимо, що в Польщі держава жорстко контролює кількість студентів стаціонарного і заочного відділень, кількість годин на вивчення навчальної дисципліни, рівень підготовки викладацького складу. В свою чергу, вище вказані навчальні заклади намагаються підвищувати рівень роботи всіх своїх структур. На Україні теж можна виділити окремі вищі приватні навчальні установи, які вже конкурують із державними, але існують і такі, що не відповідають своєму рівню акредитації і їх випускники не можуть конкурувати на ринку праці поряд із випускниками вищих державних навчальних закладів. Натомість випускники приватних середніх навчальних закладів мають досить високу підготовку і це відчувається під час олімпіад, написання тестів, вступних іспитів. На думку багатьох українських викладачів, нам бажано запозичити деякі елементи методик викладання, наприклад впровадити експериментальні програми, що зменшують навантаження учнів середніх шкіл, змінити систему викладання в початковій школі. Вчитель протягом уроку поєднує декілька предметів (читання, писання, малювання). Дітям у такому віці дуже складно виконувати одноманітні завдання, тому уроки проходять у формі гри, щоб учням було цікаво до кінця заняття [4, с. 15–16]. На думку керівника Культурно-освітнього товариства імені Адама Міцкевича, яке було утворене при Бібліотеці імені Адама Міцкевича у Києві, Анатолія Ромейко, варто скористатися прикладом поляків та більш спеціалізовано підходити до навчання старшокласників. «Українські випускники досить часто не впевнені у виборі тієї чи іншої професії, тому слід звернути увагу на роботу польських вищих навчальних закладів, які проводять численні зустрічі, конференції з майбутніми випускниками шкіл, знайомлять їх з основами журналістики, менеджменту», — зауважив А. Ромейко. Польські педагоги вважають, що їм є теж багато чому повчитися у нас. Зокрема, їх зацікавили такі форми проведення практичних занять, як колоквиуми, бліцопитування, висловлення власних думок із приводу тієї чи іншої проблематики.

Якщо проаналізувати стан україністики у Польщі, то українська мова викладається у 59 загальноосвітніх державних шкільних закладах, у тому числі в чотирьох ліцеях з українською мовою навчання. Для українських школярів і студентів, які проживають у Польщі, і прагнуть вивчати українську мову і культуру Міністерством культури і мистецтв РП розроблено спеціальні програми щодо шкільних програм та підручників з національної історії своїх народів, географії, національної мови і літератури. При вище вказаному Міністерстві працює Бюро у справах культурних меншин, яке координує державне фінансування всіх заходів у своїй галузі на теренах Польщі. Збудовано великий інтернат в Гурові Іловецькому, де спеціалізовано навчаються українці усієї Польщі. Зауважимо, що українською мовою виходять вісім періодичних видань, у вісьми містах регулярно ведуться радіопередачі українською мовою. У шести найвідоміших університетах Польщі функціонують кафедри української філології. Крім цього, у Польщі функціонує близько сімдесят пунктів вивчення української мови, організованих Спілкою українців у Польщі, яка об'єднує громадські організації професійного характеру: Спілку українських лікарів, Спілку українських юристів, Спілку українських підприємців, Спілку українок, Спілку українських вчителів тощо. За даними довідника «Національні меншини в Польщі» станом на 2000 рік в Польщі зареєстровано дев'ятнадцять

українських і п'ять лемківських організацій. Ці організації досить чисельні, наприклад Товариство українців має 182 територіальних осередки і об'єднує десять тисяч членів.

На польському книжковому ринку добре знають видавництво Інституту Центрально-східної Європи (Люблін), яке видає і розповсюджує літературу, присвячену українсько-польським стосункам, історії України, співпраці між нашими народами, зокрема праці відомих українських і польських науковців. Великою популярністю користуються книжки професорів Є. Ключовського, В. Серчика, С. Сергійчука та інших. Польські видавництва за останні роки видали твори Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та багатьох інших. Протягом 2000–2005 років на полицях польських крамниць збільшилась кількість книжок українською мовою.

Дуже важливим для розвитку відносин між нашими державами, зокрема культурних, є представництво українців в органах влади. В польському парламенті працює комісія у справах національних та етнічних меншин, її членом є депутат Мирослав Чех — українець. За словами голови цієї комісії Єжи Штеліги, головна мета її діяльності — захист прав та інтересів польських громадян інших національностей, вираховування потреб національних меншин, які проживають в регіонах Польщі.

Натомість в Україні є лише три школи з викладанням польської мови, є ще чотири школи — із змішаною формою навчання (365 учнів). За сприяння польської сторони відкрито початкові класи з польською мовою у Довбиші (колишньому Мархлевську) — колишньому центрі Польського національного району [5, с. 3].

Так, для організації системи освіти польською мовою, факультативного вивчення рідної мови, історії, культури міністерства освіти України та Республіки Польща уклали двосторонню угоду, в межах якої працює спільна українсько-польська комісія експертів над змістом підручників для загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв із польською мовою навчання.

Динаміка зростання вивчення польської мови спостерігається у вищих навчальних закладах. У Києві польську мову вивчають не тільки в Київському національному університеті, де велику науково-організаційну роботу здійснює кафедра полоністики, очолювана відомим полоністом професором Ростиславом Радишевським, але й в Київському славістичному університеті, Києво-Могилянській Академії, в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова. З поглибленням добросусідських відносин та співробітництва між Україною та Республікою Польща, зріс інтерес до польської культури серед української учнівської та студентської молоді, яка бачить своє майбутнє у спільному європейському домі. Постійно діють курси польської мови, які організовано при Польському домі в Києві, Федерації польських організацій в Україні.

Надзвичайно велику допомогу у цій сфері надають освітнім закладам і викладачам польської мови Посольство Республіки Польща в Україні та Генеральні консульства Республіки Польща в Києві, у Львові, Харкові, які передають велику кількість навчальної літератури та підручників, виданих за сприяння Фондації допомоги польським школам на Сході імені Г. Гоневича у Любліні, направляють в Україну польських вчителів. Велику допомогу надає також Товариство «Спільнота польська», яка опікується поляками, «розсіяними» по всьому світу.

Звичайно, існує ще безліч проблем, які необхідно вирішити, адже історію не перепишеш: чорні та білі плями так і залишаться на її сторінках. Дуже важко переконати минуле покоління науковців, які зустрічаються на конференціях і намагаються розв'язати старі вузли непорозуміння шляхом нав'язування своїх думок один одному. На щастя, сучасна українська і польська молодь не оглядається на мури старих упереджень, бо має збудувати новий спільний дім.

Для налагодження українсько-польського наукового партнерства в попередні роки уже дещо зроблено. Підписано ряд важливих документів, створено організаційно-правові механізми реалізації партнерства, відбувалися зустрічі на вищому рівні. Така співпраця дозволяє творити нову, надзвичайно важливу, сприятливу атмосферу зближення і порозуміння між двома народами, швидке запровадження новітніх навчально-виховних технологій.

2000 рік став роком нового рівня культурних і наукових відносин між Польщею і Україною. Першим серйозним питанням, яке було обговорено президентами на зустрічі 17 січня

2000 року у Кракові, стало питання про створення Польсько-українського університету. У Варшаві вже існує Українсько-польський університет, в якому плідно працюють польські та українські науковці. Завдяки сприянню цього закладу в Польщі та Україні проводиться велика кількість конференцій на різну тематику, було надруковано декілька спільних робіт, які стосувалися історії українського та польського народів. Згідно з умовами договору про створення Польсько-українського університету була сформована українсько-польська комісія зі співробітництва у галузі науки і технологій, яка оголосила про початок дії Виконавчої українсько-польської програми співробітництва у галузі науки і технологій.

В межах програми сторони розвивають співробітництво в галузях, що мають пріоритетне значення в обох країнах: математичні, фізичні та астрономічні науки; хімія та хімічні технології; енергетика та енергозберігання; матеріалознавство та технологія металів; автоматика, електроніка, інформатика та телекомунікації; біологічні науки, науки про землю, охорона навколишнього середовища; медичні науки; економічні та правові науки; гуманітарні науки.

Програма підтримує співробітництво між науковими установами України та Республіки Польща в таких основних формах: виконання спільних науково-дослідних проектів; спільне проведення та участь в міжнародних наукових конференціях, семінарах та виставках; обмін науково-технічною інформацією.

Під час візиту делегації НАН України в листопаді 1999 року до Варшави було підписано Протокол про наукове співробітництво між НАН України та Польською АН на 2000–2002 роки, де передбачається, що це співробітництво здійснюватиметься в межах спільних дослідницьких проектів, які погоджені зацікавленими науковими установами Польщі та України. На сьогоднішній день таких проектів є 61. Зростання кількості та інтенсивності наукових контактів не повинно розглядатись як самоціль. У першу чергу треба виходити з того, що такий рівень сприяє кращому порозумінню між народами, усвідомленню спільності європейського дому, і без сумніву, є важливим чинником стратегічного партнерства між двома країнами.

Події, які відбувалися протягом 2000-2005 років, змінили світогляд українців і поляків. Ми толерантніше почали ставитися один до одного, навчилися прощати та вчитися на помилках наших предків. Польський народ, парламент і уряд хочуть бачити Україну розвинутою, багатою і — передусім, — суверенною державою. Гасла «За вашу і нашу свободу!» та «Без вільної України не може бути вільної Польщі», донині зберегли свою актуальність від часів Петлюри і Пилсудського.

-
1. *Чернега П.* Партнерство розвивається / П. Чернега // Освіта. – 2004. – № 17. – С. 3–4.
 2. *Центральна Україна – Польща.* В дослідженнях науковців та краєзнавців Кіровоградщини : у 3 т. – Кіровоград, 2004–2004. – Т. 1. – 2004. – 432 с.
 3. *Стратегічне партнерство.* Історія. Сьогодення. Майбутнє України і Польщі. – К., 2002. – 258 с.
 4. *Центральна Україна – Польща.* В дослідженнях науковців та краєзнавців Кіровоградщини : у 3 т. – Кіровоград, 2004–2004. – Т. 2. – 2004. – 61 с.
 5. *Голибард Є.* По-сусідськи. Польський вектор / Є. Голибард. – К., 2004. – 122 с.

ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І ПОГЛЯДИ НА ЗОВНІШНЮ ПОЛІТИКУ В. ЛИПІНСЬКОГО

Проаналізовано зовнішньополітичні погляди В. Липинського і його діяльність як посла Української держави у Відні. Звертається увага на положення вченого стосовно співвідношення внутрішньої і зовнішньої політики, висвітлюється його дипломатична діяльність у Відні, спрямована на утвердження ідеї української державності в Європі та на зміцнення Української держави як суб'єкта міжнародного права.

Ключові слова: зовнішня політика, гетьманат П. Скоропадського, українське посольство у Відні, українсько-австрійські відносини, українсько-польські відносини.

Kudriaczek Andrzej. Działalność dyplomatyczna i poglądy na politykę zewnętrzną W. Lipińskiego.

W artykule przeanalizowano poglądy Lipińskiego na politykę zewnętrzną i jego działalność jako ambasadora państwa ukraińskiego w Wiedniu. Zwraca się uwagę na poglądy Lipińskiego na współzależność polityki wewnętrznej i zewnętrznej, naświetla się działalność dyplomatyczna w Wiedniu, skierowana na stwierdzenie idei państwowości ukraińskiej w Europie i na wzmocnienie państwa ukraińskiego jak podmiotu prawa międzynarodowego.

Słowa kluczowe: polityka zewnętrzną, hetmanat P. Skoropadskiego, ambasada ukraińska w Wiedniu, stosunki ukraińsko-austriackie, stosunki ukraińsko-polskie.

Кудряченко Андрей. Дипломатическая деятельность и взгляды на внешнюю политику В. Липинского.

Анализируются внешнеполитические взгляды В. Липинского и его деятельность как посла Украинского государства в Вене. Обращается внимание на взгляды ученого на соотношение внутренней и внешней политики, освещается его дипломатическая деятельность в Вене, направленная на утверждение идеи украинской государственности в Европе и на укрепление позиций Украинского государства как субъекта международного права.

Ключевые слова: внешняя политика, гетманат П. Скоропадского, украинское посольство в Вене, украинско-австрийские отношения, украинско-польские отношения.

Kudriachenko Andriy. V. Lypynski's diplomatic activities and views on the foreign policy.

Viacheslav Lypynski's foreign policy views and his ambassador activities of the Ukrainian state in Vienna are analyzed in the article. The attention is paid to Lypynski's provisions on the ratio of domestic and foreign policy, Lypynski's diplomatic activities in Vienna are discussed in the article.

Key words: foreign policy, Hetmanate of P. Skoropadsky, the Ukrainian Embassy in Vienna, Ukrainian-Austrian relations, the Ukrainian-Polish relations.

В'ячеслав Казимирович Липинський знаний громадський, політичний та державний діяч, ідеолог відродження української державної самостійності, визначний історик і публіцист ХХ століття. Він — поляк за походженням, українець за політичними поглядами — був, за оцінкою відомого дослідника його творчості, професора, іноземного члена Національної академії наук України Я. Пеленського, найоригінальнішим українським політичним теоретиком, провідним істориком та соціологом, визначним ідеологом та політичним діячем [1]. Дійсно, В. Липинський був видатною постаттю, засновником державницького і консервативного напрямів вітчизняної ідеологічної парадигм. Нині, коли набирає вагомості суверенний поступ України в колі вільних держав і народів, новими гранями висвічуються як подвижницька діяльність, так і велика творча спадщина В. Липинського, що мають багатовимірний характер. Українські дослідники Д. Веденєєв, М. Держалюк та М. Горелов слушно наголошують, що ще бракує ґрунтовних досліджень стосовно зовнішньополітичних поглядів В. Липинського та його дипломатичної діяльності [2; 3].

Дослідження даного напрямку певною мірою ускладнюється тим, що В. Липинський не залишив нащадкам своїх окремих напрацювань із теорії міжнародних відносин чи з історії і практики української дипломатії. Відтак, справі мусять послугувати ґрунтовні вивчення та

аналіз мемуарних праць, зокрема керівника тогочасного зовнішньополітичного відомства Української держави Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле» та двотомної «Історії України. 1917–1923», а також використання архівного фонду Міністерства закордонних справ Української держави, де міститься листування В. Липинського як керівника дипломатичного представництва у Відні з Києвом, особисті листи В. Липинського Д. Дорошенку, залучення наукових розвідок останніх років, інших документів і матеріалів відповідного періоду вітчизняної історії тощо.

Перші міркування В. Липинського щодо здобуття незалежності України і її місця у колі держав світу з'явилися ще до бурхливих трансформацій, розпочатих у 1917 році. Перебуваючи за межами України, у Австрії та Швейцарії, він формулює серед української політичної еміграції підхід створення організації, яка б пристосувала боротьбу за самостійну Україну до існуючих тогочасних міжнародних відносин.

Характерно, що з принципів питань зовнішньої політики України В. Липинський мав позицію прибічника монархічного ладу і відродження української державності. Так, у своїх «Листах до братів-хліборобів» він однозначно стверджує, що «... ми — Української, а не чужої держави бажаючи — хочемо свого Господаря Землі Нашої мати. Тому ми «гетьманці», тому ми оце будуче Гетьманство-Господарство в формі наслідственної монархії собі уявляємо» [1, с. 42]. Далі він пояснював те, що «наш будучий Господар Великий був Гетьманом» для всіх верств населення, незалежним від політичних партій та інших тогочасних класових нашарувань. «... той Господар-Монарх, якого ми хочемо, повинен стояти понад класами, понад партіями, над цілою Землею і понад цілою Нацією».

Як слушно відзначає вітчизняний дослідник М. Горелов, для В. Липинського Гетьманщина — зовсім не самоціль. Він вбачав у ній символ, який покликаний сприяти відродженню національної і державної української ідеї, формуванню нової еліти та суспільства громадян-патріотів. Тому так часто в його праці «Листи до братів-хліборобів» зустрічається теза про відмінність пропонованого суспільного ладу від традиційних монархій і тогочасних демократій.

За визначенням В. Липинського, до прерогатив монарха необхідно віднести організацію збройних сил, армію, державну адміністрацію, включаючи й дипломатичну складову. Для нього була цілком природна залежність зовнішньої чи навіть міжнародної політики від внутрішньої, успішність у зовнішніх справах лише за умов формування потужної соборної національної держави на обширах України. Саме сповідуючи такий підхід, В. Липинський подає у другій частині вже цитованої праці «Листи до братів-хліборобів» оригінальне тлумачення проблематики зовнішніх орієнтацій України. Він передбачливо застерігає, що «розмови про орієнтацію звільняють політиків на Україні від тяжкої внутрішньої, організаційної праці». Далі він, з огляду на надзвичайно складне міжнародне становище України, вказує на першочерговість орієнтації не на сусідні держави, а на внутрішні будівничі задачі. «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути». Він із жалем зазначає, що ніхто із сусідів України, чи віддалених держав, на які орієнтуються українські політики в створенні сильної і незалежної держави, не зацікавлений. «Якби нас було не 40 мільонів, а один мільон, і якби ми жили в якихось горах чи болотах, а не на найкращій в Європі землі, то «діставши» відповідну суму франків чи фунтів і трохи «готової поліції», можна було б від біди завести у нас свій державний лад і порядок» [1, с. 66, 67].

Неодмінною умовою орієнтації України, за баченням В. Липинського, є взаємозалежність і зовнішньополітичне партнерство: «досвід показав, що доброю орієнтацією на Україні єсть орієнтація тільки на такого закордонного союзника, який сам має велику силу, і сам потребує для своїх цілей зорієнтованих на нього українців» [1, с. 65]. Іншими словами, у цих цитованих, оригінальних за формою положеннях, прослідковуються принципові засади щодо зовнішньополітичних уявлень та орієнтацій В. Липинського. З них стають зрозумілими і його державотворчі орієнтири, яких мала б дотримуватися Українська держава.

Великі заслуги перед Вітчизною В'ячеслав Казимирович Липинський здобув, обіймаючи посаду посла Української держави та Директорії, працюючи у Відні протягом 1918–1919 рр. На перший же поклик Української держави гетьмана Павла Скоропадського В. Липинський став до державної праці на дипломатичній ниві. А це в тогочасних умовах, за величезного браку високопрофесійних фахівців, було надто важливим і доволі патріотичним кроком. До безмежної відданості українській справі та ґрунтовної європейської освіти додався і його неабиякий талант. Маючи гарну європейську освіту, ствердивши себе відомим українським істориком та виявивши здібності як громадський діяч, В'ячеслав Липинський, не вагаючись, погодився на пропозицію П. Скоропадського. Він обійняв дуже відповідальну посаду посла у Відні, на яку було його призначено практично відразу ж після згоди.

Посольство Української держави у Австро-Угорщині було одним із чотирьох посольств, яким гетьманом П. Скоропадським було надано надвисокий — перший розряд. Рівень дипломатичного представництва України у Відні був самим високим і співмірним з іншими державами Четверного союзу: Німеччиною, Болгарією, Туреччиною. В інших країнах, зокрема у Румунії, Фінляндії, Швейцарії — посольства мали другий розряд. Із 33 дипломатичних представництв Української держави П. Скоропадським і тогочасним зовнішньополітичним відомством саме важливе значення надавалося відносинам із Центральними державами. Відповідно у цих посольствах першого розряду передбачалися найширші штати дипломатів, які мали III–IX класи посад, і в кожному із яких повна кількість співробітників сягала півтора десятка осіб [5, с. 216–217, 232, 255, 295, 339].

У період роботи на посаді посла (за тогочасним визначенням — Надзвичайний посланник і уповноважений міністр) успіху місії В. Липинського сприяли його ґрунтовна підготовка, талант та добрі знання властивостей Австро-Угорщини. Він підібрав до штату посольства людей, які здебільшого забезпечували високу ефективність роботи дипломатичної установи. Керівні посади в посольстві Української держави у Відні обіймали: І. Токаржевський-Карашевич, який працював у ранзі радника; В. Полетика — старший секретар посольства, М. Біленький — секретар посольства та Л. Дашкевич-Горбацький — представник Міністерства морських справ. Посада ж військового агента при посольстві залишалася вакантною, оскільки представник українського генерального штабу при Головному командуванні німецьких військ на Україні генерал В. Левицький, якого призначили на цю посаду, до Відня так і не прибув [4; 5, с. 237–238].

Необхідно відзначити, що згідно слухних оцінок Д. Дорошенка, висловлених у його спогадах, «політика Австро-Угорщини щодо України далеко не була зкоординована з політикою Німеччини. Австрійці не мали навіть такої концепції, як німці — допомігти збудувати велику українську державу, визискати її як в найширших розмірах, узяти з неї все, що можна». Натомість Австрія, будучи сусідкою України, найкраще була готова «відбатовувати від неї певний шматок території», або створити з неї особливий Kronland, або приєднати її до автономної Польщі під габсбургським берлом. Їй варто було думати про «обіцяний таємним договором у Бресті поділ Галичини, котрий грозив знищити всякий ґрунт для порозуміння з поляками». Саме за цих умов Відень пішов на мир «скріпивши серце, примушений голодом і волею своїх сильних союзників». Тому Австрія зволікала, скільки могла, з ратифікацією Брестського договору [7].

За дослідженнями, австро-угорський напрям зовнішньої політики Української держави потребував значних зусиль вітчизняної дипломатії у реалізації підписаних угод, у відстоюванні соборності українських земель. Таким чином, головними напрямками діяльності В. Липинського в Австро-Угорщині були налагодження стосунків із цією державою, розв'язання проблем та ускладнень, що постали на порядку денному двосторонніх вземин. Від моменту Брест-Литовської угоди відносини з Габсбурзькою монархією склалися вельми непросто. Так, мирна угода була вимушеним кроком для обох сторін. Українські представники пішли на підписання цього документу для того, щоб захистити країну від агресії з боку більшовицької Росії. Австро-угорські ж правлячі кола мали перед собою сумнівні перспективи: ймовірність голоду й різкого

занепаду економіки. Україні в їх планах відводилася роль постачальника продовольства і сировини для забезпечення австрійської промисловості.

Відтак, саме важкий економічний стан змусив австрійське керівництво погодитися з наполяганнями української сторони та підписати таємні угоди про поділ Галичини на польську та українську частини і на майбутнє об'єднання з Буковиною в окремий Коронний край у складі Австро-Угорської імперії. Це гарантувало б українському населенню Галичини надширокі політичні та культурні права. У відповідь уряд України брав на себе зобов'язання забезпечити права німецької, польської та єврейської общин. Але в Австрійській монархії виникла гостра опозиція цим планам.

Як бачимо, В. Липинський приступив до виконання своїх обв'язків у доволі напружений момент розвитку міждержавних відносин. Йому довелося одразу ж спрямувати головні сили на розв'язання основних проблем, що викликали постійні дипломатичні конфлікти: поділ Галичини, належність Холмщини, постачання продовольства з України, поведження австро-угорських військ в Україні тощо.

Найважливішим із усього кола доручень, які В. Липинський отримав від П. Скоропадського, було завдання щодо ратифікації Австро-Угорщиною Брестського мирного договору з Україною і обмін ратифікаційними грамотами не лише з Віднем, але й з Німеччиною, Болгарією, Туреччиною. Таким чином посольство розгорнувши активну дипломатичну діяльність, налагоджувало плідні контакти з офіційними представниками і дипломатами країн Четверного союзу.

Проте відносини у цій царині з Австро-Угорщиною розвивалися доволі складно. Для правлячих кіл Габсбурзької імперії розпад Російської імперії створював небезпечний прецедент. Питання передачі Україні Холмщини і Підляшшя, що було обумовлене мирним договором у Бресті, та положення таємного протоколу стали своєрідним каменем спотикання для Відня. Австро-угорське керівництво, зовнішньополітичне відомство змінили власну позицію і відмовилися від положень таємного протоколу про поділ Галичини з огляду на позицію польських парламентарів, які погрожували вийти з урядової коаліції. Правлячим колам Габсбурзької монархії козир у боротьбі за подальшу долю цього двостороннього протоколу додавало те становище, що український уряд не забезпечив поставку продовольства у домовлених обсягах. Міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф Буріан узяв курс, спрямований на односторонню відмову від домовленості. Так, 1 липня 1918 р., ним було надіслано інструкцію послу в Україні графу Й. Форгачу щодо холмської справи та угоди про розподіл Галичини. Цим документом доручалося послу відвідати гетьмана і повідомити про денонсацію протоколу. Дане доручення було виконане 4 липня під час аудієнції у гетьмана П. Скоропадського. Маючи наступну зустріч зі Скоропадським 6 липня 1918 р., посол Австро-Угорщини в категоричній формі відмовився прийняти протест з приводу протиправних дій своєї країни.

За вказівкою міністра закордонних справ України Д. Дорошенка активізувалася діяльність посла В. Липинського у Відні щодо відстоювання українських інтересів. Український посол почав діяти в цьому напрямі ще до отримання вичерпних інструкцій з Києва. Маючи лише фрагментарну інформацію про перебіг подій навколо таємного протоколу — залізничний зв'язок через страйк був дезорганізований. 24 липня він вручив міністру закордонних справ Буріану ноту протесту. В ній, разом із рішучими запереченнями стосовно позиції офіційного Відня, В. Липинський висловив тверду надію на те, що денонсація таємного протоколу не означає відмови від ратифікації Брестського договору [8].

Проте граф Буріан відмовився прийняти цю ноту на підставі того, що галицьке питання є внутрішньою проблемою Австро-Угорщини. Але В. Липинський все ж довів до відома міністра закордонних справ текст ноти протесту, надіславши її поштою. Українська сторона при цьому виходила з того, що анулювання протоколу про поділ Галичини, а також заходи протесту проти цього з боку офіційного Києва залишаться таємницею.

Однак австрійською стороною не було дотримано належного режиму секретності й інформація проникла в пресу. Відбулася нова серія зустрічей між гетьманом П. Скоропадським та послом Австро-Угорщини Й. Форгачем. Українською стороною було висунуто пропозицію взяти до відома крок Австро-Угорщини при забезпеченні якнайшвидшої ратифікації Брестського договору. У відповідь Австро-Угорщина зобов'язувалася допустити українську адміністрацію до окупованої австрійськими військами Холмщини.

Такі дії були продиктовані сподіваннями здобути австрійську підтримку в справі проведення українсько-польського кордону по лінії, що була встановлена Брестським договором. Згідно з цією угодою Україна мала отримати землі на схід від межі, що проходила через Тарногруд, Красностав, Межиріччя, Пружани до Вигоновського озера. Проте й тут не обійшлося без активного втручання парламентарів, які використовували різноманітні заходи для зриву домовленостей. І в значній мірі, це їм вдалося.

В. Липинський намагався усіма доступними йому методами протидіяти польським планам приєднання Холмщини. З цією метою він доводив до державних установ Австро-Угорщини офіційну українську позицію щодо лінії кордону з Польщею, зустрічався з впливовими політиками в пошуках підтримки української точки зору, поширював через пресу інформаційні матеріали про зміст зовнішньої політики України [9]. Проте всі здійснювані заходи не дали позитивного результату і Холмська земля так і не була включена до складу Української держави.

Керівництво Австро-Угорщини, виправдовуючи свою позицію та дії, спрямовані на руйнацію домовленостей щодо територіальних питань, досягнутих в Бресті-Литовському, часто посилювалися на той факт, що з України продукти і сировина постачалися нерегулярно. Звичайно, що справа експорту продовольства, особливо з огляду на постійні зриви в термінах доставок українською стороною, викликала протести австрійців до посольства України в Австро-Угорщині та Міністерства закордонних справ України. В. Липинський, враховуючи важливість проблеми, особисто брав участь у розробці технічних питань довозу українського продовольства. Посольством складалася графіка прибуття ешелонів, оброблялася вся необхідна документація, погоджувалися питання видачі в'їзних віз (за угодою між двома урядами в'їзд до Австро-Угорщини обмежувався) для супроводжуючого технічного персоналу.

В. Липинський пропонував урядові і Міністерству закордонних справ більш рішуче відстоювати право на українські землі й вимагати ратифікації та виконання Віднем Брестських угод. Пропонувалося не лише висловлювати ноти протесту, але й використовувати контрзаходи — погрожувати непостачанням хліба чи навіть відкликанням посольства з Відня. Посол Липинський підкреслював, що дані заходи можуть певною мірою зашкодити Австро-Угорщині, аніж Україні [10].

Велику увагу В. Липинський приділяв розв'язанню й особистих проблем громадян України, які опинилися на території Австро-Угорщини. Серед них було багато висококваліфікованих фахівців, які працювали в Європі за контрактами, але через світову війну не змогли повернутися на Батьківщину. Обмеження на в'їзд і отримання необхідних документів не стосувалися цієї категорії українських громадян. Розглядаючи їх як важливий резерв розвитку української економіки, як носіїв передових технічних знань, В'ячеслав Казимирович Липинський всіляко допомагав їм перебратися до України.

Прихильне ставлення зустрічали також громадяни інших держав, які мали бажання працювати в Україні. Перевага в наданні такої можливості була на боці людей заможних, особливо підприємців. Проте В. Липинський не просто сприяв позитивному вирішенню питання про в'їзд таких людей до України, а й активно вів пошук потенційних інвесторів серед представників ділового світу Австрії. Найчисельніша ж група в'їжджаючих була представлена військовополоненими українцями. Вони перебували у важких побутових умовах, що викликало протести посольства Української держави до австрійського Міністерства закордонних справ [11].

Варто зауважити, що для розгляду і вирішення проблем військовополонених, було створено кілька відповідних спільних комісій. Робота цих двосторонніх комісій дещо покращила становище українців. Проте найрізкіші ноти протесту В. Липинський направляв із приводу використання військовополонених на порушення міжнародних конвенцій на військових роботах. Переконаючись у невисокій ефективності заходів для покращення становища полонених, В. Липинський розробив і надіслав 10 серпня 1918 р. до австрійського МЗС комплекс заходів у вигляді вербальної ноти, які дали б можливість домогтися значних зрушень у вирішенні проблеми. Ним було запропоновано зібрати всіх військовополонених українців в одному таборі (найкраще у Фрайштадті, оскільки там перебував найбільший відсоток українців) і проводити обмін полоненими між Україною і Австро-Угорщиною сепаратно від російсько-австрійського обміну. Терміни цього процесу мали бути максимально стислі. А на період, поки полонені будуть залишатися на території Австрії, пропонувалося встановити дієвий контроль австрійських органів влади та українського посольства [12].

Важливо наголосити, що на долю В. Липинського на посаді посла України в Австро-Угорщині випала почесна і дуже важлива представницька місія — провести обмін ратифікаційними грамотами з представниками держав, що підписали Брестський договір. За VI статтею угоди цей процес мав відбуватися у найкоротші строки у Відні, але він стримувався позицією австро-угорського уряду. Не бажаючи дотримуватись угод щодо поділу Галичини та приєднання до України Холмщини, правлячі кола Австро-Угорщини почали шукати підтримки своїй позиції в Німеччині, Болгарії та Туреччині. Австро-угорські дипломати в столицях союзних держав намагалися переконати уряди країн перебування в необхідності відтягнути акт ратифікації Брестського договору.

Інформація про намагання австро-угорської сторони завадити ратифікації договору з боку Німеччини, Болгарії та Туреччини дійшла до українського посольства у Відні. Наприкінці червня В'ячеслав Липинський провів кілька зустрічей із дипломатичними представниками Болгарії та Туреччини з метою з'ясувати позиції урядів цих країн щодо вимог Австро-Угорщини. Ним були отримані сприятливі для української сторони відповіді. Союзники не збиралися наслідувати австрійський приклад. Болгарія заявила, що ратифікація Брестського договору буде проведена одночасно з Німеччиною. Турецькі представники висловлювали свою позицію не так відверто, проте основним змістом отриманої інформації було те, що Туреччина не збирається дуже затягувати справу ратифікації. Маючи таку інформацію, В. Липинський за інструкцією з Києва намагався переконати керівників Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини до думки про необхідність найшвидшої ратифікації Брестського договору. Але успіху йому досягти не вдалося, позиція австрійських дипломатів залишалася незмінною.

Приємнішою була звістка про те, що болгарське посольство у Відні готове провести обмін ратифікаційними грамотами. Цей урочистий акт відбувся 15 липня 1918 р. В. Липинський передав своєму колезі, довіреному у справах Болгарії у Відні М. Джебарову, документ про ратифікацію, підписаний гетьманом П. Скоропадським, отримавши у відповідь грамоту, підписану болгарським царем Фердинандом I Кобурзьким. Посланники обмінялись промовами. В. Липинський зокрема зазначив: «І як дві Держави ми перші в цій страшній, всесвітній війні в інтересі [...] поступу укріпили між собою тривкий мир, мир, котрого так бажає для себе змучена, знесилена людськість. Од цього часу знов почнуться між нами перервані було в віках нашої неволі живі політичні і культурні зносини» [13].

Обмін ратифікаційними документами між Україною та Болгарією викликав різку реакцію в Австро-Угорщині. Керівництво Міністерства закордонних справ зробило офіційний запит до болгарського уряду з цього приводу. У відповідь прем'єр-міністр Болгарії О. Малинов визнав, що такі дії йдуть всупереч попереднім обіцянкам провести ратифікацію одночасно з Німеччиною, і склав вину за це на співробітників посольства у Відні. Так 24 липня ратифікаційними документами обмінялися Україна і Німеччина. Українську сторону представляв посол у Відні В. Липинський, німецьку — довірений у справах Німеччини в

Австро-Угорщині принц Шольберг-Вернігероде. На документах, якими обмінялися дипломати, стояли підписи гетьмана та Імператора Вільгельма II Гогенцоллерна. Це дало можливість і Болгарії підтвердити вербальною нотою свій попередній крок. Їх приклад наслідувала Туреччина, яка 22 серпня 1918 р. запропонувала на обмін грамоту, підписану Султаном Магометом V Османом [14].

Відзначу, що такий перебіг подій посилював позиції України в дискусіях з Австро-Угорщиною про Холмщину та Галичину. Він підтверджував, що союзники фактично не підтримали політичну лінію австрійського уряду. Відтак, переконавшись через кілька місяців у тому, що нератифікація Брестського договору як метод тиску себе не виправдала, міністр закордонних справ граф Буріан 5 жовтня 1918 р. представив австрійському та угорському прем'єр-міністрам подання про необхідність ратифікації договору з Україною.

Проте до українсько-австрійських відносин знову втрутилися поляки. Польська регенційна рада заявила протест австрійському представнику в Польщі С. Угрону, прем'єр-міністр Польщі подав у відставку. Під таким тиском Австро-Угорщина знову відклала процес ратифікації. Однак цьому урочистому акту так і не судилося відбутися — наприкінці жовтня 1918 р. Австро-Угорщина, як держава, перестала існувати. Цісарська грамота про ратифікацію Брестського договору була виготовлена вже перед самим розпадом Австрії. Вона так і залишилася навіки у архіві колишньої імперії [7; с. 83].

На такому строкатому історичному тлі рельєфно виступає дар політичного передбачення, притаманний В. Липинському. Адже він ще з перших днів посади посла України у Відні активно налагоджував контакти з представниками різних національних політичних угруповань. Передбачаючи можливий розпад Габсбурзької монархії та утворення національних держав, В. Липинський всіляко пропагував ідеї української державності та самостійності серед керівників національних рухів. Ним було спеціально виділено кошти із фондів посольства для розміщення в національних друкованих органах статей, написаних людьми, які формально не мали відношення до українського посольства, висловлювали точку зору, близьку до офіційної української. Вагомий внесок у цю справу було зроблено відомим українським діячем Австро-Угорщини І. Бочковським. Він, через чеські та словацькі газети, успішно популяризував українську ідею. Крім того, через особисті знайомства І. Бочковським були здійснені кроки до налагодження контактів між українськими представниками та Т. Масариком [15].

Після проголошення незалежності національних держав контакти перемістилися в площину офіційних стосунків. Першим кроком у цьому напрямку стали ноти до австрійського, угорського, чеського та югославського урядів, надіслані посольством України у Відні. У них пропонувалося налагодити дружні відносини і роз'яснювалася суть зовнішньої та внутрішньої політики України [16].

Однак добрі стосунки склалися не з усіма новопосталими державами. Природно, що найбільше проблем виникло в українсько-польських взаєминах. Разючим питанням стало врегулювання кордонів між двома країнами на Підляшші та Галичині. Після обнародування маніфесту цісаря Австро-Угорщини Карла I до своїх підданих, в якому визнавалося право націй на самовизначення, Польська ліквідаційна комісія в Кракові, яка перебирала в Галичині владу, санкціонувала захоплення етнічних українських земель. У Холмщині та Галичині організувалася польська адміністрація, яка підпорядковувалася уряду Польщі. В місті ж Львові українцям вдалося встановити свою владу. Цей факт викликав перший гострий конфлікт безпосередньо між Українською державою та Польщею. 4 листопада 1918 р. польською стороною до урядів Антанти було надіслано звернення такого змісту: «Українські банди при допомозі пруських і австрійських військ зайняли частину Східної Галичини і місто Львів... Польська ліквідаційна комісія просить уряди коаліції проти цього прислати в Галичину польсько-американські та польсько-французькі полки через Одесу та Румунію».

Українське посольство у Відні гостро зреагувало на цю радіотелеграму, В. Липинським було складено ноту протесту, в якій висловлювалася незгода з польською позицією і підкреслювалося, що дії польської ліквідаційної комісії є порушенням норм міжнародного

права [17]. В'ячеслав Липинський також висловлював пересторогу проти насильницьких дій у вирішенні польсько-українських проблем. Його, поляка за походженням, особливо хвилював можливий початок широкомасштабних військових дій між двома державами. Проте події розвивалися негативно. Польські війська поширили свої операції навіть і на Волинь. У кінці листопада — на початку грудня 1918 р. ними були окуповані кілька великих волинських населених пунктів, де діяла адміністрація Української держави. Таким чином, фактично були здійснені акти військової агресії. Враховуючи складне внутрішньополітичне становище, в якому перебувала Україна, єдине на що спромоглося українське керівництво — нота протесту. За вказівкою Міністерства закордонних справ 2 грудня 1918 р. В. Липинський склав ноту, в якій наголошував: «Я, нижчепідписаний Посол Української Держави у Відні, вношу в імені мого Правительства найбільш рішучий протест. З найглибшим жалем констатую факт, що Польща розпочала воєнні кроки проти України саме в той час, коли ми, будучи ворожі всяким імперіалістичним тенденціям, напружуєм усі свої сили для скріплення і упорядкування нашого внутрішнього ладу і для створення таких відносин до своїх сусідів, які б дали спокій і мир всьому Сходowi Європи» [18].

Проте щире бажання В. Липинського бачити лад і спокій на сході Європи не збулося: в Україні 14 грудня 1918 р. було повалено владу гетьмана і П. Скоропадський добровільно склав свої повноваження. Так і юридично посада посла Української держави у Відні перестала існувати. Однак В. Липинський ще протягом дев'яти місяців продовжував представляти Україну, як посол Директорії. Так скінчилася його дипломатична кар'єра, на якій він доволі багато встиг зробити для налагодження міжнародного співробітництва нашої держави у ті буремні роки складної епохи.

Отже, підсумовуючи викладене, необхідно особливо наголосити наступне: В. Липинський був не лише українським політичним теоретиком та істориком, а й успішним політичним діячем. В'ячеслав Липинський був видатною постаттю, яка своїми теоретичними напрацюваннями стала засновником державницького і консервативного напрямів української ідеологічної парадигми. Також прослідковуються принципово важливі засади щодо його зовнішньополітичних уявлень та орієнтацій тогочасного періоду. Із цих положень рельєфно постають його державотворчі орієнтири, яких мала б дотримуватися Українська держава. Дані підходи не втратили своєї значущості і в нашу історичну добу поступу України як суверенної держави.

Отже, зауважу, що своєю невтомною дипломатичною діяльністю В. Липинський ще на початку ХХ століття стверджував міжнародний поступ молоді Української держави. Він за короткий історичний час, очолюючи дипломатичне представництво у Відні, зробив дуже багато корисного для нашої Вітчизни на міжнародній арені. Це був важкий період сходження України, але саме в ці переломні роки досить яскраво проявилися кращі риси В'ячеслава Липинського як державного діяча, інтелектуала та його яскравий талант дипломата.

1. *Липинський В'ячеслав*. Листи до братів – хліборобів / В'ячеслав Липинський // Твори. Архів. Студії / [за заг. ред. Я. Пеленський]. – Київ – Філадельфія. 1995. – С. 12.

2. *Веденєєв Д.* Зовнішньополітичні погляди та діяльність В. Липинського // В. Веденєєв // Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ – Філадельфія. – 1994. – С. 195–197.

3. *Держалюк М.* Українсько-угорські відносини, 1918 / М. Держалюк // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 1993. – Вип. 3. – С. 15–21.

4. *Горєлов М.* Передвісники незалежної України. Історичні розвідки / М. Горєлов. – К. : Вид-во «Рада», 1996. – С. 87–156.

5. *Дипломатія УНР та Української Держави в документах і спогадах учасників.* – К. : Український письменник. – 2008. – Т. II.

6. *Центральний державний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВОВ).* – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 22. – Арк. 5.
7. *Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле / Д. І. Дорошенко // Табачник Д. Україна на шляху у світ.* – К., 1996.
8. *Буравченков А. Деякі аспекти дипломатичної діяльності Вячеслава Липинського в період Гетьманату (1918) / А. Буравченков, Т. Заруда // Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна.* – С. 183.
9. *ЦДАВОВ.* – Ф. 3198. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 14.
10. *Осташко Т. Вячеслав Липинський – історик, політик, дипломат / Т. Осташко // Україна дипломатична.* – К., 2002. – Вип. 3. – С. 189.
11. *ЦДАВОВ.* – Спр. 3. – Арк. 9–12.
12. Там само. – Спр. 1. – Арк. 5.
13. Там само. – Спр. 2. – Арк. 21.
14. *Дорошенко Д. Історія України / Д. Дорошенко.* – Ужгород, 1930. – Т. 2. – С. 136.
15. *ЦДАВОВ.* – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 8.
16. Там само. – Спр. 2. – Арк. 9.
17. Там само. – Арк. 18.
18. Там само. – Арк. 13.

Йосип Надольський

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВОЛИНЬ ЯК СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО МІЖРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано участь Волинської області в польсько-українській співпраці. Висвітлено розвиток двосторонніх контактів між Волинню і сусідніми воєводствами Республіки Польща, а також багатосторонню співпрацю у рамках відповідних європейських програм, насамперед, Єврорегіону «Буг». Показано розвиток економічної, освітньої, наукової співпраці та співпрацю між органами державного самоврядування Волинської області і Республіки Польща.

Ключові слова: Волинська область, Єврорегіон «Буг», українсько-польська співпраця.

Nadolski Józef. Wołyń jako element ukraińsko-polskiej współpracy regionalnej w latach 90. XX wieku.

Artykuł analizuje udział Obwodu Wołyńskiego we współpracy polsko-ukraińskiej. Naświetlono rozwój kontaktów dwustronnych pomiędzy Wołyniem a sąsiednimi województwami Polski, a także współpracę w ramach wielostronnych programów europejskich, przede wszystkim w ramach Euroregionu „Bug”. Ukazano rozwój współpracy ekonomicznej, edukacyjnej, naukowej, a także współpracę pomiędzy organami samorządu terytorialnego Obwodu Wołyńskiego i Rzeczypospolitej Polskiej.

Słowa kluczowe: Obwód Wołyński, Euroregion „Bug”, współpraca ukraińsko-polska.

Надольський Йосиф. Волинь как составляющая украинско-польского межрегионального сотрудничества в 90-е гг. XX века.

Проаналізовано участие Волинской области в польско-украинском сотрудничестве. Рассмотрено развитие двусторонних контактов между Волынью и соседними воєводствами Республіки Польша и многостороннего сотрудничества в рамках соответствующих европейских программ, прежде всего «Єврорегіона «Буг»». Показано развитие экономического, образовательного, научного сотрудничества, сотрудничества между органами местного самоуправления Волинской области и Республіки Польша.

Ключевые слова: Волинская область, Еврорегион «Буг», украинско-польское сотрудничество.

Nadolskii Joseph. Volyn as a part of the Polish-Ukrainian inter-regional cooperation in the 90s of the XX century

The part of Volyn region in the Polish-Ukrainian cooperation is analyzed in the article. The development of bilateral contacts between the Volyn and the neighboring province of Poland, as well as multilateral cooperation through the relevant European programs, especially in the framework of the Euroregion "Bug" are shown. The development of economic, educational, scientific collaboration, cooperation between public authorities of Volyn region and Poland are investigated.

Key words: Volyn region, Euroregion "Bug", the Ukrainian-Polish cooperation.

Проголошення Україною незалежності зумовило істотні зрушення у розвитку її міжнародних відносин, позначилося на розширенні можливостей регіонів у налагодженні взаємовигідної співпраці із зарубіжними партнерами. Нова законодавча база держави створила реальне підґрунтя для виявлення ініціативи регіонів України у сфері зовнішніх зв'язків.

Зміни, які відбувалися в політичному та економічному житті Волинського краю, актуалізували проблему формування на нових засадах співробітництва області із сусідніми регіонами. Саме таке завдання повинна була розв'язати українсько-польська змішана комісія з участю представників органів місцевої влади, ділових людей Волинської, Львівської областей та Замостського, Хелмського, Перемишльського, Кросненського воєводств Республіки Польща. Перше засідання відбулося 22 червня 1992 року в Луцьку. Учасники зібрання обговорили актуальні питання економічної взаємодії та регіонального розвитку: залучення іноземних інвестицій, створення спільних підприємств по випуску товарів народного споживання, медикаментів, техніки для фермерських господарств, переробки сільськогосподарської продукції, а також поглиблення співпраці у сфері культури, обміну інформацією, охорони навколишнього середовища, створення українсько-польського комерційного банку. На засіданні

комісії наголошувалося, що в період, коли Україна розбудовує власну державність, дуже важливо скористатися досвідом Республіки Польща щодо ринкової економіки, реформуванні форм власності, впровадженні сучасних високоєфективних технологій, а також використати можливості взаємовигідного обміну товарами з прикордонними воєводствами для поповнення споживчого ринку.

З метою створення нових умов, необхідних для гармонійного розвитку торговельних відносин і господарської співпраці сусідніх регіонів на довгострокову перспективу, на Волині було розпочато підготовку матеріалів для розробки двосторонніх угод, підписання яких відбулося 1 липня 1992 року в Ковелі на зустрічі голови облдержадміністрації В. Блаженчука із представниками Замостського, Підляського, Хелмського, Люблінського, Тарнобжезького воєводств. У документах про співпрацю передбачалося створення вільних митних територій по обидва боки кордону в районі міжнародного переходу «Дорогуськ — Ягодин», організація спеціальних банківських структур з метою залучення західного капіталу для використання у спільних господарських проектах [1].

Завдяки проведеній роботі у напрямку розширення міжрегіональних зв'язків уже в 1993 році з Волині до Польщі було експортовано товарів на суму 1665,3 тисяч доларів США. Серед товарів — значна частина припадала на льоноволокно та крохмаль. А до Волинської області з Республіки Польща було імпортовано товарів на суму 1707,6 тисяч доларів США [2].

Найбільш високий приріст у торгівлі України з державами Східної Європи зафіксовано в українсько-польській торгівлі: загальний обсяг поставок з України за 1994–1998 роки збільшився у 2,2 рази, отриманих із Польщі товарів — у 4,4 рази, товарообіг зріс у 3,2 рази. Відповідно експорт Волині — у 2,4 рази, імпорт у 3,1 рази; товарообіг збільшився майже у 2,8 рази [3].

Зовнішньоторгівельний оборот області з Польщею у 1998 році склав 20624,9 тисяч доларів США (експорт — 9749,8 тис., імпорт — 10875,1 тис.) [4]. Досягти зростання вдалося завдяки тісній співпраці представників місцевої влади та підприємців обох країн.

Однією з поширених форм інвестиційної співпраці з зарубіжними партнерами в 90-ті роки стало створення спільних підприємств. У 1998 році на Волині їх нараховувалося 206. Найбільш активними щодо створення СП виявились підприємці з Польщі, за участю яких засновано 84 СП (40,7% від їхньої загальної кількості у області) [5].

Нові умови вимагали також пошуку нетрадиційних форм міжрегіональної взаємодії, які б дали змогу залучити та активізувати всі можливості її суб'єктів для наступного економічного поступу. Такою формою могло стати створення міжрегіональної асоціації Волинської і Брестської областей та Хелмського, Люблінського, Замостського і Тарнобжезького воєводств Польщі.

Аналізуючи перспективи розширення зв'язків із Польщею, управління зовнішньо-економічних зв'язків Волинської облдержадміністрації разом з управлінням економіки облвиконкому та зацікавленими установами й організаціями розробили бізнес план транскордонного співробітництва, яким визначалися можливості економічного співробітництва та інвестиційні потреби суб'єктів господарської діяльності області.

Для спільної роботи закордонним партнерам було запропоновано декілька проектів: 1) розбудови міжнародного пункту пропуску «Ягодин — Дорогуськ»; 2) будівництва інтерпорту у Ковелі; 3) створення Міжнародного інституту суспільної географії і менеджменту при Волинському державному університеті імені Лесі Українки; 4) створення центру ділової інформації. У зв'язку з цим стала важливою чергова зустріч представників України, Білорусії та Польщі, яка відбулася у Луцьку 15–16 грудня 1994 року за участю Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Польща в Україні Є. Козакевича, воєводи Замостського — С. Рачковського; Люблінського — Е. Хунека; Хелмського — М. Ціхоша, делегації з Білорусії на чолі з заступником голови Брестського облвиконкому В. Куницьким, а також голови Волинської обласної ради Б. Клімчука.

Під час зустрічі уточнювалася концепція створення та функціонування міжрегіональної асоціації Єврорегіон «Буг», обговорювалися питання співробітництва в банківській сфері, співпраці в галузі дотримання законності та правопорядку, розвитку зв'язків промислових підприємств, проблеми співробітництва в гуманітарній сфері.

Результатом зустрічі стало підписання договору між Волинською обласною радою України та Брестською обласною радою Республіки Білорусії «Про розвиток прикордонного співробітництва». Голова Волинської обласної ради України та воєвода Замостський Республіки Польща уклали угоду «Про двостороннє співробітництво в галузі охорони здоров'я людей, охорони навколишнього середовища при загрозі надзвичайних ситуацій, епідемій та епізоотій».

Питання транскордонного співробітництва стали предметом обговорення на міжнародних конференціях «Єврорегіон «Буг» — проблеми дослідження та економічного починання» (червень 1994 р.), «Асиміляція або колізія господарчих систем Польщі та її східних сусідів» (листопад 1994 р.). Проблеми зміцнення міжрегіональних зв'язків прикордонних територій України та Республіки Польща висвітлювалися також на семінарі, який відбувся в м. Перемишлі (листопад 1994 р.). У його роботі брали участь і представники Волинської області, що дало можливість у подальшому напрацювати більш конкретні плани співробітництва [6].

Розширення співпраці Волинської області з Польщею активізувало і кредитно-фінансові стосунки. В обласному центрі було створено необхідні умови для відкриття філії Люблінського депозитно-кредитного банку. Водночас проведено роботу з організації обласної філії «Приватбанку України» в м. Любліні. Утворення філій банків покращило можливості проведення розрахунків між підприємцями України та Польщі, що позитивно вплинуло на розвиток співробітництва.

Важливу роль у налагодженні взаємин підприємств області із зарубіжними партнерами, розширенні міжрегіонального співробітництва відіграли виставки-ярмарки. У рамках прикордонного співробітництва у 1994 році волинські підприємці взяли участь у міжнародних виставках, організованих у Замості, Любліні, Хелмі. Завдячуючи такій формі роботи, волинські підприємці отримали можливість ознайомитися із досягненнями польських бізнесменів, обговорити з ними перспективи співпраці, а також укласти взаємовигідні контракти.

Ідея організації та проведення міжнародних виставок знайшла своє втілення і на Волині. В області задум реалізувало українсько-польське спільне підприємство «Едем-Світ». Першу міжнародну виставку «Міст» було проведено в обласному центрі в 1994 р., яка дала позитивні результати. Практика проведення подібних виставок тривала і в наступні роки. Так, у 1995 році відбулося сім оптово-промислових ярмарок із закупівлі товарів на наступний рік, із них чотири — міжнародні. У ярмарках взяли участь представники 341 фірми та організації, у тому числі 56 іноземних. Під час роботи виставок укладено 2445 контрактів на поставку товарів, із них 320 — міжнародних [7].

Розширення міжрегіональних зв'язків вплинуло не лише на економіку, а й активізувало взаємодію в гуманітарній сфері. Традиційними формами співпраці тут стали взаємообміни, проведення конференцій, днів культури тощо. Східноєвропейський демократичний центр, який виступив організатором проведення міжнародної конференції «Права людини без кордонів» (Гдиня, вересень 1994 р.), запросив до її роботи студентів і старшокласників України та Польщі. На конференцію прибула й волинська делегація [8].

Своє бачення перспектив співробітництва сусідніх держав молодь України та Польщі висловила на українсько-польському семінарі: «Українсько-польські стосунки очима молоді» (Шацьк, липень 1997 р.), проведеному українсько-польським форумом молоді ім. В. Липинського, фундацією «Новий став» (Люблін). У роботі представницького форуму взяли участь 60 учасників.

До вивчення та розв'язання проблеми українсько-польських взаємин у ХХ ст. звернулися історики — учасники міжнародного наукового семінару «Українсько — польські стосунки в

роки Другої світової війни», який відбувся у березні 1996 року в Луцьку. Участь у ньому українських і польських істориків, продовження наукових обговорень у наступні роки допомогли зробити не лише наукові відкриття, а й внести свій вклад у гармонізацію українсько-польських міждержавних й міжособистісних стосунків [9]. У зв'язку з цим символічним актом стала надана польською стороною можливість «холмщикам» із Володимира-Волинського (українцям, депортованим із Холмщини у 1944–1946 рр.) скористатися правом спрощеного переходу українсько-польського кордону і вперше за останні десятиріччя відвідати могили рідних на Грубешівщині.

У вересні 1998 року для обговорення проблеми вшанування загиблих у роки Другої світової війни поляків голова обласної держадміністрації Б. Клімчук провів переговори з Генеральним консулом РП у Львові П. Коновроцьким та Генеральним секретарем Ради охорони пам'яті боротьби й мучеництва РП А. Пшевозніком [10]. Наслідком цієї та наступних зустрічей представників двох держав стало напрацювання й узгодження компромісного рішення — спорудження у волинському селі Гайовому в 1999 році меморіалу, присвяченому драматичним подіям Другої світової війни, який відображає прагнення українського та польського народів до порозуміння.

Активізація стосунків із польськими сусідами виявилася і в налагодженні міжвузівської співпраці. Так, у червні 1997 році підписано угоду про наукове співробітництво між Аграрно-педагогічним університетом у Седельцях (Польща) та Волинським державним університетом ім. Лесі Українки (Україна).

Пошук можливостей і форм налагодження тісної міжрегіональної співпраці продовжувався і в наступні роки. Важливу роль у цьому процесі відіграли документи, прийняті Кабінетом Міністрів Ради Європи (Декларація про транскордонне співробітництво, Програма INTERREG). Для реалізації принципу «Співтовариство без кордонів» документами передбачалося надання підтримки тим регіонам, які розташовувалися в середині ЄС і на його зовнішніх кордонах. З утвердження в Центральній Європі незалежної Української держави її прикордонні території, у тому числі й Волинь, почали розглядатися як окреслені зони втілення проектів активного співробітництва і взаємодії.

Тому саме Луцьк став місцем підписання 29 вересня 1995 року угоди про створення транскордонного об'єднання Єврорегіон «Буг». У церемонії підписання угоди взяли участь: з українського боку — віце-прем'єр-міністр України В. Пинзеник, повноважний посол України у Польщі П. Сардачук, голова Волинської облдержадміністрації Б. Клімчук; з боку Польщі — посол цієї держави в Україні Є. Козакевич, польські воєводи: хелмський — М. Ціхош, люблінський — Е. Хунек, тарнобжезький — П. Ставови, замостський — С. Рапа [11].

Згідно з установчими документами новоутворене об'єднання поставило перед собою такі завдання, як організація та координація дій, що сприяють співробітництву між її членами в галузях економіки, науки, екології, культури та освіти; надання допомоги в розробці конкретних проектів транскордонного співробітництва, які становлять взаємний інтерес; сприяння розвитку добросусідських відносин між країнами — членами Єврорегіону; визначення потенційних галузей співробітництва; сприяння співробітництву членів об'єднання з міжнародними організаціями, установами та агентствами.

Єврорегіон «Буг» став складовою частиною системи регіональних об'єднань, створених Україною з державами Центрально-Східної Європи. До цієї системи ввійшли в різний час Карпатський Єврорегіон, Єврорегіони «Верхній Прут» і «Нижній Дунай».

Для транскордонного об'єднання, до якого увійшла Волинь, визначальним став 1997 рік. Виконавчий комітет Асоціації Європейських прикордонних регіонів прийняв до свого складу Єврорегіон «Буг». У травні 1998 року до Єврорегіону «Буг» приєдналися Білопідляське воєводство Республіки Польща і Брестська область Республіки Білорусії. Після адміністративно-територіальної реформи в Польщі з 1 січня 1999 року польську сторону у Єврорегіоні представляє Люблінське воєводство.

Форми і напрями міжрегіональної взаємодії Волинської області постійно урізноманітнювалися. Так, у 1996 року головою регіонального осередку Фонду розвитку місцевої демократії, послом до сейму Польщі Р. Сетніком і заступником голови облдержадміністрації С. Шевчуком на спеціальній зустрічі обговорено питання співпраці в галузі місцевого самоврядування [12]. Тривало налагодження зв'язків області з Польщею на рівні місцевих органів влади. Під час офіційної зустрічі відбулося підписання угоди про співпрацю між Луцькою міською радою та адміністрацією Любліна. Від Луцької міської ради документ підписав голова ради А. Кривицький, з польського боку в церемонії підписання взяли участь мер Любліна П. Бриловський і голова міської ради Любліна Е. Домбровський. Угода розкрила можливості для співпраці на рівні не тільки регіонів, а й на рівні окремих міст двох держав [13].

Механізми транскордонного співробітництва міських населених пунктів України та Польщі, питання територіального самоврядування були внесені до порядку денного першої зустрічі президентів, бургомістрів і голів виконавчих комітетів міст Євворегіону «Буг», яка відбулася у Любліні у травні 1997 року. Результатом зустрічі стало підписання Декларації про співробітництво між містами, розташованими на території асоціації.

У квітні 1999 року Волинь відвідала представницька делегація Хелмського повіту. Предметом візиту стало питання культурної співпраці селищних рад Торчина і Затурців із гмінами Хелма і Сенніци Ружани, розвиток культурних зв'язків Луцького району й Хелмського повіту [14].

На запрошення президента польського міста Згежа Збігнева Запарта в червні 1999 року делегація з Маневицького району стала учасником святкування дня міста. Під час візиту маневиччан до Польщі в урочистій обстановці з участю делегацій міста Кіпішкі (Литва) та Кежмарк (Словаччина) підписано угоду про партнерські стосунки, взаємовигідні контакти між містом Згеж та Маневицьким районом. У підписанні угоди взяли участь голова Маневицької райдержадміністрації Л. Кричкевич та президент міста Згежа З. Запарт [15].

У грудні 1999 р. делегація Маневицького району, до якої ввійшли керівники українсько-польського спільного підприємства «ЕКО-ТЕК», Городоцького держлісгоспу та підприємства «Волинь торф», взяла участь у роботі першого регіонального господарсько-інвестиційного форуму, який відбувся в польському місті — побратимі Згежі. Участь волинян у форумі дала змогу їм продемонструвати досягнення Маневицького району, а також отримати запрошення на конференцію міст із Литви, Словаччини, Німеччини та Польщі для обговорення можливостей одержання фінансової допомоги від Євросоюзу та інвестицій для розвитку середнього й малого бізнесу [16].

Угода про економічну, наукову й культурну співпрацю між обласним центром і Любліном була укладена в Луцьку 10 червня 2000 року міським головою А. Кривицьким і президентом Любліна А. Прошковським. Присутній на церемонії підписання Надзвичайний і Повноважний Посол України в Польщі Д. Павличко, вітаючи подальший розвиток дружніх стосунків між сусідами, сказав, що «Люблін є таким криголамом, котрий започаткував добрі партнерські діла» [17].

На вищий і ширший рівень вийшли дружні контакти між Згежом Лодзінського воєводства й Маневицьким районом, налагоджені в 1998 році завдяки приєднанню до них багатьох луцьких підприємств і обласних організацій. Під час трьохденного перебування на Волині ділової місії зі Згежа (липень 2000 р.) нові ділові форми взаємодії були закріплені підписанням Волинською торгово-промисловою палатою і Згезьким відділенням Лодзінської ТПП угоди про співпрацю. Гості з Польщі відвідали низку підприємств, провели переговори з представниками влади про перспективи співробітництва.

Добрі результати давало співробітництво Володимир-Волинського району і Грубешовського повіту Польщі. Під час поїздки до Республіки Польща представницька делегація району ознайомила з досвідом вирощування сільськогосподарських культур у приватних

індивідуальних господарствах, де провідні спеціалісти рільництва, тваринництва, керівники гуманітарних установ Грубешова на чолі з директором осередку сільськогосподарських порад Францішеком Якубчуком побували в районі. Такі обміни з метою вивчення набутого досвіду принесли багато корисного спеціалістам обох сусідніх регіонів [18].

Актуальні питання співробітництва зумовили проведення в облдержадміністрації (березень 1999 р.) зустрічі представників агропромислового комплексу, українських політиків із керівником акції «Хлібороби-хліборобам», президентом міжнародної християнської асоціації Республіки Польща екс-маршалком сенату паном Юзефом Шлішем. Проведені консультації започаткували розгортання акції, спрямованої на надання наукової, технічної та інвестиційної допомоги хліборобам України. Її важливою складовою стала програма безкоштовного навчання і практики для волинян, які виявили бажання пов'язати своє життя із землею [19].

У переліку проблем прикордонного співробітництва важливе місце зайняли питання природоохоронного характеру, розв'язання яких вимагало об'єднання спільних зусиль та можливостей. Завдяки спільним зусиллям вдалося розробити чимало міні-проектів, орієнтованих на організацію екологічного центру для координації дій, спрямованих на захист та збереження унікальних екосистем Шацького національного природного парку (Україна) і Поліського національного парку (Польща); створення національних бюро секретаріату Єврорегіону «Буг» як функціонуючих на професійній основі; спорудження очисних споруд у прикордонних районах [20].

У 2000 році на Волині здійснено важливі кроки в напрямку розширення кола регіонів для співробітництва. За участю голови обласної ради В. Дмитрука і заступника голови облдержадміністрації О. Жураківського обговорено і схвалено угоду про міжрегіональне співробітництво між Волинською областю і Підкарпатським воєводством Республіки Польща. Вона була підписана під час проведення III Економічного форуму «Україна — Польща» 25–26 травня в Жешуві. Вже під час перебування у вересні делегації Підкарпатського воєводства, яку очолив маршалок Б. Жонца, в обласній держадміністрації відбулося підписання виконавчого протоколу реалізації домовленостей угоди про міжрегіональне співробітництво між Волинню і воєводством. Протокол визначив низку заходів у галузях комунального господарства, транспорту, торгівлі, сільського господарства, охорони навколишнього середовища, культури.

Делегація Єврорегіону «Буг», як член Асоціації європейських прикордонних регіонів, 28–29 червня 2000 року взяла участь у конференції представників європейських прикордонних регіонів «Перспективи інтенсифікації співробітництва у Європі XXI століття» (Базель, Швейцарія), у ході якої проаналізовано вплив транскордонного співробітництва на інтеграційні процеси в Європі та обговорено механізм використання фінансових інструментів ЄС для реалізації проектів прикордонними регіонами, асоціаціями та об'єднаннями, зокрема в рамках нової програми ІНТЕРРЕГ III. Учасниками зустрічі були визначені можливі шляхи активізації такого роду діяльності в Східній та Центральній Європі [21].

Грецько-болгарський Єврорегіон «Нестос — Места» став організатором проведення у жовтні 2000 року в грецькому м. Драма щорічної Генеральної асамблеї асоціації європейських прикордонних регіонів (АЄПР) «Подолання фізичних бар'єрів і національної периферії через розвиток транскордонного співробітництва». Під час проведення виборів керівних органів АЄПР, зважаючи на позитивні результати, досягнуті Єврорегіоном «Буг», а також значний внесок у його діяльність Волинської області, уперше з часу заснування АЄПР до її виконавчого комітету, в якому переважали члени з країн ЄС, було обрано представника України — керівника секретаріату Єврорегіону «Буг», начальника управління зовнішніх економічних зв'язків обласної державної адміністрації К. Хом'юк, що дало змогу брати безпосередню участь у розробці плану дій цієї організації та прийнятті рішень, найбільшою мірою враховуючи при цьому інтереси Єврорегіону «Буг» [22].

Перспективи стосунків єврорегіонів на зовнішніх кордонах об'єднаної Європи були обговорені учасниками семінару «Зміцнення добросусідських стосунків між країнами

Центральної та Східної Європи у світлі розширення Європейського Союзу». На запрошення Ради Європи, Економічної комісії та Міністерства закордонних справ Польщі у його роботі взяв участь голова Волинської обласної ради В. Дмитрук. Учасники семінару звернулися й до проблем перспектив будівництва на території Волині нових пунктів пропуску.

Як член міжрегіональної асоціації Єврорегіон «Буг» Волинь взяла участь у черговому засіданні ради Єврорегіону «Буг», що відбулося в Любліні, в листопаді 2000 року. Основна увага була акцентована на питаннях розширення мережі кордонних пунктів пропуску на території учасників Єврорегіону, а також перспективах розвитку транскордонного співробітництва у світлі майбутнього вступу Польщі до Європейського Союзу [23].

Таким чином, за перше десятиліття незалежності України на Волині були здійснені вагомі кроки щодо використання можливостей прикордонної моделі міжнародного співробітництва як дієвого інструменту зміцнення зовнішньоекономічних позицій регіону. Відбулося підвищення ефективності прикордонного й міжрегіонального співробітництва між волинськими й польськими партнерами.

-
1. *Волинь*. – 1992. – 2 лип.
 2. *Поточний* архів Волинської облдержадміністрації (далі – ПАВО). Пояснювальна записка щодо структури зовнішньоекономічних зв'язків підприємств та організацій Волинської області за 1993 рік. – Арк. 3.
 3. *Волинь '99*. Статистичний збірник. – Луцьк, 2000. – С. 114.
 4. *ПАВО*. Зовнішньоекономічна діяльність Волинської області протягом 1998 року. – Арк. 17.
 5. Там само. – Арк. 18.
 6. *ПАВО*. Про зовнішньоекономічні зв'язки підприємств і організацій області та роботу управління зовнішніх економічних зв'язків у 1994 році. – Арк. 9.
 7. *ПАВО*. Зовнішньоекономічні зв'язки підприємств та організацій Волинської області в 1995 році. – Арк. 6.
 8. *Волинь*. – 1994. – 15 вер.
 9. *Волинь*. – 1996. – 4 бер.
 10. *Вісник*. – 1998. – 1 жовт.
 11. *ПАВО*. Зовнішньоекономічні зв'язки підприємств та організацій Волинської області в 1995 році. – Арк. 4.
 12. *Волинь*. – 1996. – 12 січ.
 13. *Волинь*. – 1996. – 4 бер.
 14. *Волинь*. – 1999. – 15 квіт.
 15. *Волинь*. – 1999. – 12 черв.
 16. *Волинь*. – 1999. – 9 груд.
 17. *Волинь*. – 2000. – 10 черв.
 18. *Волинь*. – 1999. – 24 черв.
 19. *Волинь*. – 1999. – 6 бер.
 20. *ПАВО*. Зовнішньоекономічне, міжрегіональне та прикордонне співробітництво Волинської області у 1997 році. – Арк. 11.
 21. *ПАВО*. Зовнішньоекономічна діяльність та міжнародне співробітництво Волинської області у 2000 році. – Арк. 21.
 22. Там само. – Арк. 22.
 23. *Волинь*. – 2000. – 9 листоп.

STOSUNKI UKRAIŃSKO-POLSKIE W STRUKTURZE INTERESÓW POLSKIEJ MNIEJSZOŚCI NARODOWEJ WE WSPÓŁCZESNEJ UKRAINIE

Artykuł ukazuje wpływ stosunków pomiędzy Polską a Ukrainą w latach 1988–2010 na możliwości artykulacji i realizacji interesów społeczno-politycznych mniejszości polskiej na Ukrainie. Dobre stosunki ukraińsko-polskie, ich instytucjonalizacja w postaci umów międzynarodowych i instytucji współpracy, posiadają istotne miejsce w strukturze interesów współczesnej Polonii ukraińskiej.

Słowa kluczowe: stosunki ukraińsko-polskie, mniejszość polska we współczesnej Ukrainie, interesy społeczno-polityczne, reprezentacja i realizacja interesów.

Рудницький Сергій. Польсько-українські відносини в структурі інтересів польської національної меншини в сучасній Україні.

Проаналізовано вплив відносин між Польщею і Україною в 1988–2010 рр. на можливості артикуляції і реалізації суспільно-політичних інтересів польської національної меншини в Україні. З'ясовано, що добросусідські українсько-польські відносини, їх інституціоналізація у вигляді міжнародних договорів і інститутів співпраці посідає важливе місце в структурі інтересів сучасної української колонії.

Ключові слова: українсько-польські відносини, польська національна меншина в сучасній Україні, суспільно-політичні інтереси, репрезентація і реалізація інтересів.

Rudnicki Sergij. Polish-Ukrainian relations in the structure of interests of the Polish national minority in contemporary Ukraine.

Проаналізовано вплив відносин між Польщею і Україною в 1988–2010 г. на можливості артикуляції і реалізації суспільно-політичних інтересів польської національної меншини в Україні. Визначено, що добросусідські українсько-польські відносини, їх інституціоналізація у вигляді міжнародних договорів і інститутів співпраці займають важливе місце в структурі інтересів сучасної української колонії.

Ключевые слова: украинско-польские отношения, польское национальное меньшинство в современной Украине, общественно-политические интересы, репрезентация и реализация интересов.

Rudnicki Sergij. Polish-Ukrainian relations and the structure of interests of the Polish national minority in contemporary Ukraine.

The impact of relations between Poland and Ukraine in 1988–2010 on the possibility of articulation and implementation of socio-political interests of the Polish national minority in Ukraine are analyzed in the article. Neighborly Ukrainian-Polish relations, its institutionalization in the form of international treaties and institutions of cooperation occupies an important position in the interests of the modern Ukrainian polonium.

Key words: Ukrainian-Polish relations, the Polish national minority in contemporary Ukraine, socio-political interests, interests' representation and realization.

Stosunki ukraińsko-polskie zajmują w systemie stosunków międzynarodowych Ukrainy szczególne miejsce ze względu na położenie geograficzne naszych państw i narodów i ze względu na rolę Polski w historii i współczesności Ukrainy. Mają one wyjątkowe znaczenie także dla Polaków zamieszkałych na Ukrainie. Stosunkom ukraińsko-polskim — politycznym, ekonomicznym, naukowo-technicznym, kulturalnym, wojskowym, dynamice ich rozwoju, roli poszczególnych instytucji politycznych — państwa, partii politycznych, organów samorządu terytorialnego, współpracy prezydentów obu państw, parlamentów poświęcono wiele opracowań naukowych. Nie będę dokonywał przeglądu literatury, poświęconej tej problematyce — lista ta jest długa i obejmuje zarówno pozycje poświęcone dawnej, jak i najnowszej historii Ukrainy, jej współczesności [1; 2; 3; 4; 5].

Znacznie mniej jest prac, które naświetlają temat stosunków polsko-ukraińskich w powiązaniu z mniejszością polską na Ukrainie. Mogę wymienić właściwie tylko monografię prof. Olega Kałakury z Kijowa „Polacy w procesach etnopolitycznych na ziemiach Ukrainy w XX wieku”, dwa rozdziały której poświęcono dialogowi ukraińsko-polskiemu i partnerstwu obu państw jako czynnikowi harmonizującemu życie mniejszości polskiej na Ukrainie [6, s. 396–431]. Tak więc zagadnienie

miejsca stosunków ukraińsko-polskich w strukturze interesów mniejszości polskiej na Ukrainie jest słabo naświetlone, zarówno jak i sama problematyka interesów społeczno-politycznych Polonii ukraińskiej. Dlatego celem mego artykułu jest przedstawienie miejsca stosunków polsko-ukraińskich w strukturze interesów Polaków, zamieszkałych we współczesnym państwie ukraińskim, początek którego datuję na 1990 rok.

W ukraińskiej nauce politycznej przyjęło się stwierdzenie, że interesy — to obiektywnie determinowane motywy działalności podmiotów społecznych (osób czy społeczności), które składają się z uświadomionych przez nich własnych potrzeb, umów i zasobów ich zaspokojenia [7, s. 238]. W wąskim znaczeniu interesy polityczne — to czynniki działalności społecznej, skierowane na zdobycie, utrzymanie lub redystrybucję władzy państwowej. W szerszym znaczeniu, którego używam w tym artykule, do interesów politycznych należą także interesy, skierowane na zjednoczenie wysiłków wszystkich albo większej części społeczności, obronę i wzmocnienie pozycji społecznej w społeczeństwie [7, s. 519]. Interesy są determinowane potrzebami, które są uwarunkowane stanowiskiem (pozycją) odpowiedniego podmiotu (osoby, grupy społecznej, warstwy, narodu) w ogólnym systemie stosunków społecznych czy w istniejącym systemie politycznym. Interes mobilizuje podmioty działalności społeczno-politycznej na zachowanie czy zmianę umów i form istnienia lub działalności i sprzyja samoorganizacji grup wg schematu „społeczny stan” — „potrzeba” — „interes” — „motyw” — „działania społeczne” [8, s. 39].

Mówiąc o grupie polskiej na Ukrainie w okresie, który nas interesuje — we współczesnym państwie ukraińskim, należy zaznaczyć, że miała ona uświadomione różnorodne potrzeby jeszcze za czasów istnienia Związku Radzieckiego. Do nich należały potrzeby językowe, kulturalne, religijne, potrzeba kontaktów z Macierzą. Jednak możliwości ich realizacji były ograniczone. W Związku Radzieckim celem polityki narodowościowej było nie zaspakajanie potrzeb licznych narodów tego państwa, a unifikowanie różnorodności kulturowych, kształtowanie „narodu radzieckiego”, co w praktyce doprowadzało do rusyfikacji.

Stosunki międzynarodowe polsko-ukraińskie w tym okresie były traktowane jako integralna część stosunków polsko-radzieckich, a Konstytucja ZSRR z 1977 roku w pierwszych swych artykułach gwarantowała prymat rządzącej Partii Komunistycznej w sferze stosunków międzynarodowych, które miały na celu ekonomiczne, polityczne i wojskowe wzmocnienie tzw. światowego systemu socjalistycznego. Do najważniejszych dokumentów, które determinowały stosunki polsko-ukraińskie w schyłkowym okresie jego istnienia, należały: Deklaracja o współpracy w dziedzinie ideologii, nauki i kultury, podpisana w Moskwie 21 kwietnia 1987 roku przez M. Gorbaczowa i W. Jaruzelskiego, Plan kulturalnej i naukowej współpracy pomiędzy ZSRR i PRL na lata 1986–1990; Protokół rozmów Prezesa Państwowego Komitetu Oświaty Ludowej ZSRR G. Jagodina i Ministra Edukacji Narodowej PRL Henryka Bednarskiego, Protokół o współpracy między Ministerstwem Kultury URSS i Ministerstwem Kultury i Sztuki PRL na lata 1988-1990. Poza tym, obowiązywało Rozporządzenie KC KPZR „O planie kontaktów KPZR z komunistycznymi i robotniczymi partiami państw socjalistycznych na lata 1982–1983”. Należy pamiętać, że od 1985 roku rozpoczęła się gorbaczowowska „pieriestrojka” i w dokumentach regulujących współpracę polsko-radziecką po tym roku obok tradycyjnych haseł komunistycznych uznaje się potrzebę otwartej wymiany poglądów na temat stosunków pomiędzy ZSRR i PRL i wprowadzenie nowych form współpracy polsko-radzieckiej.

Te czynniki wewnętrzne i zewnętrzne determinowały charakter, treść i sposób realizacji interesów grupy polskiej na Ukrainie. Potrzeby pielęgnowania, używania i nauki języka polskiego realizowane były w ograniczonym stopniu — można było słuchać I programu Polskiego Radia, działały wydziały literatury w językach obcych bibliotek obwodowych (na przykład w 1971 roku utworzono taki wydział w Obwodowej Bibliotece w Żytomierzu), stosunkowo łatwy był dostęp do polskiej prasy — na Ukrainę według danych oficjalnych docierało ponad 30 tys. egz. polskich gazet i czasopism, w tym 20 tys. było w sprzedaży. Można było kupić (wprawdzie, przeważnie w sklepach specjalistycznych i przed zjawieniem się w Polsce „Solidarności”) takie czasopisma jak „Polityka”, „Kultura”, „Życie Literackie”, „Tygodnik Powszechny”, „Życie Warszawy”, „Panorama”, „Sztandar Młodych”, „Żołnierz Wolności” [5, s. 112]. Szkolnictwo polskie istniało tylko we Lwowie, a w pasie przygranicznym z Polską można było odbierać audycje telewizyjne.

W pewnym stopniu potrzeby językowe, ale przede wszystkim religijne, zaspokajał kościół. Po II Wojnie Światowej część świątyń nie była ponownie (po ich otwarciu przez niemieckie władze okupacyjne) zamknięta. Dotyczyło to przede wszystkim kościołów w wielkich miastach, takich jak Kijów czy Lwów lub obwodów gdzie istniały duże skupiska polskie — na Chmielniczyźnie czy Żytomierszczyźnie (tu działały kościół katedralny pw. Św. Zofii w Żytomierzu i kościół we wsi Nowy Zawód w powiecie czerwonoarmiejskim). Dn. 1 sierpnia 1975 roku w Helsinkach doszło do podpisania Aktu Końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, która przewidywała „poszanowanie praw człowieka i podstawowych wolności łącznie z wolnością myśli i sumienia; religii i przekonań”. Prześladowania wiernych zmniejszyły się i część społeczności polskiej (przede wszystkim emeryci i część robotników) miała większe możliwości zaspokojenia swych potrzeb religijnych. Oprócz tego, w nielicznych parafiach jeszcze przed pieriestrojką istniały biblioteki parafialne w języku polskim. Tak, w kościele katedralnym w Żytomierzu założono bibliotekę parafialną, w której oprócz religijnych były dzieła literatury pięknej w języku polskim. Są informacje, że w kościele katedralnym od 1986 roku prowadzono półlegalne kursy języka polskiego. Przy tym warto nadmienić, że język polski był elementem, ograniczającym udział w nabożeństwie wiernych, nie władających językiem polskim.

Potrzeby językowe i kulturalne, a szczególnie kontakty z Macierzą realizowały się poprzez udział w działalności organizacji społecznych, które nie były w ZSRR organizacjami pozarządowymi we współczesnym rozumieniu tego słowa, ponieważ nie miały takich oznak jak spontaniczność, samorządność, nie wykonywały funkcji artykułowania i reprezentacji interesów w systemie politycznym. Tak zwane organizacje społeczne reżim komunistyczny tworzył w celu kamuflowania swej istoty i mobilizacji mas, wykonywały one funkcje „pasów transmisyjnych”, łączących aparat partyjno-państwowy z narodem [9]. Tym niemniej, założone w 1957 roku Towarzystwo Przyjaźni Radziecko-Polskiej (w Polsce od 1944 roku istniało Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej) organizowało imprezy kulturalno-oświatowe, wymianę literatury i grup turystycznych [10, s. 28]. Paradoksem jest fakt, że kontakty z Polakami z kraju zintensyfikowały się po powstaniu w Polsce „Solidarności”, której miała przeciwdziałać PZPR, wsparta przez KPZR. Rozporządzenie KC KPZR z 23 lutego 1982 roku zobowiązywało do zorganizowania w Wyższej Szkole Partyjnej przy KC Partii Komunistycznej Ukrainy przeszkolenia sekretarzy Wojewódzkich Komitetów PZPR, wicewojewodów, redaktorów gazet wojewódzkich. Analogiczne rozporządzenia były uchwalane co dwa lata, póki istniały państwa tzw. demokracji ludowej [5, s. 110].

Tak więc na Radzieckiej Ukrainie istniały możliwości zaspokojenia potrzeb ludności polskiej w dziedzinie oświaty, kultury, nauki czy życia religijnego, ale porównanie skali potrzeb z ich realizacją daje podstawę do stwierdzenia dysfunkcji instytucji, obsługujących te potrzeby.

Ujawnienie się skali rzeczywistych potrzeb mniejszości polskiej na Ukrainie zaczyna się w 1988 roku. W referacie na XIX Wszechradzieckiej Konferencji KPZR w czerwcu 1988 r. M. Gorbaczow bodajże po raz pierwszy w najnowsze historii Związku Radzieckiego wspominał o prawach i godności człowieka, o językach i kulturach narodowych, pamięci historycznej (oczywiście, w kontekście realizacji „przewag socjalizmu. Pozwoliło to na tworzenie podmiotów, które reprezentowały interesy mniejszości polskiej na Ukrainie. Już miesiąc później (pomiędzy końcem czerwca i 5 lipca 1988 r.) w Kijowie w Towarzystwie Przyjaźni i Związków Kulturalnych z Zagranicą odbyło się pierwsze posiedzenie tzw. „sekcji polskiej”, na którym oprócz kijowian byli obecni reprezentanci środowisk polskich z Żytomierza, Lwowa, Winnicy i Chmielnickiego. Na trzecim posiedzeniu 5 października 1988 roku „sekcja polska” przekształciła się w samodzielne Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe [11, s. 255] — pierwszą polską organizację społeczną. Mimo że do jej powstania przyczyniły się struktury partyjno-państwowe, była ona (tak jak i inne, powstałe później organizacje społeczne) podmiotem artykulacji interesów grupowych polskiej mniejszości narodowej na Ukrainie. Analiza dokumentów programowych tej organizacji, protokołów posiedzeń i zjazdów, statutów, odezwy, rezolucji, szczególnie odezwy do Rady Najwyższej Ukrainy, do Rządu Polskiego, do Polaków na Ukrainie, do braci Ukraińców dają podstawę twierdzić, że podstawowymi interesami społeczno-politycznymi Polaków na Ukrainie w początkach kształtowania się współczesnego państwa ukraińskiego były:

- utworzenie nowej bazy prawnej dla istnienia zinstytucjonalizowanych form życia polskiego — organizacji społecznych, zespołów amatorskich, kursów języka polskiego itp.;
- zapobieganie możliwym konfliktom pomiędzy narodowościami, kształtowanie się atmosfery tolerancji i przyjaźni pomiędzy nimi;
- zaistnienie demokratycznego państwa prawa, w którym mogłaby ujawnić się, istnieć i rozwijać mniejszość polska;
- wytworzenie się politycznej reprezentacji Polaków w Radzie Narodowości jako izbie Rady Najwyższej URSS;
- powstanie szkolnictwa polskiego w szkołach podstawowych i wyższych, uzyskanie kwalifikacji nauczycieli języka polskiego w państwowych instytutach podwyższenia kwalifikacji nauczycieli;
- rozwój języka i kultury poprzez państwowe wydawnictwa, polskie programy w radiu i TV, w teatrze polskim itp.;
- możliwość nawiązania więzi z ojczyzną historyczną, od której oczekiwano pomocy dla organizacji polskich, kształcenia młodzieży na studiach wyższych;
- rozwój badań naukowych, które mogłyby naświetlić historię Polaków na Ukrainie, ich rolę i miejsce w procesie uzyskiwania suwerenności przez naród ukraińskiego, przyczynić się do rozwoju kultury, edukacji i sztuki polskiej na Ukrainie;
- odnowienie pomników kultury narodu polskiego, przede wszystkim kościołów i cmentarzy;
- rozwój międzynarodowej współpracy polsko-ukraińskiej;
- możliwość realizacji potrzeb religijnych, z czym wiąże się zwrot świątyń, utworzenie i rejestracja parafii katolickich, odnowienie form życia religijnego (pielgrzymki, procesje, kółka różańcowe, katechizacja dzieci i młodzieży);
- rozwój zorganizowanych form życia polskiego, przede wszystkim organizacji społecznych, ich oddziałów terenowych.

W Statucie Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego mieściły się zapisy o wspieraniu organów państwowych w procesie tworzenia szkół polskich i kursów języka polskiego, o potrzebie upowszechnienia wiadomości z zakresu historii, kultury i sztuki, polityki zagranicznej Polski, o opiece nad zabytkami kultury polskiej i ich utrzymywaniu w należyтым stanie, o potrzebie utworzenia oddziałów terenowych organizacji polskich, polskich zespołów amatorskich, oddziałów książki polskiej w bibliotekach, współpracy z mediami w zakresie tematyki polskiej.

Z kolei w Odezwie I Kongresu Związku Polaków Ukrainy (wywodzącego się z Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego) mówiono o wsparciu ruchów społecznych, mających na celu budowę demokratycznego państwa ukraińskiego i wzmocnienie ekonomicznej i politycznej suwerenności Ukrainy. W odrębnej odezwie do Rady Najwyższej URSS delegaci Kongresu proponowali utworzenie Rady Narodowości w składzie Rady Najwyższej, uchwalenie ustawy o mniejszościach narodowych, opracowanie rządowego programu rozwoju oświaty i kultury mniejszości narodowych, finansowanie działalności ośrodków kultury polskiej w miejscach zamieszkania polskiej mniejszości narodowej, uchwalenie ustawy o zwrocie świątyń parafiom katolickim. Uchwalono też odrębną odezwę do braci Ukraińców.

Mówiąc o interesach mniejszości polskiej na Ukrainie należy uwzględnić zmiany w strukturze interesów powiązane ze zmianami w sytuacji społeczno-politycznej i zmianami w stosunkach polsko-ukraińskich (początkowo — polsko-radzieckich). W statucie Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego mówiło się o uwiecznieniu pamięci działaczy ruchu rewolucyjnego obok uwiecznienia pamięci działaczy kultury i sztuki, obok potrzeby propagowania ruchu narodowo-wyzwoleńczego narodów ukraińskiego i polskiego mówiło się też o ruchu rewolucyjnym, a I Kongres Związku Polaków Ukrainy proponował uchwalić rządowy program rozwoju mniejszości narodowych zgodnie z Uchwałą Biura KC PZPR „O polityce narodowościowej na współczesnym etapie”.

Zmiany w stosunkach ukraińsko-polskich nastąpiły nieco później, niż zmiany w możliwości realizacji interesów mniejszości polskiej na Ukrainie. Naukowcy ukraińscy analizując umowy, zawarte pomiędzy Polską a Ukrainą datują ich początek najwcześniej na 1990 rok. Zdaniem W. Glibowa i W. Goruna stosunki ukraińsko-polskie do 1997 roku miały 3 etapy [12, s.17–18]. Pierwszy, nazywany

przez nich „przygotowawczym” (1990–1 grudnia 1991 r.) polegał na działaniach polskiej i ukraińskiej strony w warunkach niepełnej suwerenności Ukrainy. Drugi, „romantyczny” etap trwał od 1 grudnia 1991 r. do początku stycznia 1993 r. Charakteryzuje się on legitymizacją stosunków polsko-ukraińskich, poszukiwaniem partnerów politycznych przez Ukrainę wśród takich państw jak Niemcy czy Stany Zjednoczone i minimalizacją kontaktów z Rosją. Trzeci, „pragmatyczny” etap trwał od stycznia 1993 roku do końca 1995 r. Rozpoczął się on objęciem urzędu w obu państwach przez pragmatycznie nastawionych premierów — Leonida Kuczmę i Hannę Suchocką i charakteryzował się pewną stagnacją w stosunkach obustronnych, aczkolwiek właśnie wtedy rozpoczęła się współpraca obu państw z NATO i potwierdziła się perspektywistyczność współpracy Polski i Ukrainy nie tylko na poziomie bilateralnym, lecz także w ramach organizacji międzynarodowych.

Strona www Ambasady Ukrainy w RP podaje inną periodyzację stosunków ukraińsko-polskich [13]. Wg MSZ Ukrainy w latach 1992–1993 nawiązano stosunki pomiędzy obu państwami, Ukraina jako państwo zaistniała w świadomości polskich elit politycznych, zawarto pierwsze umowy bilateralne, trwały poszukiwania możliwości współpracy ukraińsko-polskiej. W drugim etapie, w latach 1993–1999, trwał rozwój bazy prawnej stosunków polsko-ukraińskich, które wyszły na poziom partnerstwa strategicznego. W trzecim etapie — w latach 1999–2009 z przystąpieniem Polski do NATO (12 marca 1999 roku) i do UE (1 maja 2004 roku) kształtuje się rola Polski jako adwokata interesów Ukrainy na arenie międzynarodowej.

Zwraca na siebie uwagę fakt, że ostatnia periodyzacja uwzględnia stronę prawną nabycia suwerenności przez Ukrainę i rozwoju stosunków ukraińsko-polskich, mianowicie Deklarację o suwerenności państwowej Ukrainy 16 lipca 1990 roku, Akt Niezależności Ukrainy z dnia 24 sierpnia 1991 roku, uchwalony przez referendum 1 grudnia 1991 r., oficjalnego uznania suwerennego państwa ukraińskiego przez Polskę w dniu 2 grudnia 1991 roku, nawiązania pełnych stosunków dyplomatycznych 4 stycznia 1992 r. i podpisaniu 18 marca 1992 roku Traktatu między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy.

Należy dodać, że większość badaczy zajmujących się problematyką stosunków polsko-ukraińskich koncentruje uwagę na okresie po 2004 roku (lata 2005–2008), kiedy to Ukraina stała się „popularna” w Polsce ze względu na rewolucję pomarańczową. Pewne ochłodzenie w stosunkach nastąpiło w ostatnich latach prezydentury Wiktora Juszczenki. Po objęciu urzędu Prezydenta Ukrainy przez Wiktora Janukowicza 25 lutego 2010 roku uległa zmianie geopolityczna wizja Ukrainy. Zacieśniono współpracę z Rosją, a jednocześnie Ukraina poważnie zaangażowała się w proces, który ma doprowadzić do podpisania Umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską. „Polski wektor” w tym kontekście niejako uległ osłabieniu — w 2010 roku miały miejsce tylko dwie wizyty wyższych urzędników państwowych w Polsce — premiera Mikołaja Azarowa 30 września i 22–23 września zastępcy ministra kultury i turystyki Jurija Artemenki oraz jedna wizyta na Ukrainie przedstawiciela najwyższych władz państwowych RP — marszałka senatu RP Bogdana Borusewicza 1 grudnia. Tym niemniej, Polska i Ukraina intensywnie współpracują w ramach przygotowania się do EURO 2012, a „polski wektor” w polityce zagranicznej Ukrainy pozostaje istotny także ze względu na fakt, że Polska (razem z Węgrami) będzie przewodniczyć w 2011 roku w UE, co daje Ukrainie szansę na zakończenie negocjacji stowarzyszeniowych, o co zabiega obecnie rządząca elita polityczna państwa ukraińskiego.

Omawiając periodyzację rozwoju stosunków ukraińsko-polskich, warto podkreślić, że ich kształtowanie się przebiegało jednocześnie z instytucjonalizacją samego systemu politycznego współczesnej Ukrainy — tworzeniem norm prawnych i instytucji, które tę współpracę realizują. Z jednej strony kształtowało się ustawodawstwo Ukrainy dotyczące instytucji politycznych (Ustawy „O swobodzie sumienia i organizacjach religijnych” (1991 r.), „O stowarzyszeniach” (1992 r.), „O mniejszościach narodowych na Ukrainie” (1992 r.), „O drukowanych zasobach informacji (prasie) na Ukrainie” (1992 r.), „O oświacie” (1992 r.), „O samorządzie terytorialnym na Ukrainie” (1997 r.) nie wspominając już Ustawy Zasadniczej z 1996 r.). Z drugiej strony — trwał proces tworzenia się samego państwa ukraińskiego, organów samorządu terytorialnego, organizacji społecznych i partii politycznych, instytucji współpracy polsko-ukraińskiej w ścisłym tego słowa znaczeniu takich jak komisje międzyrządowe czy międzyparlamentarne.

Powracając do współpracy polsko-ukraińskiej, chcę jeszcze raz podkreślić, że rozwijała się ona na bazie współpracy polsko-radzieckiej, która w ostatnich latach istnienia ZSRR zaczęła nabierać nowych kształtów. Za czasów istnienia Związku Radzieckiego pomiędzy PRL i URSS istniała Umowa o współpracy pomiędzy Ministerstwem Oświaty Wyższej i Średniej Specjalnej URSS, Ministerstwem Oświaty Ludowej URSS i Ministerstwem Edukacji Narodowej PRL na lata 1989-1990, ustalona we Lwowie 27 czerwca 1989 roku, istniał Protokół o współpracy pomiędzy Ministerstwem Kultury URSS i Ministerstwem Kultury i Sztuki PRL na lata 1988–1990. Ogółem pomiędzy ZSRR i PRL podpisano 246 umów, z których 56 Ministerstwo Spraw Zagranicznych Ukrainy uznało za celowe zaktualizować i podpisać z RP [5, s. 123].

Rozwój współpracy międzypaństwowej polsko-ukraińskiej zaczął się bodajże od współpracy parlamentarzystów. Jesienią 1989 roku grupa parlamentarzystów polskich wzięła udział w obradach I Zjazdu Ludowego Ruchu Ukrainy, co później zaowocowało utworzeniem w parlamencie RP 100 osobowej grupy posłów na Sejm i senatorów na czele z Bogdanem Borusewiczem, która stawiała sobie za cel nawiązanie kontaktów pomiędzy parlamentarzystami obu państw [5, s. 116]. W dn. 4-5 maja 1990 roku w Jabłonnej koło Warszawy odbyło się spotkanie grupy deputowanych do Rady Najwyższej Ukrainy i znanych postaci świata politycznego Polski [5, s. 120]. We wspólnej odezwie mówiono m. in. o potrzebie nawiązania dobrego sąsiedztwa pomiędzy oboma państwami i przestrzegania praw mniejszości narodowych [2, s. 394], 27 lipca 1990 roku Sejm RP pozytywnie przyjął Deklarację o suwerenności państwowej Ukrainy, a 13 października 1990 roku podczas wizyty na Ukrainie ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego podpisano wspólną Deklarację o zasadach i głównych kierunkach rozwoju stosunków ukraińsko-polskich.

Polska jako pierwsza 2 grudnia 1991 roku oficjalnie uznała niezależność Ukrainy i nawiązała z nią stosunki dyplomatyczne, w czerwcu tegoż roku oficjalna delegacja Sejmu RP spotkała się z przewodniczącym Rady Najwyższej Leonidem Krawczukiem [5, s. 121], 6–8 września osiągnięto porozumienie w sprawie wymiany ambasadorów w obu państwach, 1 października podpisano podstawową umowę o handlu i współpracy ekonomicznej i umowę międzyrządową o współpracy młodzieży i wymianie międzynarodowej młodzieży.

Dn. 4 stycznia 1992 nawiązano pełne stosunki dyplomatyczne pomiędzy oboma państwami, 18-19 maja pierwszy prezydent niezależnego państwa ukraińskiego Leonid Krawczuk złożył oficjalną wizytę do Warszawy, 18 maja podpisano podstawowy Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy. Dokument ten miał duże znaczenie nie tylko dla Polaków na Ukrainie, lecz także dla wielu podmiotów współpracy polsko-ukraińskiej na Ukrainie — dzięki temu, a także dzięki zawartej w tym samym roku międzyrządowej umowie o współpracy naukowej i kulturalnej, stała się możliwa bezpośrednia współpraca pomiędzy szkołami wyższymi, placówkami naukowymi, organizacjami społecznymi i partiami politycznymi w Polsce i na Ukrainie (już w końcu 1992 r. zawarto umowę o współpracy pomiędzy Uniwersytetem Kijowskim i Warszawskim [5, s. 125]), 18 grudnia 1992 r. podpisano umowę o współpracy obwodów i województw przygranicznych Ukrainy i Polski.

Rok 1993 cechował się rozwojem zarówno bazy prawnej stosunków polsko-ukraińskich, jak i tworzeniem instytucji tej współpracy, jej pogłębianiem w różnych obszarach. Dn. 12 stycznia zawarto umowę międzyrządową o współpracy w dziedzinie nauki i technologii, w tym samym miesiącu — umowę o wzajemnym zachęcaniu i ochronie inwestycji, utworzono komisję międzyrządową ds współpracy handlowej i ekonomicznej. Dn. 3 lutego w ramach wizyty Ministra Obrony Narodowej RP Zbigniewa Okońskiego na Ukrainę podpisano umowę pomiędzy MON Polski i Ministerstwem Obrony Ukrainy o rozwoju współpracy wojskowej. Wizyta prezydenta RP Lecha Wałęsy na Ukrainie w dniach 24–26 maja 1993 r. dała kolejny impuls rozwojowi stosunków polsko-ukraińskich. Dn. 24 maja z inicjatywy polskiego prezydenta utworzono Komitet konsultacyjny Prezydentów Ukrainy i Polski [5, s. 127], który miał za zadanie analizę i opracowanie propozycji dotyczących stosunków międzynarodowych, problemów Europy Środkowej i Wschodniej, polityki międzynarodowej. Komitet w swym składzie miał dwie komisje — ds. politycznych i bezpieczeństwa i komisję ds. mniejszości narodowych. Z powodu zmian w sytuacji wewnątrzpolitycznej obu państwa jego skuteczność okazała

się mniejsza, niż się po nim spodziewano. W maju także podpisano umowę międzyrządową o współpracy międzyregionalnej, zgodnie z którą utworzono międzyrządową Radę Koordynacyjną ds współpracy międzyregionalnej, oraz międzynarodowe stowarzyszenie „Euroregion „Karpaty”, do którego weszły cztery obwody Ukrainy (zakarpacki, swano-frankowski, lwowski i czerniowiecki), odpowiednie regiony Polski, Węgier, Rumunii i Słowacji [14]. W tym samym roku podpisano protokół o współpracy międzynarodowej pomiędzy Ministerstwem Kultury RP i Ministerstwem Kultury i Sztuki Ukrainy i Umowę międzypaństwową o pomocy prawnej w sprawach cywilnych i kryminalnych.

W 1994 roku zostały ułożone zasady partnerstwa strategicznego Ukrainy i Polski — w marcu podpisano Deklarację ministrów spraw zagranicznych Ukrainy i Polski o zasadach kształtowania partnerstwa ukraińsko-polskiego. Ukraina i Polska dołączyły się do programu NATO „Partnerstwo dla pokoju” i podjęły decyzje o utworzeniu batalionu polsko-ukraińskiego. W tym samym roku Polska jako pierwsza uprościła umowy przekroczenia granicy dla obywateli Ukrainy.

Mimo że urząd prezydenta w Polsce w 1995 objął lewicowy polityk Aleksander Kwaśniewski kurs Polski na zacieśnienie współpracy z Ukrainą nie uległ zmianie. Utworzono w tym roku „Euroregion Bug”, który połączył obwód wołyński, województwo lubelskie i powiat tarnobrzeski województwa podkarpackiego. W dniach 26–27 stycznia odbyła się wizyta oficjalna prezydenta Ukrainy Leonida Kuczmy w Polsce, podczas której z okazji 50. rocznicy wyzwolenia Oświęcimia podpisano „Odezwę do narodów świata o pokój i tolerancję”.

Kolejny 1996 rok wyprowadził stosunki polsko-ukraińskie na poziom partnerstwa strategicznego, ujęto je we „Wspólnej deklaracji Prezydenta Ukrainy i Prezydenta RP”, podpisanej podczas wizyty oficjalnej do Polski prezydenta Leonida Kuczmy 25–26 czerwca. W tym roku działała już ukraińsko-polska grupa międzyparlamentarna, w czerwcu z inicjatywy parlamentarzystów i Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP utworzono zjednoczenie społeczne „Forum polsko-ukraińskie” w celu wzmocnienia współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi obu państw. Podpisano także umowę o współpracy pomiędzy Ministerstwem Oświaty Ukrainy i Ministerstwem Oświaty Narodowej RP na lata 1996–1998, umowę międzyrządową o współpracy w dziedzinie ochrony i zwrotu utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej dzieł sztuki, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy podpisała 6 dokumentów o długoterminowej współpracy z organizacjami naukowymi Polski [5, s. 129]. Ukraina była pierwszym państwem postradzieckim, z którym Polska zawarła umowę o bezwizowym ruchu obywateli. Należy zaznaczyć, że w drugiej połowie lat 90. co roku tylko w dziedzinie reglamentacji współpracy handlowo-ekonomicznej podpisywano około 60-80 aktów prawnych, aczkolwiek proces ustawowej regulacji stosunków polsko-ukraińskich pod koniec tej dekady uległ osłabieniu wskutek tego, że Ukraina nie mogła określić się jednoznacznie co do swego udziału w procesie integracji europejskiej.

Dn. 18 kwietnia 1997 roku, odbyło się w Kijowie pierwsze posiedzenie utworzonego rok wcześniej Forum polsko-ukraińskiego. W dniach 20–22 maja odbyła się wizyta prezydenta RP Aleksandra Kwaśniewskiego na Ukrainie, w ramach której 21 maja podpisano wspólną odezwę prezydenta Polski A. Kwaśniewskiego i prezydenta Ukrainy L. Kuczmy „Ku porozumieniu i pojednaniu”, która odegrała przełomową rolę w przezwyciężeniu ciężaru bolesnych wydarzeń w stosunkach ukraińsko-polskich. Zdaniem Olega Kałakury, pozwoliła ona pogłębić dialog polsko-ukraiński [6, s. 405]. W maju podpisano także Umowę o współpracy w dziedzinie kultury, oświaty i nauki w miejsce analogicznej umowy podpisanej 20 maja 1995 r. Dn. 26 listopada 1997 roku ministrowie obrony Ukrainy i RP podpisali umowę o utworzeniu wspólnej jednostki wojskowej dla udziału w międzynarodowych operacjach pokojowych i humanitarnych.

W 1999 roku, w dniach 24–25 lutego, odbyła się wizyta prezesa Rady Ministrów RP Jerzego Buzka na Ukrainie, podczas której odbyło się piąte posiedzenie ukraińsko-polskiej komisji ds handlu i współpracy ekonomicznej, w dniach 29-30 marca w Polsce przebywał minister spraw zagranicznych Ukrainy Borys Tarasiuk, który wziął udział w posiedzeniu inauguracyjnym Stałej ukraińsko-polskiej konferencji ds integracji europejskiej.

W marcu 2000 roku Rada Najwyższa Ukrainy ratyfikowała Umowę pomiędzy Ministrami Obrony Ukrainy i Polski o utworzeniu ukraińsko-polskiego batalionu, który w lipcu w składzie kontyngentu

Międzynarodowych Sił Pokojowych pod auspicjami NATO i ONZ wykonywał zadania w Kosowie. W marcu z wizytą oficjalną w RP przebywał Przewodniczący Rady Najwyższej Ukrainy Iwan Pluszcz, w lipcu Kijów odwiedził marszałek Sejmu RP Maciej Płażyński, który rozmawiał z parlamentarzystami ukraińskimi o pogłębieniu współpracy międzyparlamentarnej.

Wg danych badaczki ukraińskiej Oksany Babak stanem do połowy 2001 roku między Polską a Ukrainą podpisano 132 dokumenty dwustronne, które reglamentowały współpracę w dziedzinie politycznej, ekonomicznej, naukowo-technicznej, wojskowej i humanitarnej [5, s. 133], a kontakty ekonomiczne i kulturalne na podstawie bezpośrednich umów podtrzymywały z partnerami w Polsce ponad 50 miast ukraińskich.

Poziom wzajemnego zrozumienia i wola do pojednania pozwoliły 11 lipca 2003 roku odsłonić w Pawłowce pomnik ku czci pomordowanych na Wołyniu w latach 1943–1944. Niestety, Polska w związku z wymogami UE musiała w tym roku wprowadzić reżym wizowy dla obywateli ukraińskich.

Dn. 30 marca 2004 roku zainaugurowano w Kijowie z udziałem prezydentów obu państw Rok Polski na Ukrainie. W czerwcu podpisano Strategię ukraińsko-polskiej międzyregionalnej i przygranicznej współpracy. Przystąpienie 1 maja 2004 roku Polski do UE zmieniło charakter współpracy regionów przygranicznych. Odbывała się ona odtąd w ramach inicjatywy UE Interreg III. Wydarzenia polityczne na Ukrainie na przełomie lat 2004 i 2005 zmieniły wizerunek Ukrainy w oczach całego świata i przede wszystkim jej najbliższego sąsiada — Polski. Prezydenci Polski Aleksander Kwaśniewski i Lech Wałęsa wnieśli znaczący pozytywny wkład w rozwiązanie kryzysu politycznego na Ukrainie. Podczas rewolucji pomarańczowej wiele osób z Polski angażowało się w pomoc dla jej uczestników, Ukraina stała się „popularna” w Polsce, więc Ukraińcy (nawet ci, z Zachodniej Ukrainy, mający niekiedy uprzedzenia wobec Polski i Polaków) zmienili jej sposób postrzegania. Zdaniem ówczesnego Konsula Generalnego RP Wojciecha Gałązki w Łucku każda rada wiejska i każde miasto w Łuckim Okręgu Konsularnym miało za punkt honoru mieć partnera w Polsce.

Podczas wizyty oficjalnej w Polsce prezydenta Ukrainy Wiktora Juszczenki dla inauguracji Roku Ukrainy w Polsce podpisano 11 kwietnia 2005 roku umowę międzyrządową o wzajemnym uznaniu dokumentów o wykształceniu i uznaniu stopni naukowych. W maju tegoż roku przewodniczący parlamentów Litwy, Ukrainy i Polski podjęli decyzję (zapewne wskutek udziału prezydenta Litwy Waldasa Adamkusa w uregulowaniu kryzysu politycznego na Ukrainie w 2004 roku) o utworzeniu trójstronnego zespołu międzyparlamentarngo Ukrainy, Polski i Litwy. Prezydent Wiktor Juszczenko kontynuując sprawę pojednania polsko-ukraińskiego doprowadził 6 czerwca do podpisania protokołu o wzajemnym uwiecznieniu miejsc pamięci w ponad 80 miejscowościach w Polsce i na Ukrainie. Innym ważnym wydarzeniem w tej dziedzinie było uroczyste otwarcie 24 czerwca przez prezydentów Polski i Ukrainy cmentarza „Orląt” i żołnierzy Ukraińskiej Armii Halickiej na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie. W tym samym roku Ukraina w jednostronnym trybie zniosła obowiązek posiadania wiz dla obywateli polskich, udających się na Ukrainę.

Ogółem w latach 2004–2005 Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy finansowało 16 wspólnych ukraińsko-polskich projektów naukowo-badawczych w ramach programu ukraińsko-polskiej współpracy naukowo-technicznej, istniało 87 umów bezpośrednich pomiędzy 38 ukraińskimi i 62 polskimi placówkami naukowo-badawczymi, realizującymi takie tematy jak „Ukraina i Polska w procesie integracji europejskiej”, „Problemy ukraińsko-polskiej współpracy przygranicznej”, „Polsko-ukraińska granica językowa”, „Problemy stosunków ukraińsko-polskich w XVI-XX wieku”. Z udziałem czołowych historyków Ukrainy, Polski i Niemiec zorganizowano szereg seminariów pt. „Ukraina-Polska: trudne pytania”, w materiałach których umieszczono referaty, komunikaty i głosy w dyskusji (w 2009 roku wydano jedenasty tom materiałów z tych spotkań [15]).

Lata 2006–2009 charakteryzują się rozwijaniem i pogłębianiem współpracy polsko-ukraińskiej we wszystkich dziedzinach — naukowej, edukacyjnej, handlowo-ekonomicznej. Dn. 13 maja 2006 prezydenci Ukrainy i Polski uroczystie otwarli miejsce pamięci zamordowanych mieszkańców wsi Pawłokoma w woj. padkarpackim, odbyło się piąte posiedzenie ukraińsko-polskiej międzyrządowej rady koordynacyjnej ds współpracy międzyregionalnej. Dn. 27 kwietnia 2007 roku prezydenci Polski

i Ukrainy wzięli udział w obchodach 60. rocznicy Akcji „Wisła” w Polsce. Na zakres i charakter intensywności współpracy polsko-ukraińskiej wpłynęła decyzja UEFA z dnia 18 kwietnia 2007 roku o tym, że Polska i Ukraina wspólnie organizują EURO 2012. Rozwijała się też współpraca w sferze humanitarnej: w 2007 roku wg danych Ministerstwa Oświaty Ukrainy odbyło się siódme posiedzenie komisji ukraińsko-polskiej ds współpracy w dziedzinie nauki i technologii, około 1400 studentów i wykładowców z Ukrainy wyjechało do Polski na pobyty naukowe i staże, prowadzenie wykładów, dla udziału w konferencjach, do pracy w szkołach wyższych, na naukę, na studia doktoranckie (w tym 500 osób z Ukrainy studiowało na uczelniach wyższych w Polsce). Na kursy językowe na Ukrainę wyjechało 1500 fachowców i studentów z Polski, w roku szkolnym 2007/2008 w państwowych szkołach średnich i szkołkach sobotnio-niedzielnich na Ukrainie pracowało 30 nauczycieli języka polskiego, w szkołach wyższych Ukrainy pracowało 12 nauczycieli akademickich z Polski, a około 100 szkół wyższych Ukrainy współpracowało w różnych dziedzinach z ponad 200 uczelniami wyższymi w Polsce [16]. Nie będzie przesadne twierdzenie, że każda uczelnia wyższa Ukrainy ma albo stara się nawiązać współpracę z uczelnią w Polsce w celu wymiany studentów, wydania wspólnych publikacji, udziału w konferencjach i seminariach naukowych czy utworzeniu centrów polskich (nauki języka, kultury, wymiany) na swej uczelni. Tylko Uniwersytet Rzeszowski do 2009 roku zawarł umowy o współpracy z 24 uniwersytetami i instytucjami naukowymi z Ukrainy, wydał dwa naukowe zeszyty międzynarodowe, 10 tomów serii „Polska i jej wschodni sąsiedzi”, serię wydawniczą „Polska-Niemcy-Ukraina”, inne publikacje z udziałem naukowców ukraińskich, nadaje tytuły doktora honoris causa ukraińskim naukowcom i vice versa. Naukowcy z Ukrainy są promotorami i recenzentami prac naukowych przygotowywanych na Uniwersytecie Rzeszowskim, uczelnia w Rzeszowie prowadzi z uczelniami ukraińskimi wymianę pracowników naukowych, zatrudnia pracowników dydaktycznych z Ukrainy, ma na studiach stacjonarnych studentów ukraińskich, organizuje ukraińsko-polskie seminaria studenckie i spotkania, wspólne konferencje naukowe o różnej tematyce, nie wspominając już o udziale naukowców z Rzeszowa w konferencjach naukowych na Ukrainie czy udziale ukraińskich naukowców w imprezach naukowych Uniwersytetu Rzeszowskiego [17]. W 2008 roku prezydenci obu państw spotykali się 11 razy, pięć razy doszło do spotkania premierów, tyle samo spotkań zanotowano na poziomie ministrów spraw zagranicznych [18]. Dnia 28 marca 2008 roku w Kijowie pomiędzy Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy zawarto Umowę o zasadach małego ruchu granicznego.

Wg danych MSZ Ukrainy w 2008 roku pomiędzy Polską a Ukrainą obowiązywało 13 międzypaństwowych, 45 międzyrządowych i 35 branżowych umów bilateralnych. Na poziomie regionalnym funkcjonowało około 430 partnerskich umów pomiędzy organami samorządu terytorialnego obu państw, na ukraińsko-polskim odcinku granicy działało 12 przejść granicznych (w tym 6 samochodowych) ze średnią odległością pomiędzy nimi 80–90 km (standardy UE wymagają istnienia jednego punktu na 20–30 km granicy). W tym samym roku na Ukrainie działało 1244 przedsiębiorstw z polskim kapitałem inwestycyjnym. Pod kierownictwem premierów odbyło się dwa posiedzenia komitetu ukraińsko-polskiego ds przygotowania EURO-2012, w ramach którego utworzono 11 roboczych grup [13]. Dn. 16 czerwca 2008 roku odbyło się pierwsze posiedzenie zespołu międzyparlamentarnego Rady Najwyższej Ukrainy, Sejmu Republiki Litewskiej i Sejmu i Senatu RP. W strukturze zespołu działa komitet ds integracji europejskiej i euroatlantyckiej, komitet ds kwestii współpracy ekonomicznej, regionalnej i miejscowej i komitet ds współpracy humanitarnej i kulturalnej. W dniach 7–8 października 2008 roku w Łucku odbyło się kolejne posiedzenie Rady ds współpracy międzyregionalnej.

Podczas wizyty 22 lipca 2009 r. ministra spraw wewnętrznych i administracji Grzegorza Schetny i ministra spraw zagranicznych RP Radosława Sikorskiego we Lwowie wydano pierwsze karty Małego Ruchu Granicznego, uprawniające do przekroczenia granicy mieszkańców pasu przygranicznego z Polską, ustawa o którym zaczęła obowiązywać z dniem 1 lipca. Pewne ochłodzenie w stosunkach polsko-ukraińskich nastąpiło w ostatnich latach prezydentury Wiktora Juszczenki, który w ostatnim miesiącu swego urzędowania 20 stycznia 2010 roku podpisał dekret o nadaniu tytułu „Bohatera Ukrainy” Stefanowi Banderze (12 października 2007 r. tytuł ten otrzymał inny nacjonalista ukraiński —

Roman Szuchewicz). Ostatnia decyzja wywołała zdecydowanie negatywną reakcję w Polsce i niejednoznaczna — na Ukrainie [19].

Po objęciu urzędu prezydenta Ukrainy przez Wiktora Janukowicza 25 lutego 2010 uległa zmianie geopolityczna wizja Ukrainy. Zacieśniono współpracę z Rosją, z drugiej już 1 marca tegoż roku miała miejsce pierwsza (znamienna) wizyta zagraniczna Janukowicza w instytucjach UE w Brukseli. 22 marca 2010 roku na posiedzeniu Rady Ministrów Spraw Zagranicznych UE jej uczestnicy omówili pakiet propozycji UE dla Ukrainy (m. in. zniesienie wiz do państw UE dla obywateli ukraińskich) w zamian za przeprowadzenie reform wewnętrznych. Ukraina poważnie zaangażowała się w proces, który ma doprowadzić do podpisania Umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską i „polski wektor” w tym kontekście niejako uległ osłabieniu.

Dn. 22–23 września 2010 roku zastępca ministra kultury i turystyki Jurij Artemenko odwiedził Polskę dla omówienia współpracy Polski i Ukrainy w ramach przygotowania do EURO — 2012 i stanu wykonania umowy pomiędzy Gabinetem ministrów Polski i Ukrainy w dziedzinie turystyki z dn. 30 czerwca 2005 roku. Premier Mikołaj Azarow podczas wizyty oficjalnej w Polsce 30 września spotkał się z prezydentem Polski Bronisławem Komorowskim i premierem Donaldem Tuskiem, wziął udział w IV posiedzeniu Ukraińsko-polskiej Komisji Międzyrządowej ds współpracy ekonomicznej, która obecnie ma 9 roboczych grup. W czasie wizyty podpisano Protokół w sprawie wspólnych działań Ukrainy i Polski w procesie przygotowania i przeprowadzenia Euro-2012.

Dn. 1 grudnia 2010 roku odbyła się także wizyta na Ukrainie marszałka Senatu RP Bogdana Borsewicza, który rozmawiał z premierem Mikołajem Azarowem i prezydentem Ukrainy Wiktorem Janukowiczem, który zapowiedział złożenie oficjalnej wizyty w Polsce na początku 2011 r.

Wg badań przeprowadzonych w 2010 roku przez Instytut Spraw Publicznych 84% Ukraińców uznaje obecny stan stosunków polsko-ukraińskich za dobry lub bardzo dobry (77% w 2000 roku), pozytywnie oceniana jest przez badanych obecność polskich inwestycji na Ukrainie (52%), współpraca polskich organizacji z ukraińskimi instytucjami (64%), polsko-ukraińska współpraca miast (69%) [20]. Więcej jednoznacznych i pozytywnych opinii jest wyrażanych przez mieszkańców Zachodniej Ukrainy, aczkolwiek są tam pozostałości negatywnego odbioru Polski i Polaków. Rada Koordynacyjna Instytutu Polski Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Łesi Ukrainki musiała odpiierać zarzuty zawarte w artykule pod wymownym tytułem „Wołyniem i Ukrainą interesuje się wywiad polski?”, opublikowanym w listopadzie 2010 roku w jednej z miejscowych gazet [21].

Współpraca ukraińsko-polska w strukturze interesów Polonii ukraińskiej posiada bardzo ważne miejsce. Dobre stosunki międzypaństwowe, deklarowane przez najwyższe władze państwowe Ukrainy i Polski zmieniają stosunek do Polaków jako mniejszości narodowej w państwie i społeczeństwie ukraińskim. Deklaracje te są bardzo ważne dla społeczeństwa z poddańską kulturą polityczną, którym w dużej mierze pozostało społeczeństwo ukraińskie. Właśnie od stosunku najwyższych władz państwowych Ukrainy do jej zachodniego sąsiada zależy możliwość realizacji potrzeb społeczności polskiej zarówno na poziomie centralnym, jak i lokalnym. Przyjazne stosunki polsko-ukraińskie zmieniają pozostałe z czasów radzieckich negatywne stereotypy masowe o współistnieniu narodu ukraińskiego i polskiego w przestrzeni wieków, powielane przez radzieckie media i podręczniki szkolne.

Współpraca międzypaństwowa stwarza w miarę dobre warunki dla kontaktów obywateli Polski i Ukrainy. Zmiana radzieckiego systemu wydawania paszportów zagranicznych i możliwości wyjazdu za granicę, w pewnym okresie — możliwości bezwizowego przekroczenia granicy, mały ruch graniczny, najlepiej rozwinięta (w porównaniu z innymi państwami UE) struktura placówek konsularnych Polski na Ukrainie, obecność większej (w porównaniu z czasami radzieckimi) liczby przejść granicznych i dobrze rozwinięta międzynarodowa komunikacja kolejowa i autokarowa, możliwości legalnej pracy sezonowej dla obywateli Ukrainy w Polsce przyczyniają się do nawiązywania kontaktów bezpośrednich obywateli obu państw. Wg danych Instytutu Spraw Publicznych co dziesiąty mieszkaniec Ukrainy odwiedził Polskę po 1991 roku [20]. Kontakty te pozwalają na lepsze wzajemne porozumienie się Polaków i Ukraińców, co z kolei zmienia na lepsze nastawienie do Polaków na Ukrainie.

Możliwość stosunkowo łatwego wyjazdu do Polski i co jest ważniejsze dla Polonii ukraińskiej — utrzymywanie przez podmioty prowadzące działalność na rzecz grupy polskiej na Ukrainie stosunków międzynarodowych z ojczyzną historyczną powala na rozwój współpracy pomiędzy tymi podmiotami i instytucjami rządowymi i pozarządowymi w Polsce. Ta współpraca z kolei pozwala na kształcenie i dokształcanie nauczycieli języka polskiego z Ukrainy na różnego typu kursach językowych i kultury polskiej w Polsce, dokształcanie dziennikarzy prasy polskiej na Ukrainie, szkolenie kierowników polskich zespołów amatorskich, czasami — liderów polskich organizacji społecznych poprzez udział w programach szkoleniowych, organizowanych przez organizacje pozarządowe w Polsce. Umożliwia ona wreszcie wyjazdy zorganizowanych grup dzieci i młodzieży, rzadziej — samych członków polskich organizacji pozarządowych na Ukrainie do Polski dla zapoznania się z kulturą polską, pozwala na uzyskiwanie pomocy materialnej dla działalności wyżej wymienionych podmiotów. Możliwość uzyskania dofinansowania pozwala na wydawanie prasy polskiej, działalność zespołów amatorskich, funkcjonowanie kursów języka polskiego, organizację imprez kulturalnych, odnowienie kościołów i cmentarzy, utworzenie księgozbiorów polskich, centrów kultury polskiej itp. formy działalności, zaspakajające potrzeby mniejszości polskiej na Ukrainie.

Uproszczony (w porównaniu z radzieckim) system zaproszenia i rejestracji obcokrajowców, w tym obywateli polskich, sprzyja lepszemu zaspokojeniu potrzeb religijnych i oświatowych. Na początkowym etapie odnowienia i rozwoju sieci parafii katolickich na Ukrainie, a w pewnym stopniu — i do czasu obecnego, wielki odsetek księży miał obywatelstwo polskie. Ministerstwo Edukacji Narodowej RP co roku na prośbę obwodowych kuratoriów oświaty oddelegowuje do pracy w szkołach podstawowych i wyższych Ukrainy nauczycieli języka polskiego.

Współpraca międzynarodowa pomiędzy szkołami wyższymi Polski i Ukrainy pozwala na wymianę studentów, sprzyja rozwojowi badań naukowych, które bez uprzedzeń naświetlają historię Polaków na Ukrainie, ich rolę i miejsce w procesie uzyskiwania suwerenności przez naród ukraiński, rozwoju kultury, oświaty i sztuki, która w sposób istotny zmienia stosunek społeczeństwa ukraińskiego do mniejszości polskiej na Ukrainie.

Reasumując należy stwierdzić, że stosunki polsko-ukraińskie były integralną częścią stosunków polsko-radzieckich. Polityka zewnętrzna i wewnętrzna państwa radzieckiego pozwalała w ograniczonym stopniu na realizację interesów grupy polskiej na Ukrainie w dziedzinie kultury, oświaty, nauki, życia religijnego czy społeczno-politycznego. Porównanie skali rzeczywistych potrzeb Polonii ukraińskiej z możliwościami ich zaspakajania oferowanymi przez reżym totalitarny panujący w ZSRR pozwala stwierdzić dysfunkcję instytucji służących interesom społeczności polskiej na Ukrainie. Proces instytucjonalizacji interesów mniejszości polskiej na Ukrainie zaczął się w połowie 1988 roku. Nieco później datują się zmiany w stosunkach ukraińsko-polskich.

Współpraca ukraińsko-polska rozpoczęła się jeszcze w chwili tzw. niepełnej suwerenności Ukrainy. Wykorzystano z jednej strony dorobek współpracy polsko-radzieckiej, z drugiej — stopniowo nawiązywano współpracę polsko-ukraińską na innych zasadach i w innych warunkach geopolitycznych i wewnętrznych. W okresie od 1989 roku do roku 2010 stosunki polsko-ukraińskie wyszły na poziom partnerstwa strategicznego i obecnie obejmują różnorodne dziedziny — humanitarną, wojskową, ekonomiczną, polityczną, kulturalną i inne. Realizuje się ona zarówno na poziomie międzypaństwowym, jak i na poziomie poszczególnych instytucji systemu politycznego — organizacji społecznych i organów samorządu terytorialnego różnego szczebla — poczynając od rad wiejskich do rad obwodowych. Dokonała się jej instytucjonalizacja zarówno w postaci dokumentów reglamentujących współpracę (umów, protokołów, porozumień) jak i odrębnych instytucji współpracy międzynarodowej — forów, komitetów i komisji różnego typu (Asamblėja międzyparlamentarna, Forum polsko-ukraińskie, Komitet konsultacyjny Prezydentów Ukrainy i Polski itp.)

Umowy międzynarodowe i współpraca międzynarodowa ma różnorodne znaczenie dla realizacji interesów mniejszości polskiej na Ukrainie. Szerokie oddziaływanie mają deklaracje o przyjaznych stosunkach pomiędzy państwami i narodami, umowy międzynarodowe dotyczące różnych dziedzin współpracy, wysiłki prezydentów, skierowane na odkłamywanie pamięci historycznej i zasypywanie pomostów pomiędzy narodami. Bardziej praktyczny wymiar mają gwarancje realizacji interesów

мniejszości polskiej na Ukrainie, zawarte w niektórych umowach międzynarodowych (Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy) czy instytucje współpracy polsko-ukraińskiej zajmujące się mniejszością polską na Ukrainie (na przykład Komisja ds mniejszości narodowych przy Komitecie Konsultacyjnym Prezydentów Ukrainy i Polski).

Mimo że dalszy rozwój współpracy pomiędzy naszymi narodami i państwami wymaga pogłębienia dialogu polsko-ukraińskiego, intensyfikacji stosunków handlowo-ekonomicznych, pogłębienia działalności inwestycyjnej i kooperacji produkcyjnej, instytucjonalizacji współpracy oświatowej (uniwersytet polsko-ukraiński, uznanie dyplomów w oświacie dla celów działalności zawodowej), rozwiązania kwestii zniesienia wiz dla obywateli Ukrainy, rozwoju infrastruktury przygranicznej i przejść granicznych, uwiecznienia miejsc ofiar wojen i represji, defalsyfikacji wspólnej historii, pozwala ona na dobrą realizację interesów mniejszości polskiej na Ukrainie.

1. *Моцок В. І.* Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. І. Моцок. – Чернівці, 2002.

2. *Гевко В.* Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Гевко. – Чернівці, 2005.

3. *Октисюк А. М.* Правове регулювання двостороннього співробітництва України і Республіки Польща : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / А. М. Октисюк. – Харків, 2006.

4. *Гайдай О.* Українсько-польське стратегічне партнерство (кінець ХХ – поч. ХХІ століття): історико-політологічний аналіз / О. Гайдай // Поляки на півдні України: Історія та сьогодення : у 2 т. – Жешов, Київ, Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 2. – С. 72–79.

5. *Бабак О.* Політичні відносини України та Польщі у 1980–2005 рр. / О. Бабак // Поляки на півдні України: Історія та сьогодення : у 2 т. – Жешов, Київ, Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 2. – С. 108–151.

6. *Калакура О. Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / Калакура О. Я. – К. : Знання України, 2007. – 508 с.

7. *Політологічний енциклопедичний словник* / [упоряд. В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – С. 735.

8. *Балабанова Н.* Від соціального стану до соціальної дії (малий бізнес і суспільство) [Електронний ресурс] / Н. Балабанова. – Режим доступу : www.sociology.kharkov.ua/docs/chten.../balabanova.doc.

9. *Колодій А.* Становлення громадянського суспільства в Україні [Електронний ресурс] / А. Колодій // «І». – 2001. – № 22. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n22texts/kolodij.htm>.

10. *Ішуніна Н.* Роль громадських зв'язків в українсько-польських міждержавних взаєминах / Н. Ішуніна // Polska i Ukraina po II Wojnie Światowej (red.). Włodzimierz Bonusiak. – Rzeszów, 1998. – S. 27–40.

11. „*Jak trudno być Polakiem*” = «Як важко бути поляком» / [авт. концепції Є. Шалацький]. – К. : Головна спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України: Спілка поляків України, 1997. – 336 с.

12. *Глібов В. В.* Українсько-польські відносини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / В. В. Глібов, О. Д. Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21.

13. *Стан та перспективи українсько-польських відносин* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua/poland/ua/publication/content/29136.htm>.

14. *Kozłowski I.* Українське euroregiony instrumentem europejskiej integracji Ukrainy / I. Kozłowski // Феномен культурних погранич: сучасні тенденції : зб. наук. праць / [за ред. О. М. Сухомлинова]. – Донецьк : «Ноулідж» (донецьке відділення), 2009. – С. 347–361.

15. *Polska–Ukraina: trudne pytania*, t. 11 : Materiały XII Międzynarodowego seminarium historycznego [„Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”], (Toruń, 11–12 października 2006). – Warszawa 2009. – 212 s.

16. *Інформаційно-довідковий* матеріал про стан і перспективи розвитку співпраці в галузі освіти і науки між Україною і Республікою Польща. Інформація підготовлена Міністерством освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/ukpublish%20printable_article;jsessionid=48DE8DCE41DBCFFA9AD985173CFFD7DD?art_id=45823.

17. *Bonusiak A.* Współpraca naukowa Uniwersytetu Rzeszowskiego z ośrodkami akademickimi Ukrainy (od momentu powstania uczelni do kwietnia 2009 roku) / A. Bonusiak, D. Semków-Chajko // *Феномен культурних погранич: сучасні тенденції* : зб. наук. праць / [за ред. О. М. Сухомлинова]. – Донецьк : «Ноулідж» (донецьке відділення), 2009. – С. 294–332.

18. *Посол* України у Польщі Олександр Моцик: „У 2009 році українсько-польська співпраця продовжуватиметься по висхідній” [Електронний ресурс] / Олександр Моцик. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=768020>.

19. *Страті* за Бандерою: статті та есеї / [упоряд.: Т. С. Амар, І. Балинський, Я. Грицак]. – К. : Грані-Т, 2010. – 400 с.

20. *Українці* pozytywnie o Polsce i Polakach. Komunikat z badań Instytutu Spraw Publicznych [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.isp.org.pl/uploads/filemanager/pliki/PE/Wizerunek%20Ukraina%202010/Ukraicyostostosunkachpolsko-ukraiskich.pdf>.

21. *Інститут* Польщі як складова державної політики України // *Волинський монітор. Двотижневик*. – 2010. – № 23 (35). – С. 11.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ПРОЕКТИ СПІВРОБІТНИЦТВА У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто спільні українсько-польські проекти, що реалізовувалися з метою сприяння інтеграції в Євросоюз. Показано роль Польщі у обміні досвідом євроінтеграції з Україною, а також сприяння у цьому міжнародних і польських структур. Закцентовано увагу на розвитку співпраці громадських організацій, освітніх установ і органів місцевого самоврядування України і Польщі у галузі обміну досвідом.

Ключові слова: українсько-польська співпраця, європейська інтеграція, обмін досвідом.

Tychomirowa Eugenia. Ukraińsko-polskie projekty współpracy w kontekście integracji europejskiej.

Artykuł ukazuje wspólne projekty ukraińsko-polskie, zrealizowane w celu pomocy Ukrainie w integracji europejskiej. Naświetlono rolę Polski w przekazaniu doświadczeń eurointegracyjnych, a także pomoc w tym agencji międzynarodowych i polskich. Zwrócono uwagę na rozwój współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi, instytucjami oświatowymi i organami samorządu terytorialnego Ukrainy i Polski w dziedzinie wymiany doświadczeń.

Слова ключові: співпраця українсько-польська, інтеграція європейська, wymiana doświadczeń.

Тихомирова Евгения. Украинско-польские проекты сотрудничества в контексте европейской интеграции.

Рассмотрены совместные украинско-польские проекты, которые реализовывались с целью помощи интеграции в Евросоюз. Показана роль Польши в обмене опытом евроинтеграции с Украиной, а также поддержка этого процесса со стороны международных и польских структур. Акцентировано внимание на развитии сотрудничества общественных организаций, образовательных институций и органов местного самоуправления Украины и Польши в области обмена опытом.

Ключевые слова: украинско-польское сотрудничество, европейская интеграция, обмен опытом.

Tykomyrova Eugenia. Ukrainian-Polish cooperation projects in the context of European integration.

The common Ukrainian-Polish projects have been implemented to facilitate integration into the European Union are presented in the article. The role of Poland in the exchange of European integration experience with Ukraine, as well as assistance in the Polish and international structures are shown. The attention is paid to the cooperation of social organizations, educational institutions and local governments of Ukraine and Poland in the field of experience exchange.

Key words: Ukrainian-Polish cooperation, European integration, experience exchange.

Євроінтеграційні прагнення України потребують не лише ефективної взаємодії з Європейською Комісією на різних рівнях, а й навчання, перейняття досвіду та вивчення аналітичних і методологічних матеріалів, напрацьованих країнами-новими членами ЄС під час їхньої підготовки до приєднання.

Значний досвід підтримки європейської інтеграції має один із нових членів ЄС — Польща. Вона із самого початку не обмежувалася лише створенням державних інституцій, що займаються проблемами інтеграції. Застосовуючи комунікації з громадськістю, польська влада докладно інформувала про всі справи, пов'язані з інтеграційним процесом, роблячи його прозорим та відкритим.

Сьогодні Україна та Польща не лише сусіди, але і партнери, що спільно працюють в євроінтеграційному напрямку, обмінюючись досвідом та знаннями. Для цього використовуються не лише інституційні засоби як, наприклад, створена україно-польська Міжурядова Координаційна Рада з питань міжрегіонального співробітництва та Координаційна Рада з підготовки і проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. В рамках такої співпраці також розроблені й реалізуються численні проекти співробітництва, які, зокрема, дають змогу: вивчити досвід польських колег щодо підготовки до вступу у Європейський Союз, сприяють передачі Україні найкращих зразків проведення проєвропейських перетворень, здійснювати співпрацю між українськими інституціями з питань

європейської інтеграції відповідними структурами Польщі, відстоювати Польщею інтересів України перед Європейським Союзом, розвивати польсько-українську співпрацю в контексті європейської інтеграції на різних рівнях співробітництва політичної системи та громадянського суспільства.

Спільні проекти польсько-української співпраці в контексті європейської інтеграції спрямовані на співробітництво, по-перше, у різних галузях соціально-економічного та політичного співробітництва (транскордонне співробітництво, діяльність місцевих органів влади та органів самоврядування, соціальна політика, інформаційне забезпечення євроінтеграційних прагнень тощо), по-друге, вони спрямовані на різні цільові групи (держслужбовців, молодь, працівників сільського господарства тощо), по-третє, охоплюють громадськість різних регіонів України.

Особливе значення має співпраця України та Польщі у сфері транскордонного співробітництва. У цьому напрямку було здійснено кілька проектів. Починаючи з вересня 2006 року на території Закарпатської, Львівської областей та Люблінського воєводства з ініціативи Фонду розвитку транскордонного співробітництва в рамках програми Добросусідства Польща — Україна — Білорусія реалізовується проект «Центр українсько-польських ініціатив — створення стійкої платформи для розвитку прикордонних територій». Його мета — сприяння гармонізованому розвитку прикордонних територій шляхом створення необхідних умов для стійкого і ефективного співробітництва між органами влади, громадськими організаціями та комерційними структурами в прикордонних регіонах України та Польщі.

Цей проект фактично надав сприятливі можливості для розвитку громадянського суспільства, забезпечивши підтримку стабільного партнерства між владою, бізнесом і громадськими організаціями задля ефективного використання потенціалу транскордонного українсько-польського співробітництва.

Як зазначено на сайті даної організації, активізація співробітництва між українською та польською спільнотами сьогодні планується у трьох напрямках:

1. Сприяти налагодженню зв'язків між органами влади прикордонних територій:
 - активізувати транскордонне співробітництво органів влади та самоуправління на прикордонних територіях;
 - залучати органи влади та самоуправління до сумісного, разом із громадськістю та підприємницькими структурами вирішення соціально-економічних проблем прикордонних регіонів;
 - підвищувати рівень кваліфікації працівників органів влади та самоуправління на прикордонних територіях;
 - синхронізувати і координувати розвиток прикордонних програм і проектів через формування єдиної інституційної платформи;
2. Сприяти розвитку малого та середнього бізнесу у прикордонних регіонах:
 - здійснювати пошук ділових партнерів для бізнесових структур України та Польщі на іншому для них боці кордону;
 - сприяти втіленню інвестиційних проектів шляхом пошуку потенційних інвесторів по українсько-польському кордону;
 - надавати юридичний супровід першого контракту між діловими партнерами, розділеними українсько-польським кордоном;
 - залучати українські та польські банки й страхові компанії до обслуговування експортно-імпортних операцій між двома країнами;
 - створити міжнародну мережу інституцій сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, зокрема у прикордонних регіонах.
3. Створювати умови для ефективної роботи громадських організацій щодо вирішення нагальних проблем прикордонних територій, залучати громадські організації України та Польщі до взаємодії та активної участі в процесах, що відбуваються у прикордонних регіонах:

- створити базу даних активно діючих громадських організацій Польщі та України — потенційних учасників європейських програм по транскордонному співробітництву, виконавців та партнерів міжнародних проектів;
- сформувавати на прикордонних територіях України та Польщі дієву мережу партнерства як основну передумову успішної реалізації українсько-польських ініціатив;
- залучити провідні громадські організації України та Польщі до вирішення проблем прикордонних територій шляхом реалізації спільних проектів;
- сприяти створенню та реалізації спільних проектів за участю громадських організацій Польщі та України шляхом їх навчання, інформування та консультивання, надання юридичної та технічної підтримки.

У рамках проекту проведено ряд заходів: міжнародна конференція-презентація проекту, навчання для менеджерів проекту, двостороння програма обміну досвідом і перших контактів для представників органів влади й громадських організацій, зустрічі за участю польських та українських підприємців, соціологічне дослідження на тему формування нового східного кордону ЄС.

У вересні 2007 року відбулася координаційна зустріч партнерів та засідання виконавчого комітету проекту «Українсько-польська стратегія транскордонної співпраці: новий рівень сусідських відносин», реалізація якого розпочато у серпні 2007 року. У зустрічі брали участь представники органів влади і неурядових організацій від Волинської, Львівської та Закарпатської областей України, Підкарпатського та Люблінського воєводств Польщі.

У ході реалізації цього проекту представники п'яти регіонів планується розробити спільну українсько-польську транскордонну стратегію, яка визначить майбутні вектори співпраці та деталізує інвестиційні пріоритети і завдання регіонів, а у майбутньому стане основою для розробки нових механізмів, у тому числі й фінансових, які підтримуватимуть співробітництво між прикордонними територіями України та Польщі, а також між Україною та ЄС. Досягнення цієї мети відбуватиметься шляхом проведення досліджень та консультацій робочої групи експертів. Кожен регіон створює свою робочу групу експертів із трьох (по одному на кожен галузь), серед яких визначається головний експерт, він узагальнюватиме напрацювання робочих груп. Експерти працюватимуть у автономному режимі, почергово збираючись на семінари для проведення консультацій. Усього таких семінарів буде чотири: у Жешуві на тему «Визначення основних положень Стратегії і комплекс загальних показників», у Львові — «Аналіз суспільно-економічної ситуації 5 регіонів», в Ужгороді — «Аналіз SWOT 5 регіонів», у Луцьку — «Аналіз спільних пріоритетів та інвестиційних задач 5 регіонів».

З метою досягнення цілей проекту буде створено мережу організацій. Серед них — Центр українсько-польського транскордонного співробітництва, на який, рішенням Закарпатської обласної адміністрації покладене виконання Програми розвитку транскордонного співробітництва Закарпатської області у польському напрямку роботи. Центр українсько-польського транскордонного співробітництва в Ужгороді є одною з п'яти організацій, які співпрацюватимуть у форматі польсько-української транскордонної агенції, решта організацій представлятимуть Львів (Агенція регіонального розвитку та європейської інтеграції), Луцьк (Єврорегіон «Буг»), Жешув (Маршалковський уряд Підкарпатського воєводства) та Люблін (Маршалковський уряд Люблінського воєводства, Європейський центр інтеграції та співпраці органів самоврядування «Дім Європи»). Спільна робота над Стратегією дозволить поглибити безпосередню співпрацю між організаціями, а також, з огляду на те що всі вони тісно пов'язані з місцевими органами влади, матиме позитивний вплив й на офіційні українсько-польські відносини [1].

Зауважимо, кілька польсько-українських проектів співробітництва були спрямовані на пріоритетну соціальну групу — державні службовці, роль яких у євроінтеграційних процесах була помічена свого часу О. Квасневським. Саме він звертався до політиків із проханням активніше реагувати на запити ЗМІ з питань інтеграції: «Якщо ми всі разом визнаємо, що ЄС

є найважливішою метою для нас, користується надпартійною підтримкою, то треба визнати, що доступність політичних осіб, які можуть сказати важливі речі, є обов'язком, а не привілеєм (підкреслено нами — Є.Т.)». Він навіть наполягав на здійсненні спеціальної підготовки з питань ЄС для працівників канцелярії президента, яка повинна завершуватися спеціальним тестуванням і стосуватися всіх урядових установ та інституцій самоврядування.

Ще у 2004 році Донецький молодіжний дебатний центр за фінансової підтримки ПАУСІ розпочав реалізацію проекту «Роль органів місцевої влади в процесі європейської інтеграції. Польський досвід» [2]. Проект передбачав комплекс заходів у Східній Україні (Донецька, Сумська та Харківська області) та Польщі (Поморське воєводство), спрямованих на впровадження європейських стандартів у соціальній та молодіжній сферах через вивчення польського досвіду, ролі місцевого самоврядування та органів виконавчої влади в процесі досягнення Копенгагенських критеріїв, ознайомлення учасників проекту зі стандартами ЄС у тих сферах, де вони працюють, запозичення досвіду польських колег у сфері своєї діяльності, з точки зору відповідності вимогам Європейського Союзу, а також формування практичних навичок щодо розробки місцевих планів дій, спрямованих на впровадження змін, здатних забезпечити досягнення вимог ЄС у соціальній та молодіжній сферах.

Проектом було передбачено низку заходів, які не лише мають просвітницький характер, а й дають змогу налагодити комунікації з різними колами громадськості. Він передбачав стажування групи представників органів місцевого самоврядування та державних службовців з метою вивчення досвіду польських колег у сфері впровадження норм і стандартів ЄС у роботі органів місцевої влади, вивчення на практиці ролі органів місцевого самоврядування у процесі європейської інтеграції та ознайомлення зі стандартами ЄС.

Проведення регіональних форумів для представників органів місцевого самоврядування та державних службовців, які працюють у Донецькому, Сумському та Харківському регіонах, дозволяло учасникам поділитися власним досвідом та обговорити перспективи застосування набутого досвіду у своїй повсякденній роботі, а також розробити практичні плани заходів реалізації на обласних і місцевих рівнях із метою досягнень стандартів ЄС. Участь у форумі брали політологи, економісти та правознавці, які надавали консультаційну допомогу у розробці планів заходів. У кожному форумі також брали участь і польські експерти.

Варто відмітити, що брошура «Роль місцевих органів влади у досягненні стандартів Європейського Союзу. Польський досвід», містить інформацію про загальну характеристику стандартів ЄС у таких сферах, як дотримання прав людини, соціальна та молодіжна політика, досвід Польщі у досягненні цих стандартів, і перспективи їх досягнення. Вона сприяла розширенню кола осіб, які отримали можливість познайомитися з польським досвідом досягнення стандартів ЄС.

У 2005–2007 році було реалізовано проект «Запровадження європейських стандартів державного управління в Україні», спрямований на покращення системи підвищення кваліфікації державних службовців для прискорення процесу інтеграції України в Європейський союз. Його метою було підвищення спроможності уряду України впроваджувати політику європейської інтеграції через покращення системи підвищення кваліфікації державних службовців на центральному та регіональному рівнях. Особливий наголос у проекті було зроблено на формування необхідних управлінських навичках державних службовців та на змінах, які є необхідними для того, щоб система підвищення кваліфікації державних службовців працювала більш ефективно.

Проект реалізувався на національному та регіональному рівні у п'яти областях. Компонентами проекту стала розробка концепції удосконалення системи підвищення кваліфікації державних службовців, розробка управлінських навчальних курсів, які би могли використовуватися у формі тренінгу [3]; підвищення кваліфікації викладачів з інтерактивних методів навчання, навчальні поїздки для цільових груп, стажування у органах державної влади Польщі, допомога польських експертів [4].

Проект «Польсько-український центр громадської освіти» мав на меті передачу українським громадським інституціям та їх осередкам, а також зацікавленим особам польського досвіду зі сфери реформування публічної адміністрації і її належного функціонування, а також — польського досвіду зі сфери європейської інтеграції, як необхідного складового елементу, що відповідає стандартам сучасної демократії та гарантує суспільний розвиток. Чинник, який сприяв реалізації проекту стала наявність багаторічного досвіду співробітництва із органами державної влади та громадськими організаціями.

У рамках реалізації проекту «Польсько-український центр громадської освіти» було передбачено досягнення мети за посередництвом електронної-співпраці — інтернет-навчання. Е-Співпраця – навчальні дії, що використовують основи опрацьованої системи, яка функціонує на інтернет-порталі фундації «Молода демократія». Навчання охоплює чотири головні групи проблем:

- реформа публічної адміністрації — від централізму до регіоналізму — польський досвід;
- сучасні системи управління — ІКТ у публічній адміністрації;
- європейська інтеграція;
- комунікація із суспільством — співпраця між секторами.

Проект сприяв розвитку в Україні нової системи навчання за посередництвом Інтернету (“distance learning”). Він був адресований громадським організаціям, представникам місцевого самоврядування, вчителям та учням. Ці соціальні групи мають, на думку організаторів, особливе значення для процесу реформ у побудові демократичної держави та формування громадянського суспільства в нашій державі. Під час реалізації проекту відбулася передача досвіду люблінських громадських організацій і місцевого самоврядування щодо створення ефективної публічної адміністрації, системи інформування щодо європейської інтеграції (у тому числі щодо підтримки молодіжних товариств, які бажають співпрацювати з партнерами з ЄС), формування активної громадянської позиції на шкільному рівні [5].

Ще одним українсько-польським проектом зазначеного спрямування в Україні став проект «Трикутник партнерства», розроблений польськими експертами для українських самоврядних місцевих громад щодо керування їх суспільно-економічним розвитком. Метою цього проекту стала перевірка ефективності й результативності методології «Трикутник партнерства» у місцях, які мають географічні, економічні та суспільні відмінності. Як зазначав під час конференції посол Польщі в Україні Я. Ключковський, польський досвід розвитку самоврядних громад може бути надзвичайно корисним для України. «Ми ведемо таку співпрацю задля того, аби українці уникли тих помилок, які були допущені в Польщі», — підкреслив посол.

Реалізація спільного українсько-польського проекту «Українсько-польська школа громадських аніматорів» (2004 р.), що фінансувалася програмою «Зміни в регіоні» — RITA (“Region in Transition”) польсько-американського Фонду Свободи, яку реалізує Фонд «Освіта для демократії», передбачала передачу сучасних методів навчання спеціальним консультантам для професійної підготовки кадрів, що займаються активізацією місцевих спільнот. Цей проект мав на меті підготовку працівників служб соціальної допомоги і лідерів місцевих спільнот для того, щоб вони допомагали створювати громадські об’єднання, ініціювали спільні дії та впроваджували демократичні норми прийняття важливих рішень за участю всіх громадян

У проекті було заплановано використання мережі інтернет як інструменту для створення спільної польсько-української платформи, яка буде розвиватися в міру реалізації проекту, а також продовжить роботу і після формального завершення проекту. Поштовхом для виникнення цієї ідеї стала робота польського Центру локальної активності по реалізації проекту «Школа громадських аніматорів», головною метою і завданням якого була розробка професійних стандартів для громадського аніматора. В проекті використовувався досвід, накопичений різними країнами, які в результаті соціально-економічної трансформації, відчули потребу в формуванні нової ролі працівників державних установ, зокрема закладів культури. У рамках цього проекту були розроблені універсальні освітні пакети для студентів «Школи громадських

аніматорів». За час реалізації проекту було створено інтернет-платформу, яка містила унікальні матеріали, що стосуються проблем розвитку місцевих спільнот у різних країнах [6].

На зовсім іншу цільову групу, а саме — діти, школяри — були спрямовані проекти «Програма шкільних обмінів для українських та польських шкіл» та «Обмін шкільних європейський клубів між Польщею та Україною».

Проект «Програма шкільних обмінів для українських та польських шкіл» (2006-2007 рр.) мав на меті активізацію позакласної діяльності навчальних закладів, налагодження прямих контактів між школами з різних регіонів України та Польщі, залучення молоді до життя громади та допомогу школярам розвивати позакласну діяльність. Відбір шкіл проводився на конкурсній основі. З українського боку в програмі взяли участь середні школи із Київської, Тернопільської, Закарпатської, Івано-Франківської, Житомирської, Чернігівської, Полтавської, Вінницької, Хмельницької, Запорізької, Рівненської та Львівської областей. Кожен візит тривав шість днів і передбачав організацію цікавої програми перебування у країні школи-партнера, а саме екскурсії околицями міста, відвідування музеїв, видатних місць та пам'ятників, проведення спільних семінарів, тренінгів, засідань європейського клубу, спортивних змагань, святкових концертів, дозвілля, випуск спільної шкільної газети.

Проект «Обмін шкільних європейський клубів між Польщею та Україною» був реалізований у 2007 році шляхом двосторонніх обмінів, організованих Польською фундацією Роберта Шумана у співпраці з громадським центром «Ділові ініціативи» і Спілкою української молоді в Україні в рамках програми польської закордонної допомоги Міністерства закордонних справ Польщі [7].

Обміни були призначені для учнівської молоді, яка безпосередньо залучена до роботи Шкільних європейських клубів (ШЄК), у віці 13-19 років та їх вчителів з України та Польщі. Обміни були двосторонніми — спочатку польські учні відвідували партнерські школи в Україні, а потім українська делегація приїжджала до Польщі. Під час обміну учні брали участь в програмі, підготовленій приймаючою школою — її учнями і вчителями (наприклад, організація/участь у проєвропейських, культурних заходах, спільні семінари, що сприяють обміну досвідом; лекції, екскурсії, а також обговорення можливої майбутньої співпраці). Одним із найважливіших елементів програми було знайомство з діяльністю шкільного Європейського клубу і можливість участі у спільно підготовленому заході на європейську тематику.

У контексті інформаційного забезпечення євроінтеграції варто згадати проект «Інформаційне супроводження процесу європейської інтеграції в Україні та Польщі: використання успішного досвіду» та проект, реалізований Донецьким молодіжним дебатним центром у партнерстві з Будинком примирення та зустрічей ім. Св. Максиміліана М. Колбе (Гданськ, Польща). Останній проект мав на меті підвищення рівня обізнаності української громадськості щодо вступу Польщі до ЄС та підвищення інтересу засобів масової інформації України щодо висвітлення цих подій. У проекті взяли участь журналісти з Донецька, Харкова та Луганська, представники друкованих ЗМІ, телевізійних та радіо, які відвідали Польщу з метою вивчення національної медіа-кампанії перед проведенням референдуму щодо вступу Польщі до ЄС.

Проект «Інформаційне супроводження процесу європейської інтеграції в Україні та Польщі: використання успішного досвіду» був реалізований з ініціативи Центру політичних та інформаційних технологій «Демократія і розвиток» (громадська організація) та Державного комітету телебачення і радіомовлення України, за сприяння польсько-американсько-української ініціативи про співпрацю (ПАУСІ) у 2002 році.

Українсько-польський інформаційний проект, що здійснюється за підтримки польської фундації ім. Стефана Баторія, реалізується з використанням інтернет-технологій і зараз [8]. На його сайті можна отримати різноманітну інформацію, як про Польщу, так і про Україну.

Фундація «Новий Став» (Люблін, Польща) та Український центр молодіжних громадських організацій Волині «Наша справа» (Луцьк, Україна) реалізували проект з інформування української громадськості з європейської інтеграції, у рамках якого вивчався досвід Польщі щодо проведення референдуму з Європейським Союзом, поширювалася детальна інформація

з питань інтеграції з ЄС. Молоді українці з Волинської та Рівненської областей, а також журналісти, узяли участь у семінарі та навчальній поїздці до Польщі під час референдуму Польща-ЄС. Вони спостерігали за кампаніями прибічників і противників вступу Польщі до ЄС та обговорили шляхи поглиблення дискусій про ЄС в Україні. Волинські регіональні ЗМІ опублікували понад 80 статей про референдум ЄС. Було започатковано нові українсько-польські програми та створено регіональний сайт для співпраці [9]. Завдяки проекту поглибилася співпраця між студентами Люблінського католицького університету та Волинського університету. Через новостворений «Європейський інформаційний центр» (у Луцьку) продовжується співпраця між партнерами проекту.

Досвід співпраці України та Польщі у реалізації україно-польських проектів співробітництва у різних галузях суспільного життя сприяє не лише формуванню позитивного сприйняття ідеї євроінтеграції, але й дозволяє поглиблювати співпрацю між країнами, як на загальнодержавному, так і регіональному рівні. Спільні проекти спонукають до співпраці між українськими і польськими експертами, які працюють у сфері європейської інтеграції, допомагають українським фахівцям скористатися польським досвідом у проведенні реформ, які сприяють інтеграції України в Європу, ознайомлюючи українців із перевагами і недоліками цього процесу на прикладі Польщі.

1. *Українсько-польська* транскордонна агенція – разом в майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.upcenter.org/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

2. *Міжнародний* центр перспективних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.icps.kiev.ua>.

3. *Фундація* українсько-польської співпраці PAUCI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pauci.org/ua/programs/>.

4. *Stowarzyszenie* Gmin, Powiatów i Regionów Nadbużańskich [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ebug.pl>.

5. *Польсько-українські* проекти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rol.org.ua/newsitem.cfm?unid=1312>.

6. *„Разом”*. Польсько-Українська співпраця для майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.pl-ua.org/razom/.

7. *Polska* pomoc [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polskapomoc.gov.pl>.

8. *Українсько-польський* інформаційний проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.proeuropa.info/about/>.

9. *Порозуміння* молоді євро регіону Буг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euromixbug.org/>.

IV. Порівняльно-політологічні студії IV. Porównawcze studia politologiczne

Юлія Богоявленська

Житомирський державний технологічний університет

СОЦІОЕКОНОМІЧНА ТА ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ У ХХ–НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розглядаються переваги синергетичної парадигми при аналізі змін, що відбуваються в Україні і Польщі. Звертається увага на необхідність загального переходу від розвитку техносфери до економіки, орієнтованої на людину.

Ключові слова: синергетика, техносфера, економіка, орієнтована на людину.

Bogojawleńska Julia. Społeczno-ekonomiczna i polityczno-historyczna ewolucja Ukrainy i Polski w XX–na pocz. XXI wieku.

Artykuł ukazuje przewagi paradygmatu synergetycznego przy analizie zmian, odbywających się na Ukrainie i w Polsce. Zwraca się uwagę na konieczność przejścia od rozwoju technosfery do ekonomii, zorientowanej na człowieka.

Słowa kluczowe: synergetyka, technosfera, ekonomia zorientowana na człowieka.

Богоявленская Юлия. Социэкономическая и политико-историческая эволюция в Украине и Польше в XX–начале XXI века.

Рассматриваются преимущества синергетической парадигмы при анализе изменений, происходящих в Украине и Польше. Обращено внимание на необходимость всеобщего перехода от развития техносферы к экономике, ориентированной на человека.

Ключевые слова: синергетика, техносфера, экономика ориентированная на человека.

Bogojavlenska Julia. Socio-economic, political and historical evolution in Ukraine and Poland in the XX–early XXI century.

The advantages of synergetic paradigm in the analysis of changes taking place in Ukraine and Poland are analyzed. The attention is paid to the need of moving from the general development of the technosphere to the economy oriented on the person.

Key words: Synergetics, technosphere, business-oriented person.

Один із найвагоміших пріоритетів розвитку суспільства пов'язаний із соціально-економічними проблемами, що стають усе більш актуальними з часів наукової революції ХІХ–ХХІ століть, яка виявила колосальну проблему фундаментального протистояння людини та її оточення. У масштабі всього людства продовжувала розвиватись життєва стратегія, заснована на однобічному контролі, силі та суперництві, що протиставляла лінійний прогрес й необмежений ріст, коли матеріальна вигода і збільшення національного доходу розглядалися як основний критерій добробуту і мірило життєвого рівня.

Ідеологічна, соціально-політична та світоглядна стратегії, що, нажаль, формуються із життєвої позиції й поведінки, приводять людину до серйозного конфлікту з її власною цілісною природою, з фундаментальними законами Всесвіту, де всі живі та неживі системи залежать від дотримання оптимальних параметрів, а максимізація у процесі реалізації певних цілей, яка поширюється у новий час історії людства – це неприродна й небезпечна стратегія. Можемо відзначити, наслідком таких процесів виступає у поточний момент часу світова фінансова криза 2008–2009 років. Природно, у Всесвіті, який онтологічно ґрунтується на принципі цілісності, вищезазначена стратегія вимагає необоротного лінійного руху й необмеженого росту, що у перспективі означає повне виснаження невідновлювальних природних ресурсів, особливо корисних копалин, енергоносіїв, а також подальше нагромадження токсичних відходів, які забруднюють повітря, воду і ґрунт — усі життєво необхідні умови для підтримки життя.

Вище окреслений підхід до життя утверджує суперництво і дарвінівський постулат «виживання найбільш пристосованих» («війна всіх проти всіх» [1]) як здоровий принцип існування, що заперечує усвідомлення цілісності світу та виключає поширення різних форм соціальної й економічної кооперації та творчої співпраці, пізнання й освоєння синергійної цілісності Всесвіту та єдності всіх форм його існування — саме того, що є головними пріоритетами соціально-економічного розвитку будь-якої держави.

Еволюція у соціально-економічному та політичному житті історично засвідчила непрямолінійність і непоступальність його розвитку. Відтак, стало очевидним, що надія на політичне, соціальне й економічне подолання нинішньої всесвітньої духовної та фінансової криз має впливати зі стану синергійності, цілісності людини та її оточення. Саме такий підхід зможе зруйнувати хибні постулати «проти нас», які породжують лише маятникові зрушення, що полягають у зміні ролей «патрициїв» і «плебеїв».

Сьогодні стає зрозумілим, що соціально-політичний і економічний розвиток будь-якої держави обов'язково має супроводжуватися збереженням і відновленням довкілля, розвитком психологічної та соматичної цілісності людини (яка сприймається, як мета і вища цінність, а не як засіб), інакше під загрозу ставиться життєдіяльність суспільства в цілому і кожної особистості зокрема. Ключовим принципом взаємодії людського суспільства й природи мають бути не споживання й насильство, а гармонійне, синергійне, ко-еволюційне спілкування. Через розуміння фундаментальної цілісності світу людина стає спроможною бути реалізованою і одержувати задоволення у кожен момент життя і в кожній ситуації. Це значною мірою зменшує постійне прагнення human being до марних надій та складних цілей, у неї зростає здатність насолоджуватись своїм життям, пробуджується інтерес до нього в цілому і до кожної його форми окремо, що супроводжується формуванням інтегрального бачення світу. Це також призводить до «добровільної простоти», котра може розумітися як вираження глибокої мудрості.

Розвиток системи передбачає проходження через кризові точки (біфуркації), які, з одного боку, руйнують попередні структурні утворення в системі, а з іншого — створюють умови для побудови нових структурних утворень, більш адаптованих до наявних умов.

Історія ХХ століття забарвлена численними прикладами проходження таких точок. Зокрема, це припинення монархічної влади у багатьох країнах Східної Європи та перехід до нової форми державного устрою:

- це геополітичні процеси та територіальний «перерозподіл» країн (Польща та Україна по декілька разів стикалися із проблемою територіальної єдності);
- це перехід від монополістичного до ринку досконалої конкуренції;
- це зміна структури валового внутрішнього продукту внаслідок розвитку третинного сектору економіки;
- це «інформаційних прорив» у галузі новітніх технологій;
- це розвиток компоненти «права людини» (заснування Гельсінського комітету у Польщі і Української Гельсінської спілки з прав людини в Україні);
- це національне відродження та національна самоідентифікація;
- це прорив громадських рухів та їх участь у управлінні країнами тощо.

Історичний досвід, і аналіз модельних експериментів показують, що подальший розвиток суспільства найкраще реалізовується через високу самоорганізацію соціально-економічної системи [2]. А це, можливо, лише через всебічну демократизацію і розвиток громадянського суспільства. Так, синергетична самоорганізація веде до гармонізації суспільних відносин і розвитку особистості на засадах людяності, моральності, гуманізму.

Основні філософсько-світоглядні одкровення нашого часу — періоду глобального релігійно-світоглядного синтезу й інтенсивної інтеграції наукових дисциплін — виявляються в руслі прагнення людської свідомості до цілісного, тотального пізнання світу.

Одним із фундаментальних відкриттів науки, як форми суспільної свідомості, є явище цілісності, яка характеризує «непричинні» циклічно-синхронічні зв'язки, феномен яких аналізується в працях К. Юнга, В. Паулі, П. Девіс, М. Козирєва. Ідеться про те, що цілокупності

виявляють властивості, які принципово не можуть бути виведені з властивостей їх складових частин [3]. Відтак, у феномені цілісності (інтегративності, синергійності) має місце системний ефект. Останній проявляється у такий спосіб, коли у системі (цілісності) з'являються властивості, що не притаманні її компонентам, коли властивості системи не рівняються сумі властивостей її компонентів (положення, визначене ще за часів стародавніх мислителів).

У загальній теорії систем також визначається, що система не може бути зведеною до суми її складових елементів, а навпаки — сама визначає їх функцію. Синергія відображає ефект зв'язку, організації цілого. Цілісність, насамперед, є парадоксальною сутністю, оскільки вона з'являється там, де спостерігається процес досягнення єдності протилежностей, синтезу функціонально й субстанціонально відмінних об'єктів. Цілісність актуалізується там, де відмінність як фаза розвитку діалектичного протиріччя переходить у тотожність, де різноманітні дискретні сутності формують універсум, у якому все пов'язано зі всім і немає нічого абсолютно ізольованого й самостійного. Тобто цілісність є самодетермінованою, синергійною сутністю, що можна пояснити у вигляді категорії духовності на полюсі релігійного й наукового пізнання [4].

На початку XXI століття, в небезпеці неструктурованого хаосу конфліктних ситуацій, що виникли в світі на ґрунті соціальних і релігійних полярностей, зважуючи на альтернативу ентропії міжнародних подій, вчені та релігійні діячі спрямовують погляд ще далі — на інтеграцію науки й релігії. Особлива роль тут належить праксеології [5], яка прагне розкрити більш високу форму усвідомлення життя, пізнання життєдіяльності людини, переосмислення і пошуку нових шляхів самовдосконалення.

В Україні та Польщі дані позиції найповніше представлені у працях С. Вовканича та К. Войтили. Обидва науковця у своїх працях докладно представили поєднання аспектів релігійної і наукової свідомості («Інформація, інтелект, нація», енцикліки тощо).

У період становлення державності, поза соціоекономічним аспектом, не лише релігійність, а й духовність визначають вектор розвитку країни. Щодо України, то необхідність виховання духовності української нації у свій час відзначали відомі всьому світові гуманістичні та економічні класики Іван Франко, Михайло Туган-Барановський. І тоді, і особливо, тепер потрібно повністю змінювати систему освіти та виховання. Зараз вона базується на матеріалістичній основі. Нова ж система має базуватися на ціннісній основі, що визнає в якості абсолютних цінностей людину та родину. Причому, сім'ю, де людина не просто відтворюється як біологічний вид, а в якій дитина стає досконалішою, ніж її батьки. При цьому особливу увагу необхідно приділити збільшенню кількості інформації, яка продукується у світ, її змістовному, якісному наповненню внаслідок диференціації знань. Адже переваги, що надає нам XXI сторіччя можна використати як на благо, так і на руйнацію. Але остання, власне, заперечує можливість еволюційного розвитку соціосистеми і, тим більше, посилює стохастичні процеси у суспільстві.

Перехід цивілізації від інтелектуального до пізнавального ступеня еволюції життя, безумовно, і надалі супроводжуватиметься великими ризиками. Мінімізація останніх, перш за все, пов'язана з пізнанням людиною власної природи та засвоєнням нею нової наукової парадигми, сприйняттям науково-технічного прогресу.

Сьогодні спостерігається чергова біфуркація. Але, на противагу попереднім, ця якісна зміна набуває характеру усвідомленості. Якщо на початку когнітивного етапу інтелектуальної еволюції мислення носило примітивний характер, то в її подальших фазах у цей процес входять такі абстрактні атрибути життя, як простір і час. Одночасно з цим, у процесі пізнання все більшу роль починає відігравати феномен абстрагування, що, до речі, має подвійну природу. З одного боку, дозволяє глибше проникати у сутність явищ природи та отримувати більш узагальнене і якісно нове знання про них. З іншого — через самодостатність функціонування мозку абстрагування, часто відірване від реальності, створює ілюзорні уявлення та призводить до помилок. Саме така негативна ситуація склалась на теперішньому етапі інтелектуальної еволюції. По мірі заглиблення та удосконалення мислення в когнітивній еволюції домінуючими

стали раціоналізм, наука й науково-технічний прогрес, витісняючи чуттєве пізнання (людина відчужується).

Відбувається криза інтелектуальної еволюції. Розвиток йде паралельно певній руйнації існуючої світоглядної парадигми, нівелюванню споконвічних людських цінностей, що підвищує ймовірність настання духовної кризи людини. Основа, яку використовує наука, залишається матеріалістичною і протиставляє науковий метод релігійному, літературному, художньому, чуттєвому та іншим методам досягнення істини. Так, існуюча парадигма підносить редуccionізм. У ній ціле пояснюється через призму окремого, а окреме складається із незмінних первісних елементів, які не мають своєї структури. Редуccionізм притаманний всій класичній науці. І хоча він, як спосіб зведення складного до аналізу більш простих явищ, став потужним засобом досліджень, у сучасних умовах вимагає більш критичного ставлення. Крім того, існуюча парадигма абсолютизує факт і цим самим повністю елімінує ціннісні орієнтири, ціннісне ставлення людини до дійсності. Найголовніше в ній — людині не залишається місця, його займає техніка і технологія. І в сутності, вся нинішня діяльність людини спрямована на вдосконалення техносфери.

Синергійне ж сприйняття та усвідомлення цілісності світу віддзеркалює розуміння можливості існування різних форм кооперації. А таке світосприйняття не може бути відокремленим від співіснування індивідів у «інформаційному» суспільстві. Для того, щоб забезпечити системі поступальний рух, спершу потрібно повернути її у стан спокою (суспільство — не є сукупність відокремлених індивідів) [7]; лише після того, інтеграційна цілісність дійсно характеризуватиме стан возз'єднання, (згуртованості — організаційне) окремих диференційованих частин і функцій системи, «соціуму» вцілому, віддзеркалюватиме процес, що призводить до такого стану.

Системою, в якій фізичне і психічне, природне й соціальне становлять нерозривну єдність, є сама людина. Людина наділена найдосконалішою психосистемою і на основі самоорганізації інтегрується в такі цілісності як: індивід, особа, особистість, родина, рід, країна (за родовими ознаками); група, колектив, суспільство (за виробничими); соціотип, соціум, квадра (за психоінформаційними). Процес об'єднання в самоорганізаційні цілісності за вказаними ознаками і є соціопсихоінтеграцією [7]. Соціопсихоінтеграційні аспекти представлені у працях Войцеха Гаспарського, Яцека Сойки та Яніни Філек. В Україні дослідження в цій галузі проводяться Іваном Грабаром та Євгенієм Ходаківським, Миколою Сацковим.

Відзначаємо, що соціоекономічні та політичні зміни є не лише зовнішніми чинниками, які впливають на систему «людина», а й самі є результатом і породженням дії суспільних інститутів. Це особливо проявляється сьогодні, на початку XXI століття, в країнах «нової формації», до яких належать Україна та Польща.

1. *Синергетика економічних систем* : навч. посібник / [І. Г. Грабар, Є. І. Ходаківський, О. В. Вознюк та ін.]. – Житомир : ЖДТУ, 2003. – 244 с.

2. *Богоявленська Ю. В.* Соціально-трудові відносини в Україні та Польщі: формування, функціонування, перспективи розвитку / Ю. В. Богоявленська // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України : наук.-практ. зб. – К. : АПСВ ФПУ. – 2009. – № 2. – С. 51–57.

3. *Ходаківський Є. І.* Методологія наукових досліджень : монографія / Ходаківський Є. І., Данилко В. К., Цал-Цалко Ю. С. – Житомир : Житомирське обласне об'єднання громадської організації «Спілка економістів України», 2009. – 340 с.

4. *Ходаківський Є. І.* Синергетична парадигма економіки : монографія / Ходаківський Є. І., Грабар І. Г., Цал-Цалко Ю. С. – Житомир : Спілка економістів України, 2007. – 156 с.

5. *Богоявленська Ю. В.* Праксеологічні підходи у менеджменті (теоретичне дослідження) / Ю. В. Богоявленська // Економіка України. – К. : Вид-во «Преса України», 2004. – № 12 (517). – С. 48–51.[закінчення див. у № 1 (518). – 2005. – С. 59 – 64.].

6. *Богоявленська Ю. В.* Праксеологічні підходи у менеджменті (теоретичне дослідження) / *Ю. В. Богоявленська* // Економіка України. – К. : Вид-во «Преса України», 2005. – № 1 (518). – С. 59–64.

7. *Ходаківський Є. І.* Ауторизм, синергетика руйнувань і позитивні зміни : наук.-популярне видання // *Ходаківський Є. І., Грабар І. Г., Цал-Цалко Ю. С.* – Житомир : Спілка економістів України, 2007. – 260 с.

8. *Богоявленська Ю. В.* Психологія управління з основами соціоінтеграції (у парадигмі праксеології та синергетики) : монографія / *Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П., Ходаківський Є. І.* – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 700 с.

Анатолій Борисенко

Харківський Національний університет імені В. Н. Каразіна

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКО-УРЯДОВИХ КОАЛІЦІЙ ПІСЛЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРІВ У ПОЛЬЩІ 2005 р. ТА В УКРАЇНІ 2006 р.

Представлено теоретичні підходи до визначення парламентських коаліцій, що існують у світовій політичній науці. Проведено розмежування між різними типами коаліцій, проаналізовано створення коаліцій у парламентах Польщі та України після парламентських виборів 2005 і 2006 року відповідно. Закцентовано увагу на труднощах у визначенні типу парламентської коаліції в Україні з огляду на відсутність чітких правил політичної гри.

Ключові слова: парламентські коаліції, парламентські вибори; широкі, надлишкові, урядові, законодавчі коаліції.

Borysenko Anatoli. Typologizacja koalicji urzędowo-parlamentarnych po wyborach do parlamentu 2005 roku w Polsce i 2006 roku na Ukrainie.

Artykuł przedstawia podejścia teoretyczne do klasyfikacji koalicji parlamentarnych, istniejące w światowej nauce politycznej. Przeprowadzono podział pomiędzy różnymi typami koalicji, przeanalizowano utworzenie koalicji w parlamentach Polski i Ukrainy po wyborach w 2005 i 2006 roku odpowiednio. Zwrócono uwagę na trudności w określeniu typu koalicji parlamentarnej na Ukrainie ze względu na brak przejrzystych reguł gry na Ukrainie.

Słowa kluczowe: koalicje parlamentarne, wybory parlamentarne, szerokie, ponad dostatnie, urzędowe, ustawodawcze koalicje.

Борисенко Анатолий. Типологизация парламентско-правительственных коалиций после парламентских выборов в Польше 2005 г. и в Украине 2006 г.

Представлены теоретические подходы к классификации парламентских коалиций, существующие в мировой политической науке. Описаны разные типы коалиций, проанализованы коалиции в парламентах Польши и Украины после парламентских выборов 2005 и 2006 года соответственно. Акцентируется внимание на трудностях в определении типа парламентской коалиции в Украине в связи с отсутствием четких правил политической игры.

Ключевые слова: парламентские коалиции, парламентские выборы; широкие, более чем достаточные, правительственные, законодательные коалиции.

Borysenko Anatoliy. Typologization of the parliamentary and governmental coalition after parliamentary elections in Poland in 2005 and in Ukraine in 2006.

The theoretical approaches to parliamentary coalitions that exist in international political science are presented in the article. A distinction between different types of coalitions is made, coalitions are analyzed in the parliaments of Poland and Ukraine after the parliamentary elections of 2005 and 2006 respectively. The attention is paid to the difficulties in determining the type of coalition in Ukraine due to lack of clear rules of the political game in Ukraine.

Key words: parliamentary coalition, parliamentary elections, broad, redundant, government, legislative coalition.

Зміни до Конституції України, що були прийняті 8 грудня 2004 року і набрали чинності із січня 2006 року, а також жорстка політична боротьба і призначення дострокових парламентських виборів в Україні та Польщі надали проблемі формування парламентсько-урядових коаліцій надзвичайної актуальності.

Метою статті є з'ясування того, якими бувають парламентсько-урядові коаліції, й те як можна типологізувати коаліції, що були створені в Польщі за підсумками виборів 2005 року та в Україні 2006 року.

У політології виділяють декілька типів парламентсько-урядових коаліцій. Основним критерієм при з'ясуванні типу коаліції назвемо кількість політичних сил, що їх створили та членів парламенту, які до них входять. У зв'язку з цим виділяють: 1) коаліції політичних сил, що контролюють недостатню для отримання більшості кількість мандатів у парламенті;

2) коаліції політичних сил, що контролюють більшість у парламенті за умови, що всі учасники коаліції залишаються в її складі; 3) коаліції політичних сил, що продовжуватимуть контролювати більшість у парламенті навіть за умови, якщо хто-небудь з учасників коаліції (крім найбільшого) вийде з її складу; 4) коаліція найбільш впливових партій (блоків) з різних політичних таборів, що контролюють якомога більше мандатів.

Перший тип коаліцій отримав назву коаліції меншості. Другий тип коаліції в літературі називають по-різному. В. Райкер, наприклад, називав такий тип коаліції *minimum winning coalition*, що перекладається як коаліції, які перемогли з мінімальною перевагою або мінімум-переможні коаліції [1]. Інші автори використовують інші терміни. А. Романюк і Ю. Шведа [2] — мінімально виграшною коаліцією. Іноді таку коаліцію називають коаліцією незначної (голої) більшості (*bare majority coalitions*) [3]. Однак у літературі можна зустріти термін *minimal winning coalition* — мінімально переможна коаліція. Саме термін «мінімально переможна коаліція» найчастіше використовується для позначення коаліцій з найменшою загальною кількістю голосів, яка, однак, отримує абсолютну більшість місць у парламенті або ж будь-якої коаліції, вихід зі складу якої одного з членів призводить до втрати більшості у парламенті. Іншими словами, коаліцій, в яких кожна партія є вирішальною для отримання коаліцією абсолютної більшості (або будь-якого іншого необхідного кворуму) голосів. Відзначимо, що В. Гамсон виокремив підтип мінімально переможної коаліції — найдешевшу переможною коаліцією (*cheapest winning coalition*), тобто коаліцію що не тільки складається із мінімальної кількості партій, але контролює якомога менше мандатів [4, с. 376].

Третій тип коаліції також отримав в літературі різні назви: *oversized coalitions* — негабаритні коаліції або *surplus coalitions* — надлишкові коаліції [5]. Цими поняттями називають коаліцію партій, у тому випадку, якщо вихід з неї будь-кого з учасників не призводить до втрати коаліцією більшості. А четвертий тип коаліцій отримав назву великої коаліції (*grand coalition*) або широкої коаліції (*wide coalition* або *broad coalition*) [6, 7].

Необхідно відзначити, що систематизувати коаліції можна не тільки спираючись на кількісну ознаку, тобто кількість та чисельність політичних сил, які до неї входять, але й за якісною ознакою, тобто ознакою відповідності представленості політичних сил, що підтримають кабінет, в уряді. Тому коаліції бувають двох видів: міністерською та законодавчою [8, с. 569–570]. Міністерська коаліція — це множина законодавців, що належать до партій, які мають посади у кабінеті, в той час як законодавча коаліція – це множина законодавців від різних партій, які голосують однаково. Якщо партії підкорюються дисципліні, то кожна урядова коаліція є законодавчою. Законодавчі коаліції можуть змінюватися від одного важливого питання до іншого. Такі зміни бувають результатом того, що партії або можуть голосувати однаково по деяких, але не всіх, питаннях, або через відсутність партійної дисципліни серед членів партії. Окрім того, ці дві коаліції (міністерська та парламентська) можуть не співпадати. Феномен утворення того чи іншого виду коаліції пояснюється по-різному. Коаліції меншості формуються у тих випадках, коли партії, що мають сумарну більшість у парламенті, не хочуть брати на себе відповідальність за політичну та економічну ситуацію у державі або коли тактичні чи стратегічні розбіжності у питанні майбутнього розвитку країни між цими партіями настільки значні, що не можуть бути переборені навіть заради входження в уряд (тобто у владу). Мінімально переможні коаліції формуються політичними силами з метою максимізувати свої вигоди, які можуть виражатися як на посадах, так і в проведенні визначеної політики. З точки зору прибічників мінімально переможних коаліцій у випадку, якщо кількість політичних сил в коаліції перебільшуватиме необхідну, то кількість і обсяг вигід для кожного з партнерів зменшиться. А коаліції, що складаються з більшої, ніж необхідно кількості політичних сил, зустрічаються доволі часто.

Існує декілька теорій, що пояснюють це явище. Р. Аксельрод висуває теорію мінімально пов'язаної коаліції [9]. Він стверджує, що партії прагнуть сформувати уряд, який мінімізує конфлікт інтересів серед членів правлячої коаліції. Таким чином, Р. Аксельрод припускає, що користь коаліції збільшується, коли різниця в положеннях правлячих партій зменшується.

Це припущення означає, що партії віддають перевагу формуванню коаліції з іншими партіями, які є ідеологічно близькими до них, якщо це взагалі можливо. Однак спроба мінімізувати розмаїття членів коаліції у моделі Р. Аксельрода також мотивує створення визначених типів надлишкових урядів. Цей дослідник передбачає, що уряди повинні складатися з мінімально можливих наборів партій, які «найбільш близько примикають» одна до одної, вважаючи, що правляча коаліція не допускає ніяких партій, які розташовані між двома іншими правлячими партіями. Таким чином, уряди повинні складатися із мінімально пов'язаних коаліцій.

К. Кромбес висуває теорію пропозиції влади [10]. Він гіпнотизує, що: 1) політичний простір — багатомірний; 2) у парламенті є три партії; 3) партії отримують додаткові пільги від перебування в уряді; 4) що ці вигоди можуть бути поділені між партнерами по коаліції. Наприклад, якщо жодна з цих трьох партій не контролює більшість місць у парламенті, найбільша з них першою отримує можливість сформувати уряд. Якщо пропозиція відхилена, будь-яка з трьох партій (приблизно пропорційно її розміру) може отримати право на формування нового уряду. Коли Кабінет був сформований надлишковою коаліцією, партії-коаліціанти мають можливість перед голосуванням про вотум недовіри перетасувати міністерські портфелі, для отримання підтримки більшості в палаті.

К. Кромбес вважає, що: 1) чим більшою є партія, тем більшим є шанс того, що її визнають як таку, що утворює уряд; 2) чим більш центральним є політичне положення партії, тим більш крайніми є інші партії і тим легше їх долучити до коаліції, оскільки вони остерігаються формування найбільш не вигідної для них коаліції. Якщо найбільша партія є занадто малою та занадто крайньою, вона повинна запропонувати місця партіям опозиції щоб створити стійкий уряд. Виконання цієї умови гарантує стабільність кабінету шляхом ведення координаційної гри з двома меншими партіями. Обидві хотіли б усунути уряд, але вихід з кабінету не досягає цієї мети, оскільки у коаліції залишиться необхідна для роботи кількість мандатів, які вона контролює.

Модель взаємних послуг Дж. Каррубба та К. Волдена досліджує формування коаліції з точки зору взаємних послуг [11]. Автори розглядають ситуацію, коли немає партії, яка контролює більшість. Вони вважають, щоб різні партії змогли домогтися прийняття тих законів, які їм несуть користь, вони повинні погодитися на обмін: підтримка прийняття законів, що пропонуються іншою партією в обмін на голосування за «її» законопроекти. Для того, щоб уникнути ситуації, коли партія «А» після того, як за допомогою голосів партії «В» доб'ється прийняття потрібного їй закону, не відмовилась від підтримки законопроекту партії «В», на думку Дж. Каррубба і К. Волдена, необхідно, щоб в цю коаліцію входила партія «С», за рахунок голосів якої, партія «А» домагалася б прийняття «свого» закону без підтримки з боку партії «В». Автори передбачають формування надлишкових коаліцій за трьох умов: 1) коли парламент складається з дуже різних акторів; 2) коли законопроекти важче приймати; 3) коли законодавча діяльність обходиться усе дорожче та є менш вигідною для членів коаліції.

Д. Барон та Д. Діермеєр висувають теорію зберігання статус-кво [12]. Грунтуючись на вигодах у багатомірному політичному просторі, виборці обирають партії в парламент. У випадку, якщо жодна з партій самостійно не отримала більшості місць, вони домовляються про формування коаліційного уряду. Якщо всі партії в коаліції, що пропонується, погоджуються сформувати уряд, та якщо вони отримають підтримку більшості в законодавчому органі, то вони входять у законодавчу фазу, в якій вони одночасно погодять, як поділити вигоди від входження до Кабінету та, як запроваджувати нову політику. Д. Барон та Д. Діермеєр вважають, що надлишкові коаліції повинні формуватися тільки тоді, коли існуюча політика є достатньо крайньою, як підчас «кризової» ситуації. На відмінність від К. Кромбеса, який визнає усі додаткові виплати партнерам по коаліції, Д. Барон і Д. Діермеєр цього не роблять. Таким чином, в обох моделях, коли партії формують уряд, вони ведуть переговори про поділ деякого непорушного обсягу вигод. Однак, у той час як у моделі К. Кромбеса всі партії повинні отримати принаймні нульові вигоди, модель Д. Барона та Д. Діермеєра допускає негативні вигоди — правляча партія може отримати всі вигоди від перебування в кабінеті й може отримати додаткові

винагороди від партнерів із коаліції. Коли статус-кво є крайнім, тоді є стимул для партії, яка формує уряд, включити до нього додаткові партії. Додаткова партія отримає деяку вигоду від вироблення більш поміркованої політики та в підсумку правляча партія може отримати додаткове винагородження від партнерів із коаліції. Коаліціанти погоджуються на цю угоду, тому що відмова призводить до збереження статус-кво. Таким чином, для дуже крайнього статус-кво, партія, яка формує уряд, обирає надлишкову коаліцію з центристською політикою, щоб отримати максимально велику додаткову вигоду від багатьох партій.

Широкі або великі коаліції формуються у випадках необхідності приходу до національної єдності, конституційної реформи або у «патових» ситуаціях, коли не можна сформувати будь-який інший уряд, ніж той, що складається з основних партій, які представляють різні політичні табори.

Розглянемо хід політичного процесу в Польщі та Україні після чергових парламентських виборів 2005 року та 2006-го відповідно.

У результаті парламентських виборів 25 вересня 2005 р. до Сейму Польщі ввійшли шість політичних сил: «Право і справедливість» (ПіС) — 26,99% голосів і 155 мандатів, «Громадянська платформа» (ГП) — 24,11% голосів і 133 мандати, «Самооборона» — 11,41% голосів і 56 мандатів, «Союз Демократичних лівих» (СДЛ) — 11,31% і 55 мандатів, «Ліга польських родин» (ЛПР) — 7,97% і 34 мандати, а також Польська народна партія (ПНП) — 6,96%, 25 мандатів. У 100-особовому Сенаті склад політичних сил наступний: 49 сенаторів ПіС, 34 сенатори ГП, ЛПР — 7 мандатів, «Самооборона» — 3, ПНП — 2, чотири мандати дістались незалежним [13, С. 35].

Як відомо, для отримання більшості у Сеймі необхідно мати 231 мандат із 460, тобто можлива коаліція ПіС — «Громадянська платформа» у випадку свого створення контролювала б 288 мандатів. Однак утворенню такої коаліції перешкоджали два суттєвих фактори — об'єктивний та суб'єктивний. Об'єктивним фактором є «закони» творення коаліції. Згідно з ними друга за чисельністю партія парламенту не піде на союз із найбільшою політичною силою, тому що в цьому випадку її питома вага буде меншою, ніж у коаліціях, де вона буде найбільшим членом. Із іншого боку, перша за чисельністю політична партія не піде на союз з другою за чисельністю партією через ті самі причини. Саме тому, згідно з теорією коаліцій, дві найбільші політичні сили, якщо тільки вони не захочуть створити широку коаліцію, будуть уникати альянсу між собою та будуть намагатися знайти союзників серед менших партій.

Суб'єктивним фактором нестворення коаліції між ПіС і ГП є їх відносини та програми. Упродовж виборчої кампанії 2005 року виявилось, що партії ПіС та ГП відрізняються власним підходом до програми побудови так званого нового порядку, IV Речі Посполитої, як зазначала у своїй програмі ПіС. Програма ГП була більш ліберальною та відображала інтереси та прагнення заможних груп населення, з вищим рівнем освіти, представників елітної професійної ієрархії, переважно міської. Натомість програма ПіС спрямовувалася на підтримку бідніших верств населення, більш прив'язаних до традиційних норм і цінностей суспільного життя і таких, які меншою мірою можуть скористатися шматочком «суспільного пирога». Значну частину цього електорату становили селяни. Різниця між двома демократичними партіями, а також загальне напруження, яке супроводжувало вибори, перекреслили сподівання на створення великої реформаторської коаліції після парламентських виборів. Причиною цього, окрім зазначеного, став успіх «Права і справедливості» на виборах — як парламентських, так і президентських. Коаліційні переговори фаворитів виборчих перегонів ПіС та ГП були досить важкі й завершилися безрезультатно [13, С. 35].

Саме через це переговори між ПіС та ГП переросли в лайку. Після цього спікером Сейму обрано представника ПіС М. Юрека, а віце-спікером — лідера «Самооборони» А. Лепера [14]. В обмін на посаду лідер «Самооборони» підтримав кандидатуру К. Марцинкевича на посаду прем'єр-міністра.

Таким чином, ПіС вдалося, перебуваючи на хвилі успіху, наполягти на самостійному урядуванні, незважаючи на те що вона не мала більшості в парламенті. Тому для здійснення

своїх проєктів у Сеймі вона створювала ситуативні коаліції, використовуючи суперечки між опозиційними партіями [13, с. 34]. Окрім цього, певні успіхи цієї стратегії були можливими ще й завдяки популярності й поблажливості прем'єра К. Марцінкевича [14]. Однак лідери ПiС зрозуміли, що такий спосіб діяльності і підтримки уряду не дає шансів реалізувати основні положення виборчої програми. У квітні 2006 року було ухвалено рішення про надзвичайно ризикований крок — створення формальної урядової коаліції з популістською «Самообороною» А. Лепера, а також із вкрай консервативною і націоналістичною «Лігою польських родин» (ЛПР). Коаліція ПiС — «Самооборона» — ЛПР не отримала підтримки серед більшості мас-медіа. Засоби масової інформації критично поставилися до призначення А. Лепера на посаду віце-прем'єра з огляду на непевне минуле лідера «Самооборони». У липні 2006 року коаліційний уряд очолив лідер ПiС Я. Качинський, брат-близнюк президента Л. Качинського, що призвело до конфлікту між ПiС з ГП. Таким чином, уряд Я. Качинського не отримав кредиту довіри, який зазвичай надається всім новим урядам [13, с. 34].

Велике значення для долі кабінету Ярослава Качинського мав скандал із розслідуванням антикорупційної справи проти двох соратників Лепера [15]. Саме з цим пов'язана відставка Лепера та початок розпаду коаліції ПiС — «Самооборона» — ЛПР. Через відставку Лепера і п'яти міністрів від «Самооборони» ПiС була змушена наполягти на припиненні існування урядової коаліції та проведенні дострокових парламентських виборів [16].

Отже, необхідність дострокових виборів у Польщі була обумовлена кризою урядової коаліції.

Як же можна класифікувати уряди К. Марцінкевича та Я. Качинського? Уряд К. Марцінкевича, який складався із представників ПiС, без сумніву, є урядом меншості, який спирався на законодавчу коаліцію. Цей уряд є партійно-експертним урядом [14]. Уряд Я. Качинського складався із трьох політичних сил, які мали разом у Сеймі 245 мандатів. Вихід із коаліції будь-якої з політичних сил призводив до втрати коаліцією більшості. Саме тому парламентсько-урядова коаліція ПiС — «Самооборона» — ЛПР є мінімально переможною коаліцією.

Звернемося до української політики. За підсумками чергових парламентських виборів, що пройшли 26 березня 2006 року, до Верховної Ради України пройшли п'ять політичних сил: Партія регіонів — 32,14% (186 мандатів); БЮТ — 22,29% (129 мандатів); Блок «Наша Україна» — 13,95% (81 мандат); СПУ — 5,69% (33 мандати); КПУ — 3,66% (21 мандат) [17, 18].

Тип другого уряду Віктора Януковича з часом змінювався. Кандидатура В. Януковича на посаду Прем'єр-міністра була висунута «антикризовою коаліцією», що була створена Партією Регіонів, СПУ та КПУ, які разом контролювали близько 240 мандатів. Цього було достатньо для формування більшості й прийняття законів, але недостатньо для внесення змін до Конституції. Окрім того, у випадку виходу одного з членів коаліції, вона розпадається. Отже, «антикризова коаліція» була мінімально переможною коаліцією. Однак особливості внутрішньополітичної ситуації в Україні (міжрегіональний розкол та конфронтація еліт, що були викликані «помаранчевою революцією», які багато в чому обумовили підсумки парламентських виборів 2006 р.) призвели до того, що парламентська коаліція, яка висуває кандидатуру Прем'єр-міністра, та Президент, що вносить її до Верховної Ради, складалася з представників різних політичних таборів. Із метою збереження політичного обличчя та впливу на події, намагаючись не допустити розпуску парламенту, Президент України ініціював проведення «круглого столу». Підсумком цього стало підписання «Універсалу національної єдності», який можна трактувати як документ, що передував появі нової коаліційної угоди за участю «Нашої України», почесним головою якої є В. Ющенко. Фактично умовою внесення кандидатури В. Януковича в Верховну Раду стало надання частини міністерських портфелів представникам «Нашої України». Таким чином, де-факто до уряду В. Януковича, на момент його створення, увійшли представники тих політичних партій, які разом контролювали у Верховній Раді конституційну більшість. Тому без юридичного оформлення та підписання відповідних документів у Верховній Раді V скликання склалася широка коаліція, статус-кво в якій визначався кількістю портфелів, а не домовленостями.

Виділимо три етапи роботи коаліційного Кабінету В. Януковича: 1) з серпня до листопада 2006 р. (з моменту формування до початку серії відставок міністрів, що представляли «Нашу Україну»); 2) з листопада 2006 р. до березня 2007 р. (з початку серії відставок міністрів, що представляли «Нашу Україну» до призначення А. Кінаха міністром економіки); 3) з березня 2007 р. (з призначення А. Кінаха міністром економіки дотепер*). Перший етап характеризується присутністю в уряді міністрів, що представляли інтереси Президента (Ю. Луценко, Ю. Павленко, Б. Тарасюк, Р. Зварич, А. Гриценко, В. Балого, Ю. Поляченко, І. Ліховий), тобто наявністю значного представництва політичної сили, що не входила в офіційну урядову коаліцію, та поступової відставки 6 з 8 глав міністерств**. Другий етап характеризується відсутністю міністрів від «Нашої України» та негласним зменшенням повноважень міністра оборони після призначення віце-прем'єра В. Радченка, що займався питаннями безпеки. Третій етап характеризується розширенням підтримки уряду у парламенті за рахунок депутатів-членів ПППУ — головою, якої є А. Кінах.

Таким чином, у склад другого уряду В. Януковича на першому етапі його діяльності входили представники чотирьох парламентських фракцій, на другому етапі — трьох, а на початок третього етапу — чотирьох, однак після виключення представників ПППУ зі складу «Нашої України», кількість фракцій парламенту п'ятого скликання, що представлені в уряді скоротилася до трьох. Отже, на третьому етапі своєї діяльності в другий уряд В. Януковича увійшли представники трьох фракцій*** і позафракційні депутати.

Як уже відзначалося, коаліції можуть бути двох видів: міністерські та законодавчі. Отже, на першому етапі діяльності другого уряду В. Януковича міністерська та законодавча коаліції не співпадали. В законодавчу коаліцію входили Партія Регіонів, СПУ та КПУ, а також окремі депутати БЮТ і «Нашої України». А в міністерську входили й непарламентські партії (СДПУ(о), РПУ), а також парламентська «Наша Україна». На наш погляд, цю урядову коаліцію, враховуючи значне представництво «Нашої України» та відсутність офіційної коаліційної угоди, можна назвати завуальованою широкою правлячою коаліцією [19, с. 14] або завуальованою надлишковою правлячою коаліцією****. У цій коаліції одна з партій («Наша Україна») мала вплив, але для того, щоб не втратити підтримку виборців, дистанціювалася від В. Януковича, не голосувала за більшість законопроектів, що були запропоновані «антикризовою коаліцією». Після змін кадрового складу уряду та відставки представників «Нашої України» (на другому етапі роботи Кабінету) урядова коаліція була мінімально переможною. З початком третього етапу роботи другого Кабінету В. Януковича, парламентсько-урядова коаліція була перейменована з «антикризової» у «коаліцію національної єдності». Вона була «розширена» за рахунок входження до неї на персональній основі представників ПППУ та деяких депутатів від БЮТ та «Нашої України». Її можна класифікувати як надлишкову коаліцію, оскільки вихід будь-якої, крім «стрижневої» Партії регіонів, політичної партії (КПУ, СПУ, ПППУ), що її створили, не призведе до розпаду коаліції.

Однак другий уряд В. Януковича найближчими тижнями піде у відставку через дострокові вибори до Верховної Ради України, які були обумовлені не розбіжностями між коаліціантами чи кризою уряду, а боротьбою коаліції та президента за повноваження і владу.

Таким чином, у Польщі і Україні у період між черговими (2005 і 2006 рр. відповідно) та дочасними (2007 р.) виборами існували принципово різні за своїми ознаками парламентсько-

* Треба зауважити, що згідно з новою редакцією Конституції України уряд складає свої повноваження після початку роботи парламенту нового скликання, однак продовжує працювати до формування його нового складу. Тобто найближчим часом уряд В. Януковича має піти у відставку (на момент написання цієї статті Верховна рада VI скликання не розпочала свою роботу).

** Необхідно відмітити, що Ю. Поляченко, з початку як І. Ліховий, Р. Зварич та Ю. Павленко подав заяву про відставку після переходу «Нашої України» в опозицію, однак, через те, що він не є членом «Нашої України», відкликав заяву та залишився в уряді В. Януковича «за квотою антикризової коаліції». Однак під час реорганізації уряду пішов у відставку.

*** До складу уряду увійшли також декілька представників позапарламентських партій (наприклад, Д. Табачник, А. Товстоухов, М. Папів, Ю. Бойко, а пізніше — Н. Шуфріч).

**** На нашу думку, можна використовувати обидва визначення оскільки: з одного боку, ця коаліція мала в своєму складі дві партії з різних політичних таборів (тобто була широкою), а з іншого боку, вихід з коаліції однієї з партій (крім Партії регіонів) не призводив до втрати коаліцією більшості (тобто коаліція була надлишковою).

урядові коаліції. І в Польщі, і в Україні йшла жорстока боротьба за владу. Принциповою різницею є те, що у Польщі в означений період президент та прем'єр-міністр були представниками однієї політичної сили. Зміна прем'єр-міністра була обумовлена не впливом опозиції, а рішенням лідера ПiС і президента Польщі — братами Качинськими. Якщо в Польщі визначити тип парламентсько-урядової коаліції достатньо легко через чітку визначеність політичних сил у системі координат «влада-опозиція», то в Україні провести типологізацію уряду Віктора Януковича достатньо важко. Це пояснюється тим, що в Україні не визначені правила політичної гри (норми, що визнаються усіма акторами). Крім того, система координат «влада-опозиція» в сучасній Україні є аморфною. Політичні сили намагаються бути одночасно і у владі, і в опозиції та користуватися перевагами обох політичних статусів.

Саме через це, теорії коаліцій, критерії типологізації та коаліційний процес в Україні та Польщі вимагають подальшого вивчення.

1. *Riker W.* The Theory of Political Coalitions / W. Riker. – New Haven, 1962. – P. 300.
2. *Романюк А.* Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД «Астролябія», 2005. – 348 с.
3. *Kirchsteiger G.* On the Formation of Political Coalitions / G. Kirchsteiger, Cl. Puppe // Journal of Institutional and Theoretical Economics. – 1997. – № 153/2. – P. 293–319.
4. *Gamson W.* A Theory of Coalition Formation / W. Gamson // American Sociological Review. – 1961. – № 26. – P. 373–382.
5. *Volden C.* The Formation of Oversized Coalitions in Parliamentary Democracies / C. Volden, Cl. J. Carrubba // American Journal of Political Science. – Vol. 48. – No. 3. – July 2004. – P. 521–537.
6. *Grand coalition* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_coalition.
7. *Політологічний словник* / [за ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка]. – К. : МАУП, 2005. – 792 с.
8. *Cheibub J. A.* Government Coalitions and Legislative Success Under Presidentialism and Parliamentarism / J. A. Cheibub, A. Przeworski, S. M. Saiegh // Parliaments Britain Journal of Political Science. – 2004. – Vol. 34. – No 4. – P. 465–587.
9. *Axelrod R.* Conflict of Interest: A Theory of Divergent Goals with Applications to Politics / R. Axelrod. – Chicago : Markham, 1970.
10. *Crombez C.* Minority Governments, Minimal Winning Coalitions and Surplus Majorities in Parliamentary Systems / C. Crombez // European Journal of Political Research. – 1996. – No 29. – P. 1–29.
11. *Carrubba C. J.* Coalitional Politics and Logrolling in Legislative Institutions / C. J. Carrubba, C. Volden // American Journal of Political Science. – 2000. – № 44. – P. 261–277.
12. *Baron D. P.* Elections, Governments, and Parliaments in Proportional Representation Systems / D. P. Baron, D. Diermeier // Quarterly Journal of Economics. – 2001. – No 116. – P. 933–967.
13. *Гортат Р.* Перші сто днів прем'єра республіки Польща Ярослава Качинського / Р. Гортат // Політика і час. – 2006. – № 12. – С. 34–35.
14. *Скрипов В.* Тотальный ПiС / В. Скрипов // Експерт. – 2005. – № 42 (45).
15. *Польща* знаходиться на грани політичного кризиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.newsru.ua/world/10jul2007/krisis.html>.
16. *Из польского правительства уходят министры из партии Лига польских семей* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.newsru.ua/world/11aug2007/theygo.html>.
17. *Відомості* про підрахунок голосів виборців в межах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p300?PT001F01=600>.
18. *Депутатські фракції* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions.

19. *Борисенко А. Л.* Теорії широких коаліцій / А. Л. Борисенко // Всеукраїнська теоритична й науково-практична конференція з правознавства, політології та соціології [«Трансформація політичної системи: соціальні перетворення та законодавчий процес»], (Червень, 2007 р.) // Віче. – 2007. – № 14. – Т. 2. – С. 12–14.

Halyna Zelenko

*Institut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

UKRAINA — GRUPA WYSZEHRADZKA: SPRAWDZIAN EUROADAPTACYJNY

Artykuł naświetla problem adaptacji państw Grupy Wyszehradzkiej w Unii Europejskiej w warunkach stagnacji gospodarczej w krajach starej Unii i sprzeciwu obywateli państw Europy Środkowo-Wschodniej wobec prób sfinansowania potrzeb adaptacyjnych kosztem bogactw wewnętrznych. Analizowana jest współpraca Ukrainy z państwami Grupy Wyszehradzkiej, w tym na poziomie relacji dwustronnych, a także perspektywy, które dają obu stronom poszerzenie współpracy.

Słowa kluczowe: integracja europejska, Grupa Wyszehradzka, eurosceptycyzm, współpraca polsko-ukraińska.

Zelenko Galina. Ukraina — Вышеградська група: перевірка євроадаптацією.

Аналізується проблема адаптації в ЄС держав Вишеградської групи в умовах господарчої стагнації старих країн ЄС і спротиву громадян країн групи до спроб вирішити адаптаційні проблеми за рахунок внутрішніх багатств. Звертається увага на співпрацю України з країнами Вишеградської групи, у тому числі — на рівні двосторонніх відносин, а також на перспективи, які відкриває інтенсифікація співпраці.

Ключові слова: європейська інтеграція, євроадаптація, Вишеградська група, євроскептицизм, польсько-українська співпраця.

Zelenko Galina. Ukraina — Вышеградская группа: проверка евроадаптацией.

Анализируется проблема адаптации в ЕС стран Вышеградской группы в условиях хозяйственной стагнации в старых странах ЕС и сопротивления граждан стран группы попыткам решить адаптационные проблемы за счет внутренних богатств. Обращается внимание на сотрудничество Украины со странами Вышеградской группы, в том числе — на уровне двусторонних отношений, а также на перспективы, которые открывает интенсификация такого сотрудничества.

Ключевые слова: европейская интеграция, евроадаптация, Вышеградская группа, евроскептицизм, польско-украинское сотрудничество.

Zelenko Galina. Ukraine-Vishegrad group: test for the euro adaptation.

The problem of adaptation to the EU countries in the Vishegrad conditions of economic stagnation of the old EU countries and citizens of the resistance groups in attempts to solve adaptive problems through internal resources are analyzed. The attention is paid to Ukraine's cooperation with the Vishegrad Group countries, including at the level of bilateral relations, and the prospect that opens the intensification of cooperation.

Key words: European integration, euro adaptation, Vishegrad Group, Euro skepticism, the Polish-Ukrainian cooperation.

Globalizacja jest realnością życia współczesnego. Dla jednych jest ona świadomym włączeniem się w nurt procesów globalnych, dla innych — wciągnięciem słabszych państw w świat zglobalizowany w charakterze przedmiotowym, gdzie polityka jest tworzona przede wszystkim przez silne państwa, które są graczami politycznymi, ze wszystkimi tego skutkami negatywnymi. Biorąc pod uwagę polityczne ułożenie państw Europy Środkowej i Wschodniej — pomiędzy Europą, rozwiniętą pod względem przemysłowym z jej zapotrzebowaniami energetycznymi, a Bliskim Wschodem i Rosją, głównymi dostawcami surowców energetycznych do Unii Europejskiej — rodzi się pytanie, jak długo uda się balansowanie pomiędzy dwoma potężnymi centrami sił. Dlatego przyłączenie się państw EŚiW do UE jawi się jako wybór naturalny. Dla państw Europy Środkowej i Wschodniej integracja europejska jest jednocześnie włączeniem do procesów globalizacyjnych w ramach potężnego gracza geopolitycznego — Unii Europejskiej.

Jak wiadomo, kwestia sposobu realizacji strategii integracji europejskiej powstała przed krajami Europy Środkowej i Wschodniej po rozpadzie wspólnoty socjalistycznej oraz paktu warszawskiego na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Na tle kryzysu gospodarczego, rozpadu więzi gospodarczych w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej oraz powstania próżni bezpieczeństwa na skutek

rozpadu paktu warszawskiego, dla krajów tych stało się oczywiste, iż indywidualne wejście do Unii Europejskiej będzie trudne. Z kolei Unia też raczej była zainteresowana ich integracją grupową

Inicjatywa „skoordynowanego powrotu do Europy”, którą sformułował ówczesny prezydent Czechosłowacji Václav Havel w styczniu 1990 roku, była argumentowana tym, aby „nie stracić historycznej szansy na odnowienie Europy Środkowej, fenomenu politycznego, który będzie się przybliżać do Europy Zachodniej”. Ta idea została poparta przez trzy kraje — Polskę, Czechosłowację oraz Węgry, które w roku 1991 podpisały umowę o powołaniu Grupy Wyszehradzkiej. Od rozpadu Czechosłowacji w 1993 roku istnieje ona w formie czwórki państw.

Mimo licznych prognoz, po wejściu krajów Grupy Wyszehradzkiej do Unii Europejskiej w maju 2004 roku, nie przestała ona istnieć, wręcz przeciwnie — otrzymała nowy impuls dla intensyfikacji swej działalności. Można mówić o początkach jakościowo nowego etapu jej istnienia, spowodowanego koniecznością adaptacji tych czterech państw, jako nowych członków Unii.

Problem adaptacji był uzależniony od kilku czynników. Wpływ na wspólne działania w kierunku pogłębiania i poszerzenia integracji ma, po pierwsze, poziom rozwoju tych krajów, po drugie, intensywność związków gospodarczych pomiędzy krajami, które należą do jądra integracyjnego oraz nowymi członkami. Bezpośrednią rolę odgrywa wysokość wzajemnego importu i eksportu w skali PKB, towarowa struktura eksportu wzajemnego, poziom bezpośrednich inwestycji wzajemnych. Im wyższy jest stopień zależności wzajemnej tych dwóch grup krajów, tym mniejsze jest zagrożenie dezintegracją, jednak integracja „na szerokość” (obecna fala rozszerzenia), przeszkadza integracji „w głąb”. Mimo oczywistej wspólnej tożsamości europejskiej, nowi członkowie muszą stać się częścią Europy przede wszystkim w sensie gospodarczym.

Po przystąpieniu dziesięciu krajów Europy Środkowej i Wschodniej oraz krajów nadbałtyckich do Unii liczba jej mieszkańców zwiększyła się prawie o 100 milionów, czyli o 28%. Natomiast siła gospodarek tych krajów dodała Unii zaledwie około 10% nowego potencjału. W stosunku do średniego poziomu w Unii średni poziom PKB na jednego mieszkańca w Polsce stanowił tylko 41%, na Słowacji — 47%, na Węgrzech — 53%, w Czechach — 62%. Wskaźnik wydajności pracy w krajach Grupy Wyszehradzkiej pozostaje na znacznie niższym, niż w Unii poziomie. Nie ukończona przebudowa strukturalna gospodarek powoduje, że sektor rolniczy w PKB nowych krajów wynosi 5% (2% w krajach starej Unii). Wysoki jest poziom bezrobocia — w Polsce jest on najwyższy i sięga 18%. Wydatki na badania naukowe w krajach — nowych członkach Unii stanowią 0,8% PKB, zaś w starych krajach Unii — 1,9%, co utrudnia procesy modernizacji gospodarki.

Jednocześnie gospodarka krajów Grupy Wyszehradzkiej jest mało konkurencyjna. Wskaźnik konkurencyjności Polski wynosi 3,68, Słowacji — 3,89, nieco wyższy poziom jest w Czechach — 4,16 oraz na Węgrzech — 4,12, a w starych krajach Unii stanowi on 5.

Wysiłki rządów tych krajów, skierowane na poprawienie sytuacji kosztem bogactw wewnętrznych napotykają na sprzeciw społeczeństw oraz wzrost popularności partii sceptycznie nastawionych do członkostwa w Unii. Wymownym przykładem tego są Polska i Węgry, które przeżyły w ostatnim czasie poważne wstrząsy polityczne. Mimo że negatywny stosunek do Unii wykazuje niewielu obywateli, jednak liczba tych, kto jeszcze nie określili własnego stosunku pozostaje dość duża — prawie połowa obywateli w każdym kraju. Takie liczby będą wymuszać działania neutralizujące negatywne skutki przystąpienia do Unii, jednak kraje Grupy Wyszehradzkiej nie potrafią rozwiązać sprawy kosztem potencjału wewnętrznego. Czy mogą liczyć na pomoc starych członków Unii?

Trudno zaprzeczyć temu, że ostatnie rozszerzenie Unii — to krok wyważony i przemyślany. Niezważając na obecność ocen sceptycznych dotyczących stanu gotowości do Unii do rozszerzenia, jej struktury rzetelnie przygotowały ten proces i przewidziały system dotacji, subwencji oraz grantów dla nowych krajów na dziesięcioletni okres przejściowy.

Jest oczywistym faktem, że Unia bardzo lojalnie podeszła do nowych członków jeśli chodzi o gospodarcze kryteria członkostwa. Jednak dopłaty do ich gospodarek są niewielkie — na osobę Polacy, którzy dostają największe dopłaty, otrzymują rocznie tylko 67 euro. Dla porównania, Hiszpanie w 2000 roku dostawali rocznie 216 euro, Irlandczycy — 418, Grecy — 437 euro. Dlatego dopłaty, które otrzymały nowe kraje od struktur unijnych, są zbyt małe dla rozwiązania ich problemów

gospodarczych. Ze względu na ogromne różnice poziomu życia w “starej” i “nowej” Europie, władze Unii zmuszone będą do stałego zwiększenia dopłat dla tych krajów.

Nie bardzo ufają zapewnieniom swych rządów o “nieszkodliwości” rozszerzenia także i obywatel krajów — starych członków Unii. W ciągu ostatnich miesięcy w tych krajach spadł poziom eurooptymizmu. Najwięcej eurosceptyków obecnie mieszka w Austrii, Niemczech, Francji i Portugalii. Dlatego stanowisko tych krajów w sposób bezpośredni będzie wyznaczać poziom dalszych dotacji finansowych dla gospodarek nowych członków. Na razie sytuację gospodarczą w tych krajach trudno określić jak zadowalającą. W ciągu ostatnich kraje Unii znajdują się na granicy stagnacji gospodarczej. Na ogół wzrost gospodarczy w krajach — starych członkach Unii w latach 2001–2003 wynosił tylko 1,2%, w latach 2004–2005 — 1,6%. W międzyczasie gospodarka Stanów Zjednoczonych — głównego konkurenta UE, wzrosła o 4,5%. Dlatego kraje starej Unii w konkurencji ze Stanami będą zmuszone zadbać o własne interesy i rezerwy wzrostu gospodarczego, poza tym będą się starać kompensować wydatki na adaptację nowych członków kosztem dochodów ze zwiększenia eksportu. To z kolei będzie oznaczać konieczność dywersyfikacji handlu zewnętrznego. Rozwiązanie tego problemu po raz kolejny będzie poszukiwane na Wschodzie, co zakłada pogłębienie kontaktów z krajami poradzieckiej przestrzeni geopolitycznej. W tym kontekście warto oczekiwać na zwiększenie zainteresowania Ukrainą ze strony tak nowych, jak i starych członków Unii.

Ukraina wykazała zainteresowanie działalnością Grupy Wyszehradzkiej, podejmując próbę otrzymania członkostwa w tej organizacji na początku lat 90. Jednak poważne opóźnienie w przeprowadzeniu reform gospodarczych oraz opozycja Rosji, skłoniły kraje członkowskie do odmowy. Jednak w ciągu kolejnych szesnastu lat krajom grupy i Ukrainie udało się wypracować pewne przesłanki dla pogłębienia współpracy.

Po pierwsze, stworzono system prawny współpracy pomiędzy Ukrainą a krajami Grupy Wyszehradzkiej, co spowodowało wzrost obrotów handlu wzajemnego. Liderem tutaj jest Polska, z którą w ciągu dziesięciu lat podpisano około 150 dwustronnych umów.

Po drugie, integracja europejska — to przede wszystkim integracja regionalna, a współpraca regionalna pomiędzy Grupą Wyszehradzką a Ukrainą rozwija się dość intensywnie. Wyrazem tego są Euroregion „Karpaty” i Euroregion „Bug”. Poza tym, współpraca regionalna rozwija się w ramach Inicjatywy Środkoeuropejskiej. Dwustronne projekty regionalne realizowane są pomiędzy poszczególnymi państwami — członkami Grupy Wyszehradzkiej. Na przykład, Polska dzisiaj jest jednym z największych inwestorów w zachodnich obwodach Ukrainy.

Po trzecie, obrót handlowy Ukrainy z krajami Grupy Wyszehradzkiej kształtuje się przede wszystkim poprzez średni i mały biznes, co świadczy o bezpośrednim włączeniu do dwustronnego obrotu handlowego setek tysięcy ludzi.

Po czwarte, dzisiejszy wzrost gospodarczy na Ukrainie i wzrost dochodów jej obywateli podwyższa popyt na towary powszechnego użytku, produkowane w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym w krajach Grupy Wyszehradzkiej. Dla tych krajów Ukraina pozostaje potencjalnie dużym rynkiem, zwłaszcza jeśli uwzględnić fakt, że poprzez współpracę z Ukrainą można wejść na jeszcze większy rynek krajów poradzieckich, atrakcyjność którego w świetle prognoz o dalszym wzroście gospodarczym będzie zwiększać się.

Dlatego dzisiaj są obiektywne podstawy i możliwości dla ożywienia stosunków Ukrainy z państwami Grupy Wyszehradzkiej. Jednak ich uzależnienie od problemów adaptacji w Unii zapewne nada im określony charakter gospodarczy. W najbliższych latach w warunkach adaptacji krajów Grupy Wyszehradzkiej w Unii warto oczekiwać wzrostu zainteresowania Ukrainą przede wszystkim ze strony elit biznesowych. Swoją drogą, taka współpraca będzie symetrycznie kształtowana przez Ukrainę. To znaczy, że tylko od zrozumienia przez Ukrainę wagi problemu zależy, czy Ukraina pozostanie dla krajów Grupy Wyszehradzkiej środkiem adaptacji w Unii, czy przekształci się w partnera handlowego, co z kolei będzie oznaczać ustabilizowanie się jej pozycji na rynkach Unii Europejskiej.

РОСТИСЛАВ ЛАЩЕНКО ПРО БАЗОВІ ЗАСАДИ І НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО СОЮЗУ

Аналізуються погляди відомого українського правника Р. Лащенко на діяльність Українського національного союзу — організації, що знаходилась в опозиції до уряду П. Скоропадського. Звертається увага на принципи, якими Р. Лащенко пропонував керуватися у роботі союзу — консолідацію усіх свідомих національних сил, демократичні засади діяльності, перевага національних інтересів над партійними. Підкреслено актуальність даних поглядів в умовах сучасного українського державотворення.

Ключові слова: Український національний союз, Гетьманська держава, демократичні засади діяльності, національні інтереси, консолідація національних сил.

Iwaseczko Olga. Rostysław Laszczenko o fundamentalnych zasadach i kierunkach działalności Ukraińskiego Związku Narodowego.

Artykuł analizuje poglądy znanego prawnika ukraińskiego R. Laszczenki na działalność Ukraińskiego Związku Narodowego, który znajdował się w opozycji do rządów Pawła Skoropadzkiego. Zwraca się uwagę na zasady, którymi Laszczenko proponował kierować się w działalności związku — konsolidację świadomych sił narodowych, demokratyczne zasady działalności, przewaga interesów narodowych nad partyjnymi. Autor podkreśla aktualność danych poglądów w umowach stanowienia się współczesnego państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: Ukraiński Związek Narodowy, Państwo Hetmańskie, demokratyczne zasady działalności, interesy narodowe, konsolidacja sił narodowych.

Ивасечко Ольга. Ростислав Лащенко о базовых принципах и направлениях деятельности Украинского национального союза.

Анализируются взгляды известного украинского юриста Р. Лащенко на деятельность Украинского национального союза — организации, которая находилась в оппозиции к правительству П. Скоропадского. Обращается внимание на принципы, которыми Р. Лащенко предлагал руководствоваться в работе союза — консолидацию всех сознательных национальных сил, демократические принципы деятельности, преобладание национальных, а не партийных интересов. Подчеркивается актуальность данных взглядов в условиях строительства современного украинского государства.

Ключевые слова: Украинский национальный союз, Гетьманское государство, демократические принципы деятельности, национальные интересы, консолидация национальных сил.

Ivasechko Olga. Rostislav Lashchenko about the basic principles and activities of the Ukrainian National Union.

The views of the famous Ukrainian lawyer R. Lashchenko on the activities of the Ukrainian National Union, an organization that was in opposition to the government P. Skoropadski are analyzed in the articles. The attention is paid to the principles that guided R. Lashchenko in the Union, the consolidation of all conscious national forces, the democratic principles of activity, the advantage of national interests above party. The relevance of data views in a modern Ukrainian nation are presented.

Key words: Ukrainian National Union, Hetman state, the democratic principles of national interests, the consolidation of national forces.

Політична історія України періоду національно-визвольних змагань 1917–1920 років сповнена багатьма подіями, які й до нині сприймаються неоднозначно. До них належить і утворення Гетьманської держави, прихід до влади П. Скоропадського. Так, встановлення Гетьманської держави можна трактувати як певну альтернативу революційному розв'язанню суспільних проблем в Україні. Проте цілком слушними є твердження В. Солдатенка про те, що «...запровадження П. Скоропадським режиму альтернативного, протилежного попередньому, — не лише не розв'язало назрілих на весну 1918 р. суперечностей, а ще більше ускладнило ситуацію в Україні, призвело до очевидного погіршення більшості її населення, особливо бідніших верств» [1, с. 231].

За таких суспільно-політичних умов, прагнення частини політичної еліти відновити національно-демократичний фронт привели до створення Українського національного союзу.

Його було організовано в серпні 1918 року на основі Українського національно-державного союзу після виходу Українсько-демократичної хліборобської партії (гетьманців- державників) і вступу до нього лівих українських партій. Фактично це був координаційний осередок українських політичних партій, професійних та культурних організацій, опозиційних до правління гетьмана П. Скоропадського [1, с. 968].

У новозатверженому «Статуті Українського Національного Союзу» були задекларовані основні положення його політичної платформи. Так, метою своєї роботи Союз вважав утворення міцної самостійної Української держави; боротьбу за встановлення легітимної влади, відповідальної перед парламентом; прийняття демократичного виборчого закону; захист прав українського народу і української держави в системі міжнародних відносин. Першим головою УНС став соціаліст-федераліст А. Ніковський, який зазначив, що «...платформа Національного Союзу являється певним компромісом українського організованого громадянства, далі якого воно не може піти, тому незалежно навіть від всяких політичних порозумінь і реальної політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значення при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії» [1, с. 253].

Діяльність П. Скоропадського отримала оцінку в працях багатьох тогочасних громадсько-політичних діячів. Не залишився осторонь від зазначеної проблематики і відомий український правник, представник народницько-демократичного напрямку вітчизняної політичної думки, ідеолог національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. — Ростислав Лашенко. Доба Гетьманату була проаналізована ним як з правової, так і політичної точки зору. Його твердження, викладені у теоретично-публіцистичних працях, були викликані безпосередньою практичною державницькою роботою, оскільки Р. Лашенко сам брав участь у діяльності УНС майже з перших днів його утворення, займаючи посаду товариша голови Головної Ради Союзу. Згодом, у своїх спогадах він напише: «... я був свідком, а частково і учасником подій в житті Союзу, які потім відігравали історичну роль у житті всієї України. Вважаю, що і мої спомини про ці події і взагалі про весь період в якому я брав участь у життя Національного Союзу, будуть мати хоч деякий інтерес, як матеріал сирий для майбутніх істориків» [2, арк. 1].

Намагаючись реалізувати демократичні цілі, констатує Р. Лашенко, Союз акумулював політичну волю української громадськості і репрезентуючи її, вживав відповідних заходів для її виявлення і реалізації як на теренах України, так і поза її межами. Дослідник стверджує УНС вже з перших днів свого існування вживав всіх можливих заходів для об'єднання українського громадянства і усіх свідомих політичних сил на національно-державному ґрунті та демократичних ідеалах. На демократичні засади діяльності союзу вказувала його структурна організація. З огляду на це, Р. Лашенко детально зупинився на її характеристиці. Він вказує на ту важливу особливість, що до складу ради Союзу входили представники всіх тогочасних українських політичних партій, а також представники Української селянської спілки на паритетних умовах — по троє осіб від кожної окремої структури. Одночасно до складу ради входили і представники від громадських, наукових і професійних організацій. Це засвідчує, що НСУ дійсно став платформою для широкого об'єднання всіх свідомих політичних сил. Розглянув Р. Лашенко і територіальну організацію Союзу. Філії НСУ, продовжує він, утворювались в губерніях і повітових місцях на аналогічних засадах, що і в центральна організація у підпорядкуванні до якої вони перебували. Для виконання постанов ради і репрезентації позицій Союзу була створена президія, до складу якої входили представники всіх партій і організацій НСУ. Діяльність президії, філій, комісій та інших органів Союзу проводилась у строгій відповідності до встановлених інструкцій. Керуючим органом Союзу були загальні збори ради. Постанови ради приймалися за принципом більшості голосів. Ті, які приймалися одностайно вважалися обов'язковими для всіх членів Союзу. Якщо ж партія чи організація не погоджувалась із постановою зборів НСУ, то вони офіційно могли оголосити свою позицію і зняти із себе будь-яку відповідальність за наслідки прийнятої постанови. Такий факт Р. Лашенко наводить із метою підтвердження своїх поглядів щодо демократичності й правдивості діяльності НСУ.

Київське правниче товариство, до складу якого входив Р. Лашенко, абсолютно підтримувало діяльність Союзу і поділяло його мету, оскільки його члени були національно свідомими, а тому докладали всіх зусиль для поширення та укріплення широко-національних завдань НСУ. У справі розбудови української державності особливе місце Р. Лашенко відвів саме українським правникам. Вони, на його переконання, завжди реально оцінювали суспільно-політичні події і навіть, дотримуючись різних політичних поглядів, у своїй більшості захищали ідею української державності, максимально докладаючи до процесу державотворення. З огляду на вищезазначене, Р. Лашенко стверджував, що організація регіонального представництва УНС та втілення у практику державного будівництва його постанов зміцнить українську націю в її основі, об'єднає Україну, утворить справжній союз цілої нації, «який стоятиме на варті української державності» [3, с. 18].

На думку вченого, створення подібного союзу диктувалося вимогою самого часу: «...можливо, за весь післяреволюційний період справа відновлення нашої державності не стояла так гостро, так трагічно як зараз. Державності нашій загрожує величезна небезпека; б'є дванадцята година її утворення» [3, с. 18]. Р. Лашенко з повною відповідальністю оцінив усю небезпеку тогочасної політичної ситуації для державницьких устремлінь українського народу, розвитку демократичних традицій. Цей період він охарактеризував як переломний, коли на шальках терезів перебували нація, державність і самостійність. Вчений закликав усі політичні партії і громадські організації докласти максимальних зусиль для повної консолідації. Політичну розпорошеність Р. Лашенко трактував як найбільшу загрозу для української справи. Об'єднання всіх національних сил, на його думку, вимагає висока загальнонаціональна ідея української державності. Всі міжпартійні суперечки повинні відійти на задній план, а першочерговим завданням, підкреслює він, є об'єднання з метою реалізації державницької ідеї. «Лише тоді, — констатує він, — коли буде самостійна українська держава, український народ зможе повністю розвивати свої творчі сили і досягти у своєму розвитку все вищих і вищих щаблів... тільки — «в своїй хаті — своя правда, і сила, і воля». І цю хату — міцну, самостійну Українську Державу на демократичному, але на цілком реальному ґрунті ми і повинні здобути. Ця справа — справа всієї нашої нації» [3, с. 19].

Р. Лашенко критично оцінював управлінську працю П. Скоропадського, а тому вважав правильним рішення НСУ про необхідність ведення перемовин із представниками німецької влади з метою довести до них «...становище України під поневоленням П. Скоропадського, досягнути принаймні утворення чисто національної української демократичної влади — коаліційного кабінету складеного із представників всіх організованих і свідомих українських кіл» [2, арк. 1]. Гетьманська влада представниками НСУ сприймалась як узурпаторська та нелегітимна, тобто така, з якою вступати у переговорний процес — неможливо з юридичної точки зору. Було прийнято рішення трактувати її виключно як владу фактичну. Аналізуючи внутрішньополітичну ситуацію в Україні, Р. Лашенко констатує: «Влада гетьмана, як відоме спирання на німецькі багнети, які, як здавалося, повиганяють з України більшовиків, міцно тримала — принаймні так всім здавалося — майже всю Україну у своїх руках» [2, арк. 2]. Отже, НСУ прийняв рішення ігнорувати гетьмана і його уряд, вести переговори безпосередньо з німецькою стороною, сподіваючись, що остання допоможе вивести Україну на національно-демократичний шлях самостійного політичного існування. Поставлену ціль, підкреслює Р. Лашенко, потрібно було досягнути мирним, цивілізованим шляхом, уникаючи нових заворушень і розрухи.

Згадує вчений і організований УНС банкет на пошану німецьких професорів у кінці літа 1918 року. Це був своєрідний дипломатичний хід, який мав на меті сформувати прихильну позицію німців щодо позитивного вирішення гострого українського питання. Під час його проведення, пише Р. Лашенко, у публічних промовах українські політичні діячі звертали увагу представників німецької науки на складне становище України, яка прагне політичного самовизначення і визнання у системі міжнародних відносин країн Західної Європи як повноправного її суб'єкта. Такий захід дав низку позитивних результатів. По-перше, констатує

вчений, значною мірою було усунене негативне відношення до німців, яке запанувало серед українських кіл після перевороту 22 квітня. По-друге, між представниками німецької влади і НСУ налагодилась певна система відносин, за якої німці зрозуміли потужність НСУ як представництва політично свідомої частини України. Це усвідомив і гетьманський уряд, зазначає Р. Лашенко. Але не зважаючи на це, він і надалі провадив реакційну політику, яка цілком систематично підводила Україну до приєднання з Москвою. «Сотні і тисячі людей, — підтверджує свою позицію Р. Лашенко, — майже виключно найбільш свідомих українців-професорів, кооператорів, діячів земських і т.д. замикалися у в'язницях, де їх тримали без великого суду і слідства цілі місяці. Найбільш свідомі українські діячі, які займалися державною службою звільнялись із своїх посад. Навіть незмінні державні посади суддів і ті без суду і слідства позбавлялися своїх посад» [2, арк. 3].

Першочерговим завданням Р. Лашенко називає створення єдиного національного фронту політичних сил України, завданням якого є визволення українського народу. Він категорично засудив політичну практику того часу, коли вузькі партійні індивідуальні інтереси ставились понад загальнонаціональними. Навіть сама історія, переконаний він, «карає» громадсько-політичних діячів за такі вчинки. Вчений проголошує й до нині актуальне гасло: у справі побудови держави усі повинні стати на цілком реальний ґрунт.

Аналіз поглядів Р. Лашенка щодо організації і діяльності НСУ засвідчує, що він дотримувався принципів демократизму і народоправства в організації держави, надавав великого значення правовому врегулюванню державотворчого процесу. З аналітичною точністю він указав на основну загрозу української революції, а саме — розпорошеність політичних сил, домінування вузько партійних інтересів над загальнонаціональним. Ці негативні моменти у державному розвитку, на які вказує Р. Лашенко, можемо спостерігати в сучасному процесі українського державотворення. З огляду на це, суспільно-політичні погляди вченого не втратили своєї актуальності й можуть бути використані у практиці державотворчої роботи.

1. *Політична історія України ХХ століття* : у 6 т. / [редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін.]. — К. : Генеза, 2002–2003. —

Т. 2: *Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)* / [В. Ф. Солдатенко (кер.), В. Ф. Верстюк]. — 2003. — 488 с.

2. *Лашенко Р.* Спогади про діяльність Українського Національного союзу / Р. Лашенко // ЦДІА України у м. Львові. — Ф. 370, оп. 1, спр. 10, арк. 1–3.

3. *Лашенко Р.* Український Національний Союз / Р. Лашенко // *Правник*. — Київ, 1918. — Ч. 1. — С. 18–19.

ПОЗАЧЕРГОВІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ КАМПАНІЇ 2007 РОКУ В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

У компаративістському ключі розглядається природа політичних криз 2007 року в транзитивних режимах України та Польщі. Дочасні парламентські виборчі кампанії у двох сусідніх слов'янських країнах аналізуються насамперед як цивілізований демократичний засіб подолання політичних криз.

Ключові слова: політична криза, парламентські вибори, урядова коаліція, політична еліта, політична опозиція.

Poliszczuk Igor. Przedterminowe kampanie parlamentarne 2007 roku na Ukrainie i w Polsce jako sposób przezwyciężenia kryzysu politycznego.

Stosując podejście porównawcze autor rozpatruje przyrodę kryzysów politycznych 2007 roku w reżimach tranzytowych Polski i Ukrainy. Przedterminowe parlamentarne kampanie wyborcze w dwóch sąsiednich krajach słowiańskich analizuje się przede wszystkim jako cywilizowany demokratyczny sposób przezwyciężenia kryzysów politycznych.

Słowa kluczowe: kryzys polityczny, wybory parlamentarne, koalicja rządowa, elita polityczna, opozycja polityczna.

Полищук Игорь. Внеочередные парламентские кампании 2007 года в Украине и Польше как способ преодоления политического кризиса.

В компаративистском аспекте рассматривается природа политических кризисов 2007 г. в транзитивных режимах Украины и Польши. Досрочные парламентские избирательные кампании в двух соседних славянских странах анализируются прежде всего как цивилизованный демократический способ преодоления политических кризисов.

Ключевые слова: политический кризис, парламентские выборы, правительственная коалиция, политическая элита, политическая оппозиция.

Polishchuk Igor. Preliminary parliamentary campaigns in 2007 in Ukraine and Poland as a mean of overcoming the political crisis.

In the comparative nature the political crises in 2007 in transitive modes of Ukraine and Poland is analyzed in the article. Early parliamentary election campaigns in two neighboring Slavic countries are presented as a civilized means of overcoming the political crisis.

Key words: political crisis, parliamentary elections, a government coalition, the political elite, the political opposition.

Україна і Польща, майже одночасно скинувши лещата комуністичної диктатури, вступили на шлях демократичних перетворень в останнє десятиліття ХХ століття. Траєкторія і темп політичного розвитку двох країн після цього мали більше розбіжностей, аніж спільних рис, проте за іронією долі політична криза майже одночасно спіткала два транзитивних політичних режими сусідніх держав у 2007 році. До цього Польща вдалася до шокової терапії в економіці та консолідовано рухалася в Європейський Союз і досягла в цьому більш-менш позитивних результатів, зайнявши своє місце в родині європейських народів.

Україна вибрала тривалий шлях еволюційних змін в економіці та внутрішній і зовнішній політиці. Поступові реформи в Україні все частіше стали нагадувати тупцювання на місці, а перекося у формуванні національного капіталу призвели до народного вибуху — «помаранчевої революції» 2004 року. Політична реформа, яка відбулася як компроміс між різними сегментами еліти України в грудні 2004 року, а точніше її незавершеність, заклала протиріччя між інститутами української влади. Демонізація влади інституту президента за умов відсутності досвіду співіснування двох найвищих посадових осіб української держави: Президента та прем'єр-міністра, які представляють конкуруючі політичні сили, стала передумовою виникнення політичної кризи в Україні. Її головною причиною стала боротьба за владу між

Президентом та урядовою коаліцією в умовах недовершеності конституційної реформи. Ухвалення Закону «Про Кабінет міністрів України» наприкінці 2006 року, який істотно звужує повноваження Президента, а також загроза формування антипрезидентської конституційної більшості у Верховній Раді України стали головними приводами для видання чотирьох указів Президента В. Ющенка про розпуск українського парламенту п'ятого скликання та оголошення дострокової виборчої кампанії 2007 року.

На мою думку, існують й інші, більш глибокі причини політичної кризи в Україні. Утворена пропорційна виборча система закритих списків призводить до консервації елітного прошарку, коли професійна політика стає справою декількох сотень людей, які належать до олігархічних кланів. Проритися у цю неопатрімоніальну касту новим лідерам дуже важко. Демократичний механізм рекрутування політичного класу в Україні ще далеко не відлагоджений. Це призводить до звуження пропозиції на політичному ринку та тенденції кадрової стагнації в українській політичній еліті. У цьому й полягає глибока причина політичної кризи в Україні.

Політична криза 2007 року в Україні засвідчила, що одна з головних проблем розвитку політичному є співвідношення між владою та опозицією, яке існує в будь-якій демократичній системі. В поліархії влада та опозиція — це діалектична єдність двох протилежностей. Політичні опоненти не розглядають одне одного як ворогів, вони не лише ведуть між собою боротьбу, але й вступають у вельми корисний для соціуму діалог про перспективи розвитку країни, оптимальні шляхи розв'язання стратегічних завдань, що стоять перед нацією. В Україні ж наприкінці 2006 — початку 2007 років опозицію намагалися виштовхнути на маргінес політичного життя, що породило закономірний спротив та викликало загострення ситуації.

У Польщі головною причиною політичної кризи став розвал правлячої урядової коаліції у складі партій «Право і справедливість» — «Самооборона» — «Ліга польських сімей» унаслідок корупційного скандалу в оточенні лідера партії «Самооборона» Анджея Леппера. Через це за ініціативи лідера «Права і справедливості», прем'єра Польщі Я. Качинського А. Леппера було звільнено з посади віце-прем'єра та міністра сільського господарства Польщі. Після цього «Самооборона» заявила про вихід з урядової коаліції і єдиним реальним засобом подолання політичної кризи стали позачергові парламентські вибори. Тож головною причиною появи політичної кризи в 2007 році у Польщі є внутрішні протиріччя в урядовій коаліції, яка з часів свого утворення ніколи не була достатньо монолітною.

Аналізуючи політичні кризи, як системні явища, варто наголосити, що вони є іманентною ознакою демократичного режиму. Ці кризи є негативним, але показником розвитку політичному, який функціонує на засадах публічної, легітимної народної підтримки. Як відомо, політична криза — це глибокий розлад політичної системи, порушення її нормального функціонування [1, с. 31]. Проблема полягає в тому, в який спосіб, як довго розв'язуються ті чи інші політичні кризи. Якщо політичні кризи тривають недовго та розв'язуються демократичним шляхом, без застосування нелегітимного насилля, то вони, як правило, виступають необхідним імпульсом для «перезавантаження», оновлення політичної системи. Якщо ж основним засобом подолання кризи стає застосування силового ресурсу, то наслідки можуть бути непередбачуваними: від гострого політичного конфлікту до громадянської війни, що може призвести до глибоких змін в існуючому політичному режимі та системі.

Приємно констатувати, що і Польща, й Україна гідно склали свій тест випробовування на демократію і цивілізованим чином подолали гострі політичні суперечності, які виникли в їхньому політичному житті у 2007 році. Сам факт проведення позачергових виборів у парламенті України та Польщі як відповідь на гострі політичні кризи в країнах свідчить про те, що український та польський транзитивні політичні режими за усіх об'єктивних та суб'єктивних складностей все ж таки еволюціонують у бік утвердження демократичних процедур і практик. Уперше за всю новітню історію української держави спрацювала звична для європейських демократій практика розв'язання політичних криз шляхом дострокового переобрання вищого законодавчого органу країн.

Згадаємо основні віхи надзвичайних виборчих кампаній в Україні й Польщі 2007 року та наведемо результати з огляду на політичну доцільність їх проведення.

Виборча кампанія 2007 року в Україні тривала протягом серпня-вересня та відзначалася великою кількістю чорного PR, яка була закономірно обумовлена її нетривалістю та екстремальним характером. Фаворит перегонів — Партія регіонів традиційно побудувала свою кампанію на гаслах захисту російської мови, пропагуванні економічних успіхів уряду В. Януковича, соціальних програм стимулювання демографічного вибуху та критиці помаранчевого уряду Ю. Тимошенка. Блок «НУНС» висунув як своє першочергове завдання гасло скасування депутатської недоторканності та наголошував на соціальних ініціативах Президента В. Ющенка. Блок Ю. Тимошенка побудував свою кампанію на предметній критиці соціальних результатів діяльності уряду В. Януковича та стилізації іміджу своєї лідерки, як єдиної надії України. В. Литвин зробив ставку на особисті зустрічі з виборцями під гаслом «Україні потрібен Литвин як гарант порядку і стабільності!». Комуністи традиційно наголошували на своїй проросійській орієнтації та ностальгії за радянськими часами. Соціалісти висунули гасло «Права і владу місцевим громадам!» і половину часу, яка була відведена на кампанію, відвели на наголошуванні її антизаконного характеру.

За підсумками голосів українського електорату позачергових виборів 30 вересня 2007 року результати розподілилися наступним чином:

1. Партія регіонів — 34,24%.
2. Блок Юлії Тимошенко — 30,69%.
3. Блок «Наша Україна – Народна самооборона» — 14,16%.
4. Комуністична партія України — 5,39%.
5. Народний блок Литвина» — 3,96%.

Не добрала голосів виборців, щоб подолати трьохвідсотковий бар'єр Соціалістична партія України — 2,87%. Проти всіх уперше проголосували понад 3% виборців [2]. Явка українського електорату на позачергових парламентських виборах 2007 року, як і прогнозувалося більшістю експертів, була меншою, ніж на попередніх, але все одно доволі високою – понад 63% [3].

Незважаючи на той красномовний факт, що позачергові вибори в Україні 2007 року виявили переможців, але не виявили чітку перемогу того чи іншого політичного табору, варто зазначити, що все ж таки колишній «помаранчевий» табір (Блок Юлії Тимошенко та «Наша Україна — Народна самооборона») разом отримав на 1,14% більше ніж його різнокольорові опоненти. Але все могло б бути зовсім інакше, якщо б Соціалістична партія добрала необхідних 0,13% та пододала б 3% прохідний бар'єр. У цьому випадку співвідношення сил між двома конкуруючими таборами радикально змінилося б на користь коаліціантів Верховної Ради України п'ятого скликання: Партія регіонів, Соціалістична партія та Комуністична партія мали б більш помітну перевагу в 1,88% та цілком могли відтворити свій політичний альянс в українському парламенті шостого скликання.

Отже, перевага переможців позачергових виборів 2007 року в Україні над переможеними є фактично досить умовною. Електоральна карта України за підсумками дочасної кампанії залишилася майже без змін: Схід — Захід, 50 на 50. «Помаранчеві» здобули вирішальну підтримку головним чином на Заході та у Центрі, у той час як «біло-блакитні» та «червоні» вже традиційно мали успіх на Сході та Півдні. Це при тому, що політичній силі на чолі з харизматичною Ю. Тимошенко вдалося розширити свою підтримку в деяких «біло-блакитних» регіонах, зокрема на Харківщині. Ю. Тимошенко вміло забрала голоси тих, хто розчарувався у діяльності Президента В. Ющенко та його політичної сили «Нашої України», а також електорату дрібних партій. Значну позитивну роль відіграло вчасне дистанціювання Юлії Володимирівни від неї ж ініційованої у квітні 2007 року політичної кризи.

Вибори 2007 року підтвердили давно відому тезу про те, що для українського електорату завжди опозиційна ніша є більш привабливою, ніж провладна. Разом із тим, результати виборів-2007 продемонстрували найбільший за всі роки незалежності України підтримку діючої влади. Так, дві партії влади — Партія регіонів, яка контролює уряд та «Наша Україна», яка має вплив

на Службу безпеки України, Міністерство оборони, Міністерство іноземних справ та усі обласні державні адміністрації в сумі здобули 42,62% голосів українських виборців. Для порівняння: у 1998 році тодішні партії влади НДП та СДПУ(о) на парламентських виборах здобули разом лише 9,22%, у 2002 році блок «За єдину Україну» та СДПУ(о) — 18,26%, у 2006 році «Наша Україна», СПУ, Український народний блок Костенко та Плюща, «Пора», Народний Блок Литвина разом отримали 25,42%.

Намітилася тенденція до виникнення незаспокоєного політичного попиту, адже уперше за всю історію проведення виборів в Україні велика кількість виборців — понад 3% проголосувала проти всіх. Це створює люфт для появи нових політичних проектів. Але тенденція до формування двопартійної чи трьохпартійної системи в Україні зберігається: Партія регіонів та «Блок Юлії Тимошенко» підвищили свій відсоток електоральної підтримки порівняно з виборами 2006 року. Отже, сталося так, що позачергові вибори досягли своєї мети — вони переформатували розташування політичних сил у головному законодавчому органі України.

Історія політичної кризи в Польщі почалася з того, що учасник правлячої коаліції — партія «Самооборона», намагалася зайняти особливу позицію з деяких важливих питань: вимагала проведення референдуму стосовно розміщення елементів американської системи протиракетної оборони (ПРО) на території Польщі. Лідер цієї партії Анджей Леппер пропонував також вирішувати питання поновлення постачань польського м'яса до Росії на двосторонній основі, без залучення третіх сторін. Ці маневри йшли всупереч з генеральною лінією фаворита коаліції — партії «Право і справедливість» на зміцнення союзницьких відносин із США.

Уряд Я. Качинського складався із трьох політичних сил, які мали разом у Сеймі 245 депутатів із 460. І вихід із коаліції будь-якої політичної сили призводив до втрати коаліцією ПіС — «Самооборона» — ЛПР більшості в парламенті та розвалу самої коаліції. Отже, уряд на чолі з Ярославом Качинським від самого початку своєї діяльності не отримав кредиту довіри, який мають зазвичай всі новостворені команди державних топ менеджерів [4].

Формальним приводом для розпаду коаліції став той факт, що Президент Польщі Л. Качинський звільнив А. Леппера з посади віце-прем'єра Польщі у зв'язку з корупційним скандалом в очолюваному Міністерстві сільського господарства. У відповідності з результатами розслідування Центрального антикорупційного бюро Польщі було арештовано двох найближчих співробітників А. Леппера. Після цього, 9 липня 2007 року партія А. Леппера «Самооборона» заявила про свій вихід із правлячої коаліції. Це майже неминуче штовхало Польщу на дострокові парламентські вибори. Партія «Самооборона» мала в Сеймі Польщі (нижній палаті парламенту) четверту за чисельністю фракцію — 46 депутатів з 460, а також посідала друге місце в уряді по кількості посад. Її вихід із коаліції означав відставку всього уряду. Про це оголосив сам А. Леппер в прямому ефірі провідного інформаційного телеканалу TVN 24.

Про те, що розвал у Польщі правлячої урядової коаліції може привести до дострокових парламентських виборів відразу заявив і прем'єр-міністр Польщі Ярослав Качинський. Він сказав у прямому ефірі польського телебачення TVP 1, якщо «Самооборона» вийде з урядової коаліції, «просто не буде іншого виходу» як проведення дострокових виборів у Сейм Польщі. Я. Качинський виключив можливість існування в країні уряду меншості. «При такій агресивній опозиції немає іншого виходу — будуть дострокові вибори», — сказав він [4].

Існують певні аналогії в ідейному оснащенні позачергових виборчих кампаній в Польщі та Україні. Так, і в Україні (лейтмотив пропрезидентського «НУНС» про повернення колишніх повноважень главі Української держави), і в Польщі під час дострокових парламентських виборів одним із головних гасел правлячої партії «Право і справедливість» став заклик Я. Качинського до внесення змін у Польську Конституцію про перерозподіл повноважень між президентом та парламентом. Зокрема, йдеться про спрощення для Президента Польщі процедури розпуску парламенту та можливості правління на підставі надзвичайних повноважень. Зміни мали послабити також дії Конституційного трибуналу, який відхилив декілька сумнівних законів: ініційовані урядом Я. Качинського з моменту приходу до влади у 2005 році.

У відповідь польська опозиція, як і опоненти «НУНС» в Україні, висунули звинувачення на адресу можновладців у їх намаганні узурпувати владу. В Польщі стало модним порівнювати ініціативи Я. Качинського з посиленням влади В. Путіна в Росії після минулих парламентських виборів, а в Україні деякі опоненти В. Ющенко охрестили його Кучмою-2.

За даними Державної виборчої комісії Польщі, на дочасних виборах до Сейму з великим відривом перемогла опозиційна ліберальна «Громадянська платформа» — 41,39%. На другому місці опинилася правляча консервативна партія «Право і справедливість» з 32,16%. Третю позицію займає виборчий блок «Ліви і демократи» — 13,20%. До парламенту також пройшла Польська селянська партія — 8,93%. Явка виборців становила 53,79% [5].

На думку більшості аналітиків, правдоподібним є варіант, на який вказували ще перед виборами, — коаліція «Громадянської платформи» та «Польської народної партії». Уряд повинен очолити лідер ГО — Дональд Туск. Варто пам'ятати, що діяльність нового уряду може ускладнити президент Лех Качинський. Вже тепер лунають голоси, що він хоче мати вплив на призначення міністрів із силових відомств та Міністерства закордонних справ. Фактично президент може ветувати кандидатури, висунуті прем'єром. Так, що для подолання вета парламентська коаліція змушена буде шукати підтримки серед депутатів «Лівих і демократів». Очевидно без відповіді на сьогоднішній день (як і в українській ситуації) залишається питання: чи зможе новий уряд виконати покладені на нього надії частини польського суспільства.

Результати виборів не стали несподіванкою, оскільки усі останні передвиборчі дослідження показували значну перевагу опозиційної «Громадянської платформи» над правлячою партією братів Качинських «Право і справедливість». Екс-президент Польщі Александр Кваснєвський вже оголосив, що результати виборів означають кінець проекту Качинських — побудувати ІV Річ Посполиту. Цей проект мав остаточно розрахуватись з комунізмом, але також із тими, хто після 1989 року, на думку братів Качинських, стали на перешкоді у становленні цілковитої незалежності. Більшість виборців висловились проти змін, обіцяних братами Качинськими. Незважаючи на відносно непогану економічну ситуацію, полякам не сподобалась атмосфера підозр та упереджень, які впровадила правляча партія. Невдалою для ПіС у внутрішній політиці виявився коаліційний «шлюб» із популістським і скандальним угрупованням «Самооборона» та націоналістичною «Лігою польських родин». Виборці однозначно негативно оцінили двох колишніх партнерів ПіС з коаліції: обидві партії опинились поза парламентом.

Тому, можемо стверджувати, що в Польщі, як і в Україні, позачергові парламентські вибори 2007 року виправдали політичну доцільність їх проведення та стали демократичним способом розв'язання гострої політичної кризи.

Отже, в Україні та Польщі триває транзитивний процес, у ході якого відбувається перехід від жорстко авторитарного режиму до режиму демократичного. Сьогодні країни вирішують спільну проблему стабілізації демократії. В Україні та Польщі майже одночасно сталися урядово-парламентські кризи (навесні-влітку 2007 р.).

Зауважимо, що дочасні парламентські вибори в Україні були спричинені не розбіжностями між учасниками коаліції чи кризою уряду, а боротьбою між коаліцією та президентом за владні повноваження. Необхідність дострокових виборів у Польщі виникла внаслідок кризи урядової коаліції. Різноманітні групи українського і польського політичного істеблішменту майже навчилися домовлятися між собою зі спірних питань, але ще не вміють чітко відпрацьовувати систему гарантій дотримання досягнутих домовленостей.

В Україні і Польщі створені необхідні системні політичні баланси для унеможливлення дії принципу «переможець отримує все». Природа політичної кризи в Україні полягає в намаганні провідних політичних гравців порушити цей принцип (на заяві про створення конституційної більшості у Верховній Раді п'ятого скликання виникла жорстка відповідь Президента — розпуск парламенту).

В обох країнах відсутня монополія на державну владу якоїсь однієї політичної сили, що сприяє розвиткові такої норми демократії як свобода слова.

В Україні і Польщі відбувається детінізація етапів політичних виборів, яка поступово призведе до того, що масштабні фальсифікації унеможливлються через втрату в них зацікавленості з боку провідних політичних акторів. Це виступає головною передумовою для усталення демократичної політичної культури в Польщі та Україні. Політики, які радикально змінювали власні позиції після виборів, і в Україні, і в Польщі опинилися поза парламентом. Цей факт мусить виступити одним із вирішальних факторів формування відповідальної політики в наших країнах.

На дочасних виборах і в Польщі, і в Україні спостерігалася доволі висока активність виборців. У Польщі взагалі була зафіксована рекордна за останні роки активність електорату: явка виборців становила 53,79%. В Україні на виборах 2007 року було зафіксовано зменшення активності електорату, проте вона залишилася досить високою — понад 63%.

Після позачергових виборчих кампаній–2007 виникають спільні проблеми з формуванням нової парламентської більшості в цих двох країнах. У результаті проведення позачергових виборів в Польщі та Україні формуються необхідні передумови для якісної зміни у внутрішній і зовнішній політиці.

Дочасні вибори в Польщі та Україні виступили дієвим цивілізованим демократичним механізмом подолання гострих політичних криз, які виникли у цих країнах.

-
1. *Обушний М. І.* Політологія : довідник / Обушний М. І., Коваленко А. А., Ткач О. І. – К. : Вид-во «Довіра», 2004. – 599 с.
 2. *Козловець Н.* Уроки виборів / Н. Козловець // День. – 2007. – 5 окт.
 3. *Яхно А.* Три тенденції / А. Яхно, Е. Гридько // День. – 2007. – 2 окт.
 4. *Польща* знаходиться на грани політичного кризиса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rus.newsru.ua/world/10jul2007/krisis.html>.
 5. *Польща* определилась // Время. – 2007. – 3 окт.
 6. *Леонтьев А.* Перепарафирование. О пользе коалиционных разногласий / А. Леонтьев // 2000: Еженедельник. – 2007. – 19–25 окт.
 7. *Митрофанова О.* Польша як стратегічний партнер України / О. Митрофанова // Політ. менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 153–160.
 8. *Юрчук А.* Имперская модель парламентского тоталитаризма / А. Юрчук // Киев. телеграф. – 2007. – 2–8 нояб.
 9. *Уроки* виборів. – 2007 // День. – 2007. – 5 окт.
 10. *Гортат Р.* Перші сто днів прем'єра республіки Польща Ярослава Качинського / Р. Гортат // Політика і час. – 2006. – № 12. – С. 34–35.
 11. *Сирук М.* Ограничительный лозунг. Качинские покушаются на полномочия конституционного суда / М. Сирук // День. – 2007. – 5 окт.
 12. *Лазарук М.* Інформаційна політика Польщі щодо вступу в Європейський Союз: досвід для України / М. Лазарук // Форум : суп.-політич. журнал. – 2006. – № 2. – С. 69–74.

КОНСЕРВАТИВНІ ПАРТІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Проаналізована роль і сучасне значення консервативних партій для формування демократичних режимів у країнах Східної Європи. Виділено спільні риси та особливості консервативної ідеології у країнах регіону.

Ключові слова: консервативна ідеологія, демократизація, євроскептицизм.

Stoyko Helena. Partie konserwatywne Europy Wschodniej.

Przeanalizowano rolę i współczesne znaczenie partii konserwatywnych dla kształtowania się reżimów demokratycznych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Wyodrębniono wspólne cechy i osobliwości ideologii konserwatywnej w państwach regionu.

Słowa kluczowe: ideologia konserwatywna, demokratyzacja, euroskeptycyzm.

Стойко Елена. Консервативные партии Восточной Европы.

Проанализирована роль и современное значение консервативных партий для формирования демократических режимов в странах Восточной Европы. Выделены общие черты и особенности консервативной идеологии в государствах региона.

Ключевые слова: консерватизм, демократизация, євроскептицизм.

Stoiko Olena. The Conservative Parties in Eastern Europe.

The role and importance of modern conservative parties for the formation of democratic regimes in Eastern Europe are analyzed in the article. The similarities and peculiarities of conservative ideology in the region are highlighted.

Key words: conservative ideology, democracy, euro skepticism.

Порівняльні дослідження партійних структур країн Східної Європи дають підстави для виділення трьох груп політичних партій, які можна віднести до консервативних, або правих, виходячи зі способу їх формування або ідеології:

- основні правоцентристські партії, які тяжіють до «поміркованих правих» [1] партій Західної Європи, та інші, які можна поділити на традиційних консерваторів (включаючи партії з християнсько-демократичною орієнтацією) та ліберально-консервативні [2];

- широкі популістсько-націоналістичні угруповання, які відігравали домінуючу роль у політиці молодих демократій у середині 1990-х років (наприклад у Словаччині Рух за демократичну Словаччину В. Мечіара), які також можна назвати як «незалежні праві»;

- колишні правлячі комуністичні партії, які займають «шовіністично-комуністичну позицію», еклектично поєднуючи націоналізм, соціальний консерватизм та економічний популізм, («праві комуністи», «комуністичні консерватори» [3]).

Найкраще західноєвропейському уявленню про праві політичні сили відповідає група «поміркованих правих» або ліберально-консервативних партій. Ці партії визначають свою ідеологію як правоцентристську і є членами загальноєвропейських політичних партій, зокрема Європейської народної партії та Європейських демократів, створених західноєвропейськими правоцентристськими партіями.

Однак, на практиці важко однозначно віднести ідеологію конкретної партії до лівого або до правого флангу. Наприклад, для Польщі та Угорщини для правих партій характерні консервативно-націоналістичні, християнські, національно-популістські чи радикальні антикомуністичні погляди [4]. Водночас у Чехії консерватизм асоціюється у першу чергу з економічним лібералізмом та антикомуністичними лозунгами [5].

Для правих партій Східної Європи властиві дві основні спільні характеристики:

- вони мають однакове історичне та організаційне походження, оскільки всі беруть свій початок в опозиції комуністичним режимам до 1989 року та мобілізаційному русі населення проти них у 1989–1990 роках;

- ці партії варто розглядати як «нові» політичні сили, які сформувалися під впливом комуністичного режиму і трансформаційних перетворень, а не як відродження колишніх консервативних і націоналістичних партій минулого.

На етапі формування їх основними завданнями були:

- критика нав'язаного ззовні (Радянським Союзом) фактично окупаційного режиму, що передбачала агітацію за відродження власної національної держави. Так, наприклад, одним з основних гасел «Солідарності» 1979–1981 років було «ми хочемо, щоб Польща стала Польщею», а також постійні заяви про невідповідність комуністичного режиму «прагненням і цінностям польського народу»;

- актуалізація довоєнного досвіду демократичного правління у рамках незалежної держави.

Також варто звернути увагу і на цікавий факт, що лише в Угорщині праві партії привели країну в Євросоюз, оскільки саме в період їх правління здійснювалися остаточні заходи щодо набуття членства у ньому. Цей феномен можна пояснити двояко. З одного боку, це характерна для націоналістичних партій недовіра до наднаціонального об'єднання, членство в якому вимагає передачі частини свого державного суверенітету керівним органам організації. Відповідно, будучи при владі вони б намагалися затягнути процес інтеграції та отримати максимальні уступки від Брюсселю. Водночас східноєвропейські консерватори прекрасно усвідомлювали, що іншого шляху для розвитку власної державності окрім членства у європейських та атлантичних структурах не існує. З іншого боку, ліві уряди на чолі Польщі та Чехії напередодні 2004 року з'явилися в результаті дії політичного маятника: праві політичні сили, які не змогли ефективно керувати державою в результаті парламентських виборів змінюють ліві. Якщо останні не справляються із поставленими перед ними завданнями, то маятник симпатій виборців знову відхиляється вправо. У країнах Східної Європи на той період серед громадян панувало розчарування політикою правих партій, які здійснили або надто радикальні реформи («шокова терапія» у Польщі), або не зуміли закріпити досягнуті результати від реформування.

Детальніше ідеологію і місце правих політичних партій у становленні держави ми розглянемо на прикладі основних їх представників у Польщі, Чехії та Угорщині.

У Польщі одна з основних політичних сил представлена консервативною партією «Право і справедливість» (Prawo i Sprawiedliwość), створеною 13 червня 2001 року братами Лехом (який став популярним на посту міністра юстиції у 2000–2001 роках) і Ярослав Качинськими на основі руху Акція виборча «Солідарність» і Рух відродження Польщі. Відповідно, у своїй програмі партія намагається поєднувати ідеали консерватизму і християнської демократії.

Програмні засади партії включають в себе зменшення податкового навантаження, лібералізацію економіки і активну державну політику щодо соціального захисту найменш захищених верств населення. Партія виступає за збільшення прав жертв злочинців і жорсткіші покарання за злочини, особливо ті, що посягають на життя, здоров'я і власність, аж до відновлення смертної кари. Польські консерватори також мають на меті прийняти нову конституцію, яка б давала президенту право віддавати прямі розпорядження уряду, і скоротила кількість членів Сейму і Сенату. «Право і справедливість» рішуче виступає проти абортів, евтаназії, легалізації гомосексуальних родин і легких наркотиків

Партія має тісні зв'язки з радіостанцією «Радіо Марія», яка скандально відома своїми антисемітськими висловлюваннями. Також варто згадати про активну діяльність партії щодо відродження історичної пам'яті. Саме завдяки їй активізувалася робота з отримання від Росії архівів по Катинській справі.

У зовнішній політиці партія виступає за поглиблення атлантичного співробітництва (НАТО, США), і менш активна у підтримці європейської інтеграції. На думку польських консерваторів, Євросоюз повинен слугувати Польщі і ніяких винятків із цього правила не може бути.

«Право і справедливість» має багато схожих рис з європейськими християнсько-демократичними партіями і є членом Альянсу європейських консерваторів і реформаторів, які виступають проти федералізації Євросоюзу.

Результати участі партії «Право і справедливість» у парламентських виборах

Рік	Отримані голоси (%)	Кількість місць у Сеймі (всього 460)	Кількість місць у Сенаті (всього 100)
2001	9,5	44	49 (+49)
2005	26,99 (+17,49)	155 (+111)	39 (-10)
2007	32,11 (+5,12)	166 (+11)	-

Перемогу на виборах 2005 року польські консерватори отримали під лозунгами безкомпромісної боротьби з корупцією та злочинністю, і обіцянками ліквідувати так званий зговір — уклад, основу якого формують колишні комуністи, шпигуни та корумповані бізнесмени, які нібито керували країною з 1989 року. Виборцям обіцялося проведення люстрації і декомунізації для відсторонення від влади лівацької і ліберальної еліти.

Результатом цих дій мала стати побудова Четвертої Речі Посполитої, яка б не мала нічого спільного з нинішньою Третьою республікою. Новий державний устрій повинен був символізувати радикальні зміни щодо оцінки минулого (проведення масштабної люстрації), приватизації, внутрішньої політики і боротьбу з корупцією, яка руйнує польське суспільство. Проте у Четвертій республіці передбачалося обмеження деяких прав і свобод, зокрема прав гомосексуалістів, заборона абортів.

Окрім «Права і справедливості» у 2005 році виборці підтримали і дві крайні праві партії — «Лігу польських сімей» і «Польську Самооборону», які виступали за вихід з Євросоюзу.

Однак, через два роки, на дострокових парламентських виборах 2007 року, консерваторам хоч і вдалося покращити свій результат до 32%, але вони опинилися на другому місці після ліберальної «Громадянської платформи», яка і стала на чолі урядової коаліції з прем'єр-міністром Д.Туском. Партія змушена була перейти в опозиційний табір, але їй поки що не вдається зміцнити свої позиції, про що свідчить поразка лідера партії Я. Качинського на президентських виборах, переможцем яких став член «Громадянської платформи» Б. Комаровський.

Найбільш впливовою консервативною партією Чехії є «Громадянська демократична партія», (ГДП, Obcanska demokraticka strana), яка була створена Вацлавом Клаусом у лютому 1991 року після розпаду «Громадянського форуму» як проринкова партія, опозиційна центристському Громадянському руху. На виборах 1992 року для посилення позицій консервативної ідеології в країні вона утворила виборчий союз із «Християнсько-демократичною партією». Отримавши більшість місць, вона сформувала правоцентристську коаліцію, а сформований нею уряд очолив В. Клаус.

У 1995 році напередодні перших парламентських виборів після розпаду Чехословаччини на VI з'їзді партії була прийнята нова політична програма, у якій про «ГДП» зазначалося як про партію, діяльність якої заснована на «консервативних соціальних цінностях, характерних класичному європейському лібералізму», закріплювався авторитет В. Клауса, як лідера посткомуністичних перетворень у Чехії. При розробці програми консерватори орієнтувалися на підприємницьку еліту, молодь, середні й заможні прошарки міського населення, значну частину інтелігенції.

Під час виборів, які відбулися 31 травня — 1 червня 1996 року, «ГДП» хоча покращила свій попередній результат і отримала найбільше голосів — 30%, однак була змушена сформувати уряд меншості. Відповідно, ліві знову перейшли в опозицію, хоча представництво соціал-демократів у чеському парламенті різко зросло: вони набрали 26,44% голосів і отримали 61 депутатський мандат. На третьому місці опинилися комуністи, отримавши 10,33% голосів. Тому Чехія залишалася однією з дуже небагатьох держав Східної Європи, в якій у середині 1990-х років не відбувся так званий «лівий поворот», тобто влада не перейшла у руки лівих і лівоцентристських сил, як це мало місце, наприклад, у Польщі, Угорщині, Болгарії, Литві та інших країнах цих регіонів. Тобто, фактична підготовка країни до вступу в Євросоюз лягла на плечі соціал-демократів.

Результати участі «Громадянської демократичної партії» у парламентських виборах

Рік	Отримані голоси (%)	Кількість місць у Палаті депутатів (всього 200)
1996	29,6	68
1998	32,3 (+2,7)	74 (+6)
2002	24,5 (-7,8)	58 (-16)
2006	35,4 (+10,9)	81 (+23)
2010	22,1 (-13,3)	56 (-25)

У 2003 році президентом республіки став голова цієї партії — Вацлав Клаус, один із найвідоміших у Європі євроскептиків. Так, ще у 1992 році, коли був підписаний Маастрихтський договір про створення Євросоюзу, будучи головою «ГДП» В. Клаус охарактеризував його як «невдалу спробу прискорити європейську інтеграцію». Як прем'єр-міністр країни з 1993 по 1997 роки В. Клаус виступав проти зміцнення наднаціональних органів влади Євросоюзу за рахунок національних. Така позиція призвела до того, що лише у 1996 році під значним тиском із боку суспільства він подав заявку про вступ до Євросоюзу, хоча сусідні країни: Болгарія, Польща і Румунія зробили це ще у 1995 році. Аналогічна історія повторилася і з текстом Конституції Європи, який прийняли обидві палати чеського парламенту, але який президент країни підписав лише після того, як Конституційний суд Чехії визнав, що документ відповідає основному закону країни. Нещодавно він заявив, що не підтримує ідею будівництва мечетей на території країни і виступає проти будівництва мультикультурного суспільства.

Домінуючі позиції в коаліційному уряді Чехії консерватори утримують починаючи з 2006 року. У травні 2010 року за результатами парламентських виборів їм вдалося покращити своє становище: не зважаючи на хороші шанси на перемогу у соціал-демократів, які отримали 22% голосів, трьом правоцентристським партіям — «ГДП» (20%), ТОП-09 (16,7%) та «Справи громадські» (10,9%) вдалося отримати більшість місць у законодавчому органі.

Основною консервативною партією Угорщини є Фідеш — Угорський громадянський союз (Fidesz — Magyar Polgari Szovetseg), яка була створена у 1988 році демократично налаштованими студентами як молодіжна партія антикомуністичного спрямування. Вона стала основною силою у багатьох сферах сучасної історії Угорщини, беручи участь у всіх етапах становлення демократії в державі. Є членом Європейської народної партії з 2000 року.

Зазначимо, що напередодні виборів 1994 року партія від ліберальної ідеології перейшла до консервативної. Це призвело до розколу всередині організації і до посередніх результатів на виборчих дільницях — лише 7% виборців віддали перевагу консерваторам.

За результатами парламентських виборів 1998 року партія отримала 30% голосів і разом із Незалежною партією дрібних власників сформувала коаліційний уряд на чолі з В. Орбаном. Для діяльності його уряду було характерне зростання державних видатків, зокрема було збільшено фінансування виплат соціальної допомоги. Крім того, особлива увага приділялася відродженню історичного минулого та пропагуванню патріотизму, зокрема особливе значення відводилося культури корони Святого Стефана та зйомці історичних фільмів, які відповідали ідеологічним цінностям «Фідеш».

Найбільш успішним для партії став 2004 рік, коли під час виборів до Європейського парламенту їй вдалося залучити підтримку 47% виборців. На вибори 2006 року консерватори пішли у союзі з «Християнсько-демократичною народною партією», але отримавши 42% голосів змушені були піти в опозицію до соціалістично-ліберальної коаліції, сформованої з «Угорської соціалістичної партії» та «Альянсу вільних демократів».

Напередодні виборів 2010 року партія прийняла програму «Політики національних справ», яка має досить популістський характер [6]. Найчастіше у ній згадуються такі слова як «довіра», «сім'я», «честь» і «повага». Хоча партія пообіцяла будувати економіку країни на нових засадах і знизити процентні ставки, однак не конкретизувала, яким чином буде виконувати дані обіцянки. Консерватори переконують виборців у тому, що протягом десяти років їм вдасться

створити один мільйон робочих місць. «Фідеш» також взяла на себе обов'язок відновити демократичні норми, які нехтувалися протягом останніх восьми років, коли при владі перебували соціалісти. «Справжнє багатство не можливе без свободи. І найбільш важливою гарантією вільного життя є закон і порядок».

Таблиця 3.

Результати участі «Фідеш» у парламентських виборах

Рік	Отримані голоси (%)	Кількість місць в парламенті (всього 386)
1990	1,8	21
1994	0,7 (-1,1)	20 (-1)
1998	6,9 (+6,2)	15 (-5)
2002	50 (+43,1)	188 (+173)
2006	46,7 (-3,3)	164 (-24)
2010	53,8 (+7,1)	262 (+98)

Уже через місяць після того, як у травні 2010 року на парламентських виборах їм вдалося отримати дві третини голосів виборців, правим вдалося реалізувати один із своїх основних виборчих лозунгів — прирівняти злочинні дії комуністичного режиму до нацистського, в тому числі геноцид (Голокост) та інші злочини проти людства. 9 червня 2010 року парламент за ініціативою депутатів «Фідеш» прийняв поправку до кримінального кодексу, згідно з якою особи, які будуть заперечувати злочини комуністів, «ставити їх під сумнів, або занижувати їх серйозність» можуть бути позбавлені волі терміном від одного до трьох років. Крім того, угорські консерватори найближчим часом планують надати громадянство етнічним угорцям (без права голосу), які проживають за межами батьківщини, що уже викликало занепокоєння у сусідів — Словаччині, Румунії, Сербії та Україні. Ідеологія партії також передбачає відновлення впливу часів Великої Угорщини у Карпатському басейні [7].

Отже, консервативні партії Східної Європи мають багато спільних рис і, не зважаючи на окремі відмінності, відіграли одну з вирішальних ролей у становленні демократичного режиму і зберігають за собою статус однієї з найбільш впливових партій у своїх країнах. Їх ідеологія має типові консервативні цінності (нація, релігійні настанови, відродження славного історичного минулого) та розвивається у руслі сучасного європейського консерватизму (прохолодне ставлення до Євросоюзу, членство у європейських консервативних організаціях).

1. *Vachudova M.* Right-Wing Parties and Political Outcomes in Eastern Europe / M. Vachudova. – Paper prepared for presentation at the 97th Annual Meeting of the American political Science Association, San Francisco, CA, 2001. – P. 3.

2. *Lewis P. G.* Political Parties in Post-Communist Eastern Europe / Lewis P. G. – London : Routledge, 2000. – P. 14.

3. *Chan K. L.* Strands of Conservative Politics in Post-Communist Transition: Adapting to Europeanisation and Democratisation / K. L. Chan // Lewis P.G. (ed.) Party Development and Democratic Change in Post-Communist Europe. – London : Frank Cass, 2001. – P. 152–178.

4. *The New Polish «Right»?* / C. McManus-Czubimska, W. L. Miller, R. Markowski, J. Wasilewski // Journal of Communist Studies and Transition Politics. – 2003. – Vol. 19. – P. 1–23.

5. *Hanley S.* The New Right in the New Europe: Czech Transformation and Right-Wing Politics, 1989–2006 / S. Hanley. – L. : Routledge, 2007. – P. 7.

6. *Nemzeti Ugyek Politikaja* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://static.fidesz.hu/download/481/nemzeti_ugyek_politikaja_8481.pdf.

7. *Kęciek K.* Węgry – europejska becзка prochu? / K. Kęciek // Przegląd. – 2010. – 25 kwietnia.

V. Політична культура та ідеологія V. Kultura polityczna i ideologia

Irena Baładyńska

Uniwersytet Państwowy imienia Iwana Franki w Żytomierzu

DZIAŁALNOŚĆ POLSKICH PLACÓWEK KONSULARNYCH W DZIEDZINIE KULTURALNEJ NA WSPÓŁCZESNEJ UKRAINIE

Artykuł przedstawia działalność polskich placówek konsularnych w sferze kulturalnej na końcu XX–początku XXI wieku na Ukrainie, naświetla podstawowe zasady i kierunki tej działalności, ukazuje jej znaczenie dla wzmocnienia współpracy ukraińsko-polskiej.

Słowa kluczowe: współpraca ukraińsko-polska, polskie placówki konsularne, sfera kulturalna.

Баладинська Ірина. Діяльність польських консульських установ у сфері культури в сучасній Україні.

Розглянуто діяльність польських консульських установ у культурній сфері кінця XX– поч. XXI ст.; висвітлено основні засади і напрямки цієї діяльності, обґрунтовано її значення як важливого чинника зміцнення українсько-польської співпраці.

Ключові слова: українсько-польська співпраця, польські консульські установи, культурна сфера.

Баладинская Ирина. Деятельность польских консульских учреждений в сфере культуры в современной Украине.

Рассмотрена деятельность польских консульских учреждений в культурной сфере в конце XX– начале XXI вв.; показаны основные принципы и направления этой деятельности, обосновано ее значение как важного фактора укрепления украинско-польского сотрудничества.

Ключевые слова: украинско-польское сотрудничество, польские консульские учреждения, культурная сфера.

Baladynska Iryna. Activities of Polish consular offices in culture in contemporary Ukraine.

The article is devoted to the work of Polish consular offices in the cultural sphere of the late XX–early XXI century. The basic principles and directions of this activity are highlighted, its significance as an important factor in strengthening the Ukrainian-Polish cooperation are justified.

Key words: Ukrainian-Polish cooperation, Polish consular offices, cultural sphere.

W polityce zagranicznej Polski ważnym zagadnieniem są stosunki z Ukrainą, z którą Polskę łączą wielowiekowe więzi historyczne, wspólne granice, bliskość kultur, interesy polityczne i ekonomiczne.

Dnia 24 sierpnia 1991 r. Rada Najwyższa USRR uchwaliła Akt Niezależności Ukrainy, w którym proklamowała pełną niepodległość Ukrainy. Odpowiedzią na ten fakt było oświadczenie Ministra spraw zagranicznych RP Krzysztofa Skubiszewskiego z dnia 26 sierpnia 1991 r., w którym zapewniono o przychylnym stanowisku Polski wobec niepodległościowych dążeń Ukrainy i podkreślono niezbywalne prawo nowego państwa do swobodnego określania swojej pozycji zewnętrznej i wewnętrznej. Dnia 4 stycznia 1992 r. między dwoma krajami zostały nawiązane stosunki dyplomatyczne, a 18 maja 1992 r. prezydenci L. Wałęsa i L. Krawczuk podpisali Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy.

Literatura naukowa na temat stosunków polsko-ukraińskich jest wielowątkowa. Aspektem współpracy politycznej i gospodarczej poświęcili swe prace W. Glibow, O. Gorun, O. Babak, W. Mocok i K. Fedorowicz [1; 2; 3; 4]; analizy historycznej i politologicznej dokonali O. Gajdaj, W. Gewko [5; 6]; stosunki ukraińsko-polskie w aspekcie historycznym naświetlili w swoich pracach B. Gud i I. Cependa [7; 8].

Słabiej zbadana jest natomiast rola urzędów konsularnych obu krajów w rozwoju stosunków polsko-ukraińskich. W tym zakresie można wymienić rozprawę doktorską W. Gewko, który jednak tylko pobieżnie omawia ten problem [6] i pracę Wojciecha Skóry, poświęconą działalności polskich placówek konsularnych na Ukrainie w ujęciu historycznym [9].

Dlatego celem niniejszego artykułu jest naświetlenie działalności polskich urzędów konsularnych w dziedzinie kulturalnej, jako ważnego czynnika rozwoju współpracy polsko-ukraińskiej.

Tłem ustanowienia stosunków dobrosąsiedzkich między Polską a Ukrainą stały się dokumenty międzynarodowe, takie jak „Deklaracja o zasadach i podstawowych kierunkach rozwoju stosunków polsko-ukraińskich” (październik 1990), „Traktat o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy” (maj 1992), „Deklaracja w sprawie zasad polsko-ukraińskiego partnerstwa” (marzec 1994), „Wspólna deklaracja prezydentów Polski i Ukrainy o strategicznym partnerstwie” (czerwiec 1996), „Wspólne oświadczenie Prezydentów Rzeczypospolitej Polskiej i Ukrainy o porozumieniu i pojednaniu” (maj 1997) i inne.

Ukraina i Polska, kierując się dążeniem do współpracy w zakresie rozwoju przyjaznych stosunków zgodnie z Deklaracją o zasadach i podstawowych kierunkach rozwoju stosunków polsko — ukraińskich, podpisaną w Kijowie 13 października 1990, uregulowania stosunków konsularnych między Ukrainą i Rzeczypospolitą Polską, oraz potwierdzając postanowienia Konwencji Wiedeńskiej o stosunkach konsularnych, przyjętej w Wiedniu 24 kwietnia 1963 r., zawarli Konwencję Konsularną, podpisaną w Warszawie 8 września 1991 r. przez ministra spraw zagranicznych Ukrainy Anatolia Złenkę i ministra spraw zagranicznych Polski Krzysztofa Skubiszewskiego. Konwencja została ratyfikowana przez Radę Najwyższą Ukrainy 14 lipca 1993 i weszła w życie 21 stycznia 1994 roku.

Na dzień dzisiejszy na Ukrainie działa siedem konsulatów RP: Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie, Konsulaty Generalne RP we Lwowie, Charkowie, Łucku, Winnicy, Odessie i Sewastopolu.

Do najstarszych (oprócz kijowskiego) należą konsulaty w Charkowie i Lwowie. Konsulat w Charkowie istnieje od 1994 roku (został ustanowiony zarządzeniem Ministra Spraw Zagranicznych Polski nr 30 z dnia 12 grudnia 1994 roku) [10]. Obszar kompetencji Konsulatu Generalnego RP w Charkowie obejmuje swym zasięgiem 7 obwodów (charkowski, dnipropropietrowski, doniecki, ługański, połtawski, sumski i zaporoski).

Konsulat Generalny RP we Lwowie został utworzony w 1994 r. na bazie Agencji Konsularnej Rzeczypospolitej Polskiej i obejmuje obwody czerniowiecki, iwano-frankowski, lwowski, tarnopolski i zakarpaci.

W 2003 roku zostały utworzone Konsulaty Generalne Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku i Odessie. Utworzenie tych konsulatów było bezpośrednio związane z wprowadzeniem od 1 października 2003 roku obowiązku wizowego dla obywateli Ukrainy. Wymóg ten zaistniał w związku z przyjęciem Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 roku. Łucki okręg konsularny obejmuje dwa obwody: wołyński i rówieński. Odesski okręg konsularny obejmuje trzy obwody: chersoński, odesski i mikołajowski.

W 2010 roku został utworzony Konsulat Generalny Rzeczypospolitej Polskiej w Winnicy (obejmuje obwody winnicki, chmielnicki i żytomierski), a w 2011 — w Sewastopolu (obejmuje miasto Sewastopol i Autonomiczną Republikę Krymu).

Oprócz wydawania wiz obywatelom ukraińskim, zadaniem tych placówek dyplomatycznych jest opieka nad mieszkającymi w tych regionach Polakami, promocja Polski, sprzyjanie rozwojowi stosunków dwustronnych i współpracy między Polską i Ukrainą we wszystkich sferach życia politycznego, społecznego, gospodarczego, kulturalnego i naukowego.

Pod koniec lat 80. i początku lat 90. XX wieku mniejszość polska na Ukrainie stała w czołówce procesów odrodzenia narodowego w niezależnej Ukrainie. Polacy rozpoczęli aktywną działalność na rzecz odrodzenia swej kultury, umocnienia języka polskiego, rozwoju tradycyjnej kultury ludowej, odnawiania starych cmentarzy i grobów żołnierzy polskich, poległych na ziemiach ukraińskich w różnych okresach historycznych, odbudowy kościołów katolickich. W tym okresie działalność polskich konsulatów i samych konsulów była skierowana na wspieranie ruchu polonijnego w terenie, na pomoc w zorganizowaniu się organizacji polskich.

Od jesieni 1988 r., po utworzeniu z inicjatywy Stanisława Szałackiego w Kijowie Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego, przy wsparciu Konsulatu RP w Kijowie odbył się szereg spotkań w Ministerstwie Oświaty Ukrainy i w Ministerstwie Kultury Ukrainy. Chodziło o to, żeby

można było w miejscowościach, gdzie zamieszkuje sporo Polaków, rozpocząć naukę języka polskiego. Udało się stworzyć kilka klas nauczania języka polskiego, gdzie większość dzieci była pochodzenia polskiego [11, s. 103]. Wiele wysiłków skierowano na Żytomierszczyznę. Częste wyjazdy konsula Polkowskiego razem ze Stanisławem Szałackim do polskich wsi na Żytomierszczyźnie sprzyjało w rozwiązaniu problemów stojących na przeszkodzie odrodzenia polskości, w tym nauczania języka polskiego. Dotyczyło to także cmentarza katolickiego w Żytomierzu, który został zdewastowany przez wandalów.

Po I Kongresie Polaków na Ukrainie, który odbył się 13 maja 1990 roku współpraca konsula Ryszarda Polkowskiego i prezesa Stanisława Szałackiego nabyła nowej jakości. Udało się wysłać pewną ilość młodzieży na studia do Polski, zorganizować olimpiadę języka polskiego, obchody ważnych rocznic w historii Polski.

II Kongres Polaków Ukrainy odbył się w październiku 1991 roku, kiedy Ukraina już odzyskała niepodległość. Na II Kongresie przemianowano Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe na Związek Polaków na Ukrainie. W referacie na Kongresie St. Szałacki poinformował, że stanem na 1991 rok nauczanie języka polskiego zostało zorganizowane w ponad 70 szkołach. W 1991 r. ponad 1200 dzieci odpoczywało na koloniach letnich w Polsce, około 200 osób wyjechało na studia do Polski. We wszystkich polonijnych sprawach odczuwalną była pomoc Konsulatu Generalnego RP w Kijowie, szczególnie ze strony konsula generalnego Ryszarda Polkowskiego, konsula Jerzego Kozakiewicza i wicekonsula Tomasza Leoniuka. „Oby ta pomoc w przyszłości nie osłabła, bo bez niej nam trudno. Tak jak nam sprawą najdroższą jest sprawa odrodzenia narodowego Polaków na tej ziemi, jesteśmy pewni, że jest ona tak samo bliska i droga przedstawicielom polskiej placówki w Kijowie” — powiedział Stanisław Szałacki [11, s. 180].

Cele i zadania współpracy konsulatów i Polonii w sferze kulturalnej po 1992 r. pozostały niezmiennie. Uwagę poświęcano takim sprawom jak rozwój szkolnictwa, tworzenie ośrodków kultury polskiej, odnawianie kościołów, popularyzacja książki polskiej, angażowanie młodzieży do działalności polonijnej, zorganizowanie olimpiady języka polskiego i wiedzy o Polsce, zorganizowanie przeglądów polskich zespołów artystycznych etc.

W marcu 1992 r. z inicjatywy prezesa Szałackiego przy wsparciu Ministerstwa Oświaty Ukrainy i Konsulatu RP zorganizowano pierwsze seminarium dla nauczycieli języka polskiego z udziałem nauczycieli z obwodu Żytomierskiego i Chmielnickiego. Konsul RP w Kijowie Tomasz Leoniuk przedstawił na nim zagadnienie nauczania języka polskiego w Ukrainie.

W 1994 roku władze Polski podjęły starania o powołanie urzędu konsularnego we Lwowie, pragnąc otoczyć opieką konsularną miliony obywateli polskich, przemieszczających się tranzytem (szczególnie w okresie letnim) przez terytorium Ukrainy na Węgry i do krajów bałkańskich oraz pracującym w tej republice (na budowie Chmielnickiej Elektrowni Atomowej pracowało ponad 3 tys. obywateli polskich, a we Lwowie — ponad 1 tys.). Zadaniem konsulatu lwowskiego było także nawiązanie bliskich kontaktów z Polakami, żyjącymi na terenie Ukrainy Zachodniej, pomóc im przybliżyć się do kraju ojczystego, a krajowi – do nich oraz umożliwienie im załatwiania spraw urzędowych. Konsulat we Lwowie miał także podjąć działania, mające na celu ochronę i upamiętnianie miejsc i obiektów, związanych z historią i kulturą polską.

W pierwszych latach działalności konsulatu we Lwowie, na obozy i kolonie do Polski wyjechało ponad 3000 dzieci z polskich rodzin, na studia wyjechało ponad 200 młodych ludzi. Do Polski po raz pierwszy po wojnie wyjechał Teatr Polski ze Lwowa, a do Lwowa zaczęły przyjeżdżać na występy zespoły artystyczne z Polski. Udało się uzyskać zgodę na rozpoczęcie prac na Cmentarzu Łyczakowskim i Cmentarzu Orląt. W wydzielonym kinie zaczęto wyświetlać filmy polskie [12].

Działalność polskich placówek konsularnych na Ukrainie w ostatniej dekadzie OÖ wieku polegała na wsparciu liderów organizacji polskich, pomimny w załatwianiu i rozwiązywaniu różnych spraw w dziedzinie oświaty, kultury i nauki, obecności na imprezach organizowanych przez polskie organizacje społeczne. Szczególnie ważnym kierunkiem działań było rozszerzanie dostępu młodzieży polonijnej do nauczania języka polskiego i do nauczania w języku polskim.

Od 2003 r. działalność polskich urzędów konsularnych na Ukrainie w sferze kulturalnej opierała się na zatwierdzonym przez Radę Ministrów RP 10 grudnia 2002 r. Rządowym Programie Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą [13]. Wszystkie urzędy konsularne otrzymały tekst Programu wraz z wytycznymi dotyczącymi zasad i form jego realizacji. W wytycznych MSZ podkreślono potrzebę szerokiej prezentacji Programu w środowiskach polonijnych, zainspirowanie tych środowisk do współdziałania w jego realizacji oraz opracowanie harmonogramów określających zadania placówek wynikające z programu na rok 2003, wraz z zabezpieczeniem finansowym ich wykonania.

Należy podkreślić, iż w związku z rozpoczęciem działań zmierzających do realizacji Programu, MSZ RP otrzymało z budżetu państwa znacznie zwiększone środki budżetowe na współpracę z Polonią. W 2003 r. cyfra ta wynosiła 5 718 tys. zł, tj. blisko czterokrotnie więcej, niż w 2002 roku. Przekazanie tych środków placówkom, w poważnym stopniu zwiększyło możliwość podejmowania zadań na rzecz współpracy z Polonią [14].

Główne działania polskich placówek konsularnych w sferze kulturalnej, związane z realizacją Programu koncentrowały się na następujących zagadnieniach:

- rozszerzeniu dostępu i możliwości Polonii i Polaków za granicą do nauczania i doskonalenia znajomości języka polskiego;
- zapewnieniu Polonii i Polakom za granicą rzetelnej informacji o Polsce;
- stwarzaniu Polonii i Polakom za granicą warunków do jak najszerszego dostępu do dóbr polskiej kultury narodowej;
- szczególnej pomocy Polakom na Wschodzie, w tym w odbudowywaniu polskiej inteligencji.

Urzędy konsularne, zwłaszcza nowopowstałe placówki, wiele uwagi przydzieliły działaniom w sferze kulturalnej, m.in. poprzez wspieranie finansowe i organizacyjne imprez, podczas których prezentowano osiągnięcia Polonii na polu kultury i nauki. (I Festyn Polonijny w Żytomierzu, międzynarodowa konferencja naukowa „Polacy na Wołyniu”, premiera wystawy „Lato w Noanie” w reżyserii Bogdana Poręby). Dzień Polonii i Polaków za Granicą (2 maja) został wykorzystany przez placówki konsularne do organizacji interesujących imprez kulturalnych, prezentujących dorobek kultury polskiej i twórców polskiego pochodzenia (np. Dni Kultury Polskiej w Berdyczowie).

Placówki konsularne zajmowały się organizacją rekrutacji i pomocą w przyznawaniu stypendiów dla młodzieży polonijnej, zamierzającej odbyć studia wyższe w Polsce. Wspierając szkolnictwo polonijne, dotowano istniejące szkoły polskie lub szkoły z polskim językiem nauczania (Lwów, Gródek, Dowbysz) zaopatrywano je w podręczniki i pomoce naukowe oraz sprzęt techniczny i audiowizualny. Placówki konsularne wspierały finansowo organizowane przez Polonię imprezy kulturalne i oświatowe, konkursy i olimpiady wiedzy o Polsce w szkołach i na uczelniach wyższych.

Przy pomocy konsulatu w Kijowie przy katedrze polonistyki na Uniwersytecie Narodowym imienia Tarasa Szewczenki zostało utworzone Centrum Polskie i Biblioteka literatury polskiej (ponad 15 000 egz. książek), których celem jest popularyzacja języka polskiego i kultury polskiej na Ukrainie.

W 2004 roku był realizowany drugi etap Programu, który m.in. przewidywał intensywną współpracę służb konsularnych z Polonią i mniejszością polską w zakresie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. W tym celu urzędy konsularne zorganizowały lub współorganizowały wiele uroczystości i spotkań, w których z jednej strony udział wzięli wybitne postaci życia kulturalnego i naukowego, z drugiej zaś — Polacy na Ukrainie. Zorganizowane imprezy w zależności od formuły przybrały kształt roku (Rok Polski na Ukrainie), dni kultury polskiej (w Żytomierzu, Berdyczowie) lub festiwalu (Festyn Polonijny w Żytomierzu), tematycznych spotkań (wieczór muzyczno-poetycki «Sonety Krymskie» Adama Mickiewicza, wykłady i koncert ku czci 150. rocznicy Juliusza Zarębskiego w Żytomierzu) a ich zasięg obejmował państwo, region lub miejscowość. Zróżnicowany był także stopień wkładu organizacyjnego placówek dyplomatyczno-konsularnych — od pełnego do częściowego.

Oprócz tego polska służba konsularna na Ukrainie doskonaliła formy przekazu społeczeństwu i środowiskom polonijnym wszechstronnej informacji o Polsce. Konsulat generalny RP w Łucku stworzył stronę internetową dla Polonii.

W 2004 r. urzędy konsularne podejmowały liczne i różnorodne działania w dziedzinie oświaty polonijnej. Przy zaangażowaniu polskich placówek konsularnych nauczanie języka polskiego na poziomie uniwersyteckim rozpoczęto na Uniwersytetach Państwowych w Odessie i Żytomierzu, Politechnice Kijowskiej, Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, na Uniwersytecie Pedagogicznym imienia M. Drahomanowa. Placówki konsularne angażowały się także w sprawę publikowania wydań naukowych dot. tematyki polskiej. Tak, Konsulat Generalny RP w Łucku sfinansował druk monografii A. Burawskiego „Polacy na Wołyniu”.

Zadaniami polskiej służby konsularnej w latach 2005–2006 w sferze kulturalnej były:

- stwarzanie warunków dla rozszerzania dostępu młodzieży polonijnej do nauki języka polskiego i w języku polskim, zwłaszcza w szkołach publicznych kraju zamieszkania;
- inspirowanie i udzielanie pomocy we wprowadzaniu języka polskiego do systemów oświatowych;
- pomoc w tworzeniu i działalności katedr języka polskiego na uniwersytetach;
- zwiększenie różnych form bezpośredniej pomocy dla szkolnictwa polonijnego;
- pomoc dla nauczycieli z Polski delegowanych do pracy w szkolnictwie polonijnym;
- działanie na rzecz poprawy poziomu i atrakcyjności nauczania języka polskiego i historii Polski w szkołach i punktach nauczania dla Polonii i Polaków za granicą;
- stwarzanie warunków dla upowszechniania wiedzy o historii i kulturze polskiej;
- działanie na rzecz rozszerzenia zasięgu oraz wprowadzania programu satelitarnej TV Polonia do sieci kablowych i innych systemów lokalnej dystrybucji programów telewizyjnych na terenach zamieszkałych przez Polonię i Polaków;
- sprzyjanie powstawaniu i rozwojowi środków masowego przekazu w języku polskim;
- tworzenie warunków dla rozwijania więzi z Macierzą, szczególnie przez osoby o wysokim statusie społecznym i znaczącej roli opiniotwórczej w krajach zamieszkania;
- działanie na rzecz poznawania i należytego zabezpieczania archiwów polonijnych za granicą;
- kontrola przestrzegania umów dwustronnych i standardów międzynarodowych w zakresie ochrony dóbr kultury i miejsc pamięci oraz sprawowanie pieczy nad miejscami pamięci narodowej;
- kontynuacja działań na rzecz zbliżenia młodszej generacji Polonii do Kraju i włączenia jej w nurt życia polonijnego (m.in. poprzez sprzyjanie wprowadzaniu atrakcyjnych form promocji Polski takich jak np. informacja poprzez sieć komputerową i wykorzystanie zaawansowanych środków audio-wizualnych).

Priorytetowe znaczenie miały działania wspierające szkolnictwo polskie, takie jak pomoc w zakładaniu punktów nauczania języka polskiego, bezpośrednia pomoc dla szkół i szkółek polskich, delegowanie nauczycieli z Polski oraz doszkalanie i wspieranie nauczycieli miejscowych, w tym organizowanie przyjazdów nauczycieli polonijnych na kursy do Polski, udział w prowadzeniu rekrutacji studentów polskiego pochodzenia, zabezpieczenie przez urzędy konsularne realizacji programu stypendialnego dla studentów polskiego pochodzenia uczących się na Ukrainie, fundowanie nagród dla najlepszych uczniów i nauczycieli, współdziałanie w realizacji przedsięwzięć oświatowych inicjowanych przez podmioty krajowe, jak np., przeprowadzanie eliminacji do konkursów i olimpiad języka polskiego oraz inne podobne działania, pomoc w organizacji akcji letniej i wszelkich innych form wypoczynku dzieci polonijnych w Polsce.

Kontynuowano współpracę z katedrą polonistyki na Uniwersytecie Slawistycznym w Równem, katedrą filologii polskiej na Uniwersytecie Narodowym imienia Iwana Franki we Lwowie, z centrum języka polskiego na Uniwersytecie Państwowym w Chersoniu, Centrum polonistyki na Uniwersytecie Państwowym w Żytomierzu.

Należy podkreślić, że w związku z aktywizacją działalności polonijnego środowiska naukowego, placówki konsularne, w tym Konsulat Generalny RP w Łucku, zaczęły finansować wyjazdy naukowców na konferencje, kongresy, seminaria naukowe na Ukrainie i w Polsce. Tak, dzięki takiej formie współpracy w 2005 r. roku 4 członków Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu wzięło udział w krajowych i zagranicznych konferencjach naukowych, w 2006 — 5, a w 2007 — 7 [15].

Obok tradycyjnych kierunków i zadań konsulatów i spraw wynikających z Programu Rządowego w 2005 roku, działalność służby konsularnej wiązała się z szeregiem istotnych wydarzeń, które miały miejsce w 2005 r. Były to: pożegnanie Jana Pawła II, obchody 25-lecia „Solidarności”, obchody 60. rocznicy zakończenia II wojny światowej, obchody 150. rocznicy śmierci Adama Mickiewicza, obchody 65. rocznicy zbrodni katyńskiej.

W 2005 roku ważną sferą aktywności służb konsularnych była ochrona miejsc pamięci narodowej i dóbr kultury polskiej za granicą a wydarzeniem najwyższej wagi w tej dziedzinie było uroczyste otwarcie Cmentarza Orłąt Lwowskich, stanowiące zwieńczenie wieloletnich zabiegów władz polskich, aktywnie wspieranych przez służby konsularne, o godne upamiętnienie bohaterskiej walki młodzieży polskiej o Lwów.

Po zakończeniu „Roku Polskiego” na Ukrainie kontynuowano intensywne wspieranie działań promujących kulturę polską na Ukrainie, zorganizowano np. festiwal „Polska Jesień Donbasu” w Doniecku, prezentacje polskiej muzyki klasycznej i nowoczesnej (np. Festiwal Muzyki Karola Szymanowskiego, Festiwal Muzyki Fryderyka Chopina, Festiwal „Jazz bez...”, I Krajowy Konkurs Zespołów Kameralnych imienia Ignacego J. Paderewskiego). Te uroczystości i imprezy miały charakter otwarty i umożliwiały uczestnictwo w nich szerokiemu gronu odbiorców. Formuła ta sprzyjała dodatkowo upowszechnianiu dorobku kultury polskiej oraz budowaniu pozytywnego obrazu Polski a także podnoszeniu prestiżu polskiej grupy narodowościowej w oczach środowisk miejscowych.

W 2006 roku zorganizowano wiele imprez kulturalno-promocyjnych, np. odbyła się kolejna edycja zainicjowanego przez konsulat we Lwowie we współpracy z Instytutem Polskim w Kijowie, cieszącego się coraz większą popularnością, festiwalu „Jazz bez...”, VI Festiwal Kultury Polskiej na Ukrainie, XV Konkurs Recytatorski im. Adama Mickiewicza „Kresy”, II Międzynarodowy Festiwal Brunona Schulza w Drohobyczu, seminarium „Chopin na tle epoki”, I Festiwal-Konkurs Muzyki Fryderyka Chopina dla uczniów i studentów ziemi lwowskiej.

Działalność Konsulatu Generalnego RP w Łucku w 2006 roku była skierowana na organizowanie i wspieranie licznych imprez, wystaw, koncertów, odczytów, plenerów malarskich, pokazów filmów polskich, seminariów naukowych, uroczystości patriotyczno-rocznicowe. Między innymi, przy wsparciu finansowym Konsulatu, zorganizowano prezentację książki „Inteligencja polska na Wołyniu w okresie międzywojennym” laureata nagrody kwartalnika „Przegląd Wschodni”, prof. Włodzimierza Mędrzeckiego; wydanie monografii N. Sejko „Dobroczynność Polaków w sferze oświaty Ukrainy (XIX–pocz. XX w.). Kijowski okręg edukacyjny”; zorganizowano 6 wyjazdów członków Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu na kongresy, konferencje i seminaria naukowe w Polsce i na Ukrainie.

Działania służb konsularnych w sferze kulturalnej w 2007 roku skupiały się na realizacji zapisów nowego Rządowego Programu Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą, który został uchwalony przez Radę Ministrów 30.10.2007 roku [16].

Służby konsularne przykładały dużą wagę do działań służących kultywowaniu języka, tradycji i kultury polskiej, zapewnieniu szerszego dostępu do kultury polskiej. Szczególnie ważnym kierunkiem aktywności było poszerzanie dostępu młodzieży polonijnej do nauczania języka i w języku polskim. Urzędy konsularne w 2007 roku przekazywały pomoc dla ośrodków edukacyjnych prowadzących nauczanie języka polskiego (wyposażenie, podręczniki, pomoce metodyczne, nauczyciele) oraz wspierały dzieci i młodzież wyjeżdżającą na obozy i kolonie do Polski. Służby konsularne kontynuowały intensywne zabiegi o oficjalne zarejestrowanie Ogólnoukraińskiego Centrum Metodyczno-Koordynacyjnego Nauczania Polskiego Języka i Kultury w Drohobyczu. W październiku 2007 roku władze ukraińskie oficjalnie wyraziły zgodę na rejestrację Centrum, które zostało uruchomione we wrześniu 2008 roku.

Służby konsularne wspomagały także starania wiernych pochodzenia polskiego o zwrot budynków kościelnych. W marcu 2007 roku miał miejsce protest głodowy polskich katolików ze Lwowa domagających się zwrotu kościoła pw. św. Marii Magdaleny. Konsulat we Lwowie wystosował w tej sprawie notę do mera miasta Lwowa, interweniował też bezpośrednio u władz miejskich, działając w ścisłym porozumieniu z władzami kościelnymi.

Wyjątkowym wydarzeniem kulturalnym roku 2007 było drugie już polsko-ukraińsko-żydowskie Seminarium „ARKA” w Uniowie w dniach 28 sierpnia — 5 września 2007 roku, poświęcone tolerancji narodowościowej i wyznaniowej. SeminaRIA te odbywają się w dużej mierze dzięki inicjatywie i staraniom Konsulatu Generalnego RP we Lwowie.

W latach 2007–2008 konsulaty wspierały wiele polskich działań kulturalnych na Ukrainie. We Lwowie odbył się pierwszy w historii lwowski Finał Wielkiej Orkiestry Świątecznej Pomocy, I Polsko-Ukraiński Dzień Dziecka, I Rajd Pamięci Huta Pieniacka, uroczyste obchody 15-lecia Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie oraz Towarzystwa Radiowego „Polskie Radio Lwów”, koncerty wybitnych artystów scen polskich, wystawy sztuki polskiej i wiele innych. Konsulat Generalny RP w Łucku z okazji rocznicy Zbigniewa Gerberta zorganizował koncerty zespołu „PROFORMA”, a także wsparł II Krajowy Konkurs Zespołów Kameralnych im. Ignacego J. Paderewskiego, V Festyn Polonijny w Żytomierzu, Międzynarodową konferencję naukową „Polska i Ukraina na drodze do demokratycznych zmian: historia, teraźniejszość, przyszłość”; okrągły stół pt. „Od Lipińskiego do Lipińskiego”, wyjazdy naukowców na naukowe kongresy, konferencje, seminaria do Polski i na Ukrainie, prezentacje wydań naukowych: monografii Natalii Sejko „Dobroczynność Polaków w sferze edukacji Ukrainy (19–pocz. 20 st). Kijowski okręg oświatowy”, książki przekładów Jarosławy Pawluk „Mojżesz” Iwana Franki i Marii Konopnickiej „Szlakiem proroka”, informatora „Polonia Żytomierszczyzny”; wydanie polskiej wersji książki W. Ksiukowskiego, W. Denisewicza „Nowy Zawód”, uroczystości z okazji Dnia Polonii oraz Dnia Konstytucji 3 Maja w Baranówce (obwód żytomierski) etc.

Dn. 30 listopada 2009 roku podpisano Protokół o współpracy między Ministerstwem Kultury i Turystyki Ukrainy i Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego Polski RP na lata 2009-2012. W dokumencie podkreślono, że strony będą:

- wspierać wymianę kulturalną między Ukrainą a Polską, w szczególności, realizację kulturalnych i artystycznych przedsięwzięć z udziałem przedstawicieli obu krajów, wymianę grup artystycznych i wizyty artystów i przedstawicieli kultury w ramach międzynarodowych festiwali, imprez kulturalnych;
- wspierać różne formy współpracy w dziedzinie sztuki plastycznej;
- promować współpracę w dziedzinie literatury, kina i sztuki ludowej w obu krajach;
- wspierać rozwój współpracy w zakresie ochrony i zwrotu dóbr kultury;
- wspierać ochronę, konserwację i renowację obiektów dziedzictwa kulturowego w obu krajach oraz podtrzymywać inicjatywy mające na celu ich ekspozycję, ochronę, konserwację i renowację [13].

Protokół podkreśla potrzebę współpracy Ukrainy i Polski w dziedzinie kultury w związku z organizacją Mistrzostw EURO 2012. Wspólna deklaracja prezydentów Ukrainy i Polski w tej sprawie oświadczyła: „Strony uznają, że mistrzostwa Europy w piłce nożnej w 2012 roku są nie tylko ważnym wydarzeniem sportowym na świecie, ale także ważnym projektem politycznym, który będzie miał dla obu państw wyjątkowe polityczne, ekonomiczne, humanitarne oraz wizerunkowe znaczenie. Strony potwierdzają, że sukces Euro-2012 będzie ważnym krokiem, który ułatwi pełną skalę integracji europejskiej Ukrainy. Przeprowadzenie Euro-2012 przez Ukrainą i Polską przedstawia nowe wyzwania i zadania, na które odpowiedź musi być wzmocnienie istniejących i tworzenie nowych obszarów współpracy między oboma krajami” [14].

Reasumując należy stwierdzić, że działalności polskich placówek konsularnych w sferze kulturalnej jest integralną częścią współpracy polsko-ukraińskiej. Aktywizowała się ona po zdobyciu przez Ukrainę niepodległości, powstaniu nowych placówek konsularnych, a unormowana została po podpisaniu dokumentów dwustronnych.

W analizowanym okresie w ramach promocji kultury, nauki, oświaty polskiej oraz działań na rzecz umacniania więzi Polski ze środowiskami polskimi na Ukrainie, polskie urzędy konsularne nie tylko uczestniczyły w realizacji licznych imprez, ale były też inicjatorami wielu z nich, a innym udzielały wsparcia organizacyjnego, patronatu czy pomocy finansowej. Działania te służą rozwojowi stosunków polsko-ukraińskich, umacnianiu partnerstwa między Ukrainą a Polską, budowaniu pojednania między narodami i wspólnej przestrzeni europejskiej.

1. Глібов В. В. Українсько-польські відносини в пострадянський період. Деякі аспекти політичного й економічного співробітництва / В. В. Глібов, О. Д. Горун // Політика і час. – 1997. – № 5–6. – С. 15–21.
2. Бабак О. Політичні відносини України та Польщі у 1980–2005 рр./ О. Бабак // Поляки на півдні України: Історія та сьогодення : у 2 т. – Жешов, Київ, Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 2. – С. 108–151.
3. Моцок В. І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. І. Моцок. – Чернівці, 2002. – 20 с.
4. Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999 / K. Fedorowicz. – Poznań, 2004.
5. Гайдай О. Українсько-польське стратегічне партнерство (кінець ХХ – поч. ХХІ століття): історико-політологічний аналіз / О. Гайдай // Поляки на півдні України: Історія та сьогодення у 2 т. – Жешов, Київ, Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – Т. 2. – С. 72–79.
6. Гевко В. Україна і Польща: особливості розвитку двосторонніх відносин (1991–2004) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / В. Гевко. – Чернівці, 2005. – 321 с.
7. Гудь Б. Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ–першої половини ХХ століть / Б. Гудь. – Львів, 2006. – 448 с.
8. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз / І. Цепенда. – К. : Дельта, 2009. – 387 с.
9. Skóra Wojciech. Działalność polskiej służby konsularnej na terenach Rosji, Ukrainy i ZSRR w dwudziestoleciu międzywojennym (1918–1939) / Ukrainie. Europe. World. The International Collection of Scientific Works Founded in 2008, Issue 1, Ternopil, 2008. – S. 199–213.
10. Jubileusz KG RP w Charkowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.charkowkg.polemb.net/index.php?document=130>.
11. «Jak trudno być Polakiem» = «Як важко бути поляком» / [авт. концепції Є. Шалацький]. – К. : Головна спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України: Спілка поляків України, 1997. – 336 с.
12. Woskowski W. Rocznica powstania Konsulatu polskiego we Lwowie [Електронний ресурс] / W. Woskowski // Gazeta Lwowska. – Режим доступу : <http://www.lwow.com.pl/gazeta-lwowska/konsulat/konsulat-jubileusz.html>.
13. Rządowy program współpracy z Polonią i Polakami za granicą [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.polonia.org/programrzadowy.htm>.
14. Raport Departamentu Konsularnego i Polonii za 2003 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.paiz.gov.pl/files/index.php?id_plik=161.
15. Raporty roczne o działalności Polskiego Towarzystwa Naukowego w Żytomierzu [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ptnz.org.ua/pl/archive.html>.
16. Rządowy Program Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.msz.gov.pl/Rzadowy_program_wspolpracy_z_Polonia_1818.html.
17. Протокол про співробітництво між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2009–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_140.
18. Спільна декларація Президентів України та Республіки Польща щодо зміцнення співпраці між Україною та Республікою Польща у підготовці до фінальної частини чемпіонату Європи з футболу ЄВРО-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/content/ukrpol_dekl_euro2012.html.

Валентин Бушанський

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

ЕТИКО-ПОЛІТИЧНЕ ВЧЕННЯ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

Розкриваються глибинні зв'язки між політичними поглядами В. Липинського і його світоглядними орієнтаціями. Зокрема, наголошується на зв'язках між релігійністю і основами його державницької концепції, звертається увага на еволюцію поглядів В. Липинського на устрій української держави. Акцентується увага на розумінні В. Липинським хліборобської верстви, меж української держави, місце в ній української мови і культури та православної церкви.

Ключові слова: консерватизм, релігійність, містицизм, демократія, політична ідеологія.

Buszański Walenty. Etyko-polityczna koncepcja Wacława Lipińskiego.

Artykuł ukazuje głębokie związki pomiędzy poglądami politycznymi Lipińskiego a jego orientacjami światopoglądowymi. Między innym zwraca się uwagę na związek pomiędzy religijnością Lipińskiego i podstawami jego koncepcji państwowej, akcentuje się uwagę na ewolucję poglądów Lipińskiego co do układu państwowego Ukrainy. Autor ukazuje, co Lipiński rozumiał pod warstwą chleboróbską, jak Lipiński proponował podchodzić do określenia granic państwa ukraińskiego, jakie miejsce w nim przydzielał języku i kulturze ukraińskiej i cerkwi prawosławnej.

Słowa kluczowe: konserwatyzm, religijność, mistycyzm, demokracja, ideologia polityczna.

Бушанський Валентин. Етико-політичне вчення Вячеслава Липинського.

Раскрываются глубинные связи между политическими взглядами В. Липинского и его мировоззренческими ориентациями. Обращается внимание на связь религиозности В. Липинского и оснований его концепции государственности, подчеркивается эволюция взглядов В. Липинского на устройство украинского государства. Акцентируется внимание на то, какое содержание ученый вкладывал в понятие хлебоборобы, как предлагал очерчивать границы украинского государства, какое место в нем отводил украинскому языку и культуре, а также православной церкви.

Ключевые слова: консерватизм, религиозность, мистицизм, демократия, политическая идеология.

Bushanskyy Valentin. Viacheslav Lipinski's ethical-political doctrine.

The deep ties between the V. Lipinski's political views and his attitudinal orientations are investigated in the article. In particular the links between religiosity and the foundations of its statehood concept looks at the evolution of Lipinski's views on the Ukrainian state system are emphasized, attention is focused on understanding Lipinski's grain-growing sections, the boundaries of the Ukrainian state, its place in the Ukrainian language and culture and the Orthodox Church.

Key words: conservatism, religion, mysticism, democracy and political ideology.

Ми традиційно сприймаємо політику як автономну сферу суспільної діяльності. За Мак'явеллі вважаємо, що політика — це політика, а релігія — це релігія... Продовжуючи афоризм Кіплінга, мусили б сказати: і їм ніколи не зійтись. Але ми кажемо: і краще їм ніколи не сходиться. Бо від цієї зустрічі народжуються цезарепапізм чи папоцезаризм, візантіїнізм чи абстрактний теократичний ідеал, або ж примарний християнський фундаменталізм чи цілком реальний фундаменталізм мусульманський.

Однак В'ячеслав Липинський не погодився би з таким послідовним розмежуванням релігії та політики. Він, звісно, прийняв би розмежування церкви та держави, але не релігії та політики. Липинський, передусім у праці «Релігія і церква в історії України», часто вживає термін «містицизм», який навіть є «містичний» жах на його коментаторів. Як приклад, можна згадати слова Мирослава Поповича зі статті «В'ячеслав Липинський і український консерватизм». Зокрема він пише, що «без містицизму певного типу функціонування державної системи неможливе — в цьому Липинський не мав сумніву». Але, продовжує Мирослав Попович, «мене абсолютно не переконують аргументи на користь будь-якого містицизму. Сказав би навіть, що тут знаходять вияв і романтично-піднесені, і слабкі сторони світогляду Липинського». Далі Попович подає геть не переконливу ілюстрацію з роману «Дон-Кіхот» і підсумовує: «Усі вимоги лицарства, які ставить до політика Липинський, уся його утопічність у політиці нагадує Дон Кіхота, і містицизм, любий серцю пана В'ячеслава, — не більше, ніж полум'яна віра в певні чесноти» [1, с. 50–51].

На мій погляд, це не просто «полум'яна віра». Я не бачу жодного донкіхотства в апології містицизму. На протигагу міркуванням Поповича наведу вислів Євгена Сверстюка у статті «Залізні стовпи В'ячеслава Липинського», зіставляючи вчення Дмитра Донцова та В'ячеслава Липинського, автор пише: «Засада «творчого насильства та ініціативної меншості як порядкуючих сил» у Дмитра Донцова фактично ставить силу, владу і політичний успіх не місце, де у В'ячеслава Липинського стоять давні як світ категорії: моральний авторитет, дисципліна і послух, вироблений ідеалізм і моральна сила» [1, с. 84]. І симпатії Сверстюка цілком на боці «категорій» Липинського. Чому ж Сверстюк так цінує ці категорії? Звернімо увагу на такі слова: «Животворча сила релігії – це нерв історіософської концепції Липинського. Одних лише політичних, світських засобів для обмеження людських егоїзмів не вистачає. Зроблене людьми легко може бути зіпсоване та знищене. Тільки над усіма людьми поставлений і для всіх людей однаковий і однаково зобов'язуючий Божий Закон громадської моралі і тільки авторитет влади духовної, яка цей Божий Закон береже і за його виконанням стежить, в стані обмежити людські егоїзми однаково як сильних, так і слабких. Тільки релігія і церква може своєю владою духовною, владою «не од миру сього», примусити сильних вжити свою більшу силу не тільки для себе, а й для добра слабких» [1, с. 87].

Тож як В. Липинський розуміє «містицизм» і як бачить відносини між церквою та державою? Тут слушно процитувати самого Липинського із праці «Релігія і церква в історії України»: «Тільки не та ж релігія і церква в нашій світській боротьбі за Україну допоможе, яка буде найбільше «національна» і найбільше «українська» [...] а та, яка найкраще навчить своїх вірних у їх світській боротьбі за українську державу виконувати вічні і загальнолюдські закони творчої громадської моралі» [2, с. 18–19].

В. Липинський наголошує, що в церковне життя православ'я будуть привнесені політичні ідеї, коли слово церкви диктуватиметься ідеологіями, то це буде останній день православ'я. Тож, зрозуміло, В. Липинський не був клерикалом. І думка, що державні інтереси мають підпорядковуватися інтересам церкви, — йому чужа. І неприйнятною була думка, ніби інтереси церкви мають узгоджуватися з інтересами держави.

То чому ж В. Липинський наполягає на значенні церкви у становленні державності? У листі до професора Яворського, який був опублікований під назвою «Універсалізм у хліборобській ідеології», В. Липинський пише: «У сучасному світі хліборобська релігійність поступається місцем самовпевненому раціоналізмові, котрий у «сферах» і «буржуазних», і «пролетарських», і «фашистських» постає «новітньою магією», «вірою в божеську всемогутність людського розуму і його чудотворців, що засідають чи то в масонських ложах і Лізі Народів, чи в третім інтернаціоналі й комуністичних «ячейках», чи врешті в фашизмі» [1, с. 269].

З'ясуємо, що таке містицизм «магії»? Це віра у чудодійну силу наук, як технічних, так і соціальних. Не треба забувати, що вплив більшовизму значною мірою був зумовлений думкою, начебто в марксистському вченні розкриті непохитні закони суспільно-політичного й історичного розвитку. І сила цих законів не залежить від того вірить людина в їхню слушність, чи не вірить. На те вони і закони, щоб не залежати від людської свідомості. А марксистська ідеологія трактувалася як політична програма, що цілком ґрунтується на об'єктивних законах суспільного й історичного розвитку. Тож, якщо є закони, то їх варто дотримуватися. Їм, звісно, можна й протирічити, якщо є бажання стати кісткою в горлі історії. Звідси формувалася своєрідна етика, що нагадує афористичний образ, за допомогою якого описується стоїчне розуміння залежності людини від долі: людина — це собака, що прив'язана до підводи долі: в собаки є вибір: або сумирно бігти за підводою, або волочитися за нею, але всеодно рухатися туди, куди рухається підвода.

Ярослав Пеленський, дослідник творчості В. Липинського, відзначає, що у статті «Універсалізм у хліборобській ідеології», написаній 1926 року, Липинський проводить чітку паралель між більшовицькою та фашистською ідеологіями. Як зазначив В. Липинський, ці дві ідеології покликані організувати декласовані «кочові» маси, тримаючи їх у покорі за

допомогою терору. Я. Пеленський зауважує: у цих міркуваннях український автор фактично розкрив суть тоталітаризму — його залежність від терористичних методів. Цього самого висновку згодом, як відомо, дійшла й Ханна Арендт.

Зауважу на ще одну паралель: термінологічну та смислову тотожність міркувань В'ячеслава Липинського й Ернста Кассіра. У статті «Техніка сучасних політичних міфів» Кассіра відзначає, що фашизм експлуатує форми свідомості, які однозначно можна кваліфікувати як «магічні» [3]. Грунтуючись на тезі Кассіра, слушно вказати на об'єктивний зв'язок між тотемізмом, магією й тоталітарними ідеологіями. Що мається на увазі? Тоталітарні ідеології підспудно, попри їхній декларативний матеріалізм і раціоналізм, сприймають світ як одухотворений, але в тому сенсі, в якому одухотвореність трактує тотемізм. Відтак маніпуляції з предметами, організація соціальних ритуалів забезпечує підкорення духів, а отже й оволодіння світом. Варто згадати також міркування висловлені Миколою Бердяєвим і Олексієм Лосєвим. І Бердяєв, і Лосєв характеризували «діалектичний матеріалізм», як спіритуалізм. Відтак політичні ритуали, так прикметні для тоталітарних режимів, поставали не лише способами соціально-політичної дресури «мас», прищеплення лояльної поведінки, а й ритуалами магічними.

Як висновок, що в апології християнства, виголошеній В. Липинським, простежується не лише данина історичні традиції, а й глибока критика тоталітаризму. І більше того — критика науково-технічного містицизму, який притаманний також і ліберальним демократіям. Варто згадати міркування Еріха Фромма про те, що в сучасному світі віра в силу науки замінила віру в силу Бога.

Отже, можна зробити певні висновки. По-перше, християнський містицизм, про який пише В. Липинський, це єдиний запобіжник, що рятує суспільне життя від політичної сваволі. По-друге, релігія — це єдина антитеза, яку можна протиставити містицизму науково-технічному, чи то в подібі марксизму, чи то в подібі віри в науково-технічний прогрес, чи то в подібі віри в силу втаємничених організацій, яку ми зневажливо іменуємо «теоріями змов». Відзначимо наступну максиму: там, де з'являється віра в секуляризований містицизм, там завше з'являється загроза тоталітаризму.

Дозволю поставити таке запитання: чи є взаємозв'язок між релігійними уявленнями В. Липинського, його державницькою концепцією української історії та політологічним елітаризмом? Цей взаємозв'язок неможливо побачити, якщо дивитися на політику лише через призму політичних інститутів і процесів. Але В. Липинський у своїх студіях української історії його чітко бачив. Міркування В. Липинського, звісно, можна слідом за Мирославом Поповичем назвати «архаїчним романтизмом», але можна і не називати, якщо придивитися до суті справи. То в чому ж суть?

Що є спільного між життям церковним і державним, що є спільного між чернецтвом і шляхтою? Церква так само, як і держава, обстоє абстрактний Закон. Церква — знеособлений інститут. Знеособленою, рівновіддаленою від усіх особистих інтересів є і держава. Служінням Закону є життя чернецтва. Служінням монарху на засадах кодексу честі є життя шляхти. Шляхетство — це спершу обов'язок, а вже потім привілей. Але це лише той привілей, який уможливує служіння як виконання обов'язку. Ось ті спільні етичні ланки, які сполучають релігію, державність і шляхетство. І В. Липинський чітко бачив не лише їхній історичний взаємозв'язок, а й взаємозв'язок ментальний. І лише зауваження кореляції між цими ланками уможливує розуміння цілісності й логічної структурованості вчення В. Липинського.

Вище мовилося лише про теоретичний спадок В'ячеслава Липинського. Варто сказати й про його практичну політичну діяльність. Так, В. Липинського традиційно називають монархістом і консерватором. І — це правильно. Варто зробити лише уточнення. Ярослав Пеленський виокремлює три етапи в політологічній спадщині В'ячеслава Липинського. Перший — демократичний (1908–1919 роки); другий — консервативно-монархічний (1919–1929); третій — конституційно-консервативний (1929–1931). І такий поділ є цілком слушний.

Звернемося до праці В. Липинського «Нарис програми Української демократичної хліборобської партії» (текст датується 31 серпням 1917 року). У цій «Нарисі» немає згадок про

монархію, але бачимо чітку демократичну позицію політика. Наприклад, у розділі «Лад на Україні» В. Липинський пише: «Державно-політичний лад на Україні мають установити Українські Установчі Збори. Наша партія на цих Зборах буде домагатись проголошення Української Демократичної республіки, в якій найвища державна власть у всіх справах внутрішніх і міжнародних належить: в сфері законодавчій — Українському Союму в Києві, вибраному на чотири роки, [...] в сфері виконавчій — Генеральному Секретаріатові (Раді Міністрів), одвічальному перед Союмом. На чолі Української республіки стоїть Президент, вибраний на чотири роки» [1, с. 259].

Тобто, казати про монархізм В. Липинського можна лише із поправкою на час. Чи наступає автор «Програми» на горло власній пісні, не згадуючи про монархію? Федір Турченко та Наталя Заліська, аналізуючи «Програму», висловлюють думку, що запропонований інститут президентства був своєрідним «компромісом» між монархічними ідеями та революційно-демократичними процесами в Україні [1, с. 176]. З цієї думкою можна погодитись, однак із певними уточненнями. Як історик, В. Липинський, безперечно, поділяв ідею «дідичного гетьманату», але, як політик, він не міг не лише проголошувати цю ідею, а й розглядати її як певну реальну альтернативу щодо проявлених політичних процесів. Цілком вірогідно, що у своїй «Програмі» В. Липинський не вдається до жодних компромісів, бо компроміс — це «угода» між ідеальним і реальним. Але політичний ідеал доби Б. Хмельницького не міг трактуватися, як ідеал в умовах революції 1917 року, коли було скинуто династію Романових. Лише після військового перевороту, що був здійснений Павлом Скоропадським, В'ячеслав Липинський зміг вийняти з архіву монархічну ідею, надавши їй нового політико-теоретичного обґрунтування. «Програма» була фактично вступом В. Липинського в практичну політику. Підтримка УДХП гетьманату була, посуті, першим практичним кроком цієї партії. Теоретик-Липинський став заручником Скоропадського-практика. В. Липинський опинився у рамках, за межі яких уже не міг вийти, бо практичні політичні інтереси, інтереси монархічного руху, почали диктувати теоретичні моделі.

Якщо ж характеризувати «Нарис програми» загалом, то у тексті В. Липинський на голову вищий представників Центральної Ради, які саме тоді створювали сумнозвісні Універсали. Приміром у преамбулі Липинський пише про «непохитне право кожної нації на повне самовизначення». Є й рядки, котрі здаються переписаними із чинної конституції: «Стоячи твердо на ґрунті повної власновільності і суверенності українського народу, ми спираємося на багатовічну традицію неупинної боротьби України за свою волю (вид. — В. Б.), за своє право на вільне життя» [1, с. 254]. Із цього «Нарису програми» зрозуміло, що В. Липинський беззастережно приймає позицію народного суверенітету та державної незалежності. А всі інші підходи — автономізм і соціалізм — відкидає як оманливі, деструктивні й ментально рабські.

Політологи наголошують, що В. Липинський поділяв територіальний, а не національний підхід до побудови України. І це правильний погляд, але він потребує деяких застережень. Що має на увазі В. Липинський, коли мовить про територію? У розділі «Міжнародне становище України» він пише: «Метою нашою єсть об'єднання в однім українським державним організмі всіх тих земель наших, де тепер в межах австрійської і російської держав живе суцільною масою народ український» [1, с. 258]. Тож, В'ячеслав Липинський бачить Україну саме в етнічних кордонах. Ще звертається В. Липинський і до дражливого питання взаємовідносин між етносами. У Преамбулі він пише: «За горожанами України неукраїнської національності ми визнаємо всі їхні культурно-національні права, котрі повинні бути забезпечені українськими державними законами. Але одночасно ми маємо право вимагати од національних меншостей, які живуть на нашій землі, щоб інтереси цієї землі були для них так само близькі та дорогі, як і для нас, і щоб ідея Вільної України зустріла в них не ворогів, а прихильників і оборонців. Всі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при помічі чужесторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіма силами» [1, с. 258]. Отакі слова В. Липинського, актуальні й майже через сто років.

Не оминає В. Липинський і мовного питання: «Визнаючи врешті, що справи освіти і культури мусять розвиватись еволюційно, партія наша стоїть за повільну українізацію нашого культурно-

національного життя по наших зденаціоналізованих городах і за частинне, в мірі потреби, вживання ще деякий час російської мови для вислову українських по духу і напряду ідей» [1, с. 261]. Тож територіалізм територіалізмом, але в мовному питанні В'ячеслав Липинський і принциповий, і поміркований одночасно.

Звертається В. Липинський і до питання релігійного. Зокрема наголошує, що всі конфесії мають бути рівноправними. Певний «пріоритет» має зберігатися за православ'ям. Водночас наголошує, що православна Церква — «автокефальна, незалежна від всяких чужесторонніх політичних впливів і від держави» [1, с. 260].

Особливу увагу він звертає і на аграрне питання. З Програми зрозуміло як саме виключно в політичній площині Липинський розумів хліборобську верству. Передусім Липинський говорить про історичну експлуатацію України. Висловлює вельми цікаве міркування: Україна завше визискувалася, але визискувалася приватним капіталом. Однак без Української держави це визискування стане ще страшніше, бо на зміну приватному експлуататору прийде «державна трестифікація народного хазяйства, з якою прийдуть на Україну по війні чужі державні народи, спираючись [...] на силі своїх демократій». І найбільшу загрозу становить, як пише Липинський, «Росія республікансько-демократична, Росія неминуче централізована, з наладженим по-європейськи (може при помічі Англії та Америки) хазяйственно-державним апаратом» [1, с. 256].

Тож як В. Липинський бачить хліборобство в Україні? Він пише: «Ми мислимо майбутню Вільну хліборобську Україну як край високо розвиненого, інтенсивного фермерського сільсько-го хазяйства» [1, с. 262]. Липинський висловлюється за скасування сільськогосподарських «латифундій». Має бути сформований земельний фонд, з якого нарізатимуться фермерські наділи без права їхнього подрібнення. Фермери ж, у свою чергу, мають об'єднуватися в кооперативи. Отже, слово «хлібороб» Липинський вживає в його безпосередньому значенні: це людина, яка своєю працею на своїй землі вирощує хліб. Липинський у жодному разі не був речником поміщицької верстви.

У чому загальна і найпростіша суть державництва В. Липинського? У його спробі піднятися над класовим, національним і релігійним егоїзмом. І без жодного перебільшення — це єдина позиція, яку з повним правом можна назвати державницькою.

Зауважимо, що В. Липинський не знайшов розуміння у представників Центральної Ради. Його партія не була допущена до участі в її роботі. Не підтримала його і Директорія Симона Петлюри. Згодом розійшлися шляхи В. Липинського й Павла Скоропадського. Не прийняла ідеї В. Липинського і польська громада.

Відтак звернімося до теми «Липинський і сьогодні». Звісно, що монархічні ідеї Липинського нині — не актуальні. Та й для самого Липинського, як зазначалося, вони радше були формою, яка уможливлювала втілення певних цінностей, а не самою цінністю. За монархічним консерватизмом перебувала ідея суверенності й державної цілісності. Монархія, за В. Липинським, уможливлювала подолання хронічних хвороб України — отаманства, анархії, «закликання варягів». І хвороби ці, як видно з усього, не минули. Кажучи про монархію, варто заважити, що це політичний інститут і водночас певна абстрактна конструкція, в основі якої ідея суверенності (адже і синонім до слова «монарх» — «суверен»). А про те, що жодна держава не є життєздатною, якщо приватно-партійні інтереси ставляться вище за державний суверенітет, — годі й казати.

Задля уточнення значущості цінності суверенітету варто поставити таке запитання: що є важливіше, благо народу чи державний суверенітет? Це питання цікаве, коли ми візьмемо до уваги чинник демократії. Тож питання можна сформулювати й по-іншому: чи має право народ відмовитися від державного суверенітету, якщо ця відмова є для нього корисною? На перший погляд, якщо підходити до справи суто формально, то має. А якщо — не формально? Припустимо, що народ є не лише арифметичною більшістю осіб, які не полінувалися прийти до виборчих дільниць, а й певною метафізичною сутністю, про яку так любили говорити німецькі романтики? У цьому разі ми отримуємо цілком протилежну

відповідь: ні, народ не має права відмовлятися від власної суверенності, навіть якщо ця відмова здається вигідною. Бо вигода — це гендлярська, а не політична цінність.

Ненависне В. Липинському лівацтво, на яке слабувала Україна початку ХХ століття, досі не минуло. Кожні вибори стають конкурсом на тему «Обіцяй народу України. Хто більше?». Соціалістична — популістська ідеологія — вдячно сприймається саме матеріалістично налаштованою свідомістю. Матеріалізм буйно квітне там, де бракує абстрактних відсторонених цінностей. І суверенність є саме такою абстрактною цінністю, бо прийняття її не може обумовлюватися жодними міркуваннями корисності чи шкідливості. Суверенність — це «Я» народу. Це форма втілення особистості народу. Є великий сенс в українському слові «самостійність». Це і політична суверенність, і особистісна самодостатність. Людина не може бути самодостатньою особистістю, якщо вона не є самостійною у своїх учинках. Це саме можна сказати й про народ: тільки той народ є суверенним, який є самостійним у своїх внутрішньо й зовнішньополітичних справах. Особистість не може позбутися власного «Я». Особистість приречена втілювати власне «Я», відстоюючи в комунікації його цінність. Це мусить робити й народ. Самотність і страждання, які переживає кожна людина, зумовлені саме притаманністю людині самоусвідомлення «Я». Не було б у людини власного «Я», то її страждання нічим не відрізнялися б від страждань тварин. Але, прагнучи уникнути страждань, людина не може позбутися самосвідомості, позбутися «Я». Тож чи повинен цього прагнути народ? Чи повинен народ, прагнути уникнути страждань — економічної скрути, зовнішньополітичного тиску, міжнародної конфронтації, тощо, — намагатися витіснити власну самосвідомість? Народ неможливий без політичної (себто національної) ідентичності. Тож і обов'язком його є самостійність у справах, яка тотожна державній суверенності.

Та все ж, як бути з матеріалізмом-популізмом і протилежним йому чуттям суверенності? Як може постати це чуття в століттями бездержавного народу? В індивіда почуття особистісної гідності не може виникнути без ситуації успіху, без переживання власної сили, здатності протистояти соціальному тиску й виходити з нього переможцем. Чи може це почуття гідності-суверенності-самостійності розвинути в народі, провідником якого є партія колабораціоністів? Чи може це почуття абстрактної самодостатності розвинути в політичному процесі, який зводиться до способів матеріального заохочення та кримінально-адміністративного тиску? Чи може воно розвинути в політичному процесі, синонімами якого стали слова «корупція» та «маніпуляція свідомістю»? Коли не лише сьогодення, а й історична пам'ять, викривлена та підлаштована під «чужесторонні» смаки й інтереси, вбиває будь-які зачатки гордості? Оптимістично дивитися на цю справу може лише патологічний мрійник.

І на останок: релігія в Україні. Православ'я в Україні — розколоне. Розколоне політичними спекуляціями. У боротьбі за парафії та адміністративні преференції святі отці занедбали апостольську місію. Занедбали те, заради чого й існує церква. Православні ієрархи не добирають слів, відгукуючись про євангелістів. «Ты проморгал, капитан» — це назва невеличкого оповідання Ісаака Бабеля. Капітани православ'я, ви проморгали дедалі активніше поширення в Україні східних релігій — буддизму, індуїзму та інших «ізмів». Чи є сенс ділити парафії, якщо в них не залишиться вірян?

1. *Липинський В'ячеслав*. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна: Студії / В'ячеслав Липинський. — К., Філадельфія, 1994. — Т. 1.

2. *Липинський В.* Релігія і церква в історії України / В. Липинський. — Нью-Йорк, 1956.

3. *Кассирер Э.* Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. — 1990. — № 2. — С. 58–69.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Проаналізовано формування спільної європейської ідентичності країн ЄС. Звертається увага на чинники, що спричинили бажання країн Східної Європи долучитися до європейського проекту. Закцентовано увагу на небезпеку входження до ЄС України як країни, яка не сформувала власної національно-державної ідентичності й роль ЗМІ у їх зміцненні.

Ключові слова: європейська ідентичність, національно-державна ідентичність, країни Східної Європи, політичні цінності, політична комунікація.

Kac Elina. Problem kształtowania się tożsamości europejskiej.

W artykule przeanalizowano kształtowanie się wspólnej tożsamości europejskiej państw UE. Zwraca się uwagę na czynniki, które wywołały chęć wejścia państw Europy Środkowej i Wschodniej do projektu europejskiego. Akcentowano uwagę na niebezpieczeństwie wejścia Ukrainy jako państwa które jeszcze nie ukształtowało własnej tożsamości narodowo-państwowej do UE i na rolę mediów w umocnieniu ukraińskiej tożsamości narodowo-państwowej.

Słowa kluczowe: tożsamość europejska, tożsamość narodowo-państwowa, państwa Europy Środkowo-Wschodniej, wartości polityczne, komunikacja polityczna.

Кац Элина. Проблемы формирования европейской идентичности.

Проаналізовано формування єдиної європейської ідентичності країн ЄС. Обращено увагу на фактори, викликані бажанням країн Східної Європи приєднатися до європейського проекту. Акцентовано увагу на небезпеку входження України, як країни, яка не сформувала власної національно-державної ідентичності, в ЄС і роль ЗМІ в її укріпленні.

Ключевые слова: європейська ідентичність, національно-державна ідентичність, країни Східної Європи, політичні цінності, політична комунікація.

Kats Elina. Problems of a European identity forming.

The framing of a common European identity of EU countries is analyzed in the article. The attention is focused on the factors that led to the desire of Eastern Europe to join the European project. The dangers of joining Ukraine to the EU as a country that is not formed their own nation-state identity and role of media in strengthening of national and state identity are discussed in the article.

Key words: European identity, national-state identity, Eastern Europe, political values, political communication.

Сучасна українська держава стоїть перед фактом відкритості світові й глобального характеру політичних, економічних, технічних, духовних і мовних процесів та взаємовпливів. Це неймовірно ускладнює вирішення проблем національно-політичного, економічного, культурного самоствердження. Тому євроінтеграційний досвід і допомога Польщі, яка ще донедавна знаходилась майже в тих самих умовах, що й Україна, а зараз стала повноправним членом ЄС, може полегшити входження нашого народу до великої європейської родини.

Усвідомлення Україною себе невід'ємною частиною сучасної Європи та учасником євроінтеграційних процесів потребує прискіпливого аналізу розвитку європейської спільноти в ході віднайдення нею своєї ідентичності.

Ідея об'єднання Європи має глибоке історичне коріння. Європа — єдина частина світу, де в умовах надзвичайно високої щільності населення споконвіку посусідству жили десятки національностей, народів і держав. Але історія Європи — це не тільки вікове спільне існування, а й нескінченні спустошливі війни. Тому багатонаціональна густонаселена Європа, обмежена в землях і сировинних ресурсах, набагато раніше інших регіонів світу зрозуміла потребу у принципах міждержавного колективізму. Ідея єдиної Європи народилася ще в ранньому Середньовіччі. У той час вона не відповідала реаліям Європи, яку шматували династичні розбрати, нескінченні війни, територіальні домагання, релігійна нетерпимість і політичні амбіції. Кінець цій круговерті було покладено лише в другій половині ХХ століття, коли розпочався перехід від Європи націоналістичних антагонізмів до «солідарної Європи».

На початку ХХ століття держави-нації стали природним політичним утворенням, що забезпечували розв'язання конфліктів між антагоністичними класами і соціальними групами. Оскільки капіталізм має тенденцію до глобалізації, то тим самим забезпечувалась поява не тільки національного, але й космополітичного типу ідентичності. Проте, капіталізм не обов'язково мав утілюватися у держави-нації, оскільки нам відомі факти існування транснаціональних політичних союзів на зразок Ганзейського.

Зрозуміло, що нова національна спільнота не може ліквідувати всіх відмінностей між індивідами та соціальними групами, проте її створення взагалі є можливим тільки тоді, коли ці відмінності підпорядковані інтересам нової спільноти. Іншими словами, ці відмінності є вторинними і поверхневими, тому що існує одне спільне «ми», яке відрізняє народ від іноземців, «своїх» від «чужих». Це означає, що кордони держави повинні бути інтерналізовані й стати внутрішніми кордонами.

Крім цього, поява нової національної ідентичності передбачає певну етніфікацію (etnification). Майже всі науковці погоджуються із цим, оскільки вважають, що етнічність є штучно створеною, а не природною ознакою, особливо коли це стосується націй (наприклад, Франції і Німеччини). Її також можна назвати «фіктивною етнічністю». Етнос у традиційній етнографії означає «ми-групу», яка складає уявну спільноту. І з цією приналежністю погоджуються як члени групи, так і всі інші. Держави-нації, як правило, складаються більше, ніж з одної такої «ми-групи», яка може також знаходитися у двох або більше державах-націях. Бельгія та Швейцарія є прикладами першого, а євреї є прикладом другого випадку. Тобто держава-нація базується на понятті демосу, загального волевиявлення, яка виходить за межі етносу.

Таким чином, фіктивна етнічність нації — це завжди етнічність багатокультурної спільноти, яка міститься у межах однієї держави-нації. Отже, держави-нації — це комбінація демосу і етносу; в одних випадках домінує етнос, як у системі апартеїду (ПАР), а в інших, республіканських системах — демос (Франція).

Національна спільнота має дві основні складові ідентичності – мова і походження. Держави-нації провадили мовну політику, накидаючи мовні стандарти, якими послуговуються політики, письменники та журналісти, нівелюючи відмінності діалектів. Школи є основним інституціями, які відтворюють нову форму етнічності через мову. Таким чином, національна мова стає «рідною мовою».

Проблема формування європейської ідентичності тепер може бути поставлена так: чи зараз постає сучасний народ з ознаками «європейськості»; чи «європейськість» базується на існуючих національних ідентичностях і чи вона від них залежить?

«Після завершення Другої світової війни розпочався процес інтеграції Західної Європи, що було б неможливим без загоювання історичних ран. Політична еліта старого континенту усвідомила помилки своїх попередників міжвоєнного періоду, тому звертала велику увагу на розробку засобів формування спільних рис ідентичності для подальшого формування єдиної європейської ідентичності» [1].

Громадянам повоєнної Європи надавалися рівні соціально-економічні й громадянські права попри їх національність, національне громадянство перейшло на територіальну основу. Внутрішня логіка держави добробуту закладає рівне трактування прав громадян незалежно від їх національності. Проте деякі автори, наприклад Сойсел [2], вважають, що права іммігрантам надаються не завдяки існуванню «держави добробуту», а завдяки універсалізації прав людини.

Права людини у цьому сенсі замінили національність. Це підкріплюється двома чинниками — підвищенням міжнаціональної взаємозалежності та повстанням транснаціональних політичних структур. З іншого боку, відбувається універсалізація права, яке захищає права індивіда незалежно від його національності.

У другій половині ХХ століття Західна Європа досягла вражаючих успіхів. Наслідком інтеграції стало не тільки створення спільного внутрішнього ринку, а потім Економічного і

Валютного союзів, але й здійснення давньої мрії європейців – перетворення регіону з вічного джерела націоналістичних розбратів і жажливих війн на стабільну зону миру і безпеки народів. В основу інтеграції було покладено нагромаджені на той час активи західноєвропейського суспільства — правову державу, багатівіковий досвід спільного існування народів, культурну й багато в чому релігійну спільність, давні традиції європейської ідеї і, зрештою, гіркі уроки Першої і Другої світових війн.

Як у світлі цього проходило формування європейської ідентичності? На початку 90-х років, із формуванням єдиного ринку це питання стало критичним. Воно було розв'язано підписанням Маастрихтської угоди та впровадженням так званого європейського громадянства. Наступним важливим кроком стало створення спільної валюти. Проте залишилася проблема об'єднання європейців не тільки на основі економічних відносин.

Існує три стадії формування європейської ідентичності:

- будування національної ідентичності через історичні міфи про спільне християнське коріння (починаючи з Римської імперії) і гуманістичні традиції Відродження. Щоб підкреслити спільну культурну ідентичність були використані певні ритуали (Євровибори) та євросимволізм (прапор, гімн, паспорт);

- впроваджено наднаціональні системи права, які гарантували мешканцям Європи не тільки основні, але й специфічні права (наприклад, для робочої сили, за умовами Римського договору);

- впроваджено нову форму європейського громадянства — «громадянин союзу», яке підтверджувало право на вільне пересування по території держав-членів, право звертатися до Європарламенту та до європейського омбудсмена.

Практичними наслідками формування європейської ідентичності у довгостроковій перспективі стали:

- по-перше, збільшення кількості студентів, які отримують освіту в європейських освітніх інституціях за програмою Еразма (Erasmus) (до речі, серед освічених європейців мобільність між країнами є набагато меншою). Одним із наслідків формування європейської ідентичності є створення освітніх, академічних і політичних кіл;

- по-друге, право вільного пересування обернулося виключенням щодо не-громадян Союзу. Наприклад, в аеропортах нову європейську ідентичність підкреслює існування двох окремих черг — для громадян Євросоюзу і для усіх інших. Одночасно з розвитком внутрішнього права на пересування формується щораз більш сувора міграційна політика.

Щоб довідатися про формування європейської ідентичності на рівні свідомості варто вдатися до досліджень Євробарометру. Вони доводять, що громадяни Євросоюзу все ще мають труднощі з усвідомленням себе, як європейців. Тільки 3% почуваються європейцями безвідносно до національного громадянства; 24% пишаються європейським прапором, а 19% — європейським збірними на спортивних змаганнях. Крім того, за результатами дослідження 51 % почували себе певною мірою європейцями, а 46% відчували прив'язаність тільки до національної ідентичності. Отже, у повсякденній практиці ідентифікація з європейським проектом є слабкою, а національна ідентичність все ще значима [3].

Традиційний розподіл між «своїми» і «чужими» йде по лінії належності до Західної культури. Європейці не розглядають один одного, як справжніх іноземців. Наприклад, у Бельгії, Данії, Німеччині іноземцями вважають радше турків, арабів та азіатів, тобто виключаються ті групи, які не здатні підтвердити своїх історичних і культурних зв'язків із Європою.

На цих основах створювався специфічний західноєвропейський менталітет післявоєнного періоду, що у значній мірі сприяв пошукові взаємоприйнятих рішень і подоланню конфліктів, яких не оминати на інтеграційному шляху, бо «для стабілізації модернізованої економіки і подальшого розвитку політичної системи необхідна модернізація менталітету, цінностей і норм [4].

Ключовою внутрішньою метою Європейського Союзу є сприяння економічному та соціальному прогресу, переважно шляхом створення зони без внутрішніх кордонів, підтримка

економічної і соціальної цілісності, заснування економічного і монетарного союзу та запровадження єдиної валюти. Головною зовнішньою метою політики ЄС є утвердження його ідентичності на міжнародній арені, передусім через спільну зовнішню політику і політику безпеки, зокрема через спільну оборонну політику. Основоположними принципами, якими керується Європейський Союз — повага до національної самобутності, демократії та фундаментальних прав людини.

Успіхи Європи на шляху інтеграції неабияким чином обумовив вибір держав Центрально-Східної Європи на користь ЄС. Східноєвропейські країни завжди належали до сфери європейської цивілізації й поділяли її цінності. Протягом століть вони робили свій вклад у їх створення. До того ж, у багатьох із них досить добре пам'ятають певні історичні події, зокрема Мюнхенську кризу 1938 року, коли Чехословаччина була перетворена на предмет торгівлі іншими країнами. Цей досвід учить, наскільки важливим для будь-якої вразливої країни є включеність — як у власних, так і в загальних інтересах — в союз, де сформовано європейську ідентичність у сфері колективної безпеки. Зокрема, у приєднанні Болгарії до НАТО бачили не тільки вирішення проблем національної безпеки, але й ознаку того, що вона не ізольована від інтеграційних процесів Європи і має європейську ідентичність [5]. Проте цей чинник — не єдиний, що визначив такий вибір. Дуже важливу роль відіграло соціалістичне минуле цих країн, яке хочеться швидше забути, та бажання компенсувати пошкоджені соціалістичним минулим національні ідентичності східноєвропейців. Вступ до Європейського Союзу означав водночас психологічне (європейці визнають європейськість Східної Європи) та, у певному сенсі, геополітичне віддалення від минулого через створення міцних кордонів із державою, яка є правонаступницею колишнього СРСР — Росією.

Бути європейцем сьогодні означає брати участь у масштабному процесі й у рішучих діях, у яких особиста, насамперед громадянська ангажованість, приводить до поступового формування єдиної для сотень мільйонів осіб ідентичності. Це підтверджується тим, що «європейці винятково демократичні, зі світським світоглядом, більш сконцентровані на консенсусі, ніж на конкуренції, і схильні цінувати суспільну солідарність принаймні як досягнення. Кордони Європи можуть бути встановлені на основі таких цінностей» [6].

Без сумніву, утвердження єдиної і загальної для всіх європейців ідентичності є метою європейської інтеграції. «Процес розширення ЄС значною мірою бачиться як створення спільноти, заснованої на спільних цінностях» [7]. Як результат політичної і культурної спадщини, європейська ідентичність може бути заснована лише на засадах розуму і людської гідності. Її основою є мир, неприйняття будь-якої форми самоізоляції і надмірностей у захисті партійних, місцевих чи національних інтересів. Європейська ідентичність після падіння комунізму і відкриття шляху на Схід дозволила об'єднати під спільним прапором народи, які ще десятиліття тому не могли й уявити собі можливості разом брати участь у будівництві спільної Європи.

Що стосується України, то її європейський вибір зумовлений історичними, економічними та соціальними чинниками. За радянських часів українська нація зазнала найбільших у Європі людських і матеріальних втрат, їй насильно було нав'язано тоталітарний азійський політичний та соціально-економічний устрій, була порушена соціальна структура суспільства, спотворена ментальність народу. Україна опинилася на задвірках європейської цивілізації.

Відтак з'явилась нагальна потреба у виборі шляху розвитку в напрямі європейської цивілізаційної моделі, що дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Проте Україні необхідно докласти багато зусиль для входження у європейський інтеграційний простір і визнання її європейськими партнерами. Інтеграційний процес у відповідних напрямках складається із встановлення європейських норм і стандартів в освіті, науці й техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних досягнень в ЄС. Нині Україна прагне стати повноправною європейською державою, віднайти свою європейську ідентичність, і тому особливо постає питання захисту своєї національно-державної ідентичності, що була здобута не так давно і через багатовікову залежність від інших країн не встигла закріпитися як монолітна та непорушна.

Українській еліті варто замислитися над тим, як євроінтеграція вплине на ще не досить сформовану українську ідентичність. Адже хоча європейська ідентичність формується уже досить тривалий час та вживаються певні заходи щодо збереження національної незалежності кожної європейської країни, все ж домінуюча роль великих держав залишається об'єктивною дійсністю. Народи Нідерландії, Бельгії, Данії, Люксембургу та інших країн відчують загрозу втрати своєї самобутності, національної мови і, взагалі, національно-державної ідентичності в умовах домінування в об'єднаній Європі таких могутніх країн, як Німеччина, Франція чи Великобританія.

У сучасній Україні з метою захисту національно-державної ідентичності потрібно досягти політичної злагоди та рівноваги, спрямувати людські зусилля у одному напрямі з державною політичною думкою, зберегти самобутність і забезпечити подальший розвиток унікальної української культури, об'єднати зусилля задля гармонійного розвитку українського суспільства [8].

У концепціях ідентичності, як і в інших ідеологічних категоріях, є свої стандартні елементи, до яких відносять походження нації, її обраність та унікальність, і на яких базується ідея суверенітету й державності. Традиційне завдання комунікацій полягає у закріпленні цих концепцій, обґрунтуванні їх законності [9]. На сучасному етапі держава повинна мати специфічні, лише їй надані важелі консолідації громадськості навколо спільної мети, впливу на різноманітні соціальні процеси та явища. Одним із головних важелів держави є вплив на громадську думку шляхом діяльності ЗМІ, які об'єднують суспільство навколо ідеї національно-державної ідентичності, що є історичною та унікальною [10].

На сучасному етапі уряд не в змозі спрямовувати суспільство у потрібному напрямку без діяльності національної системи засобів масової інформації. Саме вони створюють єдине інформаційне поле держави, формують спільні громадські погляди, консолідують народ навколо певної ідеї.

Важливою особливістю становища національних систем ЗМІ у демократичному суспільстві є їх активна участь у відродженні, становленні та закріпленні національно-державної ідентичності. Вона полягає не лише у збільшенні кількості матеріалів, які стосуються цієї теми на сторінках газет і журналів, у передачах на телебаченні й радіо. Вимога оволодіти народним духом і спонукати його ідеями національної приналежності та державності — особливо гостра, коли нація прагне до створення єдиної держави, але реально її не має, або, коли є державність, але вона не досягла належного рівня.

Досвід збереження Польщею власної національної ідентичності є важливим для нашої держави, яка теж декларує свої європейські та євроатлантичні прагнення. Громадяни України отримують багато інформації щодо успішної євроінтеграції Польщі з повідомлень національних ЗМІ та завдяки зустрічам, які ініціює Польський інститут та відділ культури та науки при посольстві Польщі в Україні. З України до Польщі молодь виїжджає на навчання чи на стажування, причому це стосується не лише студентів ВНЗ Львова або Києва, а й студентів інших вишів України. Наприклад, студенти РІС КСУ щорічно мали можливість удосконалювати свої навички на курсах мови та культури при університеті ім. М. Коперніка в місті Торунь. Польські студенти, яких цікавить україністика, шукають різноманітні можливості для відвідування України — як офіційним шляхом, так і завдяки приватним поїздкам. До України приїжджає багато польських істориків, політологів та соціологів, яких цікавлять країни-сусіди. Це є яскравим свідченням того, що культурний обмін між країнами інтенсифікується, покращує шанси на долучення України до Європейських цінностей. Бо, як слушно зазначав колишній канцлер ФРН Г. Шмідт, «для культури Європи було б корисно, якби не тільки політичні оратори ЄС, не тільки національні політики й уряди, а і її духовні пастирі, письменники і викладачі вищої школи, журналісти і публіцисти, будучи переконаними європейцями, бачили своє завдання у привнесенні основних моральних цінностей європейців у суспільну свідомість. Існує спільна мораль європейців. Ми усі повинні внести свій вклад у справу, що допоможе вдихнути життя в ці починання» [11].

1. Федуняк С. Євро регіоналізм у контексті створення панєвропейської системи безпеки / С. Федуняк // Євро регіони: потенціал міжетнічної гармонізації : зб. наук. праць. – Чернівці : Букрек, 2004. – С. 57–58.
2. Якобс Д. Європейська ідентичність: факти і вимисли [Електронний ресурс] / Д. Якобс, Р. Мейер. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=205.
3. Дейвіс Н. Проблема європейської ідентичності [Електронний ресурс] / Н. Дейвіс. – Режим доступу : <http://tdcse.iatp.org.ua/Minakov3.htm>.
4. Andorka R. Modernization and relevance to totalitarianism / R. Andorka // Social structures in the making. – Warsaw, 1997. – P. 66.
5. Рангелов А. НАТО, Русия, Балканските дилеми и българската външна политика / А. Рангелов // Международни отношения. – 1997. – № 2. – С. 22.
6. Юрт Й. Німецько-французькі діалоги про культуру [Електронний ресурс] / Й. Юрт. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jurt.htm>.
7. Нольте Х.-Х. Европейский Союз и его место в современной мировой системе / Х.-Х. Нольте // Европа : журнал польского института международных дел. – 2002. – Т. 2, № 1 (2). – С. 77.
8. Городенко Ю. Політична стратегія України / Ю. Городенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2000. – № 5. – С. 84–89.
9. Москаленко А. З. Основи масової комунікації / Москаленко А. З., Губернський Л. В., Іванов В. Ф. – К. : Київський ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 634 с.
10. Дрешпак В. ЗМІ як суб'єкт політичного процесу / В. Дрешпак // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Донецьк, 2001. – Вип. 3 (б). – С. 70–74.
11. Барановський Ф. Європа у пошуках ідентичності: висновки для України [Електронний ресурс] / Ф. Барановський. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=73&c=1720>.

КОНСЕРВАТИЗМ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

На основі теоретичних надбань світової політологічної думки аналізується сучасний український консерватизм. Звертається увага на принципи консерватизму і неоконсерватизму у програмах різних політичних сил, акцентується увага на регіональних відмінностях українського консерватизму, на невідповідності проголошуваних гасел політичній практиці. Розглянуто придатність положень консерватизму для побудови модерної української держави.

Ключові слова: консерватизм, неоконсерватизм, лібертаризм, етатизм, націонал-демократизм, партійна номенклатура.

Pereguda Eugeniusz. Konserwatyzm w warunkach transformacji społecznej na Ukrainie.

W artykule na podstawie prac naukowych światowej nauki politologicznej przeanalizowano współczesny konserwatyzm ukraiński. Zwraca się uwagę na zasady konserwatyizmu i neokonserwatyizmu w programach różnych ukraińskich sił politycznych, zaccentowano uwagę na regionalnych odmianach ukraińskiego konserwatyizmu, na brak spójności pomiędzy hasłami konserwatywnymi a praktyką polityczną. Autor rozpatruje możliwość zastosowania zasad konserwatywnych dla budowania współczesnego państwa ukraińskiego.

Słowa kluczowe: konserwatyzm, neokonserwatyzm, libertaryzm, etatyzm, narodowa demokracja, nomenklatura partyjna.

Перегуда Евгений. Консерватизм в условиях общественной трансформации Украины.

На основе теоретических достижений мировой политологической мысли анализируется современный украинский консерватизм. Обращено внимание на принципы консерватизма и неоконсерватизма в программах разных политических сил, акцентируется внимание на региональных особенностях украинского консерватизма, на несоответствие прокламированных лозунгов и политической практики. Рассмотрена возможность использования принципов консерватизма для построения современного украинского государства.

Ключевые слова: консерватизм, неоконсерватизм, либертаризм, этатизм, национал-демократизм, партийная номенклатура.

Pereguda Eugen. Conservatism in conditions of a social transformation of Ukraine.

The article is based on theoretical achievements of world opinion, modern Ukrainian conservatism is analyzed. The attention is paid to the principles of conservatism and neo-conservatism in programs of different political forces, regional differences of Ukrainian conservatism; the discrepancy slogans proclaimed political practice are discussed. The suitability of the provisions of conservatism for the construction of modern Ukrainian state is investigated in the article.

Key words: conservatism, Neo-conservatism, libertinism, national democracy, the party nomenclature.

Політична спадщина В'ячеслава Липинського та сучасний розвиток консерватизму є актуальною для України темою політологічних досліджень. Ідеї консерватизму нині декларують й ті політики, які опинились на чолі державної влади, й ті, хто перебуває в опозиції. Актуалізація консервативних ідей пов'язана з сучасним етапом розвитку України, процесами поступової консолідації суспільства, які спостерігаються упродовж останнього десятиліття.

Аналогічні процеси властиві й іншим пострадянським державам. Російська «партія влади» — «Єдина Росія» — проголосила консерватизм своєю офіційною ідеологією, хоча й піддається критиці прихильниками так званого «руського» консерватизму. В легітимації державного керівництва та політичних сил інших колишніх республік СРСР так само важливе місце посідають багатовікові традиції народів.

Посилення консерватизму відбувається й в інших постсоціалістичних державах. Після радикальних реформ 1990-х–початку 2000-х року в них все більш популярними стають партії, які акцентують на консервативних цінностях, посилюється євроскептицизм тощо. Врешті-решт у багатьох країнах Західної Європи — Великобританії, Франції, Німеччині, Італії тощо — нині при владі знаходяться консервативні політики і партії.

Зростання популярності консерваторів у сучасному світі зумовлюється тим, що в умовах соціальної нестабільності, яка загрожує безпеці кожного, люди намагаються віднайти те, що зможе зберегти їх впевненість. Як пише М. Оукшотт, «нахил до консервативності — це і емблема труднощів нашого пристосування, і засіб, який допомагає нам у наших спробах зробити це» [1, с. 44].

Феномен консерватизму детально аналізувався в науковій літературі. У працях вітчизняних та іноземних вчених були систематизовані засадничі його принципи, такі як інтегративність, традиціоналізм, соціальний порядок, соціальна нерівність, акцентування на релігійних цінностях [2; 3], обмеження втручання держави в економічне життя та одночасне підвищення її ролі у політичній сфері [4], проаналізовано історичний шлях консерватизму, його національні форми [5; 6], процес сприйняття європейським консерватизмом ліберальних цінностей в економічній сфері [7], особливості політичної тактики [8], взаємодії з іншими ідейно-політичними течіями [9]. Варто згадати те, що дослідниками було також здійснено класифікацію течій у консерватизмі. Як правило, виокремлюють такі типи консерватизму як традиційний, лібертаризм та неоконсерватизм. Перший акцентує на збереженні традиційних соціальних форм. Під лібертаризмом розуміють крайній антиетатизм, несприйняття державного втручання в економіку тощо [10, с. 107–109]. Нарешті, неоконсерваторами, які нині впливові у західноєвропейських країнах, називають тих, хто водночас виступає за соціальний порядок, радикально опонує лівим, припускає обмежене державне втручання в економіку [11, с. 5–12].

Об'єктом дослідження у даній статті є діяльність політичних сил сучасної України, які взяли на озброєння ідеологеми консерватизму, а предметом — закономірності становлення цих сил, ступінь відповідності їх діяльності завданням, які стояли перед українськими політиками з точки зору розвитку суспільства, здатність цих сил несуперечливо поєднати ідеологеми консерватизму. На можливе зауваження щодо того, що в статті не проведено чітку межу між консерватизмом як ідеологією та як особливістю політичної свідомості, варто навести думку Л. Нагорної про те, що в сучасному суспільстві ідеології «не набувають доктринальних форм, а існують здебільшого у вигляді систем цінностей, психологічних установок, поведінських стереотипів» [12, с. 5]. Тому автор, виділяючи консерваторів з-поміж інших політичних сил, поєднує змістовний [13, с. 67–68] та ситуаційний [14, с. 24–26] підходи. Співвідношення цих підходів корелюється з типологією консерватизму, зокрема виділенням традиційного консерватизму та неоконсерватизму. Якщо останньому властивий усталений набір ідеологем, то зміст традиційного консерватизму в різних країнах і, навіть у межах однієї держави, може істотно відрізнитися залежно від соціально-політичних процесів, реакцією на які він є.

Попри те, що відродження консерватизму в Україні, як вже було зазначено, спирається на тенденції суспільного розвитку та на потужну теоретичну роботу, проведenu іноземними та вітчизняними вченими, питання про його перспективи залишається складним. Це зумовлено змінами останніх десятиліть у суспільстві, в розвитку самого консерватизму та інших ідейно-політичних течій. Становлення комунікаційних технологій, процеси глобалізації є наслідком стрімкого руйнування традиційних форм соціального життя. Відтак виникає проблема, яким чином соціальні архетипи втілюються в нових його формах, як консерватор пристосовується до цього процесу, до становлення нових типів політичної культури і чи не перестане він внаслідок цього бути консерватором. Адаже посилення взаємодії політичних ідеологій призводить до інтенсивного обміну цінностями між ними. Інколи відрізнити ліберала, який враховує у своїй діяльності такі цінності, як родина, релігія тощо, від консерватора, який сприймає цінності економічного лібералізму, досить важко.

Ще однією проблемою при аналізі сучасного, зокрема й українського, консерватизму є те, наскільки з ним можна ідентифікувати політичні сили, які під час передвиборчих кампаній висувають консервативні ідеї, натомість після виборів в практичній діяльності з державного управління (або в опозиційній діяльності) керуються зовсім іншим [15].

Враховуючи вищезазначене, необхідно виокремити ті елементи, які й сьогодні відрізняють консерватизм від інших ідейно-політичних течій, ті цінності, які є достатніми для його

ідентифікації. Таким елементом не може бути принцип інтегративності, тобто пріоритету спільноти над індивідом. Так само необхідними, але не достатніми елементами консервативної ідеології є релігійні або сімейні цінності. Натомість такою рисою є насамперед постулювання природної соціальної нерівності [16, с. 3], на якій базуються уявлення про єдність суспільства, визнання ролі еліт у системі управління суспільством. Виникає питання: які соціальні групи для сучасних консерваторів є елітними носіями традиційних цінностей.

Зауважимо, що для сучасного консерватора властиві певні особливості політичного темпераменту. Консерватор набагато більш безкомпромісний, він орієнтований на здійснення тиску щодо опонентів: морального, інформаційного, але не виключає й силового. Якщо він, звичайно, має необхідні важелі для цього. Природно, що не йдеться про фізичне знищення опонента, що властиве радикальним течіям. Але сучасні технології дають змогу нейтралізувати опонента, фізично не знищуючи його.

Аналізуючи перспективи консерватизму в Україні, варто проаналізувати його ретроспективу. Так, наприкінці 1980-х–на початку 1990-х років апологетом консерватизму в Україні була верхівка Комуністичної партії, яка відстоювала соціальні форми, що домінували упродовж десятиліть. Зрозуміло, що її консерватизм був традиційним. Їй протистояв конгломерат сил, які спиралися на невдоволення населення комуністами та поєднували гасла політичної демократії, ринкових реформ, державного суверенітету, який вони інтерпретували як рух до свободи. Відтак ідеологію цього конгломерату варто розцінити як переважно ліберальну, хоча й з певною консервативною складовою. Остання полягала в оцінці майбутньої незалежності, як реалізації прав нації (спільноти), в тому, що в обґрунтуванні руху до незалежності все більше місце посідало повернення до звичних цінностей українського народу, успадкування традицій української державності попередніх століть. Але назвати їх чистими консерваторами все ж неможливо, оскільки вони боролися проти привілеїв партноменклатури, тобто проти соціальної нерівності, за те, щоб кожен мав право на здійснення підприємницької діяльності, на участь у формуванні органів влади тощо. Навпаки, консерваторами були комуністичні лідери, які прагнули зберегти звичну соціальну ієрархію і своє виключне право на те, щоб представляти інтереси народу.

Після проголошення незалежності партійна номенклатура фактично залишилась при владі, а значна частина націонал-демократів, які уособлювали консервативні тенденції в середовищі демократичних сил, пішла на союз із нею. При цьому номенклатура сприйняла гасла щодо відродження української державності, культури, мови, церкви, пріоритету національних цінностей, а націонал-демократи фактично підтримали збереження колишньої партноменклатури при владі в обмін на частковий доступ до неї та відповідні дивіденди. Відтак утворився союз сил, які не лише спиралися на консервативні гасла, а й по суті були консерваторами. В цей час теоретичні проблеми консерватизму розроблялися різноманітними аналітичними центрами (зокрема, при Українській Республіканській партії), в рамках партійних та громадських журналів («Розбудова держави», «Сучасність»). З іншого боку, в своїй легітимації вони взяли на озброєння й такі цінності, які на Заході поділяються неоконсерваторами, як права і свободи людини, демократія, ринкові реформи, розвиток підприємництва тощо. Отже, ідеологією цього союзу була суміш традиційних консервативних та неоконсервативних цінностей.

Якщо традиційні консервативні гасла, зокрема щодо українізації, більш-менш наполегливо впроваджувалися у життя, то реалізація економічних та політичних реформ гальмувалася, завдяки чому колишня партноменклатура та націонал-демократи намагалися зберегти контроль над суспільством. Повільно розгорталася приватизація. Бюрократія кулуарно захоплювала контроль над економічними та іншими структурами. Допустити іноземний капітал для неї було «смерти подобно». Були відкладені ухвалення Конституції, реформування виборчої системи тощо. Отже, неоконсервативна складова на рівні практичної діяльності прослідковувалася менш інтенсивно, ніж на рівні політичної риторики.

Зауважимо, що ті цінності, які зазначеними політичними силами інтерпретувалися як традиційні (консервативні), насправді такими для значної частини суспільства не були.

Більшість громадян очікувала від незалежності покращення матеріального добробуту, зростання індивідуальних свобод, простору для самореалізації тощо. Цього не сталося. Натомість влада вдалася до радикальних змін у сфері культури, мови, що значною частиною населення не оцінювалися як пріоритетні. Навіть у тих регіонах, які не були русифікованими, питання мови, культури оцінювалися як важелі для реалізації інших цінностей, а економічний хаос, навпаки, обмежив можливості громадян щодо культурного розвитку. Отже, ті сили, які на початку 1990-х років визначали вектори розвитку держави, реалізовували консервативні цінності, що були традиційними лише для частини суспільства. Для іншої їх впровадження було не поверненням до традицій, а істотним зломом традиційного життя. Поширити на цю частину населення свої настанови консерватори початку 1990-х років не змогли.

Таким чином, серед причин поразки консерваторів були, зокрема, переоцінка потенціалу традиційних для однієї частини України консервативних гасел і, навпаки, недооцінка ліберальної складової революції, нездатність діалектично поєднати суспільні традиції та рух вперед і, врешті-решт, нерозуміння суспільства.

Реакцією на невдалі щодо реформування суспільства дії тодішньої влади стало також поширення у суспільстві консервативних настроїв, але вже не у націонал-демократичному варіанті, а у вигляді ностальгії за радянськими часами. Внаслідок цього зростає популярність партій, які актуалізували цю ностальгію в своїй ідеології, а саме — лівих партій. Хоча останніх, зазвичай, не відносять до консервативного табору, але певні консервативні елементи були властиві їх ідеологічним конструкціям. Насамперед це стосується Комуністичної та Прогресивної соціалістичної партій, які були особливо популярними у другій половині 1990-х років. В їх діяльності ностальгія за СРСР, гасла відновлення слов'янського союзу (без акцентування на соціальній сутності політичних режимів в інших колишніх республіках СРСР) дедалі більше переважали звичні ідеологічні настанови комуністів та соціалістів. Це призвело до того, що поширення впливу цих партій так само, як і націонал-демократів, обмежилося певними регіонами України.

У діяльності інших впливових на той час лівих партій — Соціалістичної та Селянської — консервативні настрої віддзеркалилися у вигляді недопущення приватизації землі, що було вигідно більшості керівників колективних сільськогосподарських підприємств. Найбільший вплив ці партії мали саме в аграрних областях. В інших питаннях, зокрема зовнішньополітичних або питаннях політичної тактики, вони були гнучкими.

Проте, якщо аналізувати політичний процес в цілому, друга половина 1990-х років пройшла під знаком радикальних реформ. Хоча публічно вони й не характеризувалися як ліберальні. Подальше зростання ваги консервативних елементів в ідеології лівих партій було одним із наслідків реформ, які для багатьох громадян були болючими. Водночас ліві не змогли змінити ситуацію на виборах 1999 року, а надалі їх шанси, з огляду на те, що населення поступово звикало жити в нових умовах, стрімко скорочувалися. Отже, цей напрям консерватизму починає сходити з політичної арени.

З точки зору розвитку консерватизму в Україні важливе значення мали інші процеси. Внаслідок реформ більшість активів у різних сферах суспільного життя було поставлено під контроль інших політичних угруповань. Із початку 2000-х років на базі цих активів починається економічне зростання. Воно мало поступову консолідацію різних сегментів суспільства навколо цих угруповань. Консолідація рефлексується на ідеологічному рівні. При цьому на консолідацію спільноти, яка існувала й до періоду реформ, тобто реконсолідацію, сильний вплив здійснюють соціальні архетипи. Відтак поширення консерватизму, як політичної ідеології, неминуче в умовах реконсолідації.

В Україні ці процеси мали свої особливості. Оскільки активи, навколо яких відбувалась консолідація, мали територіальну прив'язку, ідеологія консолідації політичними угрупованнями розроблялася з урахуванням архетипів, властивих населенню відповідних регіонів. Оскільки регіони України мають дуже різний історичний досвід, ідеології, зокрема й консервативні цінності, які брали на озброєння політичні сили, істотно відрізнялися. У цих умовах виникло

декілька варіантів українського консерватизму. У 2000-х роках його носії поділилися на два табори. Відповідно можна класифікувати ідеології, які вони взяли на озброєння. Слід сказати, що порівняно з консерваторами початку 1990-х років сучасні пройшли значний шлях із точки зору теоретичної розробки цінностей, які вони сповідують. Цьому сприяли реформи, поживлення інтелектуального життя суспільства, зокрема розробка консервативних політичних та соціальних доктрин науково-дослідними інститутами, недержавними дослідницькими центрами тощо. Хоча інтенсивність політологічних досліджень в Україні бажано визнати недостатньою. Тому на ідеологію зазначених політичних таборів сильний вплив мали закордонні дослідницькі центри, а також закордонні політтехнологи.

Нині обидві гілки консерватизму мають в своєму ідейному арсеналі як традиційну, так і неоконсервативну складові, їх об'єднує відданість ідеї соціальної нерівності, елітизму, однак вони відрізняються між собою. Різним є зміст зазначених складових, насамперед традиційної, що зумовлюється розбіжностями в цінностях населення регіонів. Різним є також політичний темперамент їх носіїв, що віддзеркалюється не лише на політичних діях, а й на тому значенні, яке надається цінностям, на здатності до компромісів тощо.

Одна група політичних сил стала спадкоємцем того консерватизму, який сповідувався націонал-демократами початку 1990-х років (залишки колишніх націонал-демократичних партій увійшли до складу відповідних політичних об'єднань). Він укорінений в українських державницьких традиціях попередніх століть, його носії відводять значну роль проблемам розвитку української мови, культури і проявляють безкомпромісність при відстоюванні цих цінностей (хоча, зрозуміло, що сьогодні з урахуванням досвіду незалежної України вони змушені бути гнучкішими). Тому їх консерватизм ближче до традиційного консерватизму. Водночас у політичній та економічній сферах їх погляди близькі до ліберальних, що наближує їх до ліберальних консерваторів або неоконсерваторів. Цей лібералізм неодноразово демонструвався ними в процесі державного управління, наприклад, при просуванні ідеї аукціонної приватизації або ж у відстоюванні цінностей політичної демократії. У зовнішньополітичній сфері вони декларують необхідність євроінтеграції, входження до традиційних євроатлантичних систем колективної безпеки.

Навпаки, в ідеології угруповань, які контролювали активи переважно в східних чи південних регіонах, значне місце посідають цінності, які сформувалися у процесі спільної історії українського та російського народів, зокрема у мовній, конфесійній сферах. Відповідні цінності зумовлюють заходи внутрішньої та зовнішньої політики, орієнтацію у зовнішньополітичній сфері на співробітництво з Росією, на традиційні для пострадянського простору системи безпеки. Водночас особливістю цього консерватизму є значення, яке надається неоконсервативним цінностям: політичному порядку, дотриманню законності, економічному добробуту, свободі підприємництва тощо. Вони не мають імідж ліберальних консерваторів, але гнучкіше ставляться до традиційних цінностей і здатні надавати пріоритет економічній та політичній доцільності над культурними цінностями.

Існують на українській політичній арені й інші консервативні течії. Наприклад, аграрний консерватизм Народної партії. Або ж консервативна партія, яка виникла на базі МАУП [17]. Водночас частина таких консервативних структур відверто маргінальна, інші, хоча й мають сьогодні вагомий вплив, усе ж істотно поступаються за цим показником носіям вищезазначених варіантів консерватизму.

Так ситуація у консервативній частині політичного спектру виглядає лише на перший погляд. Якщо глибше проаналізувати особливості політичної практики впливових сил, то можна виділити серйозні проблеми з консервативною їх ідентифікацією.

Наприклад, якщо взяти перший із перерахованих таборів, то виявиться, що, з одного боку, ліберально-консервативні цінності для його представників не є сталими, а зумовлюються розколом у цьому таборі. Також для частини з них традиційні україноцентричні цінності є вимушеним кроком, від якого вони легко відмовляються залежно від політичної ситуації. Те саме стосується і зовнішньополітичної сфери. А головне — «гнучким» є ставлення до

цінностей економічного лібералізму, які відкидаються, коли йдеться про необхідність монополізації ринків наближеними до політиків фірмами та витіснення конкуруючих компаній. Тобто держава для цих сил, на відміну від неоконсерваторів західного штибу, є важливим важелем впливу на конкуренцію. До того ж, ліберальні гасла у них часто перетинаються із популістськими, що ніколи не було властивим для консерваторів.

Те саме стосується й їх опонентів. Попри декларування необхідності вільного розвитку підприємництва, кроки, які здійснюються ними в сфері державного управління, насправді часто мають наслідком ускладнення умов підприємницької діяльності [18]. Це, звичайно, не стосується випадків, коли йдеться про сприяння бізнесу, яким володіють самі представники цього табору. Відтак економічний прагматизм, яким так пишається даний табір і який властивий для неоконсерваторів, насправді нагадує корпоратизм. Таку вибірковість демонструє й реалізація гасел законності, які діють виключно щодо політичних опонентів.

Отже, характеристика політичних сил як консервативних повинна бути диверсифікована залежно від сфер суспільного життя, погляди на які декларують українські політики.

Щодо культурного розвитку, то вони дійсно за прийнятими ознаками належать саме до традиційного консерватизму. Проте це не означає, що їх культурні стратегії є ефективними. Зазвичай вважається, що саме в сфері культурного розвитку дотримання консервативних цінностей є плідним шляхом. Проте щодо України таке твердження потребує корегування. Враховуючи, по-перше, етнокультурний плюралізм суспільства, по-друге, переломний момент у культурному житті, а саме боротьби старого з новим, так званої офіційної культури з колишнім андеграундом, експансії постмодерністських тенденцій, домінування консервативних цінностей стримує культурний розвиток України, перешкоджає консолідації суспільства. Тому в культурній сфері Україна потребує максимальної лібералізації.

Щодо економіки, соціальної політики, то тут оцінки не можуть робитися, виходячи з класичних західних уявлень про ліберальний консерватизм чи-то неоконсерватизм. Існує розрив між політичною риторикою та практичними діями у сфері державного управління. На рівні риторики домінують або посідають важливе місце ліберально-консервативні гасла про зменшення втручання держави в економічні процеси, щодо сприяння розвитку підприємництва, ініціативи суспільства в цілому. Практичні ж дії скоріше нагадують «чиновницьку революцію», послідовні спроби державної бюрократії встановити диктат над суспільством і не допустити неконтрольованих виявів громадянської ініціативи. Якщо й оцінювати таку політику в координатах консерватизму, то вона є спробою повернення до тих порядків, які існували, зокрема, в радянські часи.

Чому ж консерватизм в Україні набув саме такого змісту? Це пояснюється специфікою реформ, які були проведені у другій половині 1990-х–на початку 2000-х років. Вони не були завершеними такою мірою, щоб надати самодостатності економічним перетворенням, амортизувати вплив майбутніх криз на кшталт тієї, яка розгорнулася наприкінці 2010-х років. Реформування інфраструктури (дороги, житлово-комунальне господарство тощо), регіонального управління, пенсійна, медична реформи не були здійснені. А, отже, й система політичної влади в країні практично не змінилася. Відмінністю від радянських часів стало те, що політичний клас диверсифікований на клани, які й стали носіями консервативних тенденцій. А сам зміст цих тенденцій обмежився збереженням всевладдя бюрократії. Якби гіпотетично уявити, що зазначені реформи були б проведені, то український консерватизм виявився б набагато ближчим до ліберального консерватизму.

Дослідження становлення консерватизму в сучасній Україні підтверджує положення, які вже раніше були зроблені в науці. Зокрема, про те, що консерватизм є реакцією на ті зміни, які відбуваються в сучасному суспільстві та, відповідно, про наявність різних видів консерватизму. Проведений аналіз дає змогу зробити висновок про те, що консерватизм може бути реакцією не лише на сучасні процеси модернізації, глобалізації тощо, а й на конкретні, обмежені у часі ситуації, що виникають у процесі управління суспільством. Унаслідок цього елементи ідеології консерватизму на різних етапах реформування суспільства можуть бути властиві носіям різних

політичних ідеологій, які необов'язково відносяться до консервативної частини політичного спектру.

При цьому, чим більш соціально розколотим є суспільство, тим більш різноманітними можуть бути політичні прояви консерватизму. Водночас, якщо робити прогноз, то перспективи існування соціально розколотого суспільства пов'язані, зокрема, з тим, наскільки консерватизм у різних частинах соціально-політичного спектру зможе стати більш ліберальним (в економічній, політичній, культурній складовій). Інакше неминучими будуть соціальні зіткнення, включно із загрозою розпаду суспільства.

1. *Оукшотт М.* Що означає бути консерватором / М. Оукшотт // Консерватизм: Антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – [2-е вид.]. – К. : ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2008. – С. 44–61.
2. *Моро Г.* Ключевые принципы консервативного мировоззрения [Електронний ресурс] / Г. Моро. Режим доступу : http://www.edin.ru/user/index.cfm?open=658%2C624&tpc_id=624&msg_id=2319.
3. *Руткевич А.* Что такое консерватизм? / А. руткевич. – М. : Университетская книга, 1999. – 223 с.
4. *Консерватизм* // Современная западная социология. Краткий энциклопедический словарь. – М. : Политиздат, 1990. – С. 135–136.
5. *Эволюция консерватизма: европейская традиция и русский опыт* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.conservatism.ssu.ru.
6. *Согрин В. В.* Этапы американского консерватизма / В. В. Согрин // Новая и Новейшая история. – М., 1991. – № 5.
7. *Консерватизм: социально-экономические учения* : сб. статей / [под ред. А. Н.Бабаджаняна]. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2009. – 401 с.
8. *Бирюков С. В.* Консерватизм как идеология [Електронний ресурс] / С. В. Бирюков. – Режим доступу : <http://www.russ.ru/politics/20030128-bir.html>.
9. *Либеральный консерватизм: история и современность* : материалы Всероссийской науч.-практ. конф., 25–26 мая 2000 г., Ростов-на-Дону / отв. ред. А. И. Нарезный. – М. : РОССПЭН, 2001. – 383 с.
10. *Екleshаль Р.* „Серцевина” консерватизму / Р. Екleshаль // Консерватизм: Антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – [2-е вид.]. – К. : ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2008. – С. 104–121.
11. *Kristol I.* Neoconservatism: The Autobiography of an Idea / I. Kristol. – New York : The Free Press, 2005. – 493 p.
12. *Нагорна Л.* Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. Нагорна. – К. : СтилоС, 1998. – 278 с.
13. *Чернавский М. Ю.* К проблеме возникновения идеологий либерализма и консерватизма / М. Ю. Чернавский // Гуманитарные науки: проблемы и решения. Вып. V. – СПб. : Изд-во «Нестор», 2007. – С. 67-78.
14. *Попов Э. А.* Русский консерватизм: идеология и социально-политическая практика / Попов Э. А. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 2005. – 234 с.
15. *Кравченко В.* Стратегия новой власти: реформы не успевают за декларациями [Електронний ресурс] / В. Кравченко. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/rus/detail/48956>.
16. *Сейнтсбері Д.* Що таке торізм? / Д. Сейнтсбері // Консерватизм: Антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – [2-е вид.]. – К. : ВД „Простір”, „Смолоскип”, 2008. – С. 3–4.
17. *Щокін Г. В.* Сучасний український консерватизм: Статті. Доповіді. Інтерв'ю / Щокін Г. В. – К. : МАУП, 2006. – 376 с.
18. *Минфин* выгреб все деньги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.comments.ua/?art=1285862919>.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано зміни у політичній системі Польщі і їх зв'язок із політичною культурою польського суспільства. Звертається увага на наявність політичної опозиції на початковому етапі перетворень у Польщі, на консенсусний перехід до нового політичного устрою, на характерні особливості польських правих і лівих сил.

Ключові слова: політична культура, політична система, рух «Солідарність», польські посткомуністи.

Rotar Natalia. Osobliwości kultury politycznej jako czynnik rozwoju systemu politycznego Polski.

Artykuł analizuje zmiany w systemie politycznym Polski i związek tych zmian z kulturą polityczną społeczeństwa polskiego. Zwraca się uwagę na obecność opozycji politycznej na początkowym etapie zmian politycznych, na konsensusny charakter przejścia do nowego ładu, na charakterystyczne osobliwości polskich prawych i lewych sił.

Słowa kluczowe: kultura polityczna, system polityczny, ruch „Solidarność”, postkomuniści polscy.

Ротар Наталія. Особенности политической культуры как фактор развития политической системы Польши.

Проаналізовані змінення в політичній системі Польщі і їх зв'язок з політичною культурою польського суспільства. Обращено увагу на наявність політичної опозиції на початковому етапі перетворень у Польщі, на консенсусний перехід до нового політичного устрою, на характерні особливості польських правих і лівих сил.

Ключевые слова: политическая культура, политическая система, движение «Солидарность», польские посткоммунисты.

Rotar Natalia. Peculiarities of political culture as a factor of development of the political system in Poland.

The changes in the political system in Poland and its relationship to the political culture of Polish society are analyzed in the article. The attention is paid to the presence of political opposition at the initial stage of transformation in Poland, the consensus transition to a new political order and the characteristic features of Polish rightist and leftist forces.

Key words: political culture, political system, the movement "Solidarity", the Polish post-communists.

Дії демократичних сил Польщі у Другій світовій війні зумовили повалення фашистського режиму та встановлення в країні режиму народної демократії. Однак, наростання в країні ліворадикальних тенденцій під впливом гасел диктатури пролетаріату, значною мірою експортованих із теренів Радянського союзу, призвело до утвердження в країні олігархічного режиму комуністичної партократії. Саме радянський фактор відкидав альтернативні варіанти політичного розвитку польського суспільства та сприяв становленню одного з варіантів тоталітарного режиму.

Період польської народної республіки (ПНР) у політичному середовищі став поєднанням у межах марксистської ідеології ліберального та соціального моментів, що зумовило формування більш м'якого за формами й функціями, ніж радянський, тоталітарного режиму та сприяло збереженню в польському суспільстві окремих елементів західності, європейськості. В свою чергу, пом'якшений варіант тоталітаризму сприяв тому, що Польща стала єдиною з усіх країн Східної Європи, де до початку посткомуністичних трансформацій (як суспільно-політична сила) сформувалося опозиційне режиму профспілкове об'єднання «Солідарність».

Ідеологічне навантаження цього руху сягає корінням у політичну кризу і студентські виступи 1956 року, масові робітничі страйки 1970 року та акції протесту економічного характеру, що відбувалися у Польщі в лютому 1971 року та червні 1976 року. Інституціалізація «Солідарності» відбулася на I Всепольському з'їзді НСПС, що проходив з 5 вересня по 7 жовтня 1981 року в Гданську, де було ухвалено перший програмний документ нового об'єднання. В оцінках

американських експертів найбільш цікавим моментом програми є те, «що вона виходить за ідеологічні межі. [...] Програма «Солідарності» була консервативно-соціалістично-ліберальним маніфестом, головним чином соціалістичним (і християнським) у своєму підході до суспільних справ, ліберальним у своєму політичному баченні, консервативним у своїх культурних цілях, і вільно використовувала ідеї, що стосувалися економіки, з усіх трьох концепцій» [1]. Фактично, програма «Солідарності» водночас увібрала та презентувала ті політико-культурні орієнтації, якими керувалася більшість поляків у політичному процесі 50-80-х роках ХХ століття і які прагнули реалізувати у майбутній демократичній Польщі.

Створення «Солідарності» зумовлювалося та підтримувалося загальними тенденціями у настроях поляків щодо влади, політичної системи та моделей участі населення у політичних процесах. За результатами соціологічних опитувань 1980-1981 років близько 20-25% дорослого населення Польщі підтримувало антикомуністичну, антирадянську за своєю суттю діяльність опозиційної політичної сили «Солідарність» [2]. За даними Інституту філософії та соціології Польської академії наук у 1983-1985 роках уже тільки 44% поляків підтримували ідею соціалістичного типу владних відносин і відповідної системи політичних цінностей, установок та орієнтацій [3]. Тому в кінці 80-х – на початку 90-х років у масовій свідомості поляків відбувся процес відновлення, а не формування на порожньому місці демократичних алгоритмів політичної участі. Згодом це прискорило процес поступової ерозії комуністичного режиму та мобілізацію демократичних сил, зробило країну лідером соціально-політичних перетворень на шляху від тоталітаризму до демократії.

У серпні 1988 року (в ситуації кризи легітимації авторитарного режиму) Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП) змушена була підтримати ідею проведення «Круглого столу». Метою його засідань визначалося вироблення спільного для ПОРП та опозиційної «Солідарності» курсу політичних реформ. Засідання круглого столу засвідчили, що для політичної культури Польщі більш типовими є орієнтації на консенсусне сприйняття та оцінку політичного процесу, оскільки старий і новий сегменти політичної еліти обрали стратегію пристосування, а не конфронтації в ситуації зміни типу політичного режиму та принципів функціонування політичної системи.

Революційні за суттю перетворення 1988-1989 років оцінювалися і масовою свідомістю, і політичною елітою, як швидка соціальна зміна, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства та викликала по собі руйнування домінуючої (тоталітарної) політичної культури. На особистісному рівні зміни в політичній культурі призвели до дезорієнтації громадян у системі існуючих та нових політичних цінностей. У сфері функціонування політичних інститутів польське суспільство зустрілося із певною дезорганізацією у виконанні ними звичних для громадян функцій, що сприяло формуванню невпевненості в обраних моделях і зразках політичної поведінки. Ступінь дезорганізації та дезорієнтації залежить від низки факторів, насамперед від однорідності, цілісності й ступеня схвального ставлення населення до старих зразків політичної культури. У Польщі, поряд із політичною культурою комуністичних зразків, завжди існували конкурентні типи політичної культури – національно-католицький та західний. Так, після оголошення воєнного стану 17 грудня 1981 року при кардиналі Ю. Глемпі був створений комітет допомоги ув'язненим та їх сім'ям. Підтримуючи опозиційну «Солідарність», католицька церква виступала у переговорному процесі в ролі третьої сили, а не третьої сторони. Відновлення ж західної та національно-католицької систем політичних цінностей після 1989 року, як домінуючих, дозволяє стверджувати, що сприйняття і засвоєння тоталітарного типу політичної культури в Польщі мало поверховий характер, тому шок від політичних змін у цій країні був мінімально лонгітюдним. До того ж, відносна відкритість Польщі для західних моделей цінностей і політичної поведінки зробила поляків більш підготовленими для політичних змін у напрямку демократизації та значно знизила рівень аномії порівняно з її сусідами — Україною, Росією. Низький ступінь політичної дезорганізації та дезорієнтації визначається і тим, що в Польщі в приватновласницькому середовищі латентно зберігалася і відтворювалася орієнтація на основну політичну цінність західного типу політичної культури — індивідуалізм.

Водночас пом'якшений варіант змін у політичній культурі не був абсолютно безболісним для польського суспільства. Результати низки соціологічних опитувань 1989-1992 років свідчать про травматизм цих змін. У масовій свідомості фіксується синдром відсутності довіри як до громадських об'єднань, так і до громадян; пасивність та апатія; орієнтація на сьогоднішнє та обмеження перспективи майбутнього; невизначені настрої хвилювання, страху, що сприяє появі політичних чуток, міфів, масових емоційних дискусій та мобілізації громадських рухів [4].

Окреслені вище зміни в масовій свідомості — не випадкові. Період 1989–1992 років був насиченим політичними подіями настільки, що його можна визначити як період перемог, поразок, розчарувань і відновлення надій. Так, парламентські вибори 4 і 18 червня 1989 року принесли перемогу «Солідарності», адже кандидати від громадянських комітетів «Солідарності» вибороли 99 місць зі 100 в сенаті та 35% місць у сеймі [5]. Сформувавши уряд Т. Мазовецького, «Солідарність» одразу постала перед вибором: як профспілкове об'єднання вона повинна була захищати населення Польщі від наслідків реалізації економічної стратегії уряду, сформованого нею ж як політичною силою. Таке функціональне протиріччя призвело до розколу всередині політичної «Солідарності». Сформувалися і виокремилися як самостійні політичні сили: «Угода центристських сил» (УЦС), ціннісно зорієнтована на Л. Валенсу, «Громадянський рух — демократична дія» та «Форум демократичних сил» висловилися за підтримку політичного курсу Т. Мазовецького (у середині 1991 року вони об'єдналися у «Демократичний союз» (ДС) [6].

22 вересня 1990 року В. Ярузельський повідомив сейм про свою готовність скласти повноваження президента Польщі, що спричинило конституційні зміни, за якими президент країни відтепер став обиратися всенародним голосуванням. Уже 25 листопада 1990 року новим президентом Польщі став лідер «Солідарності» Л. Валенса, який у першому турі виборів отримав близько 40% голосів виборців, а у другому турі, в протистоянні із С. Тимінським (23% голосів у першому турі) здобув переконливу перемогу із 75% голосів підтримки [7]. Доречно підкреслити, що в Польщі, подібно до більшості інших посткомуністичних країн, президент за конституційним законом 1992 року отримав широкі повноваження щодо впливу на діяльність не тільки виконавчої, а й законодавчої влади, метою яких була раціоналізація процесу політичного управління. Певною мірою це було реакцією посттоталітарної політичної системи на попередній стан, коли авторитарний режим був нездатний здійснювати ефективне політичне управління. Тому насичення функціями інституту президентства передбачало створення свого роду резервної управлінської системи, потреба в якій відпадає у процесі зміцнення демократії, що й сталося в Польщі, коли повноваження президента значно звузилися у відповідності до нової Конституції Республіки Польща. Однак, як свідчить досвід розвинених демократій, іноді дублювання управлінських функцій різними політичними інститутами стає нормою політичного процесу.

В цілому низка подій: переговори реформаторського крила ПОРП з опозицією, плідна робота круглого столу, формування за результатами парламентських виборів 1989 року антикомуністичного уряду Т. Мазовецького — в сукупності з легітимною передачею влади всенародно обраному президенту Л. Валенсі є свідченням консенсусного переходу до демократії. Це також дозволяє стверджувати, що в Польщі найбільш виразно проявилася одна з чотирьох характерних для посткомуністичних перетворень у країнах ЦСЄ рис, визначених Л. Бальцеровичем — мирний перебіг економічних та політичних перетворень [8].

Зазначимо, що 27 жовтня 1991 року в Польщі відбулися парламентські вибори, у яких взяли участь 112 виборчих комітетів, сформованих політичними партіями та угрупованнями (табл. 1) [9].

Перші парламентські вибори у посткомуністичній Польщі продемонстрували, що система політичних орієнтацій поляків, сформована в період ПНР, не зникла із проголошенням курсу на демократію. По-перше, у виборах взяли участь близько 40% виборців, що свідчить про початок кризи довіри вже до нових політичних інститутів — парламенту, партій тощо. По-друге, польське суспільство, віддавши по 13% голосів соціал-демократам та Всепольській

Результати парламентських виборів (Польща 1991 р.)

№ п/п	Назва політичної партії	Голоси «за» (к-сть)	Голоси «за» (%)	Місця в парламенті (к-сть)	Місця в парламенті (%)
1.	Демократичний союз	1 467 000	21,31	62	13,5
2.	Демократичний лівий альянс	1 368 000	11,48	60	13
3.	Католицька акція «Виборча»	1 040 000	8,37	49	10,7
4.	Конфедерація «Незалежна Польща»	1 033 000	8,67	46	10
5.	Польська селянська партія	849 000	7,50	48	10,4
6.	Альянс центру	1 038 000	8,71	44	9,5
7.	Ліберально-демократичний конгрес	891 000	7,48	37	8
8.	Селянський союз	651 000	5,46	28	6,1
9.	Солідарність	602 000	5,05	27	5,9
10.	Любителі пива Польщі	389 000	3,27	16	3,5
11.	Інші	2 484 000	20,84	43	9
	<i>Всього:</i>	11 900 000	100	460	100

угоді профспілок, тобто блоку лівих сил, продемонструвало занепокоєння економічними і соціальними проблемами трансформаційного періоду. По-третє, поляки миттєво відреагували на внутрішні проблеми «Солідарності» і не підтримали її представників так, як це мало місце у 1989 році. Поразка правоцентристів (Громадянська угода центристських сил отримала близько 9% голосів, а Ліберально-демократичний конгрес — близько 7%) [10] засвідчила, що «Рух «Солідарність» багато в чому був лише вивіскою; він не мав стабільного членства, вимагалася лише участь в акціях, а його функціонування було багато в чому спонтанним. ... «Солідарність» виявилася недостатньо підготовленою, щоб взяти на себе роль політичної партії в багатопартійній системі» [11]. Підкреслимо, що роль партії-лідера у багатопартійній системі, на яку претендувала «Солідарність», потребувала не тільки інституційного оформлення, але й забезпечення стабільної політичної підтримки з боку населення, яке б чітко ідентифікувало свої позиції з партійними ідеологемами. На жаль, лідери «Солідарності», захопившись творенням інститутів демократії, залишили поза увагою систему політичних орієнтацій поляків, яка подібно до інституцій також зазнавала структурних і змістовних змін. За нетривалим періодом ейфорії 1989-1992 років у польському соціумі починає фіксуватися криза довіри, як до нових політичних та економічних інститутів і відповідних сегментів еліти, так і до співгромадян. Саме це й спричинило швидку «деградацію феномену «Солідарності» та заміну суспільства цінностей нещадною конкуренцією інтересів» [12].

Отже, у 1989–1992 роках основні події процесу посткомуністичних трансформацій у Польщі розгорталися в політичній сфері, однак уже в 1992 році центр перетворень перемістився у площину економічних відносин. Цьому сприяли і зміни в політичній культурі польського населення. Порівнюючи власні політико-економічні цінності з ціннісною системою польської політичної еліти, населення країни зрозуміло, що інтереси суспільства все менше й менше презентуються політикумом, який постійно віддаляється від повсякденних потреб поляків. Така оцінка національної еліти позначилася і на сприйнятті створюваних політичних інститутів, які до певної міри ототожнювалися з нею. Ф. Міллард, оцінюючи перші чотири роки польських реформ, зазначає, що «довіра до політиків зникла, звільнивши місце широко поширеному уявленню про них як про людей, що прагнуть величі. Престиж усіх політичних інститутів, за винятком армії, впав» [13]. Водночас, оцінюючи ефективність найбільш доступної структури входу в політичну систему — електоральної участі, тільки 28% поляків погодилися із тим, що вони шляхом голосування мають реальну можливість впливати на процес ухвалення політичних рішень політичною елітою, тоді як близько 60% опитаних висловили протилежну точку зору [14].

Невідповідність інтересів у системі взаємодії влада – народ призвела до того, що активна підтримка «Солідарності» поступово замінилася пасивною, а після початку суперечок усередині

цієї політичної сили населення зрозуміло, що зміни в еліті не відповідають настроям населення. Еволюція відносин між населенням та урядами посткомуністичної Польщі привела до усвідомлення необхідності прискорення формування дієвого громадянського суспільства з відповідним типом політичної культури.

Процес становлення (а багато в чому і відновлення) громадянського суспільства у Польщі впродовж десяти років посткомуністичних перетворень відбувався складно і суперечливо. Переважна частина еліти Польщі виходила з того, що формування такого суспільства може відбуватися на основі ліберальної демократії, ініційованої зверху. Основним інструментом реалізації цього проекту вбачалася державна адміністрація, яка поступово набувала ознак симбіозу старої партійної номенклатури та нової еліти. Таким чином втрапилася загальна спрямованість польського політикуму до консенсусу, який легітимував нову політику в кінці 80-х років. Ще у 1992 році польський аналітик Ришард підкреслював, що в Польщі існує два типи громадянського суспільства: політичне, представлене переважно інтелектуалами та політиками в центрі, та економічне, що охоплює величезну масу простих людей, які самоорганізуються на локальному рівні, наслідком чого стає формування декількох базових типів політичної культури, консенсус між якими знайти буде досить складно [15].

Вищезазначені процеси — перенесення центру перетворень з політичної сфери в економічну; початку відновлення громадянського суспільства; низької політичної ефективності діяльності «Солідарності» — на парламентських виборах 1993 року спричинили повернення до влади посткомуністів. Утворена на основі комуністичної партії, Соціал-демократія Республіки Польща зуміла зберегти єдність своїх рядів. Незважаючи на значну кількість внутрішніх протиріч і дискусій, зменшення кількості членів партії з двох мільйонів ста тисяч (1988 р.) до 50–60 тисяч (1993 р.), вона не зазнала поділу на консерваторів та реформаторів, що дозволило їй утвердитися та захопити значну частину політичної сцени [16]. До того ж її союзниця — Польська селянська партія — зуміла привернути до себе частину невдоволеного новими порядками сільського електорату та зменшити таким чином коло прихильників «Солідарності». В результаті зворотного руху маятника масової свідомості, спричиненого і певним обмеженням психологічного потенціалу трансформацій політичної системи, оновлені ліві сили Польщі завоювали більшість місць у парламенті (1993 р.) та повернули собі посаду президента (1995 р.).

Особливістю парламентських виборів 1993 року стало те, що вони відбувалися за новим виборчим законом, який передбачав здолання парламентськими партіями 5% бар'єру, що наповнював змістом нову категорію польського електорального циклу «зв'язки з громадськістю». Відповідно, 34% виборців, які підтримали невеликі партії на виборах-1993, залишилися поза парламентськими стінами. Новий закон про вибори загострив протистояння між посткомуністами та постсолідаристами і на виборах-1997. Однак, якщо політико-партійні орієнтації поляків у 1993 році визначалися кризою довіри на інституційному та міжособистісному рівнях, то вибори 1997 року, на яких перемагає «Акція виборча «Солідарність»», відбувалися на фоні оптимістичних поглядів у майбутнє.

Настрої поляків у період 1992–1997 років щодо сприйняття/заперечення трансформаційних перетворень зазнавали значних коливань, однак здебільшого вони мали песимістичний характер. Зокрема, загальнонаціональні опитування 1990–1993 років засвідчили, що населення Польщі не змогло чітко назвати організації, асоціації або об'єднання, які репрезентують їх інтереси. З усієї маси опитаних тільки 3% респондентів згадали політичні партії, тоді як 53% обрали варіант відповіді — «Немає таких організацій». Про низький рівень партійних ідентичностей свідчить і те, що тільки 6% населення в період 1990–1993 років вважали, що депутати сейму представляють і захищають там інтереси тих, хто їх обирає. Водночас намагаючись визначити мету депутатської діяльності, 47% поляків зазначили, що депутати захищають інтереси партій, членами яких вони є, а 27% підкреслили, що насамперед депутати захищають власні інтереси. В результатах досліджень початкового періоду трансформацій чітко простежується усвідомлення населенням Польщі відірваності депутатів сейму від їх електорату.

Близько 86% поляків зазначили, що депутати дуже швидко втрачають зв'язок із народом. Так, 73% дотримувалися думки, що політики більше думають про власні інтереси, а 75% вважали, що політиків взагалі не цікавить думка простих людей. На фоні кризи довіри до політиків (депутатів сейму) не могла не сформуватися криза довіри до нових політичних інститутів. Якщо сейму, сенату та уряду, як основним політичним інститутам, у 1990 році довіряє від 65% до 74%, то у 1992 році цей показник знизився до 34–35% [17]. Подібні процеси відбуваються в більшості посткомуністичних країн, що спонукає до виключення громадян із політичного процесу та «вводить категорію еліти як основного політичного суб'єкта. Це призводить до перманентної нестабільності політичного життя в країнах та зневіри в політичних інститутах. При цьому єдиним інститутом — гарантом стабільності — виступає президент» [18].

Зауважимо, що тільки з 1996 року починає фіксуватися зростання кількості населення, яке з оптимізмом дивиться у політичне та економічне майбутнє Польщі. Зокрема, за результатами Польського центру досліджень громадської думки, більшість громадян висловлювало довіру діючому уряду, а реформи підтримувало від 50 до 65% опитаних [19]. Серед оптимістів над представниками інших соціальних груп домінують представники політичної еліти. Майже 90% опитаних політиків, бізнесменів і представників вільних професій заявили, що порівняно з 1989 року їх матеріальний добробут значно поліпшився [20]. Однак і ці позитивні настрої нерівномірно розподілені серед представників польської еліти. Найбільш задоволеною своїм матеріальним і статусним становищем є та її частина, яка найбільш активно підтримувала правлячі партії початкового періоду трансформацій. Серед пересічних поляків зростає індиферентність, пов'язана з переконаністю у нефункціональності існуючої політичної системи. Середньостатистичний громадянин Польщі вважає, що політична свобода не була достатньою компенсацією за зниження рівня життя, хоча після певної стабілізації в економічній сфері ці політичні орієнтації починають змінюватися в напрямку відповідності демократичному типу політичної культури. Однак, визначаючи свободу найважливішою політичною цінністю, переважаюча більшість поляків вважає, що другою за рівнем важливості для суспільства є цінність соціальної справедливості [21]. Це свідчить про актуалізацію наслідків не тільки політичних, а й економічних перетворень.

Визначаючи характер корелятивної залежності між політичною та економічною системами у перехідні періоди й реакцію населення на трансформаційні перетворення, Г. Колодко підкреслює, що це «унікальний період росту, упродовж якого певні зацікавлені групи та політичні партії, що знаходяться під їх впливом, не тільки вступають у боротьбу з поточних питань, а й намагаються взяти під свій контроль на тривалу перспективу розв'язання економічних проблем і переговорний політичний процес. [...] До певної міри це слід приймати як природний наслідок політичної свободи, яка народжується» [22]. У Польщі цей період народження політичної свободи завершився у 1997 році, коли стало зрозуміло, що зміну правлячої партії, легітимність влади можна забезпечити конвекційними механізмами в межах існуючої політичної системи, що й засвідчило почергове перебування при владі посткомуністів та постсолідаристів.

Фактично період 1989–1997 років сприймався масовою свідомістю в дихотомічній системі ліві (Соціал-демократія Республіки Польща) — праві (Солідарність). Зауважимо, що традиційний для західноєвропейських суспільств поділ на правих та лівих не завжди спрацьовує в процесі аналізу польських політичних реалій. Наприклад, «Солідарність» публічно виступає в правих коаліціях, як прибічник християнських цінностей та сильної католицької церкви, тоді як у ролі профспілки вона повинна бути серед лівих. Одночасно й інші польські партії, які декларують себе як праві, за програмними положеннями можуть бути віднесені до чистих соціалістів. Така ситуація не випадкова, оскільки орієнтації польської еліти, яка здебільшого ініціює створення польських партій, спрямовані до західних зразків цінностей, але формувалися на польському ґрунті, який має комуністичне минуле. Причини цього чітко визначені польськими дослідниками: «Ми пронизані західними зразками, оскільки саме Там знаходиться центр академічного, дослідницького та видавничого життя; саме Там публікуються більше за

все та більше всього; саме Звідти надходять гроші на дослідження, і Там визначаються дослідницькі стандарти. Що стосується культурних та моральних причин, то вони мають коріння в історії сучасної Польщі і в постійному роздвоєнні Нашої культурної еліти між Тут і Там»[23].

Поділ на Тут і Там простежується і в політичних традиціях Польщі, сформованих політичними подіями XVII-XVIII століть. Однак найбільш важливими, на наш погляд, є традиції образного сприйняття і тлумачення держави як основного інституту політичної системи. Для поляків типовим є розуміння держави не в категоріях влади, апарату примусу, а в сенсі населення, території та суверенітету. Неприйнятним для польського соціуму є ототожнення держави з політичною системою, яка розуміється насамперед через політичні партії, громадські організації та об'єднання. «Прагнення до збереження незалежного державного існування не потрібно плутати з лояльністю стосовно конкретного політичного керівника або керівників чи з вимогою беззаперечного підкорення», — підкреслює С. Гебетнер [24]. У контексті останнього зауваження цікавим є зміст, що вкладають поляки в таку політичну цінність як свобода. Відомий науковець Б. Констан зазначав, що в давнину свобода розумілася насамперед як свобода участі у здійсненні влади, для наших сучасників свобода здебільшого означає свободу від держави [25]. Поляки 90-х років, подібно до населення інших східноєвропейських країн, визначають зміст свободи у варіанті, типовому для попередніх історичних періодів.

Саме тому суть держави польська масова свідомість найчастіше трактує у відповідності до традиції шляхетської «золотої вольності», як свідчення споконвічного прагнення демократії, хоча вона, поза всякими сумнівами, може трактуватися і як нездоланне до сьогодні тяжіння поляків до анархізму. Ми вважаємо, що обидві сторони традиції шляхетської «золотої вольності» визначають характер політичного процесу в країні, що виявляється в органічному поєднанні раціонального та ірраціонального у горизонтальних і вертикальних зрізах владних відносин. Неабиякий вплив на зміни в політичних орієнтаціях польського населення посткомуністичного періоду здійснюють і традиції селянської політичної субкультури, для якої типовим є розвинене почуття автономності, індивідуалізму, моноетнічності [26]. Принагідно зазначимо, що з 1996 році чисельність населення Польщі починає поступово збільшуватися і згодом досягає 38,5 мільйони чоловік, більшість якого (61%) сьогодні проживає вже у містах [27].

Зміни в політичних відносинах останнього десятиліття покликали формування нових політичних традицій, які б певною мірою відповідали західноєвропейським тенденціям політичного процесу. Однією з них є традиція гендернорівної політичної участі населення у суспільно-політичному житті країни. Рівні виборчі права для чоловіків і жінок із досить суттєвим зауваженням – жінка могла голосувати виключно через свого представника (чоловіка або монастир), що в реальному політичному процесі надавало чоловіку два голоси, були визнані в Польщі у 1918 році. Згодом така практика була змінена у відповідності до загальноновизнаного принципу демократичного представництва: одна людина — один голос. Орієнтація жінок на активну участь у політиці сприяла тому, що у 1980–1985 роках у сеймі кількість жінок становила 23% від загальної кількості. Однак варто звернути увагу на те, що в періоди, коли польський парламент відігравав значну роль у політичному процесі, тобто мав реальну політичну вагу, кількість жінок суттєво зменшувалася. Наприклад, у 1956 році жіноча частина парламенту становила 4%, у 1969 році — 13%, у 1968 році — 20% [28]. На загальнонаціональних виборах-1997 за списками кандидатів до сейму жінки склали 16%, а до сенату — 11%. З десяти партій та комітетів, які презентували загальнонаціональний виборчий список, п'ять не розмістили жодної жінки у першій десятці списку, що зводить до мінімуму шанси жінок на високі політичні посади.

Така ситуація не відповідає політичним традиціям більшості європейських країн, оскільки представництво жінок у парламентах, особливо Скандинавського регіону, є значно вищим за польські реалії. Членство Польщі в ЄС вимагає, принаймні, формування в масовій свідомості орієнтацій на вільний доступ жінок до влади. У цьому напрямку є цікавими спроби ввести до

політичної практики норму, у відповідності до якої партійний список кандидатів не може бути зареєстрованим, якщо кандидати однієї статі складають менше однієї третини заявлених кандидатів. Зокрема, у програмі, з якою йшов на парламентські вибори у 2001 році. Союз лівих демократів, зазначено: «Інтеграція не є метою самою по собі. Хочемо бути в Європейському Союзі тому, щоб краще реалізувати наші основні завдання: швидший економічний ріст, осучаснення сільського господарства, виправлення інфраструктури, вирівнювання шансів» [29]. Сподіваємося, йдеться і про європейські зразки шансів щодо представництва групових інтересів у політиці.

На вересневих виборах 2001 року до польського парламенту перемогу здобув блок лівих сил, очолюваний «Альянсом демократичних лівих», який замінив правоцентристський уряд руху «Солідарність». До основних факторів, які вплинули на електоральний вибір поляків, можна віднести погіршення наслідків економічної політики, що проводилася правоцентристським урядом; посилення різниці в добробуті між міським та сільським населенням країни; зниження темпів економічного розвитку порівняно із такими сусідами Польщі, як Чехія та Угорщина; загострення внутрішньополітичних протиріч, основою яких є невідповідність індустріальних прагнень політичної еліти потребам селян, які домінують у соціальній структурі Польщі; невдоволеність темпами та наслідками інтеграції до Європейського Союзу; невдоволення пріоритетами правлячої коаліції, яка зосередила зусилля на розв'язанні політичних протиріч усередині коаліції, а не проводила рішучу економічну політику, яку задекларувала на попередніх виборах. Результати виборів 23 вересня 2001 року свідчать, щодо інших країн Європи, у Польщі простежується тенденція до зростання ролі радикальних течій у політичному процесі. Лише як наслідок розчарувань політикою правоцентристського парламенту попереднього скликання можна пояснити успіх «Самооборони», яка засуджує зовнішню польську політику, спрямовану на європейську інтеграцію, і «Ліги польських родин» — ультраконсервативної партії польських римо-католиків. Основною відмінністю від країн Європи є зростання частки населення, яке орієнтується на систему цінностей, представлену польським селянством. На виборах 2001 року до сейму «Польська селянська партія» отримала 9% голосів (у 1997 році — 7,3%) і, відповідно, 41 мандат [30].

Підтримка поляками лівих політичних сил дозволила деяким аналітикам говорити про те, що Польща припиняє вихід із комунізму і повертається до нього. Однак ліві сили в Польщі позитивно відрізняються від подібних партій і рухів в інших країнах Східної Європи. Вони виявилися набагато ліберальнішими і послідовнішими у проведенні економічних реформ, ніж правоцентристський уряд руху «Солідарність», а ключові політичні цілі — інтеграція до ЄС та ринкові цінності — не ставляться під сумнів жодною з парламентських партій.

Згодом, із приходом до влади у Польщі правих політичних сил, характер владного дискурсу дещо змінився: на перший план вийшли проблеми люстрації, актуальні для польського політикуму початку посткомуністичних трансформацій. Тоді люстрація у Польщі за характером була насамперед моральною, коли основним предметом дискурсу став рівень моральної відповідальності старої еліти перед суспільством. Однак у жодному випадку люстрація не визначалася метою політичної діяльності нової еліти, а розумілася лишень як засіб прискорення демократизації. Відомо, що для успіху демократії принциповим є не те наскільки позитивно суспільство оцінює нові інститути політичної системи, а те, наскільки категорично заперечує старі — авторитарні чи тоталітарні. Найважливішим наслідком люстрації на початку перехідного періоду стало запобігання інкорпорації нової політичної еліти у структури влади, які були сформовані та діяли згідно з принципами політичної діяльності старої еліти.

Досвід Польщі показав, що використання у процесах демократизації механізму люстрації не як технологічного, а переважно морального процесу, призводить до того, що вона здатна перетворитися на звичний інструмент регулювання політичних відносин та взаємодії між різними сегментами політичної еліти. У цій посткомуністичній країні, де процеси люстрації

відбувалися згідно із законом, ухваленим у 1997 році і фактично були завершені, з ініціативи правлячої партії братів Качинських «Право і справедливість». 18 жовтня 2006 року Сейм ухвалив закон, за яким проголошувалися принципи здійснення нової хвилі люстрації у польському суспільстві. Згідно з новими нормами, люстрації повинні були піддатися майже 700 тисяч громадян, при чому коло осіб суттєво розширювалося за рахунок включення до списків обов'язкової люстрації ректорів державних і недержавних навчальних закладів, суддів, прокурорів, редакторів суспільних і приватних ЗМІ, журналістів та усіх тих громадян, які займають державні посади та піддавалися процесу люстрації раніше [31]. Такий підхід викликав обурення і серед пересічних громадян, і серед політичної еліти, зокрема і тієї її частини, яка підтримувала урядовий курс. Відомий польський опозиціонер і борець з комуністичним режимом, а сьогодні головний редактор «Газети виборчої» Адам Міхнік зауважив, що він завжди «вважав абсурдним засуджувати когось на підставі поліцейських рапортів і викривань. Аби повірити в них, треба погодитись із тим, що в країні, де все було брехнею, лише спецслужби керувалися євангельським устремлінням до істини» [32]. Зрештою Європейська комісія засудила польський Закон про люстрацію, а Конституційний трибунал визнав значну частину його статей такими, що не відповідають Конституції Польщі.

Таким чином місце і роль партій у політичній системі Польщі спричинило їх визначальний вплив на формування політичної культури суспільства. Це пояснюється насамперед тим, що після 1989 року у Польщі сформувалася парламентсько-кабінетна система урядів, вихідним моментом якої є значна роль партій у політичній системі країни. Зокрема, жоден польський політик не може обіймати ту чи іншу політично вагому посаду без партійної підтримки, а такі функціонально значущі структури, як наглядові ради державних підприємств, державне радіо та телебачення, Національна рада з питань телебачення і радіо, керівники юридичних установ не очолюються поза партійними домовленостями. Однак стверджувати, що зміни типу політичної культури Польщі відбулися остаточно, ще рано, оскільки цей процес набуває завершеного вигляду після формування нової цілісної системи норм, цінностей, правил, символів, переконань, які кодуються в новій традиції, що передається наступним поколінням. Ми можемо казати, що сьогодні в Польщі все більше простежується тенденція до формування системи постматеріальних цінностей, в якій найбільш важливими є самореалізація, якість життя, гідність, які на рівні політичних орієнтацій перетворюються на якісно нове розуміння свободи і демократії.

-
1. Ash G. Polska rewolucja. Solidarność. 1980–1981 / G. Ash. – Warszawa, 1990. – S. 157.
 2. Бухарин Н. Внутренние факторы польской революции 1989 г. [Електронний ресурс] / Н. Бухарин. – Режим доступу : http://www.history.machaon.ru/all_number_07/anonsvak/revolution/bukharin/index.html.
 3. Raport z badania Polacy'84. Dynamika konfliktu i konsensusu / [Pod red. W. Adamskiego et al.]. – Warszawa, 1986. – S. 239.
 4. Sztompka P. Trauma kulturowa. Druga strona zmiany społecznej / P. Sztompka // Przegląd socjologiczny. – Łódź, 2000. – Vol. 49/1. – P. 15–28.
 5. Денчик В. А. Польская “Солидарность” – этапы развития / В. А. Денчик // Полис. – 1991. – № 4. – С. 172.
 6. Бухарин Н. И. Политические силы в посткоммунистических обществах / Н. И. Бухарин, В. А. Миронов // Общественные науки и современность. – 1992. – № 1. – С. 70.
 7. Дем'янець В. Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90-х роках / В. Дем'янець // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 31.
 8. Бальцерович Л. Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох / Л. Бальцерович. – М. : Наука, 1999. – С. 156–157.
 9. The Europe World Year Book 1993. – London : Europe Publications Ltd, 1993. – P. 2329.

10. *Борецкий Р.* “Солидарность” в нокдауне, а бывшие коммунисты выиграли / Р. Борецкий // Новое время. – 1991. – № 41. – С. 22.
11. *Валецькі М.* Партиїні організації Польщі (1989–1999 рр.) / М. Валецькі // Парламент. – 2001. – № 5. – С. 46.
12. *Sztompka P.* Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność / P. Sztompka // Studia socjologiczne. – W-wa; Wrocław, 1997. – nr 4. – S. 5–19.
13. *Millard F.* The Anatomy of the new Poland: Postcommunist Politics in its First Phase / F. Millard. – Aldershot : Edward Elgar, 1994. – P. 233.
14. *Taras R.* Consolidating democracy in Poland / R. Taras. – Boulder : Westview, 1995. – P. 204.
15. *Рышард А.* Гражданское общество в Польше создается там, где никто не ожидал / А. Рышард // Nouvelle alternative. – Paris. – P. 12–15.
16. *Дәудерштадт М.* Демократичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі / Дәудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д. Д. ; пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000. – С. 128.
17. *Meyer G.* Die politischen Kulturen Ostmitteleuropas im Umbruch. The Political Cultures in Central Eastern Europe in Transition. (German and English) / G. Meyer. – Tübingen, 1993. – S. 90–93.
18. *Kurijak Y.* Dometi promena u politikim sistemima u postsocijalistickim zemljama Y. Kurijak / Medunarodni problemi. – Beograd. – 2001. – nr 4. – S. 378.
19. *Задорожнюк Э. Г.* Социал-демократия в Центральной Европе / Задорожнюк Э. Г. – М. : Academia, 2000. – С. 39.
20. *Roszkowski W.* Transformacja w Polsce / W. Roszkowski, J. Kofman // Studia polityczne. – W-wa, 1997. – nr 7. – S. 7–34.
21. *Spoleczna wizja ładu demokratycznego.* – Warszawa : CBOS, 1995. – P. 1.
22. *Колодко Гж. В.* От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований / Колодко Гж. В. – М. : ЗАО “Журнал эксперт”, 2000. – С. 223.
23. *Sosnowska A.* Tu, tam – pomieszanie / A. Sosnowska // Studia socjologiczne. – W-wa; Wrocław, 1997. – nr 4. – S. 61–85.
24. *Gebethner S.* Współczesna polska kultura polityczna / S. Gebethner // Ład. – W-wa, 1987. – R. 5. – nr 1. – S. 7.
25. *Констан Б.* О свободе у древних в её сравнении со свободой у современных людей / Б. Констан // Полис. – 1993. – № 2. – С. 97–107.
26. *Bodnar A.* Kultura polityczna / A. Bodnar, I. Stefanowicz. – W-wa, 1981. – S. 27–28.
27. *Roszkowski W.* Transformacja w Polsce / W. Roszkowski, J. Kofman // Studia polityczne. – W-wa, 1997. – nr 7. – S. 7–34.
28. *Ruszara M.* “Niedokończona demokracja” – kobiety, mężczyźni i władza / M. Ruszara // Przegląd socjologiczny. – Łódź. – 2000. – Vol. 49/1. – P. 62.
29. *Додаток.* Інформація про виборчі блоки і партії на парламентських виборах 2001 року в Польщі // Політичний календар: Інформаційно-аналітичний огляд. – 2001. – № 9. – С. 51–66.
30. *Парламентські вибори в Польщі* // Інформаційно-аналітичний огляд. – 2001. – № 9. – С. 49.
31. *Авдєєв В.* Знову люстрація / В. Авдєєв // Народний депутат. – 2007. – Травень. – С. 55.
32. *Особливості польської люстрації* // Україна і світ. – 2007. – 2 лютого.

Jacek Szecówka

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego

Lubomyr Ilyn

Uniwersytet Prawa imienia Króla Daniela Halickiego w Iwano-Frankowsku

Bohdan Petrenko

Podkarpacki Uniwersytet Narodowy imienia Wasyla Stefanyka

PRAWO I MORALNOŚĆ: DIALEKTYKA RELACJI

Artykuł naświetla zagadnienie prawa i moralności w różnych ujęciach teoretycznych. Autorzy zwracają uwagę na rozumienie współzależności norm moralnych i prawnych, a także na ich kolizje w różnych okresach rozwoju ludzkości. Akcent położony został na współczesnych relacjach prawa i moralności, spowodowanych rozwojem komunikacji i problemów, powiązanych z rozwojem nauki i technologii.

Słowa kluczowe: prawo, moralność, prawo pozytywne, prawo obyczajowe.

Щецувка Яцек, Илин Любомир, Петренко Богдан. Право і мораль: діалектика взаємовідносин.

Розглядається питання співвідношення права і моралі в різних теоретичних контекстах. Звертається увага на розуміння взаємозалежності моральних і правових норм, їх колізії в різні періоди розвитку людства. Закцентовано увагу на сучасних проблемах співвідношення моралі і права, що актуалізуються у зв'язку з розвитком сучасних комунікацій і проблем, викликаних розвитком науки і технологій.

Ключові слова: право, мораль, позитивне право, звичаєве право.

Щецувка Яцек, Илин Любомир, Петренко Богдан. Право и мораль: диалектика взаимоотношений.

Рассматривается проблема соотношения права и морали в контексте разных теоретических подходов. Обращается внимание на понимание взаимозависимости моральных и правовых норм, а также на их коллизии в разные периоды развития человечества. Акцентируется внимание на современных проблемах соотношения права и морали, вызванных развитием современных коммуникаций и проблем, связанных с развитием науки и технологий.

Ключевые слова: право, мораль, позитивное право, природное право.

Shetsuvka Jatek, Ilyn Liubomyr, Petrenko Bogdan. Law and morality: the dialectic relationship.

The ratio of law and morality in different theoretical contexts is analyzed in the article. The attention is focused on the understanding of interdependence of moral and legal norms and their impacts in different periods of human development. Contemporary problems of the ratio of morality and law, which are presented in connection with the development of modern communications and the challenges posed by the development of science and technology, are highlighted in the article.

Key words: law, morality, positive law, customary law.

Stosunek prawa i moralności należy do najbardziej fascynujących, a jednocześnie najtrudniejszych zagadnień z dziedziny filozofii prawa. Czy prawodawca może kształtować treść prawa zupełnie swobodnie czy też są takie normy, które muszą istnieć koniecznie w każdym porządku prawnym? H. L. A. Hart — jeden z najwybitniejszych filozofów prawa XX wieku — podjął próbę określenia normy minimalnego prawa natury. Badanie świata naszych pojęć prowadzi do wniosku, że podstawową wartością dla człowieka jest przetrwanie [1]. Stąd konieczne jest przyjęcie w każdym systemie prawnym norm moralnych, które — choćby w podstawowy sposób — będą chronić nasze życie, bezpieczeństwo, własność, uczciwość. Społeczeństwo, które odrzuciłoby skromny katalog norm minimalnej treści prawa natury, nie mogłoby przetrwać.

Problem stosunku prawa i moralności jest w Polsce jednoznacznie rozstrzygnięty. Funkcjonuje bowiem powszechne przekonanie o nadrzędności moralności nad prawem. Jednakże, porównując relacje prawa i moralności z teoretycznego punktu widzenia, można wyróżnić pięć następujących konfiguracji:

- prawo i moralność są całkowicie różne i całkowicie od siebie oddzielone;
- prawo i moralność są identyczne;
- prawo i moralność nie są ze sobą ani identyczne, ani też nie są całkowicie od siebie oddzielone, lecz pozostają ze sobą we wzajemnym stosunku, gdzie tylko pewne problemy z obszaru prawa są problemami moralności i odwrotnie, a duża część problemów należy tylko do prawa, albo tylko do moralności;
- prawo i moralność tworzą jedność, przy czym prawo jest częścią moralności i pozostaje w służbie porządku moralnego;
- moralność jest częścią prawa, choć jest to ujęcie nie mające żadnego odniesienia do rzeczywistości życia społecznego człowieka.

W konsekwencji, wzajemne stosunki między prawem a moralnością określają trzy typy relacji: przedmiotowe, walidacyjne i funkcjonalne. Relacje przedmiotowe wskazują, jak się ma do siebie zakres regulacji prawnej i moralnej. Wyróżnia się w tym względzie dwie teorie. Pierwsza z nich stoi na stanowisku, iż prawo to minimum moralności, co oznacza, że każdy czyn uregulowany przez prawo ma swój odpowiednik w regulacji moralnej. Natomiast w myśl drugiej zakresy regulacji prawnej i moralnej krzyżują się w taki sposób, że niektóre zachowania reguluje tylko prawo, inne zaś tylko moralność, a jeszcze inne regulowane są przez obydwa systemy, tj. prawo i moralność. W relacjach walidacyjnych chodzi o to, w jaki sposób niezgodność prawa z normami moralnymi wpływa na obowiązywanie norm prawnych. W tej kwestii ścierają się dwa przeciwstawne poglądy, a mianowicie, iż zgodność lub niezgodność norm prawnych z normami moralnymi pozostaje bez wpływu na obowiązywanie tych pierwszych, a także, że niezgodność normy prawnej z moralnością prowadzi do utraty mocy obowiązującej przez tę pierwszą. Relacje funkcjonalne wskazują zaś, w jaki sposób normy moralne wpływają na treść norm prawnych i odwrotnie, w jaki sposób prawo wpływa na treść przekonań moralnych. Z pewnością jest tak, że normodawcy uwzględniają przekonania moralne w procesach tworzenia prawa, a niekiedy wręcz pewne normy moralne stają się z woli prawodawcy normami prawnymi. Jednakże nie można też zapominać, iż prawo jest ważnym czynnikiem, który kształtuje przekonania moralne [2].

Według Hegla prawo (Recht) jest organizacją wolności, jako takie stanowi byt wszelkiej określoności wolności ujętej w pojęciu. Od strony woli subiektywnej poszczególnych jednostek ludzkich określoności te objawiają się w formie obowiązków (Pflichten), które wyznaczone przez państwo są na płaszczyźnie obiektywnej treściowo identyczne z uprawnieniami obywateli; jednak w konkretnej, rozwijającej się idei prawa, prawo i obowiązek objawiają się jako jej różne momenty, a jej określoność ma zarazem zróżnicowaną treść (np. w rodzinie treść uprawnień przysługujących synowi jest różna od jego obowiązków wobec ojca). W systemie filozoficznym prawo, państwo i moralność są głównie przejawami ducha obiektywnego. Duch zaś absolutny przejawia się w sztuce, religii, filozofii.

Podstawy ustrojowe większości państw demokratycznych określone są w konstytucji. Reguluje ona sposób funkcjonowania najwyższych organów władzy w państwie oraz zawiera katalog praw i wolności obywatelskich. Prawo stanowione najczęściej nie odnosi się do norm obyczajowych, istnieje między nimi ostra granica. Mają one odzwierciedlenie z prawie zwyczajowym. Są to normy obyczajowe uznawane przez państwo, które zmieniają jej charakter na normę prawną. Uznanie to może być dokonane przez jakikolwiek organ państwowy.

U podłoża moralności leżą wyobrażenia ludzi o tym, co jest dobre a co złe. Na te wyobrażenia wpływają epoka, w której człowiek żyje, środowisko geograficzne, stosunki społeczne, przynależność klasowa i szereg innych czynników. Wpływają na to przede wszystkim warunki życia człowieka, jego sytuacja życiowa, warunki społeczne. Warunki życia ludzi ulegają zmianom, a wraz z nimi zmienia się moralność. Ponieważ warunki życia ludzi w społeczeństwie są różne, poglądy na dobro i zło wśród członków jednego społeczeństwa są zróżnicowane [3].

Podsumowując wszystkie te rozważania możemy zauważyć, że między moralnością i prawem może zaistnieć zgodność, rozbieżność, konflikt, sprzeczność a także sytuacja rozgraniczenia sfer ich oddziaływania. Właściwe zrozumienie owych stosunków może mieć miejsce wówczas, gdy podda

się analizie relacje zachodzące między konkretnym systemem moralnym i konkretnym systemem prawnym.

Związki prawa i moralności stanowią przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin: etyki, filozofii prawa, teorii prawa, historii doktryn polityczno-prawnych, nauki o polityce etc. Pewne reguły moralne, np.: nie zabijaj, nie kłam, nie kradnij od tysięcy lat regulują nasze życie, stając się także normami prawnymi.

To, że prawo i moralność mogą się bardzo od siebie różnić, potwierdzają rozmaite doświadczenia ludzi, którzy np. żyli w ustroju totalitaryzmu komunistycznego. Po upadku komunizmu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, instytucje lustracyjne w byłym NRD, a także gdzie indziej, dotarły do archiwaliów tajnych policji zwalczających wszelkie formy opozycji i nieprawomyślnych – w rozumieniu ideologii komunistycznej – postaw oraz zachowań ze strony swoich obywateli. Znalezione plany, dyrektywy i konkretne relacje z podejmowanych działań, które jednoznacznie zmierzały do zniszczenia osobowości, kariery, życia małżeńskiego i rodzinnego podejrzanych osób. Były to plany i działania bardzo szczegółowo opracowane i konsekwentnie realizowane. A więc programowano bardzo dokładnie np. niepowodzenia zawodowe prześladowanych osób, uwodzenie ich współmałżonków przez wyznaczonych agentów lub agentki, rozpowszechnianie oszczerstw w celu kompromitacji niszczonej ludzi, nieprzyjazne traktowanie ich dzieci w szkole, niedopuszczanie ich do studiów itd. Tajne reżimowe policje robiły to po to, aby unicestwić psychicznie niewygodnych dla siebie ludzi. Działania tych służb nie były przy tym bynajmniej samowolne. Realizowano je zgodnie z wydawanymi i obowiązującymi w danych, państwowych przecież instytucjach, zarządzeniami [4].

Wielki współczesny problem natury prawnej, czy ściślej mówiąc konstytucyjnej, wyraża pytanie: Czy demokratycznie wybrany parlament ma prawo lub czy musi wprowadzać do uchwalanej konstytucji podstawowe wartości natury moralnej, w sytuacji gdy nie są one akceptowane przez większość społeczeństwa?

Ścisłe rozgraniczenie prawa i moralności jest trudne, o ile w ogóle możliwe. Rudolf Ihering, wielki dziewiętnastowieczny znawca prawa, relację między nimi nazwał przyłádkiem Horn, tzn. miejscem najbardziej niebezpiecznym.

Prawo i moralność ani nie pokrywają się całkowicie ze sobą, ani też nie można ich od siebie oddzielić. Nasze myślenie i postępowanie w dużej mierze określone jest przez nasze poczucie i wewnętrzne przekonanie mówiące nam o tym, co jest prawdziwe, a co fałszywe, oraz co jest dobre, a co złe; a także przez nasze głębokie przekonania moralne, które częściowo są nam wrodzone, a częściowo są wynikiem naszego wychowania, wykształcenia oraz osobistych życiowych doświadczeń.

Wyraźne rozdzielenie prawa i moralności prowadziło niekiedy do ostrych, nawet tragicznych, nie dających się rozwiązać konfliktów. Klasycznym przykładem takiego konfliktu jest bohaterka tragedii Sofoklesa — Antygona, która wbrew jednoznaczному zakazowi króla Teb Kreona, czyli wbrew prawu pozytywnemu, pogrzebała ciało swojego brata, syna Edypa — Polinejesa, skazanego za zdradę kraju, spełniając swój moralny obowiązek i mając świadomość, że poniesie za to karę śmierci. Obowiązek grzebania zwłok osób krewnych traktowany był w Grecji tego czasu jako wymóg niepisanego prawa naturalnego ustanowionego przez bogów. W tym konflikcie prawa naturalnego, podyktowanego wolą bogów, z sofistycznym oświeceniowym prawem pozytywnym zwyciężyła moralność nad prawem. Zwycięstwo to zostało opłacone śmiercią Antygony. Nie raz i nie dwa w historii ludzkości, także w historii najnowszej, powtarzała się taka sytuacja. Wierność wartościom moralnym, wbrew obowiązującemu ludzkiemu prawu, kosztowała niejedno ludzkie życie. Takich zdarzeń było wiele. Za przykład mogą posłużyć chrześcijańscy męczennicy z rzymskich czasów i z czasów późniejszych, a także niezliczone ofiary systemów totalitarnych — bolszewickiego, hitlerowskiego i innych — ginące za wierność wartościom moralnym, niezgodnym z wydawanym przez totalitarne władze prawem [5].

Kwestie relacji prawa i moralności poruszał w swych pracach naukowych znany myśliciel ukraiński Wacław Lipiński. Odróżniał on uniwersalne pojęcia idei i materii, zwracał uwagę na współzależność idei i wyrobnictwa materialnego, przy czym pierwszeństwo przyznawał ideom i wierze. Lipiński

pisał w 1931 roku o tym, że „podstawowym w procesach urzeczywistnienia jest obraz, jest idea. Ona doprowadza do porządku, organizuje, kształtuje chęć”. „Chęć” u Lipińskiego jest identyczna z pojęciem woli [6]. Na podstawie tego Lipiński za decydujący w procesie tworzenia i rozwoju państwa uznawał duch moralny.

Współcześnie do podstawowych grup przypadków kontrowersyjnych moralnie lub społecznie zaliczyć można w społeczeństwach kultury europejskiej (ale nie tylko):

1. zjawiska tanatologiczne (aborcja, eutanazja, samobójstwo, kara śmierci),
2. problem prokreacji ludzkiej (inżynieria genetyczna, klonowanie, terapia genetyczna i prenatalna, polityka embrionalna, antykoncepcja, płód ludzki, zapłodnienie *in vitro*, itd.),
3. problemy prawa i medycyny (klauzula sumienia, biotechnologia, transfuzja krwi i religia, zgoda pacjenta, przeszczepianie narządów, zmiana płci, klonowanie klasyczne ludzi, itd.),
4. ochronę mniejszości seksualnych (instytucjonalizacja lub legalizacja związków homoseksualnych) i stosunek do anomalii seksualnych (pedofilia, zoofilia, nekrofilia, świadome kazirodztwo),
5. instytucje prawa karnego (obrona konieczna, stan wyższej konieczności, zasada prawdy w postępowaniu karnym, domniemanie niewinności, tortury w przesłuchaniu itd.),
6. instytucje prawa oświatowego (wychowanie seksualne w szkołach, nauka religii w kontekście wolności sumienia i wyznania, itd.),
7. instytucje prawa pracy (przepisy bhp, przepisy socjalne, wykorzystywanie pracowników, itd.),
8. instytucje prawa rodzinnego (zdrada małżeńska, cudzołóstwo, rozwody, separacja, adopcja, wolne związki, itd.) oraz prawa cywilnego (wszelkie podstawowe instytucje, np. niewykonywanie zobowiązań i delikty czy klauzule generalne, jak i szczegółowe instytucje, np. plagiat czy *Actio Pauliana*),
9. zjawiska prostytucji i pornografii,
10. problemy związane z funkcjonowaniem Internetu (np. demoralizacja dzieci przez pornografię, pornografia dziecięca, zniesławienie, zniewaga, itp.),
11. relacje państwo — religia instytucjonalna (np. kwestie konkordatu),
12. „interwencje zbrojne» w prawie międzynarodowym (podstawa prawna i słuszność),
13. inne instytucje społeczne o różnym charakterze (np. legalizacja narkotyków, kremacja, prawa zwierząt, szacunek dla ciał zmarłych, prawa kobiet i dzieci, odpowiedzialność dziennikarzy, niesprawiedliwość społeczna o charakterze światowym, kwestie podatkowe, gatunkowizm, lustracja, itp.).

Znaczenie społeczno-polityczne uzasadnienia moralnego prawa jest ogromne. Uzasadnienie moralne prawa stanowi bardzo istotny czynnik wpływający na społeczną akceptację prawa. Dlatego prawo musi być stosunkowo ostrożne w sprawach drażliwych społecznie i moralnie. Nie zmienia to jednak faktu, że prawo może być stymulatorem zmian społecznych, w tym zmian przekonań moralnych lub ich modyfikacji, a co za tym idzie — zmiany postępowania ludzi. W celu określenia podstawowych standardów zachowania pożądanego przez prawo odwołać się należy do zasad takich, jak „nie czyni drugiemu, co tobie niemiłe», zasada krzywdy Milla, zasada zdrowego rozsądku, oraz do „elementarnych i ogólnoludzkich wartości moralnych». Kwestia wymuszania przez prawo danej moralności czy też problematyka ingerencji prawa w trudnych przypadkach są przedmiotem sporów filozoficznych i filozoficzno-prawnych.

Między prawem a moralnością zachodzą następujące różnice, a konkretnie między normą prawną a normą moralną. Istniały koncepcje, zgodnie z którymi te ujawniają się w samym sformułowaniu norm. Jednak nie zawsze różnią się one od siebie, często normy moralne przybierają postać zbliżoną do norm prawnych, zdarza się również i tak, że normy prawne nie różnią się niczym od norm moralnych. Normy moralne, zawarte np. w Dekalogu, w swym sformułowaniu nie różnią się niczym od norm prawnych. Po wtóre, można rozróżniać normy poprzez ujęcie ich genezy. Zgodnie z tym odróżnieniem, normą prawną jest taka norma, która powstała w wyniku jednorazowego aktu stanowienia odpowiedniej władzy, natomiast norma moralna kształtuje się w sposób żywiołowy. Po trzecie, próbowano odróżnić obie normy przez określenie warunków, w jakich one obowiązują.

Tak, więc sądzono, iż normy moralne obowiązują wtedy i tylko wtedy, gdy człowiek je zaakceptuje w swym sumieniu, podczas gdy normy prawne obowiązują niezależnie od ich akceptacji. Norma moralna obowiązuje wtedy, gdy w świadomości społecznej przekraczanie jej jest uważane za niemoralne, zaś respektowanie za moralne. W tym sensie zarówno moralność jak i prawo obowiązują tu i teraz, niezależnie od subiektywnej aprobaty jednostki. Po czwarte, znanym rozróżnieniem moralności i prawa jest rozróżnienie ze względu na odmienny rodzaj sankcji. Po piąte, istniały propozycje odróżnienia tych norm na podstawie tego, w jaki sposób człowiek dowiaduje się o ich obowiązywaniu. W końcu możemy je odróżnić dzięki analizie ich treści. Np. normy prawne nie tylko nakazują nam jakieś działania, lecz również dają komuś prawo do egzekwowania od tego typu działań lub zachowań. Normy moralne natomiast żądają od nas pewnego postępowania, nie dając przy tym nikomu prawa do tego, by mógł od nas tego postępowania żądać. Stąd moralność jest niejako szlachetniejsza, bardziej elitarna niż prawo, jednak prawo jest od moralności ważniejsze, ze względu na funkcjonowanie społeczeństwa [7].

Moralne jest zatem to, co służy interesom moim i mojej grupy, choćby szkodziło wszystkim innym. Niemoralne jest to, co szkodzi moim interesom, nawet gdy służy interesom, zdrowiu, a nawet życiu ogółu. Takie korporacyjne ujęcie moralności cieszy się u nas sporym wzięciem. Liczne sondáže mówią, że Polacy nie akceptują ulicznych demonstracji różnych grup zawodowych w rządowym kwartale stolicy, mimo że nasze badania pokazują, że zbiorowy charakter protestu wystarcza do uznania go za bardziej uzasadniony.

Prawo i moralność to temat, który towarzyszy ludzkości od czasu zaistnienia prawa pozytywnego, tzn. prawa świadomie stanowionego przez ludzi bądź pojmanego przez nich jako ustanowione. Całkowicie wyczerpujące rozwiązanie tego problemu, precyzyjne, ostre, i jednoznaczne rozróżnienie dziedziny prawa od dziedziny moralności, takie, na które wszyscy by się zgodzili, nie jest niestety możliwe. Każde pokolenie, co więcej, każdy myślący człowiek musi na nowo określać swoje stanowisko w tej sprawie.

-
1. *Hart H. L. A. The Morality of the Criminal Law (Lionel Cohen lectures) / Hart H. L. A. – 1964.*
 2. *Tibor Machan Law vs. Morality // Individual Liberty, Free Markets, and Peace, March 21, 2002.*
 3. *Dworkin R. M. The Philosophy of a Law / Dworkin R. M. – London : Oxford University Press, 1977.*
 4. *Habermas J. Law and Morality (Translated by Kenneth Baynes Boston University) / J. Habermas // He Tanner Lectures on human values, October 1 and 2, 1986.*
 5. *On Dialectic Interaction between Morality and Law in the Construction of Sincerity // Journal of Sichuan University (Social Science Edition), 2006-03.*
 6. *Липинський В'ячеслав. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський ; [ред. Я. Пеленський]. – Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.*
 7. *Lon Fuller. The Morality of Law. Connecticut: Yale University Press, 1964.*

VI. Політична історія VI. Historia polityczna

Piotr Borek

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

DANIEL BRATKOWSKI — SIEDEMNASTOWIECZNY SZLACHCIC WOŁYŃSKI

W artykule przedstawiono wyniki kwerend archiwalnych, odśladujących postać i poglądy Daniela Bratkowskiego — polskiego szlachcica, podczaszego wendeńskiego, autora pracy „Świat po części przeżyżany”. Badania archiwalne ukazują osobę gwałtowną, impulsywną, uwikłaną w różne spory majątkowe. Z innej strony, poeta działał na rzecz równouprawnienia prawosławia w I Rzeczypospolitej, aczkolwiek został skazany za porozumienie się z kozakami na karę śmierci.

Słowa kluczowe: równouprawnienie prawosławia, I Rzeczpospolita, łuckie bractwo cerkiewne, literatura staropolska.

Борек Петро. Данило Братковський — волинський шляхтич сімнадцятого століття.

На основі архівних досліджень висвітлено постать і погляди Данила Братковського — польського шляхтича, венденського підчасого, автора праці «Світ, по частинах розглянутий». На основі архівних досліджень показано особу поривчасту, імпульсивну, втягнуту у різноманітні спори. З іншої сторони, зазначається, що поет був прихильником рівних прав для православних у I Речі Посполитій, але за змову з козаками був засуджений до смертної кари.

Ключові слова: рівні права для православ'я, I Річ Посполита, Луцьке церковне братство, старопольська література.

Borek Petro. Daniil Bratkowski — wołyński шляхтич семнадцатого века.

На основе архивных исследований освещены фигура и взгляды Даниила Братковского — польского шляхтича, венденского подчасого, автора работы «Мир, по частях рассмотренный». На базе архивных исследований показано импульсивную, порывистую личность, втянутую в разнообразные споры. С другой стороны, поэт был сторонником равных прав для православных в I Речи Посполитой, но за соглашение с казаками был приговорен к смерти.

Ключевые слова: равные права для православных, I Речь Посполитая, луцкое церковное братство, старопольская литература.

Borek Petro. Danylo Bratkowski as a Volyn nobleman seventeenth century.

The article is based on archival research. The views of Danylo Bratkowski as a Polish nobleman as an author of book «A World which reviewed by parts» are considered. Archival research indicates identity spontaneous, impulsive, involved in various disputes.

Key words: equal rights for Orthodoxy, I Rzeczpospolita, Lutsk Brotherhood Church, Old Polish literature.

Biografia Daniela Bratkowskiego nie jest znana szerszemu kręgowi czytelników. Można zaryzykować stwierdzenie, iż jego poetycki dorobek również nie cieszył się dotąd zainteresowaniem polskich badaczy. Potwierdza to zarówno zestawienie Bibliografii literatury polskiej „Nowy Korbut” [1], jak i kompendium Dawni pisarze polscy — od początków piśmiennictwa do Młodej Polski [2]. W bibliografiach tych wskazano miejsca przedruków wybranych epigramatów Bratkowskiego.

Trzeba tu wszakże nadmienić, iż w ostatnim czasie historycy i literaturoznawcy ukraińscy poświęcili nieco więcej uwagi poezji szlachcica z Wołynia. Najważniejsze z nich to Daniłło Bratkowski — poet i hromadianin (tom upamiętniający trzechsetną rocznicę śmierci poety) [3], „Świat po części przeżyżany” — „Swit, po czastynach rozgłianutyj” [4]. Ponadto warto wskazać pracę Rostysława Radyszewskiego Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku [5]. Wynikało to oczywiście z jego biografii, dla której charakterystycznym rysem okazał się związek poety z prawosławiem oraz sprzyjanie antypolskiej działalności Iwana Mazepy i Semena Paleja u schyłku XVII wieku. Ścięcie Bratkowskiego na rynku w Łucku, będące wynikiem

skazania na karę śmierci przez sąd wojskowy, miało niewątpliwy wpływ na wykreowanie poety przez ukraińską historiografię i literaturę na bohatera narodowego.

Koleje losu wołyńskiego szlachcica rozpoznano najogólniej u progu XX stulecia. Stało się to za sprawą źródłowego wydawnictwa „Archiwum jugo-zapadnoj Rossii”, w którym umieszczono wybrane dokumenty do biografii i działalności pisarza zaczerpnięte z ksiąg grodzkich łuckich, włodzimierskich i owruckich [6] oraz studium Wacława Lipińskiego [7; 8]. Na nich przede wszystkim opiera się opracowanie biografii Bratkowskiego w Polskim słowniku biograficznym (hasło autorstwa Tadeusza Mikulskiego) [9; 10]. Jeszcze wcześniej zwięzłą notę o poecie i jego rodzinie zawarł w swym herbarzu Adam Boniecki, twierdząc iż pieczętowali się oni herbem własnym [11] (w przedstawieniu wyglądu herbu Boniecki podał za kompendium Kaspra Niesieckiego [12]). Wedle tego autora było dwóch Danielów Bratkowskich: jeden „skarbnik braclawski”, który wspólnie ze szlachtą województwa wołyńskiego podpisał elekcję Jana III Sobieskiego w roku 1674 oraz „inny Daniel z Saborowa, dobrze zasłużony królowi Janowi Kazimierzowi w różnych okazyjach wojennych i funkcjach publicznych, osobliwie będąc przydanym legacyi do Moskwy, której był sekretarzem; otrzymał w nagrodę od króla Michała urząd podstolego braclawskiego 1669 r., następnie był podczaszym wendeńskim 1688 roku” [11, s. 114]. Obecnie wiadomo, iż w pierwszym przypadku Boniecki pomylił imiona, gdyż skarbnikiem braclawskim był Bohdan Bratkowski. Z kolei ogólne informacje o Danielu pozostają w zgodzie z przekazami źródłowymi.

Podejmując próbę rekonstrukcji biografii Daniela Bratkowskiego, wypadnie odwołać się do dotychczasowych ustaleń badawczych oraz przedsięwziętej dla celów edycji dzieła poety ponownej kwerendy. Objęła ona materiały archiwalne zlokalizowane w zasobach Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie i Lwowie. Na podstawie najnowszych badań można jednoznacznie stwierdzić, iż ojcem Daniela* był skarbnik braclawski Bohdan Bratkowski. W obłacie dokumentu znajdującego się w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w Kijowie czytamy: „Wiadomo czynię tą moją rekognicyją, że wziął sumę zł 1000 do wiernego schowania od ojca mego skarbnika braclawskiego Bohdana Bratkowskiego (podkr. P.B.)” [13]. Współczesna badaczka ukraińska Olena Biriulina sugerowała, iż ojcem Daniela mógł być Jacek Bratkowski [14], ale potwierdzenie ojcostwa zawiera także inny dokument [13]. Niestety, o ile posiadamy nieco danych o ojcu Daniela*, o tyle nie udało się odnaleźć źródeł dotyczących jego matki.

Trudno określić dokładną datę urodzenia poety. W przybliżeniu były to lata trzydzieste XVII wieku. Tę przybliżoną datę wskazują ukraińscy badacze [15]. Nic też nie wiadomo o jego wykształceniu, choć wiele wskazuje na możliwość zdobywania go w łuckiej szkole brackiej, która była najbliższą rodzinną Szyszczową (miejscowość w powiecie łuckim). Ze szkoły Bratkowski wyniósł, jak chce Tadeusz Mikulski, rudymenta wiedzy humanistycznej oraz prawniczej, które ujawnił w poetyckim zbiorze Świat po części przejrzany (Kraków 1697) [17]. Przeanalizowane archiwalia, jak również dokładna lektura poetyckiego tomu raczej nie potwierdzają supozycji o możliwości studiów zagranicznych. Nie ma bowiem wątpliwości, że jakieś ślady wojaży edukacyjnych przeniknęłyby do zbioru, dla którego geograficznym horyzontem pozostaje obszar Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Niewiele też wiadomo o żołnierskiej młodości Bratkowskiego, co potwierdza dość wiarygodna wzmianka w herbarzu Bonieckiego. Heraldyk napisał o służbie Janowi Kazimierzowi „w różnych okazyjach wojennych i funkcjach publicznych”, eksponując zwłaszcza uczestnictwo w moskiewskiej legacji [11, s. 114]. Zapewne Boniecki miał na myśli traktat rozejmowy zawarty z Moskwą w Andruszowie 30 stycznia 1667 roku. Z kolei nie można jednoznacznie określić owych „okazyj wojennych” — być może chodzi tu o zmagania ze Szwedami w okresie „potopu” i bitwy w roku 1660 z Moskwą i Kozakami (Słobodyszcze, Cudnów). W czasie powstania Bohdana Chmielnickiego (1648) ojciec Daniela walczył z Kozakami w Ostrogu [18]. Wolno zaryzykować tezę, że lata pięćdziesiąte i część sześćdziesiątych XVII stulecia potomek skarbnika braclawskiego spędził na służbie wojennej. W księgach grodzkich łuckich znajdujemy również informacje o Janie Bratkowskim,

* Bardziej szczegółowa dokumentacja biografii Bohdana i Daniela Bratkowskich zostanie przedstawiona w odrębnym studium.

który był krewnym (bratem?) Daniela. Występuje on jako towarzysz chorągwi pancernej wojewody bełskiego Jana Aleksandra Koniecpolskiego, od którego otrzymał dzierżawę wsi Klepacze (umowa zawarta 13. IV. 1685). Z archiwaliów wynika, że Bratkowski uczestniczył, zapewne po raz ostatni, w pospolitym ruszeniu 1672 roku (wojna turecka). Potwierdza to wystąpienie przeciw Janowi Zbrozkowi*, któremu poeta zarzucił niestawienie się w obozie [20].

Nie ma wątpliwości, iż od schyłku lat 60. XVII stulecia autor Świata po części przejrzanego „zamienił miecz na lemiesz”. Temporalna cezura w jego biografii nie jest co prawda tak wyrazista, jak w przypadku Jana Chryzostoma Paska, jednak analogię łatwo dostrzec. Obaj poświęcili młodość służbie wojskowej, wiek dojrzały natomiast związali ze „stadłem rodzinnym” oraz uprawą roli. Bratkowski miał o tyle więcej szczęścia, iż monarchowie wynagrodzili jego trudy wojenne i udział w służbie dyplomatycznej. Najpierw poeta otrzymał przywilej na podstolstwo braclawskie od Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1. X. 1669) [21], a następnie nominację na podczaszostwo wendeńskie od Jana III Sobieskiego (1688) [17; 22], tytułem podczaszego wendeńskiego Daniel posługiwał się aż do śmierci. Były to urzędy tytularne, nie przynoszące dochodu.

Okres względnej stabilizacji Bratkowskiego jako szlachcica-ziemianina obejmuje ponad trzydzieści lat. Na ten czas przypada dzierżawienie przezeń kilku wsi w powiecie łuckim, co skutkowało licznymi procesami z sąsiadami, a niekiedy najbliższymi krewnymi. Częstotliwość wpisów nazwiska poety w księgach grodzkich łuckich i włodzimierskich (w pozwach, protestacjach, atestacjach) potwierdza, iż był on człowiekiem niezwykle aktywnym, zapobiegliwym, niekiedy działającym ponad prawem. Rzutkość, impulsywność, gwałtowność to cechy, które ujawniały zarówno jego temperament szlachecki, jak i wojskową przeszłość. Zauważmy, że i w przenoszeniu pewnych nawyków z pola żołnierskiego na spory sąsiedzkie poeta podobny był do Paska [23].

Najważniejsze z konfliktów z lat 1670–1702, w których stroną był Bratkowski (jako pozywający bądź pozwany), dotyczą zawłaszczeń mienia, upominania się o szkodę, ucieczki lub pobicia chłopów, sporów majątkowych. Osobną kwestią pozostaje wieloletni spór z Teodorem Krasnosielskim, któremu Michał Korybut Wiśniowiecki wystawił drugi przywilej na podstolstwo braclawskie. Argumentem za nielegalnym posiadaniem urzędu przez syna Bohdana Bratkowskiego okazywał się brak dóbr dziedzicznych na Braclawszczyźnie. Niezależnie od przebiegu procesów oraz wyroków Daniel nadal tytułował się w dokumentach podstolim Raclawskim [24]. Trzeba zaznaczyć, iż wystawianie podwójnych dyplomów przez kancelarię królewską nie należało w XVII stuleciu do rzadkości.

Po powrocie z pospolitego ruszenia z początkiem 1673 roku Daniel oblatował kilkanaście pozwów przeciw różnym osobom, z których najważniejsze to: oskarżenie w marcu Ignacego Strzelnickiego o zniszczenie zasłony kitajkowej [25], pozwanie Jana Liniewskiego o nielegalne pobieranie myta od kupców przejeżdżających przez Bukojmię (wieś w części dzierżawiona przez poetę), domaganie się zwrotu trzech tysięcy złotych od szwagra Andrzeja Kołpytowskiego po zmarłej siostrze Zuzannie [27]. W odpowiedzi na pozew wspomniany Liniewski wystąpił przeciw dzierżawcy części Bukojmi z oskarżeniem o słowne znieważenie oraz wyzwanie na pojedynek [28]. W roku następnym poeta procesował się ze Stanisławem i Aleksandrem Malińskimi (chorążycami wołyńskimi), od których dzierżawił część wsi Bukojmi. Bracia zastawili pisarzowi „połowicę wsi” 12. VI. 1671 roku za sumę trzech tysięcy złotych na czas „trzyoletniej posesyje” [29]. Zdaniem Malińskich „zastawnik” bardzo źle traktował chłopów: „różne krzywdy, opresyje, ciemiężenia poddanym tamtejszym w posesyje Jego Mci zostającym czyni i czynić nie przestaje” [30]. Jednym z przykładów na okrucieństwo dzierżawcy jest prezentacja losu „poddanego dziedzicznego” Piotra Dutki, którego Bratkowski dwukrotnie pobił, powodując jego śmierć [31]. Wysłany do Bukojmy woźny 4 czerwca 1674 oglądał ciało: „zbite i w cerkwi stojące, u którego to trupa oglądał raz głowy, róg lewej strony przebity aż do

* W protestacji czytamy: „Iż gdy tota nobilitas porzuciwszy w domu fortuny swoje za wiciami Jego K. Mci [...] nie tylko konno, lecz drugie i pieszo ad communem tej Rzeczypospolitej defensionem pod Lublin pospieszywszy się, czas niemający w obozie ojczyzny milej z nadwężeniem zdrowia i fortun swoich trwać musiała, sam niemal Jego Mśc Pan Zbrożek własnej swej matce dexteram nie chcąc ponigere, w domu zostając, na pospolitym ruszeniu między bracią nie był i nie najdował się. Lecz iż to jest non privatum odium lecz publica wszystka z tych, którzy na usłudze Rzeczypospolitej byli iniuria, przeto protestans Jego Mć Pan podstoli, aby hoc exemplo [...] i inni na czas przyszły do obrony Rzeczypospolitej leniwi nie byli, prawnie o to z Jego Mci Panem Zbrożkiem czynić ofiarowawszy się saluum meliorandi albo innej uczynienie zostawwszy viam”.

kości, kołtuny wyrwane, ciało podkówkami stratowane, zbite, sine, spuchłe, których razów dla zsiniałości ciała jego trudno i rozeznąć” [32]. Niezależnie od subiektywizmu zeznań Malińskich faktem pozostaje zabójstwo oraz nieludzkie traktowanie „poddanych dziedzicznych”, co stoi w oczywistej sprzeczności z dotychczasowymi twierdzeniami o wrażliwości Bratkowskiego na chłopską krzywdę [33]. W roku 1675 Bratkowski pozywał Daniela Malińskiego na sąd kapturowy 4 marca [34]. Sądowe spory Malińskich z Bratkowskim ustały dopiero latem roku 1675, gdy Bratkowski opuścił wieś Bukojmię [35].

Kolejną dzierżawą Bratkowskiego była wieś Malin, którą Daniel wziął „prawem zastawnym” od podstolego nowogrodzkiego Łukasza Olszańskiego (22. III. 1675)*. Problemy z nowym dzierżawcą zaczęły się już pierwszego dnia, o czym świadczy protestacja unickiego księdza, prezbitera malińskiego Stefana Lwowicza. W swoim imieniu oraz biskupa chełmskiego Jakuba Suszy domaga się, by podstoli nie przeszkadzał w odprawianiu nabożeństw oraz uczestniczeniu w nich poddanych ze wsi [36]. W dokumencie czytamy, iż Bratkowski jako wyznawca wiary *ritus graeci* „dowiedziawszy się, że cerkiew świętego Mikołaja [w Malinie] jest w unii”, „wprzód *bonis modis* wokowawszy protestanta [grzecznie zaprosiwszy pozywającego — przyp. P. B] do dworu, obiecując mu wielką nagrodę, żeby został schizmatykiem”, a następnie, gdy ksiądz odmówił (zaznaczając, że cerkiew jeszcze fundatorzy Malińscy „zapisali” do unii), tegoż dnia 22. III napadł na świątynię i znieważył duchownego. Ostatecznie „kontemptem nakarmiwszy pomienionego protestanta, cerkiew, matkę Bożą, aby żadna chwała Boża nie odprawowała się w tej cerkwie, zamkiem swoim zamknął, chcący podobno protestanta strachem nabawić albo też korupcyjnej jakiejś chciał wziąć” [37]. Trudno wyrokować na temat końca tej sprawy, choć Bratkowski nie mógł zapewne długo trzymać kluczy od świątyni. Interesująca okazuje się argumentacja prezbitera malińskiego, który w uczynku nowego dzierżawcy nie widział przejawów żarliwej wiary wyznawcy prawosławia, lecz chęć osiągnięcia jakichś korzyści (sygnalizuje to użycie słowa „korupcyjne”).

Bratkowski pozostawał na dzierżawie wsi Malin przez kilkanaście lat. Archiwalia wskazują, iż czas ten – podobnie jak wcześniej — upłynął podstolemu braclawskiemu na rozlicznych sporach sąsiedzkich [38]. Najważniejszy z procesów dotyczył konfliktu z właścicielką wsi, starościna oświęcimską Urszulą Adamową Lubowiecką z Krasickich. Dzierżący prawem zastawnym część Malina Bratkowski pozywał ją kilkakrotnie o niewypłacanie mu w określonym czasie zastawianej sumy ponad ośmiu tysięcy złotych. Sprawa oparła się o sąd trybunalski w Lublinie, który nakazał Lubowieckiej zwrot pieniędzy, lecz ta — stosując się do wyroku sądu — żądała uregulowania wszelkich strat i szkód, jakie poczynił delator [39]. Ostatecznie, jak się zdaje, osiągnięto porozumienie i podczaszy opuścił Malin, choć jeszcze na początku roku 1696 pozywał kilka osób (w tym starościna oświęcimską) o poczynienie mu szkód [40].

Ostatnią dzierżawą podczaszego wendeńskiego była wieś Nadczyce, którą otrzymał w roku 1696 od Nastazji z Korytyńskich Adamowej Wysłobockiej „prawem zastawnym” na sumie pięciu tysięcy złotych [41]. Bratkowski pozostawał na tej dzierżawie trzy lata, będąc raz oskarżanym, raz „protestantem” w pozwach grodzkich. Zatargi dotyczyły analogicznych problemów, jak te z lat wcześniejszych [42]. Wedle świadectwa Wysłobockiej, domagającej się opuszczenia Nadczyc przez podczaszego, szlachcic wyjechał z początkiem lipca 1697 roku do Lwowa, gdzie przebywał dwa tygodnie. Jej zdaniem uczynił to po to, by nie odebrać zastawnej kwoty pięciu tysięcy i nadal gospodarzyć we wsi [43].

Sam będąc dzierżawcą, Bratkowski od schyłku lat osiemdziesiątych (już po śmierci ojca) wydzierżawił część rodzinnego Świszczowa, co również zaowocowało wieloletnimi sporami [44]. U schyłku życia poecie udało się rozliczyć z dzierżawcą i zapisać majątek swoim synom — Janowi i Aleksandrowi [6, s. 389–390].

Zachowane dokumenty ukazują nam Bratkowskiego przede wszystkim jako zaradnego szlachcica-ziemianina, zabiegającego o swoje interesy majątkowe „prawem i lewem”. Spośród wielu źródłowych

* Z innych dokumentów wynika, że właścicielką klucza malińskiego, obejmującego Borbin, Malin, Piewżę, Stawiszce, Ujeźdce, Zabolotce, była Urszula z Krasickich Lubowiecka (żona Adama Józefa), z którą w kolejnych latach Bratkowski się procesował [12, s. 82].

zapisów jesteśmy w stanie wyczytać nieco informacji nie tylko o jego sporach sąsiedzkich, ale i życiu rodzinnym. Nie ma bowiem wątpliwości, iż wartością nadrzędną pozostawała dla poety właśnie rodzina. Żonaty z Maryną z Miłkowskich (de Milkowicze)* Bratkowski miał dwóch synów (wspomnianych wyżej Jana i Aleksandra) i dwie córki: starszą Mariannę oraz młodszą Kamilę [6, s. 470–474; 4, s. 139]**. O więzach rodzinnych świadczy przede wszystkim zachowany testament poety, w którym leguje potomstwu cały majątek nieruchomości i część ruchomego.

Z roku 1683 pochodzi interesujący dokument, w którym podstoli braclawski występuje przeciw Piotrowi Jakuszewiczowi, towarzyszewi chorągwi marszałka nadwornego litewskiego Jana Karola Dolskiego, o napaść na dwór i znieważenie Stefana Nizickiego, „inspektora dziatek”. Oskarżenie obejmuje także zelżenie i pobicie pani Bratkowskiej „wbrew prawu i artykułom wojskowym”, a ponadto skaleczenie sługi [45]. Mowa tu również o przestraszonym „synaczku delatora” Janie Bratkowskim [46]. Trosce o edukację dzieci, miłości małżeńskiej i rodzicielskiej towarzyszyły jednak spory poety z macochą po śmierci ojca — Bohdana Bratkowskiego. Zdaniem Daniela Anna z Pobidzińskich Bratkowska zawłaszczyła wiele rzeczy ruchomych i bydło po zmarłym ojcu [47].

Źródła znajdujące się w księgach grodzkich lwowskich przynoszą nowe informacje na temat schyłku egzystencji poety. Otóż po śmierci Maryny Miłkowskiej (między 1688 a 1693 rokiem) Bratkowski po raz kolejny zawarł związek małżeński (przed grudniem 1694). Wybranką leciwego szlachcica była Marianna Konaszczakówna, siostra mieszczanina lwowskiego Szymona a wdowa po Janie Mazańskim („*rutheni civis leopoliensis*”). Tuż po ślubie małżonkowie uczynili sobie wzajemne gwarancje dożywocia w grodzie lwowskim. Dokumenty wniesiono do ksiąg w roku 1695, natomiast powstały one 4 grudnia 1694 [48]. Kolejne oblaty wskazują na spór Bratkowskich z krewnymi żony, którzy nie byli zainteresowani spłacaniem wdowy i podziałem spadku [49]. Dopiero z zapisu w roku 1697 wynika, iż żona Daniela odebrała od krewnych męża 1367 złotych polskich [50]. Do ostatecznego rozliczenia doszło w roku 1701 [51]. Lwowski epizod biografii podczaszego obejmuje również jego spór z magistratem lwowskim. Sprawa z roku 1695 dotyczyła znieważenia rajców lwowskich, którym Bratkowski miał powiedzieć: „będzie wam niedługo jako w Poznaniu, iż szlachtę napadacie, wy tacy, owacy synowie, dam się ja wam we znaki i rajcom takim owakim synom, nachodzicie mi na dom!” [52, s. 2163].

Trzeba zaznaczyć, że ślub podstarzałego poety spowodował spory rodzinne, zwłaszcza z córką Marianną oraz oddzielne traktowanie dzieci i drugiej małżonki w zapisie testamentalnym [53]. Marianna oskarżała ojca w pozwie z 31.VIII.1696 roku o grabież części Świszczowa, którą zamieszkiwała wspólnie z dziećmi [54]. Ostatecznie chyba doszło do porozumienia, gdyż brak innych protestacji dotyczących tej sprawy.

Ważnym problemem badawczym związanym z biografią autora *Świata po części przejrzanego* pozostają związki poety z prawosławiem. Sympatie dla „religii greckiej” ujawniał on od schyłku lat 70. XVII wieku, kiedy to wspólnie z ojcem był członkiem łuckiego bractwa cerkiewnego. W roku 1678 przełożeni bractwa oskarżyli w pozwie grodzkim Bohdana o liczne nadużycia (m.in. zawłaszczenie mienia) w czasie pełnienia przezeń funkcji prepozytora. Jak wiadomo, ostatecznie Bohdan został usunięty z urzędu „starszego” nad bractwem cerkiewnym. Najwyraźniej nie wpłynęło to jednak na pozycję Daniela, który u schyłku następnego roku (wspólnie z chorążym żytomierskim Wacławem Światopełkiem Czetwertyńskim) został wybrany na członka delegacji złożonej z przedstawicieli łuckiego bractwa cerkiewnego, która w Lublinie miała doprowadzić do pojednania między unitami i prawosławnymi [55]. Zachowała się odpowiedź króla do prawosławnej szlachty zgromadzonej po kolokwium lubelskim [56]. Na radzie senatu monarcha, odpowiadając na instrukcję poselską [6, s. 384–387], zarzucił delegatom, iż zostali wysłani przez osoby prywatne ze szkodą dla Rzeczypospolitej. Obiecał im zarazem realizację praw zgodnych z zapisem konstytucji 1677 roku i przypomniał o

* O imieniu żony stolnika braclawskiego wspominał Boniecki, twierdząc, że była nią Maryjanna z Miłkowskich. Na podstawie odkrytych dokumentów należy dodać, że Boniecki dokonał kontaminacji imienia drugiej żony Daniela (o czym niżej) i nazwiska pierwszej — Maryny Miłkowskiej.

** U Bonieckiego mowa jest o trzech synach: Aleksander, Jan, Piotr (ten ostatni nie potwierdzony w źródłach) oraz córce Mariannie (brak natomiast wzmianki o Kamili) [9, s. 114]. Marianna była żoną Stefana Pasiewiczza. W roku 1695 występuje już jako wdowa i matka kilkorga dzieci: Michała, Nastazji, Petroneli, Eufrozyny.

udzieleniu podobnego responsu uczestnikom zjazdu lubelskiego. Dalszy rozwój wypadków wskazywał jednak na brak zdecydowanych kroków dworu dla zapewnienia wyznawcom prawosławia obiecanych praw.

Na skutek braku należytej reakcji króla Bratkowski podjął bardziej zdecydowane działania*. Wyjazd do hetmana Iwana Mazepy, zdaniem kozackiego kronikarza Samuela Wieliczki, służyć miał wstawieniu się za uciskanym prawosławiem. Z relacji dowiadujemy się, iż w trakcie drogi powrotnej podczaszego złapano w Ołyce i przedstawiono mu zarzuty działania na szkodę Rzeczypospolitej. Tym razem poeta miał uniknąć odpowiedzialności [58]**. Kresem działalności Bratkowskiego okazała się jesień 1702 roku, kiedy pochwycono go w czasie, gdy kolportował odezwę do prawosławnych, w której bronił swego wyznania [6, s. 484]. Sąd wojskowy, po poddaniu oskarżonego torturom („*etiam admoto ignem*”), podjął błyskawiczną decyzję, na mocy której poetę skazano na „ścięcie szyje” [6, s. 494–495]. Wyrok wykonano na łuckim rynku 26 listopada 1702 roku. Wcześniej jeszcze zdążył Bratkowski spisać testament, w którym — oprócz rozdysponowania pieniędzy i rzeczy ruchomych między krewnych — sygnalizował wyznaniowe powody wyprawy do Mazepy [6, s. 470–471].

W końcowych zdaniach zapisu ostatniej woli pojawia się informacja o darowaniu nakładu *Świata po części przejrzanego* żonie: „Przypomniałem sobie: cztery tysiące książek edycyjej mojej i nadto sto jeszcze, w Krakowie u Cezarego będących, na którym winien temuż panu Cezaremu dwieście tynfów; te książki małżonce mojej leguję; jako zechce, może się zgodzić z tym panem Cezarym” [6, s. 474]. Zdanie to jest dla historyka literatury niezmiernie ważne: oto pieniacz i działacz polityczny na chwilę przed śmiercią „przypomina sobie” o aktywności literackiej, odwołując się – w sposób jakże praktyczny – do horacjańskiego toposu *non omnis moriar*. Z uwagi poety wynika też, że nakład jego zbioru fraszek był ogromny, jak na warunki Rzeczypospolitej.

Nie ma wątpliwości, iż fakt ścięcia Bratkowskiego w Łucku 26. XI. 1702 roku, oskarżonego o szkodliwą działalność na rzecz Korony, przyczynił się do zapoznawania dorobku wołyńskiego szlachcica przez polskich badaczy. Poprawność polityczna nakazywała na przestrzeni minionych stuleci pomijać milczeniem dorobek nietuzinkowego poety, który — choć spolonizowany kulturalnie*** — opowiedział się jednoznacznie po stronie prawosławno-ruskiej. Jednocześnie śmierć poniesiona w obronie prawosławia zdecydowała, iż Bratkowski urósł do symbolu ukraińskiej walki o niepodległość****. Laudacji poety nie towarzyszy jednak pogłębiona analiza zarówno jego biografii, jak i samego zbioru wierszy.

Odnalezione w zbiorach ukraińskich nowe materiały źródłowe nakazują zweryfikować dotychczasowe oceny — obecne zwłaszcza w pracach naszych wschodnich sąsiadów — biografii autora zbioru epigramatów. Oblaty kilkudziesięciu dokumentów ukazują podczaszego wendeńskiego jako typowego szlachcica systemu feudalnego. Uwikłany w różnorakie spory majątkowe, rodzinne, sąsiedzkie, religijne nie potrafił oderwać się od pogoni za zyskiem, realizacją egoistycznych pragnień, nawet jeśli nie obywateli się bez szkody bliźnich. Ekscesy sąsiedzkie, liczne pobicia chłopów, a w

* Kroki prawne Bratkowski podejmował wspólnie z prawosławnymi jeszcze w roku 1699, kiedy najpierw wysłano na sejm posłów z żądaniami swobód dla „religii greckiej”, a gdy delegaci województwa kijowskiego i wołyńskiego nic nie wskórali (zignorowano w tym punkcie ich instrukcję), poeta wspólnie z kilkudziesięcioma szlachcicami „*ritus graeci*” domagał się osądzenia nieskutecznych delegatów. Dokument oblatowano w księgach grodzkich owruckich, gdzie został wklejony na samym końcu zachowanej do dziś księgi [57]. Jako piąty podpisał się Daniel Bratkowski. Z początku 1701 roku pochodzi interesujący dokument, w którym straszył on dzierżawcę Świszczowa, wyrażając chęć „do Paleja jechać, komu innemu dobra resygnować, samego siebie *impossessionatum* uczynić, czy prawdziwie, czy *chimerice*, grozi się i odpowiada” [6, s. 391–392]. Powyższy cytat sugeruje, iż podczaszy wendeński planował wyjazd do Semena Paleja w pierwszej połowie 1701 roku i że świadomie zrzekł się na rzecz synów dziedzicznej części Świszczowa. Ze słów Bratkowskiego nie wynika jednoznacznie, jaki miałby być cel wyjazdu do przywódcy buntu kozackiego na prawobrzeżnej Ukrainie. Być może nie chodziło tu o buntowanie Rusinów przeciw Rzeczypospolitej, lecz o wsparcie religii prawosławnej.

** Przekaz Wieliczki nie wydaje się wiarygodny. Brak jakichkolwiek dowodów potwierdzających spotkanie z Mazepą w roku 1700. Na podstawie testamentu da się potwierdzić jedynie wyjazd z roku 1702 do Kijowa (Wieliczko pisał o Baturynie), gdzie poeta spotkał Mazepę. O wcześniejszej znajomości pisarza z hetmanem kozackim również nic pewnego nie wiadomo.

*** Sąd ten wypowiadamy wbrew lansowanym dowodzeniom O. Biriuliny, w których poddaje ona krytyce polskich badaczy za wyrażanie opinii o kulturalnej „polonizacji” wołyńskiego szlachcica. Badaczka próbowała opierać swoje opinie na szcątkowo rozpoznanych materiałach archiwalnych, jak również skrajnie jednostronnej lekturze *Świata po części przejrzanego*.

**** Karę śmierci dla Bratkowskiego interpretowano (wnet po wykonaniu wyroku) jako bezprawy czyn, obrazujący polską nienawiść względem prawosławnych Rusinów. Potwierdza to jedna z marginalnych zapisek (w wielokrotnie cytowanym *Pomiatniku* bractwa łuckiego) przywołana przez Mychajłę Maksymowycza w jego liście do Antonowicza [57].

przypadku jednego bezwzględne zabójstwo odzierają mit Bratkowskiego jako szlachcica miłującego poddanych, upominającego się o ich prawa. Bywało tak, że podczaszy dokarmił chłopów, ale czynił to wyłącznie poprzez wzgląd na ich przydatność w odrabianiu pańszczyzny. Również rozboje, jakich dopuszczał się względem prawosławnego duchowieństwa w Łucku, a ponadto unickiego kleru w dzierzawionym Malinie rodzą poważne wątpliwości co do jego formacji duchowej. Ciągła obecność Bratkowskiego (jako strony w sporach) w księgach grodzkich nie świadczy bynajmniej o jego humanitaryzmie. Mając naturę porywczą, łatwo ulegał emocjom i dopuszczał się różnorodnych aktów przemocy.

Biografia poety ujawnia skomplikowane i niejednoznaczne meandry jego życia. Na ocenie Bratkowskiego przez potomnych zaważyły zaledwie dwa fakty z ostatniego pięciolecia działalności: edycja *Świata po części przejrzanego* oraz aktywność (*per fas et nefas*) na rzecz równouprawnienia prawosławia w Rzeczypospolitej. Niniejszy szkic nie rozstrzyga wszelkich problemów natury moralnej wokół postaci poety, ale żmudne badania dziejów jego życia wynikają z przeświadczenia, że bez rozpoznania kontekstu biograficznego niemożliwe staje się w miarę pełne zrozumienie tomiku o „przeglądaniu świata”. Jego lektura prowadzi do nieodpartego wrażenia, iż zawarte w nim wiersze-dyrektywy rozmijają się z rzeczywistą biografią „wołyńskiego Paska”. Jednocześnie, ukazując barwny, pełen dynamizmu, emocji świat pogranicza kultury łańcińskiej i prawosławnego Wschodu, w jakiejś mierze odzwierciedlają osobowość Bratkowskiego, która wyłania się z biografii.

1. *Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut». Piśmiennictwo staropolskie / Oprac. zespół pod kierownictwem R. Pollaka. – Warszawa, 1964, t. 2. – S. 46.*

2. *Dawni pisarze polscy – od początków piśmiennictwa do Młodej Polski. Przewodnik biograficzny i bibliograficzny. – Warszawa, 2000, t. 1. – S. 99–100.*

3. *Daniło Bratkowskyj – poet i hromadianin / Red. Siliuk A., Puszkars N., Biriulina O. – Łuck. – 2002.*

4. „*Świat po części przejrany*” – „*Swit, po czastynach rozgłianutyj*”. Fototypiczne wydania, przekład, dżereła, studiji / Uporiadnik Biriulina O., przekład, przedmowa, prymityki Szewczuk W. – Łuck. – 2004.

5. *Radyszewski R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. cz. 1: Monografia, Kraków. – 1996. – S. 205–207; cz. 2: Antologia, Kraków. – 1998. – S. 345–358.*

6. *Archiw jugo-zapadnoj Rossii, 1886. cz. 3, t. 2. – S. 128–129, 160, 164–165, 168, 179.*

7. *Zob. Łypynskyj W. Danyło Bratkowskyj – suspilnyj dijac i pyśmennyk kinca XVII stolittia / Literaturno-naukowyj wisnyk. – 1909, t. 45. –S. 326;*

8. *Antonowicz W. Danił Bratkowskij (1697–1702) / W. Antonowicz. Moja spowid'. Wybrani historyczni ta publicystyczni twory / Upor. O. Todijczuk, W. Ulianowskyj. – Kijów, 1995. – S. 237–247.*

9. *Mikulski T. Bratkowski Daniel / T. Mikulski // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1936. – T. 2. – S. 414.*

10. *Mikulski T. Rzeczy staropolskie, wstęp Weintraub W., oprac. Maniewska D.*

11. *Boniecki A. Herbarz polski / A. Boniecki. – Warszawa, 1900. – T. 2. – S. 113.*

12. *Niesiecki K. Korona polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego i W.K.L. klejnotami... ozdobiona / K. Niesiecki – Lwów, 1728. – T. 1. – S. 177.*

13. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, fond 28 (Księgi grodzkie włodzimierskie), opis 1, sprawa 107, k. 532–532 v.*

14. *Biriulina O. Daniel Bratkowski – prawosławny Ukrainiec w Rzeczypospolitej / O. Biriulina / / Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne. – 2003, t. 1. – S. 83.*

15. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 28, op. 1, spr. 114, k. 1475v–1476.*

16. *Pryzliak W. Daniło Bratkowskyj w istoricznij ocinci Iwana Krypjakewycza / W. Pryzliak // Daniło Bratkowskyj – poet i hromadianin. – S. 73.*

17. *Mikulski T.* Bratkowski Daniel / T. Mikulsk // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1936, t. 2. – S. 414.
18. *Zob. Maksymowicz M.* O Bogdanie Bratkowskom (Pis'mo k W. B. Antonowiczu) / Maksymowicz M. Sobrannyje socinienija. – Kijów, 1876, t. 1. – S. 539–540.
19. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 392, k. 407–408.
20. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 339, k. 533–533v.
21. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 28, op. 1, spr. 110, k. 1224–1224v.
22. *Urzędnicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy / Oprac. Mikulski K. i Rachuba A.* – Kórnik, 1994. – S. 93.
23. *Zob. Czubek J.* Jan Chryzostom z Gosławic Pasek w oświetleniu archiwalnym / J. Czubek. – Kraków, 1901.
24. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 28, op. 1, spr. 110, k. 749–754v. Reperkusje tej sprawy zob.: *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 28, op. 1, spr. 113, k. 462–464 (1672); f. 28, op. 1, spr. 114, k. 1105–1106; tamże, k. 1332–1333; tamże, k. 1475v–1478 (1673); f. 25, op. 1, spr. 343, k. 507–508 (1673); f. 28, op. 1, spr. 120, k. 1593–1595v (1677); f. 21 (Księgi grodzkie krzemienieckie), op. 1, spr. 221 (pozew Krasnosielskiego przeciw Bratkowskiemu oblatowano 28.IX.1682).
25. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 339, k. 525v–526.
26. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, k. 529v–531. Wedle Bratkowskiego działa się to, „podczas odjachania J. Mści Pana podstolego braclawskiego z domu na obronę zobopólną tej ojczyzny anno praesenti sub tempus confederationis modernae [tj. 1672] różnemi czasy”. Wtedy też słudzy Liniewskiego zawłaszczyli 15 kup żyta, 10 kup pszenicy oraz spuścili staw. Protestant szacował swoją szkodę na sto kilkadziesiąt złotych.
27. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, 540v–541. Wedle Bratkowskiego pożyczona Kołpytowskiemu przez siostrę kwota jest „iure divino et naturalae sucessionis spadła i przynależna temuż Jego Mści Panu podstolemu braclawskiemu”.
28. Tamże, k. 740v–742v.
29. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 344, k. 316v–317v.
30. Tamże, k. 336.
31. Tamże, k. 336–336v.
32. Tamże, k. 337.
33. *Zob. np. studia* zebrane w tomie Daniło Bratkowskyj – poet i hromadianin..., dz. cyt. Dla snucia takich wniosków główną podstawą materiałową był tom Świat po części przejrzany, który w świetle znanych już materiałów archiwalnych zawiera raczej zbiór postulatywnych norm (opartych głównie na Dekalogu) niż ujawnia rzeczywisty obraz humanitas poety.
34. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 347, k. 279–279v).
35. Tamże, k. 712–712v (tu jeszcze wydarzenia z lipca 1674).
36. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 347, k. 414.
37. Tamże, k. 414v–415.
38. *Por. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 377, k. 767–767v.
39. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 426, k. 86v.
40. *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie*, f. 25, op. 1, spr. 437, k. 289–290v.

41. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 25, op. 1, spr. 450, k. 153–156.
42. Tamże, k. 67v–68v.
43. Tamże, k. 154–154v.
44. *Zob. np. Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 25, op. 1, spr. 392, k. 745v–747v.
45. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 25, op. 1, spr. 401, k. 415–417.
46. Tamże, k. 601v.
47. Tamże, k. 598–602v.
48. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 9 (Księgi grodzkie lwowskie), op. 1, spr. 178, s. 423–425, 425–428, 428–429.
49. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 422, op. 1, spr. 468, s. 797–798; f. 422, op. 1, spr. 671, s. 384.
50. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 9, op. 1, spr. 188, s. 1023–1025, 1025–1026.
51. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 422, op. 1, spr. 476, s. 25, s. 2375–2376; f. 422, op. 1, spr. 477, s. 107–108, s. 676–678. Sprawa się zakończyła „we Lwowie w wielkim poście przed Wielkanocą” 1701 roku. Dokumenty sugerują, iż Bratkowski był we Lwowie w marcu i lipcu 1700 roku.
52. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, f. 422, op. 1, spr. 469, s. 2161–2164.
53. *Zob. Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 25, op. 1, spr. 440, k. 213–213v.
54. Tamże, k. 519v–510.
55. *Archiw* jugo-zapadnoj Rossii, 1886, t. 1, cz. 4. – S. 33.
56. *Zbiory* Biblioteki Narodowej w Warszawie, rkps BOZ 1176, k. 54v–55v.
57. *Centralne* Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie, f. 15, op. 1, spr. 10, k. 789v–791.
58. *Zbirnyk* kozoackych litopysiw. Gustynśkyj, Samijła Welyczka, Grabianki / Upor. Krekoteń W., Szewczuk W., Iwanczenko R. – Kijów, 2006. – S. 816–817.
59. *Zob. Maksymowicz M.* O Bogdanie Bratkowskom (Pis'mo k W. B. Antonowiczu) / Maksymowicz M. Sobrannyje socinienija. – Kijów, 1876, t. 1. – S. 539–540.

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ ВОЛИНИ (1917–1920 РР.)

Розглянуто структуру та особливості діяльності основних польських громадських організацій, які діяли на Волині в 1917–1920-х роках. Зазначено час заснування, цілі діяльності та шляхи їх реалізації, членський склад, джерела фінансування, органи управління кожної з них. Здійснено їх умовну класифікацію в залежності від напрямків діяльності.

Ключові слова: громадські організації, польське населення, громадська діяльність, Волинь.

Kondratiuk Julia. Reprezentatywność polskich organizacji społecznych Wołynia (lata 1917–1920).

Artykuł przedstawia strukturę i osobliwości działalności najważniejszych polskich organizacji społecznych, działających na Wołyniu w latach 1917–1920. Naświetlono czas założenia organizacji, cele działalności i drogi ich realizacji, skład członków, źródła ich finansowania, władze każdej organizacji. Sklasyfikowano organizacje w zależności od kierunków ich działalności.

Słowa kluczowe: organizacje społeczne, ludność polska, działalność, Wołyń.

Кондратюк Юлія. Репрезентативність польських общественных объединений Волини (1917–1920 гг.).

Рассмотрена структура и особенности деятельности основных польских общественных организаций, которые действовали на Волини в 1917–1920 годах. Указано время основания, цели деятельности и пути их реализации, членский состав, источники финансирования, органы управления каждой из них. Осуществлено также их условную классификацию в зависимости от направлений деятельности.

Ключевые слова: общественные организации, польское население, общественная деятельность, Волинь.

Kondratiuk Julia. Representation of Polish social organizations in Volyn region (1917–1920).

The structure and characteristics of major Polish social organizations, operating in Volyn region in 1917–1920's are analyzed in the article. The time of the establishment, objectives and ways of their implementation, membership, funding sources, governing bodies of each of them are represented.

Key words: social organization, the Polish population, activity, Volyn region.

Період 1917–1920 рр. був досить складним і суперечливим в історії Волині та України. В цей час вагому роль у суспільно-політичному житті краю відігравали польські громадські організації. Особливо це характерно для території колишньої Волинської губернії, де частка польського населення була досить значною. Комплексних регіональних досліджень з цієї проблематики дуже мало, що й визначає актуальність даної роботи, тому метою статті є репрезентація основних громадських організацій, які діяли на Волині в період 1917–1920 років.

Початок активного створення національних громадських, політичних, культурних фондів, зокрема польських, припав на час революції 1905–1907 років. Однак лише від лютого 1917 року демократичні свободи, проголошені тимчасовим урядом дали змогу не лише створювати нові об'єднання, а й брати участь у громадському житті. У Житомирі активно діяло понад десяток польських товариств і спілок. Спектр їх діяльності був досить широким – від благодійництва до поширення національної та культурної самосвідомості.

«Організація допомоги бідним сім'ям поляків, які брали участь у воєнних діях і бідуючому польському населенню, постраждалому від військових дій» була заснована 26 серпня 1914 року в Петрограді. Вона мала за мету надавати допомогу і всіляко сприяти постраждалим від військових дій серед польського населення. Її засновниками були редактор журналу «Голос польський» Ремігіуш Станіславович Квятковський, присяжний повірений Болеслав Губертівч Ольшамовський та дійсний статський радник Генріх Іполитович Свенціцький [1, арк. 91–94].

Житомирський відділ знаходився в приміщенні місцевої римо-католицької духовної семінарії (площа Олександра II). До складу організації станом на 1917 рік входило 237 членів.

Виконавчим органом було правління, що складалося з 14 чоловік (голова С. Саліс). Товариство займалося наданням матеріальної допомоги сім'ям військовослужбовців, населенню, яке постраждало від військових дій, збиранням коштів на створення притулків для дітей, чії батьки знаходилися на війні, підшукувало роботу для нужденних, утримувало різні установи, створення яких було викликане потребами військового часу.

Кошти організації склалися із річних членських внесків, добровільних пожертв, зборів із квитанційних книжок та підписних листів, прибутків із концертів, лекцій, читань, наукових бесід тощо. Членські внески були одноразові та щорічні, причому сума перших залежала від побажання кожної людини, а друга вносилася у розмірі шести рублів.

Завідування справами та коштами організації займалися загальні зібрання й комітет організації, який знаходився у Петрограді. До компетенції комітету входило завідування капіталами, збір пожертвувань, розподіл допомоги, складання річної звітності та проектів бюджету, скликання загальних зібрань й управління усіма іншими справами. Загальні зібрання скликалися щорічно в листопаді. На них затверджували річні звіти та проекти бюджету, обирався або поповнювався комітет, для перевірки рахунків та капіталів обирали спостережну раду, вирішувалися питання про зміну чи доповнення статуту й ліквідацію організації.

У містах, де проживало не менше десяти членів із дозволу комітету можна було відкрити місцевий відділ, який повністю підпорядковувався Петрограду [2, с. 1–7].

«Житомирське римо-католицьке благодійне товариство» було створене у липні 1905 року Виконавчий орган — правління, складалося із 12 членів. Головою була Марія Бржостовська, товаришем голови (заступником) — ксьондз Анджей Федукович. Мета товариства — покращення матеріального та морального стану бідних осіб римо-католицького віросповідання м. Житомира незалежно від статі, віку, звання та суспільного стану. Воно займалося забезпеченням одягом, їжею та притулком для тих, хто не може забезпечити себе власною працею. Крім цього, товариство допомагало у пошуку роботи, забезпеченням нужденних і хворих усім необхідним, влаштуванням престарілих та безпорадних до богоділень, малолітніх — до сирітських будинків, притулків тощо. Товариство також надавало нужденним кошти для повернення на батьківщину та поширювало серед населення міста книги морального змісту.

Організації, за накопиченням коштів, дозволялося відкривати їдальні, чайні, гуртожитки, притулки, будинки працелюбства, лікарні, амбулаторії та інше. Членами товариства могли бути усі бажуючі, незалежно від статі та соціальної приналежності. Виключення становили військові, особи обмежені у правах згідно судових постанов, вихованці навчальних закладів військового, морського та духовного відомств.

Кошти товариства склалися із членських внесків, прибутків від капіталів та наявного майна, пожертвувань членів товариства й сторонніх осіб чи установ, зборів за підписними листами та книжками, прибутків від благодійних концертів, літературних читань тощо.

Капітали товариства, по мірі накопичення, перетворювали у відсоткові папери та зберігали в державному банку. У скарбника могли знаходитися незначні суми, що були необхідні на поточні витрати. Вони здійснювалися лише після відповідних дозволів загального зібрання членів. Як виняток, таке рішення міг приймати голова правління під власну відповідальність.

Управління справами товариства належало правлінню, органам правління (опікунствам та загальним зібранням його членів). Діяльність організації знаходилася при Міністерстві внутрішніх справ. Щорічно детальні звіти про діяльність товариства, після затвердження їх загальним зібранням, подавалися губернатору та у вищезазначене міністерство [3, с. 1–23].

Християнське католицьке товариство трудящих жінок «Здвигня» було створене 1907 року. Станом на 1917 рік воно нараховувало 140 членів. Головою товариства був М. Курманович. Основною метою організації було підвищення освітнього й професійного рівня своїх членів та сприяння покращувати матеріальні умови їх життя. Для досягнення цієї мети товариство організовувало загальноосвітні бесіди й курси, засновувало бібліотеки та читальні; сприяло професійній освіті співробітниць, опікувалося особами молодшими 18 років, які потребували

матеріальної та моральної підтримки; сприяло пошуку роботи, влаштовуючи для цього власні бюро; відкривало майстерні та кооперативні підприємства. Товариство заснувало установи, які надавали матеріальну допомогу членам; відкривало літні табори, гуртожитки, притулки; слідувало за справедливим розподілом роботи і плати за неї, а також організувало роботу дешевих їдалень та квартир тощо.

Кошти товариства склалися із щомісячних та одноразових членських внесків, відсотків на наявні капітали, прибутків від належного товариству майна, пожертв, влаштування творчих вечорів, вистав тощо. Суми, що не призначалися до негайних витрат, вносилися до державних кредитних установ.

Члени товариства ділилися на дійсних та асоційованих. До першої категорії відносили жінок віком з 16 років, які заробляли на існування власною працею. До другої — представників обох статей, які підтримували цілі товариства та брали участь у його діяльності. Правління товариства складалося з голови, двох заступників, секретаря, скарбника, бібліотекаря та по одному представнику від кожної професійної галузі. Голова, заступники, секретар та скарбники обиралися правлінням зі свого складу терміном на один рік [1, арк. 453–458].

«Товариство християнської жіночої прислуги імені Св. Зіти» було засноване в липні 1907 року. Основовположниками товариства виступили працеводці (дворяни Анна Андзелевич, Валерія Бохенська, Марія Таборовська) та служниці (міщанки Текля Омечинська, Розалія Янковська, Магдалина Коржик).

Організація нараховувала 80 членів. Виконавчим органом було правління, обране загальним таємним голосуванням. Мета товариства — розвиток у його членах любові до своєї праці, набожності, сором'язливості, покращення відносини служниць із панами, навчання належному виконанню обов'язків, турбота про служниць під час хвороби, безневинної втрати роботи та допомога в її пошуку. Досягнення мети здійснювали за допомогою заснування бюро безкоштовного пошуку роботи для членів товариства, нагородження за довголітню службу на одному місці, надання допомоги при втраті роботи, забезпечення притулком служниць, які залишилися без роботи або не здатні працювати.

Правління товариства складалося із десяти членів, яких обирали строком на один рік. Рішення приймалося більшістю голосів, при мінімальній присутності шести членів. Майно товариства складалося з основного та зворотнього капіталів. Перший становили пожертвування, другий — щомісячні внески членів.

Членство у товаристві припинялося у випадку смерті, за власним бажанням чи у випадку виключення. Виключити члена правління могли в результаті несплати ним трьохмісячних членських внесків, або у випадку аморальної поведінки. Правління мало збиратися щомісячно. Кожного року воно скликало загальні збори для розгляду діяльності та виборів членів правління [4, с. 1–8].

На Волині у аналізований період діяв також демократично-християнський союз «Польських робітників», який мав 150 членів. Головою організації був Ігнацій Тифчинський. Метою союзу було зміцнення принципів віри та моральності, підтримка польського патріотизму, ознайомлення своїх членів із політичними правами й обов'язками польських робітників, просвіта професійного і загального характеру, матеріальна підтримка інтересів робітників, взаємна допомога членів, підтримка братської дружби між ними, влаштування дружніх зібрань, загальних прогулянок тощо.

Члени союзу поділялися на звичайних, почесних та асоційованих. До першої категорії належали особи польської національності християнського віросповідання віком від 18 років, до другої — ті, хто зробив вагомий внесок у розвиток союзу чи допоміг його членам, до третьої — особи, які не мали 18 років, але відповідають умовам, встановленим для звичайних членів. Так, члени товариства були зобов'язані до сплати членських внесків у розмірі п'яти рублів щорічно, діяти згідно з положеннями союзу та підтримувати його ідеї, брати участь у зібраннях. Щорічно на загальних зборах обиралися правління строком на один рік, що складалося з голови, заступника та п'яти членів. У разі потреби правління мало право

докооптувати двох додаткових членів. Засідання правління відбувалося кожної неділі. До кворуму необхідна була присутність голови або його заступника та не менше трьох членів. Рішення приймалися звичайною більшістю голосів. Щорічні загальні збори обирали строком на один рік ревізійну комісію з трьох членів, до обов'язків якої входило регулювання та контроль фінансових справ союзу.

У межах союзу, з дозволу правління, створювалися із певною метою (наприклад, підвищення освітнього рівня), гуртки та секції. Свою діяльність вони вели самостійно, але на основі положень союзу. Офіційною мовою спілкування та ведення діловодства була польська. У випадку звітності, що надавалася державним органам, робився її переклад [1, арк. 140–145].

«Союз польських жіночих товариств Волині» був заснований у 1917 році. Мета союзу — координація діяльності всіх польських жіночих товариств на Волині та організація нових, ознайомлення жінок з їх політичними, економічними та соціальними правами. Членом союзу могло стати будь-яке польське жіноче товариство Волині. Союзом управляла рада та два щорічні загальні зібрання делегатів. Рада складалася з представниць від кожного товариства (від 20 членів до 1, від 50 до 2, від 100 до 3, кожна наступна сотня давала до ради додатково одну представницю).

Союз не залежав від жодної політичної партії, тому кожен його член мав свободу політичних поглядів. Станом на 1917 рік Союз нараховував 104 члени [1, арк. 170–177].

«Ліга польських жінок Волині» станом на 1917 рік нараховувала 112 членів, її очолювала Ванда Михайлівна Щековська. Метою ліги було досягнення рівних із чоловіками виборчих прав для активної участі в політичному житті, в міських та земських самоуправліннях, ліквідація обмежень зайняття жінками певних посад і здобуття професій, захист професійних інтересів жінок та покращення умов їх праці й побуту, підняття загальноосвітнього та професійного рівня жіноцтва тощо. Для досягнення цілей союз влаштовував зібрання, лекції, поширював відповідні інформаційні проспекти і анкети. Його представники виступали на різноманітних засіданнях політичних та суспільних об'єднань, які розглядали питання, що стосувалися жіноцтва. Організація влаштовувала загальноосвітні й професійні курси, консультаційні бюро для жінок тощо.

Членом Ліги могла бути особа польської національності, яка мала 16 років, визнавала положення статуту союзу та мала рекомендації двох інших її членів. Одноразовий членський внесок становив 50 копійок, а щомісячний — від 30 копійок до 1 рубля.

Справами ліги завідувало правління та загальні зібрання. Правління обиралося загальними зборами строком на один рік. Воно нараховувало сім осіб: голову, заступника, секретаря, касира, бібліотекаря та 3 кандидатів. Завідуючі секціями обиралися на засіданнях правління, що збиралося раз на місяць та заслуховувало звіти кожного з них. Загальні збори відбувалися двічі на рік. Їх постанови вважалися чинними при наявності мінімум половини членів. Майно ліги складалося із членських внесків, добровільних пожертв, прибутків від інших видів діяльності.

Загальні збори обирали три особи до складу ревізійної комісії, яка займалася перевіркою кас та фінансової документації і на основі цього складала звіти, оприлюднюючи їх на загальних зборах [1, арк. 284–286].

Метою «Польського співочого товариства “Лютня”» була популяризація хорового співу, польських пісень та музики в широких колах. Головою організації був Іполит Жизновський. Кількість членів нараховувала 60. Для досягнення мети товариство організовувало концерти, брало участь у різного роду музичних заходах, надавало можливість отримати музичну освіту, облаштовувало професійні книгозбірні, засновувало хори, як для дорослих, так і для дітей.

Членом товариства могла бути особа віком не молодша 18 років. Усі члени поділялися на почесних, фундаторів та асоційованих. До першої категорії відносили осіб, які мали особливі заслуги в розвитку польської музики, до інших — ті, хто підтримував ідеї товариства та сплачував на його користь певні суми грошей.

Загальні збори скликалися щороку у вересні, а надзвичайні — за необхідності. На останніх вирішували термінові питання, якщо такі поставали в діяльності товариства. На перших же обирали терміном на один рік не менше семи членів правління та двох кандидатів, ревізійну комісію із трьох членів та двох кандидатів і такий же кількісний склад громадського суду, що вирішував суперечки в товаристві [1, арк. 295–296].

«Союз польських учителів Волині» розташовувався у приміщенні польської школи по вулиці Садовій, 3 в м. Житомирі. Нараховував 59 членів. Його головою була Аврелія Пржибитковська.

Метою організації був захист інтелектуальних, матеріальних та економічних інтересів членів, як порадами, так і юридичною допомогою, проведення реформ та підняття рівня шкіл зцілому і народної просвіти зокрема. Поставлена мета досягалася шляхом видання газет і професійної освітньої літератури. Товариство сприяло підвищенню рівня освіти вчителів, влаштовуючи для них курси, наукові лекції, відкриваючи бібліотеки та закупаючи необхідну літературу. Влаштовувалися також спільні наукові екскурсії, з'їзди, створювалися каси взаємодопомоги, облаштовувалися гуртожитки для учительських сімей. Підтримувалися зв'язки з іншими просвітницькими та народними товариствами. Союз відряджав своїх делегатів на з'їзди, мітинги, конгреси з питань просвіти та шкільництва.

Члени Союзу поділялися на почесних, дійсних і допоміжних. До перших відносили заслужених осіб у галузі освіти, або тих, хто пожертвував на користь організації не менше ста рублів. Дійсними членами могли бути усі ті, хто займався педагогічною діяльністю. До допоміжних членів зараховували людей, які не мали вчительського звання, але підтримували Союз морально та матеріально. Кожен член товариства мав сплатити вступний внесок у розмірі одного рубля та щомісячно вносити до каси по 25 копійок.

Правління у складі дев'яти членів обиралося щорічними загальними зборами, з-поміж членів правління обирався голова, діловод, скарбник та їх заступники. Правління влаштовувало засідання раз на місяць, але якщо була потреба, то збиралися позачергово. Загальні збори щорічно обирали також ревізійну комісію із трьох членів, яка перевіряла касу два рази на рік. У межах союзу діяв також і товариський суд, що складався із трьох членів. Він вирішував спірні питання та непорозуміння, що виникали в товаристві [1, арк. 301–302 зв.].

Товариство «Мацеж» було засноване у 1917 році. Головою організації була лікар Олена Михайлівна Курманович. Мета товариства — поширення просвіти, науки та національної культури серед польського населення, відкриття культурно-просвітницьких, наукових і виховних закладів. Для досягнення своїх цілей товариство засновувало та підтримувало дитячі садки, притулки, загальноосвітні й професійні навчальні заклади, курси для безграмотних і підвищення кваліфікації, бібліотеки, читальні, музеї та інші допоміжні установи. Організація влаштовувала лекції, бесіди, виставки, національні свята, концерти народної творчості, вистави, видавало та підтримувало національні періодичні видання.

Джерелами прибутків слугували членські внески, пожертвування, легати, читання лекцій, влаштування концертів та вистав, відсотки від наявних капіталів тощо.

Членами товариства могли стати особи польської національності, кандидатури яких затвердило правління. Їх поділяли на почесних, засновників, пожиттєвих та дійсних. До перших відносили тих, хто мав особливі заслуги перед товариством чи в галузі просвіти, до других — тих, хто вніс на користь товариства одноразово не менше 3 тисячі рублів, зачислення до третьої категорії передбачало внесення одноразової суми 600 рублів. Розмір членського внеску для дійсного члена прирівнювався чверті державного прибуткового податку, але не менше трьох рублів щорічно. Усі нові члени мали сплатити вступний внесок у розмірі одного рубля.

Управління справами товариства здійснювали правління, загальні збори та ревізійна комісія. Загальні збори поділялися на звичайні і надзвичайні. Перші скликали раз на рік не пізніше березня, другі — за потребою або за вимогою не менше як десятої частини членів товариства. Загальні збори були головним органом управління. Вони заслуховували звіти правління та ревізійної комісії і затверджували плани їхньої діяльності. Збори також обирали 18 членів правління, 6 їхніх заступників та 5 членів ревізійної комісії строком на три роки.

До компетенції правління входило затвердження видатків підконтрольних установ, субсидії, затвердження кандидатур у члени товариства, керівництво його діяльністю. З числа своїх членів щороку правління обирало голову, двох радників голови, двох секретарів, скарбника та його заступника, чотирьох спеціалістів з питань шкільництва. Зазначені особи складали президію товариства — виконавчий орган правління, що здійснював адміністративно-фінансову роботу та виконував представницьку функцію. Засідання правління відбувалися щомісячно.

Члени ревізійної комісії обиралися строком на три роки. Вони контролювали діяльність правління, в першу чергу, фінансову. Формуючи відповідну звітну документацію, представляли її на загальному зібранні.

Третейський суд вирішував усі непорозуміння між членами товариства. Він складався із трьох членів. Кожна з сторін обирала одного суддю, а ті в свою чергу обирали голову. Якщо не доходило до компромісу в даному питанні, то воно вирішувалося шляхом жеребкування. Організація діяльності третейського суду належала до компетенції голови товариства, або до спеціально призначеної для цього людини. Його постанови не підлягали апеляції і були обов'язковими для виконання [1, арк. 317–321].

Отже, за напрямом діяльності усі досліджувані громадські організації аналізованого періоду можна поділити на благодійні, професійні, політичні та культурні. Усі вони відігравали значну роль у суспільно-політичному житті Волині 1917–1920 років та мали єдину загальну мету — згуртувати підданих колишньої Російської імперії, які ідентифікували себе як поляки. Існування та діяльність такої значної кількості громадських організацій свідчить про згуртованість польської національної меншини на Волині, її готовність прийти на допомогу в будь-яких ситуаціях. Якщо благодійні організації надавали матеріальну та моральну підтримку, то професійні намагалися покращити освітній та фаховий рівень своїх членів задля покращення матеріальних умов їхнього життя. Організації культурного спрямування сприяли збереженню традицій польського народу, політичні — вчили боротися за свої права та свободи, що було вкрай важливо у період розпаду Російської імперії та зародження модерних національних держав.

1. *Державний архів Житомирської області*. – Ф. 405, оп. 1, спр. 7.

2. *Устав общества вспомоществования бедным семействам поляков, участвующих в войне, и бедствующему польскому населению, пострадавшему от военных действий*. – Петроград : Типо-литография «Евг. Тиле преemn.», 1914. – 7 с.

3. *Устав Житомирского римо-католического благотворительного общества*. – Житомир : Типо-литография М. Розенблата, 1905. – 23 с.

4. *Устав общества христианской женской прислуги в имя св. Зиты в г. Житомире*. – Житомир : Типо-литография М. Деленмана, 1907. – 8 с.

ПРОБЛЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглядається історіографія українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття. Зроблено спробу проаналізувати основні напрямки в історіографії, виділити їх специфічні риси, фактори, що на це впливали, та визначити найбільш поширену тематику праць і публікацій. Визначено також основні джерела вивчення даної проблематики та подано характеристику основних напрямків у історіографії українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття.

Ключові слова: національно-визвольний рух, історіографія, діаспора, дисиденти, суспільно-політична думка, ідейно-політична платформа, ідеологія, підпільні групи, архіви, джерела.

Lutczyn Taras. Problem badań ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego drugiej połowy XX wieku.

Artykuł naświetla historiografię ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego drugiej połowy XX wieku. Dokonano próby analizy podstawowych kierunków historiografii, wyodrębnienia ich podstawowych rys i czynników, które na to wpływają, określono najbardziej rozpowszechnioną tematykę publikacji. Wyznaczono także podstawowe źródła dla badań danego tematu, scharakteryzowano podstawowe kierunki w historiografii ukraińskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego drugiej połowy XX wieku.

Słowa kluczowe: ruch narodowo-wyzwoleńczy, historiografia, diaspora, dysydenci, myśl społeczno-polityczna, platforma ideowo-polityczna, ideologia, grupy podziemne, archiwa, źródła.

Лутчин Тарас. Проблематика исследования украинского национально-освободительного движения второй половины XX века.

Рассматривается историография украинского национально-освободительного движения второй половины XX века. Предпринято попытку анализа основных направлений в историографии, выделения ее специфических черт, факторов, которые их обуславливают, определено наиболее распространенную тематику публикаций. Определены также основные источники для исследования данной проблематики и охарактеризовано основные направления в историографии украинского национально-освободительного движения второй половины XX века.

Ключевые слова: национально-освободительное движение, историография, диаспора, диссиденты, общественно-политическая мысль, идейно-политическая платформа, идеология, подпольные группы, архивы, источники.

Lutchny Taras. The problems of research of the Ukrainian national liberation movement of the second half of the twentieth century.

The historiography of the Ukrainian national liberation movement of the second half of the twentieth century is analyzed in the article. The main trends in historiography are discussed, their specific features are highlighted, factors that affect and identify the most common themes of works and publications are shown.

Key words: national liberation movement, historiography, diaspora, dissidents, political opinion, ideological and political platform, ideology, underground groups, archives, sources.

У процесі становлення української держави особливо гостро відчувається потреба у системі політико-ідеологічних цінностей та морально-етичних орієнтирів, здатних мобілізувати зусилля суспільства на розв'язання поточних і перспективних проблем його розбудови. Особливістю національно-державного відродження є те, що нація, яка бореться за державність, базується не лише на право самовизначення націй, що є міжнародно-правовим принципом, а й на історичний прецедент, що є морально-етичним ідеалом, на основі якого формується ідея незалежності. Національно-демократичне відродження — системне явище, яке охоплює соціально-економічні, суспільно-політичні та духовно-культурні процеси, об'єднуючи їх в одне ціле.

Державотворення в Україні зумовлює потребу ґрунтовного й усебічного дослідження актуальних проблем вітчизняної політичної та державно-правової історії. Великого значення

набуває питання дослідження національно-визвольного руху, який є важливим чинником збереження самобутності народу, хранителем його багатовікових традицій. Оскільки масштаби національно-визвольного руху другої половини ХХ століття виходили за межі українських земель, він став предметом уваги одразу кількох історіографій — української діаспорної, радянської, зарубіжної та української сучасної.

Метою статті є аналіз основних етапів і особливостей історіографії національно-визвольного руху другої половини ХХ століття, виділення основних періодів, напрямків і тенденцій у вивченні даної проблематики, проведення межі між ідеологією та наукою у працях зі згаданої проблематики.

Одразу після закінчення Другої Світової війни розпочалося вивчення українського національно-визвольного руху представниками української діаспори. В основному дослідниками були безпосередні учасники визвольного руху, їхні родичі чи свідки подій, тому у працях діаспорних науковців є певний елемент політичної заангажованості. До того ж, ці автори оперували лише невеликою частиною документів — тими, які потрапили до закордонних архівів.

Головною метою української діаспори було поширення інформації про події національно-визвольного руху. Велику роль у цьому процесі відігравали часописи «Сучасність», «Визвольний шлях», пресова служба української головної визвольної Ради, видавництва «Сучасність», «Смолоскип», центральна українська інформаційна служба.

Особливістю діаспорної історіографії є те, що на неї вплинули суперечності між політичними угрупованнями української еміграції, обумовлені, як повоєнними перенесеннями за кордон тривалої конфронтації між ОУН бандерівської та мельниківської гілок, так і серйозним конфліктом між прихильниками бандерівської фракції в ОУН — закордонними частинами ОУН та демократичнішим Закордонним представництвом української головної визвольної Ради. Представники кожного напрямку відстоювали свої вузькопартійні інтереси. До небандерівського напрямку можна віднести тих дослідників, які притримувалися інших політичних поглядів або були близькі до «мельниківців». Їх позиція відрізнялася достатньо критичним підходом до історії та діяльності національно-визвольного руху. Головна претензія до «бандерівців» полягала у нетерпимості ставлення до внутрішніх і зовнішніх опонентів. «Бандерівці» приділяли велику увагу практично всім аспектам діяльності національно-визвольного руху, однак слабкою стороною цього напрямку було те, що політичні погляди домінували над науковим підходом. Проблеми історії та ідеології українського національно-визвольного руху стали засобом ідейно-політичного протистояння, аж до цілеспрямованого компрометування опонентів із націонал-патріотичного табору.

Ідейно-політичну платформу ОУН і УПА висвітлено у роботах М. Прокопа [1], Є. Стахівця [2], П.Потічного [3], І. Гриньоха [4], О. Бойдуника [5] та інших. Однак, обстоюючи позиції бандерівського чи мельниківського відламів, автори тенденційно тлумачать низку ідейно-політичних кроків та рішень підпілля, применшуючи тим самим його значення й масштаби. Значно об'єктивніше підійшли до опрацювання проблеми А. Камінський [6], Я. Стецько [7], Б. Левицький [8] та К. Паньківський [9].

Прослідкувати основні елементи ідеології, програми і тактики українського національно-визвольного руху ставив за мету Р. Ільницький, який стверджував про те, що незважаючи на відсутність єдиної, чітко сформульованої програми, керівних органів, реєстрованого членства, український національно-визвольний рух являв собою цілісну, організовану силу з власною тактикою і стратегією боротьби, визначеними найближчими і кінцевими цілями [10].

Вихід першого тому «Літопису УПА» в 1976 році, був першою спробою зібрання та наукової обробки великої кількості джерел з історії УПА. Зокрема в ньому вміщено теоретичні праці ідеологів українського підпілля П. Полтави, О. Дяківа-Горнового, багато документів, спогади учасників національно-визвольного руху.

Велику кількість документів – звернення, скарги, твори самвидаву, вироки тощо було опубліковано на Заході в 60-80-х роках. Це публікації переважно українських громадсько-

політичних організацій, наукових інститутів, видавництва «Смолоскип», які були зорієнтовані на висвітлення, як загальних, так і конкретних проблем українського національно-визвольного руху, наслідків окремих політичних процесів. Серед них варто назвати праці «Українська інтелігенція під судом КГБ» [11], «Українські юристи під судом КГБ» [12], «Широке море України» [13], «Голоси звідтіля» [14], «Погром в Україні» [15] та інші. Їх основу здебільшого складав самвидав, який вдавалося різними каналами переправляти за кордон.

Канадським інститутом українських студій видано англомовну збірку статей «Україна після Шелеста» [16], де подаються соціально-політичні та культурно-ідеологічні умови існування національно-визвольного руху. Розвиток суспільно-політичної думки в Україні в ХХ столітті подано в однойменному збірнику [17].

Серед довідкової літератури варто згадати багатотомне видання «Енциклопедія українознавства» [18], а найповнішим документальним виданням про діяльність Української Гельсінської групи є збірник матеріалів видавництва «Смолоскип» [19].

Збір інформації здійснювався в радянській Україні у конспіративних умовах, її переправляли за кордон, а це позначалося певним чином на її достовірності, призводило до неточностей та помилок. Тому використання таких видань можливе лише за умов їх співставлення з іншими видами джерел та опублікованої монографічної і мемуарної літератури.

Унаслідок вказаних обставин не позбулися упущень і «Український вісник» [20], що видавався активом українського національно-визвольного руху у Львові та Києві, і «Вісник репресій в Україні» [21], який розповсюджувало закордонне представництво Української Гельсінської групи, й «Інформаційні бюлетні Української Громадської групи сприяння виконання Гельсінських угод» [22]. Та, попри свою недосконалість, названі видання стали важливим джерелом у вивченні проблем українського суспільно-політичного життя, продемонстрували активність нових сил, здатних протистояти тоталітарному режимові.

Події національно-визвольного руху висвітлювалися у передачах українських редакцій радіо «Свобода» і «Голос Америки». У більшості випадків це була або політична публіцистика, або виклад хронології національно-визвольного руху. Науково-аналітичних праць було мало: варто згадати праці М. Прокопа [1], Р. Сенькуса [23], Дж.-П. Химки [24], Я. Білінського [25].

Серед представників української діаспори чимало зусиль для дослідження національно-визвольного руху доклав І. Лисяк-Рудницький [26, с. 554; 27, с. 573]. Він прослідкував еволюцію політичної думки національно-визвольного руху. Автор розглядав ідеї дисидентів крізь історичну перспективу, співвідносячи їх із традиційними напрямками української суспільно-політичної думки. Також він проаналізував формування світоглядних переконань І. Дзюби, В. Мороза, Л. Плюща, Ю. Бадзя, М. Руденка та інших.

Історіографія української діаспори характеризується такими рисами:

- надмірна глорифікація українського національно-визвольного руху;
- відсутність критичного підходу у вивченні основних аспектів його діяльності;
- пропагандистське спрямування більшості праць;
- породження історичних міфів стосовно діяльності національно-визвольного руху.

Діаспорні історики нерідко свідомо приховували факти й матеріали, здатні зашкодити іміджеві закордонних центрів. Характерною рисою частини публікацій діаспорних авторів є виразна «фігура замовчування» навколо невігідних для еміграційних політичних угруповань проблем. Трафаретним і демонізованим було зображення противників націоналістів. Замовчувалися позитивні наслідки суспільно-політичних перетворень радянської влади. На повноті й об'єктивності праць діаспорних авторів не могла не позначитися обмеженість джерельної бази, насамперед — брак документальних пам'яток національно-визвольної боротьби в Україні.

Другу групу дослідників українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття становлять представники радянської історіографії. Автори цього періоду стосовно українського національно-визвольного руху навіть не вживали такого визначення, обмежуючись штампами типу «українсько-німецькі буржуазні націоналісти», «колаборанти» тощо. Діяльність

українського національно-визвольного руху висвічувалася в стилі політичної публіцистики. Роботи В. Беляєва, М. Рудницького [28], Н. Супруненко, Ю. Римаренка [29] та інших супроводжувалися шквалом звинувачень у співпраці з нацистами і доказами антинародної суті українського національно-визвольного руху.

Абсолютна більшість радянських публікацій носила суто пропагандистське спрямування та використовувала набір ідеологічних прийомів і методів, які в сучасній соціології називаються «маніпулятивна інформація». Було поставлено за мету фактично міфологізувати суспільну свідомість і сформувані в радянських людей негативні установки не тільки щодо національно-демократичних об'єднань, але й до ідеї самостійної, незалежної України, легітимізуючи тим самим наявний державний лад.

На висвітлення проблеми цілком поширювалися такі риси радянської історіографії, як цитатно-ілюстративний метод викладання матеріалу, уніфікація наукового стилю на базі офіційних настанов, войовнича термінологія. Так само, як і діаспорна, радянська історіографія слугувала одним із генераторів пропагандистських матеріалів для потреб «психологічної війни», компрометації одних одними. Сформувалася низка псевдонаукових пропагандистських кліше, відступати від яких при висвітленні такого складного та суперечливого явища, як український національно-визвольний рух, було «ідейно шкідливо».

Такими клішеє:

- твердження про те, що національно-визвольний рух — продукт політичної волі «експлуататорських класів», «запеклий ворог трудящих», «реакційна» течія;
- поширення уявлень про національно-визвольний рух як винятково «колабораційне» явище прислужників держав — противників СРСР («фашистські запроданці», «зрадники», «найманці світової реакції» тощо);
- розгляд повстанського руху (масового військово-політичного явища), як політичного чи кримінального бандитизму, в якому брали участь лише представники заможних верств населення, «спантеличені націоналістичною пропагандою» громадсько нерозвинуті, а то й взагалі патологічні особи;
- наголос на ворожому ставленні національно-демократичних об'єднань до багатьох інших етносів (росіян, поляків, євреїв);
- акцентування уваги на репресивно-терористичних акціях, впровадження в підсвідомість аудиторії лише крайніх проявів збройної боротьби ОУН та УПА («фізуни з тризубом», «звірі», «відлюдники» тощо);
- уніфікація різноманітних національно-державних об'єднань незалежно від ідеології, форм та часу діяльності під загальною назвою «ОУН-УПА».

У багатьох випадках радянська історіографія відштовхувалася від фактів, заперечувати які антинауково і аморально. Водночас радянська історіографія свідомо замовчувала низку важливих обставин, без урахування яких неможливо відтворити наукову картину діяльності національно-демократичних об'єднань в повоєнний період.

Поза полем зору радянських авторів залишалася сукупність історичних причин, що спричинили виникнення цього руху — втрата національної державності, територіальне розчленування українських земель, утиски в суспільно-економічній, національно-культурній, релігійній сферах. Ігнорувалася та компрометувалася стратегічна мета руху — відродження суверенної держави на етнічних українських землях. Відкидався насильницький характер колективізації, радянзації Західної України, який супроводжувався масовими репресіями, замовчувалися численні прояви жорстокості з боку радянської влади. Приховувався і широкий характер антирадянського руху опору, його справжній соціальний склад, його підтримка населенням. Контакти з іноземними спецслужбами розглядали не як закономірний засіб послаблення противників, а як мету існування та причину тривалості національно-визвольного руху.

На відміну від інших істориків, частина радянських науковців мала доступ до закритих широкому загалу оригінальних документів, літератури та періодики національно-визвольного

руху, документів органів держбезпеки, еміграційних видань із спецсховищ, що суттєво підвищує інформативну цінність їхніх праць. Так, радянські науковці розглядали у своїх працях історію українського націоналізму та «викривали» національно-визвольний рух; дискредитували національно-демократичні об'єднання, їхні зв'язки із спецслужбами іноземних держав, вказували на роль «реакційних клерикалів» з української греко-католицької церкви у національно-визвольному русі.

Праці радянських авторів, які висвітлювали певні аспекти зазначеної проблеми, можна поділити на дві групи: відкриті публікації для широкої читацької аудиторії та закриті праці службового призначення у виданнях органів держбезпеки. Першу групу праць вирізняла відверто пропагандистська, «викривальна» спрямованість, яка часто камуфлювалася під науковий аналіз, стандартна лайлива фразеологія (яка нічого спільного не мала з науковою лексикою), наголос на формуванні емоційного підходу до висвітлення подій, нав'язування заздалегідь визначених оцінок.

Зауважимо, що видано багато книг, автори яких прагнули дати узагальнений історичний нарис виникнення та розвитку українського націоналізму. Варто наголосити, що дослідники, частина з яких були кадровими працівниками органів держбезпеки, причетними до оперативних заходів проти українського національно-визвольного руху, використали широке коло документальних джерел: фонди Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК КПУ, Центрального державного архіву Жовтневої революції УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові, оперативних архівів КДБ УРСР та окремих УКДБ, відповідну мемуарну літературу, видання національно-визвольного руху, недоступні іншим громадянам.

Розглядаючи основні етапи розвитку національно-визвольного руху, науковці приділяли увагу висвітленню його ідейних основ, діяльності, співпраці з іноземними розвідками. В 1980 років у СРСР виходять одразу декілька робіт, присвячених українському національно-визвольному рухові — В. Чередниченка [30], В. Масловського [32], К. Дмитрука [33] та інших.

Попри все варто відзначити, що радянські дослідники ввели в обіг велику кількість архівних документів, однак вони не вивчали український національно-визвольний рух як такий, а займалися оцінкою його діяльності з точки зору офіційної влади. В СРСР вивчення українського національно-визвольного руху не стало окремим напрямком в історіографії, а праці з цієї тематики так і не вийшли за рамки встановлених догм. Радянська автори досліджували це питання у жорсткій цензурі, їх праці були не науковими дослідженнями, а одним із засобів укріплення й популяризації офіційних поглядів на український національно-визвольний рух, тобто носили замовний характер. Радянська історіографія так і не вийшла за рамки обслуговування офіційних поглядів.

Специфічною групою дослідників національно-визвольного руху варто назвати українських дисидентів, оскільки вони водночас являються, як суб'єктом, так і об'єктом вивчення. Необхідно зазначити, що більшість їхніх праць були рукописні чи машинописні. Вони поширювалися через самвидав, перефотографувалися на плівку і переадресовувалися нелегально. Лишень після здобуття незалежності України стало можливим видання праць таких авторів, як Л. Лук'яненко, В. Чорновола, І. Дзюби, Ю. Бадзя та інших.

Так, Л. Лук'яненко у своїй праці звернув увагу на злиденне економічне становище та відсутність політичних прав українського робітництва. Базуючись на позиції ревізії марксизму, він шукав у робітництві підтримку своїм ідеям, виступав за надання йому широких прав та свобод [34].

Надзвичайно цікавою є праця І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» [35], у якій він висвітлює сучасну національну політику в Радянському Союзі. Марксистська, за своєю суттю, книга стала запереченням марксизму-ленінізму в СРСР та УРСР. І. Дзюба звертає увагу на іншу сторону національного питання в Україні — його соціальний характер. Праця стала публічним зверненням «неофіційної» частини українства до існування української проблеми в СРСР.

Цікавою є «Програма укомуністів (Української національної комуністичної партії)» В. Рубана, що вказує на територіально-культурну єдність Київської Русі і сучасної їй України, розглядає ідеологію соціалізму як засіб досягнення самостійності [36].

Ю. Бадзьо у своїй книзі «Право жити» дав усебічний аналіз стану України в СРСР та перспектив буття української нації [37]. Наукова критика національної ідеології та політики КПРС була значним поступом в історії української політичної думки. Він піддав жорсткій критиці радянський соціалістичний лад і марксизм вцілому.

В. Мороз у кількох працях розкриває філософські підвалини комуністичної системи, її ворожість українському народові [38]. Він вказує на нищення духовних і матеріальних пам'яток української культури. З великим захопленням В. Мороз говорить про І. Дзюбу і шістдесятників як людей, які принесли в українську дійсність «іскру одержимості».

Одним із яскравих представників української політичної думки був І. Гель [39]. Він осмислює феномен тоталітаризму, розглядає питання організації національно-визвольного руху, дає його характеристику. Особливу увагу автор приділяє розробці теоретичних і практичних завдань українського руху, взаємодії його з іншими національними рухами Радянського Союзу.

Ю. Литвин у своїй праці доводить, що радянська держава ніколи не була державою робітників і трудящих, і що в СРСР побудовано не соціалізм, а державний капіталізм тоталітарного зразка [40]. Розглядаючи природу влади і капіталу у соціалістичних країнах, автор робить висновок, що компартії у боротьбі за політичну владу лише використовують робітничий клас, спекулюючи на його інтересах, а вцілому є ворожими до пролетаріату.

Цікавими спогадами і описами атмосфери, в якій зароджувався рух опору, насичена праця Є. Сверстюка [41].

Основними темами, які порушувалися в працях українських дисидентів були:

- критика існуючого ладу, радянської дійсності;
- захист національної культури, мови, національних традицій та звичаїв;
- захист основних прав і свобод людини, котрі декларувалися конституціями УРСР та СРСР, проте на практиці не виконувалися;
- критика «відхилень» від ленінських принципів у національній політиці та критика практики впровадження ідеології марксизму комуністичною партією СРСР;
- захист соціальних інтересів робітничого класу, надання йому широких прав та свобод;
- обґрунтування боротьби за незалежність України.

Зарубіжну історіографію українського визвольного руху другої половини ХХ століття представляють праці Дж. Берча, Дж. Армстронга, К. Фармера, Е. Вілсона, Я. Білоцерковича та інших. Дж. Берч розглянув структуру, склад, методи діяльності та програмні засади національно-визвольного руху в Україні [42]. Дж. Армстронг присвятив своє дослідження українському національно-визвольному руху [43].

Американський дослідник К. Фармер у книзі «Український націоналізм у післясталінську еру: міф, символи та ідеологія в радянській національній політиці» вперше здійснив регіональний аналіз активності опозиції, проаналізував демографічний та професійний склад учасників національно-визвольного руху [44].

Інший американський дослідник Я. Білоцеркович у своїй монографії подав класифікацію типів і проявів незгоди та інакodomства, навів соціодемографічні характеристики складу учасників руху [45].

Канадський політолог Т. Раковська-Хармстоун, досліджуючи причини активізації в СРСР національних рухів, прийшла до висновку, що зростання сил націоналізму є відповіддю на політику інтеграції та асиміляції, націоналістичним викликом центральному керівництву, яке відповідає на цей виклик репресіями, що породжують ще більший націоналізм [46].

Не оминули своєю увагою український національно-визвольний рух автори фундаментальних праць з історії радянського суспільства Дж. Боффа [47] та М. Верт [48]. Хоча відсутність відповідної інформації і зосередженість на загальносоюзному та російському матеріалі не дозволила їм розкрити природу цього явища.

Порушуючи тему русифікації і нищення української культури, релігії та церкви, жорстокої політичної цензури, Дж. Коляска звертає увагу на силу, яка здатна протистояти негативним процесам, розкриває різні форми протесту робітництва, студентства та інтелігенції [49]. Автор впродовж 1963–1965 років, навчаючись у Вищій партійній школі при ЦК КПУ зумів особисто опрацювати певні архівні матеріали, періодику, самвидав, мав нагоду зустрічатися з активними учасниками опозиційного руху.

Російський правозахисник Л. Алексеева видала книгу «История инакомыслия в СССР», яку вважають найбільш інформативною про рух опору в усьому Радянському Союзі [50]. Належна увага приділена українському, кримськотатарському, єврейському та іншим національним та релігійним рухам. Праця розкриває тісний взаємозв'язок між різними опозиційними силами в процесі протистояння режимові.

Простежити формування, становлення та подальший розвиток національних рухів у СРСР, виявити основні причини, що сприяли їх активізації намагався І. Клейнер [51].

Окремо варто відзначити фундаментальні хроніки опозиційних рухів в СРСР. Це насамперед «Хроника текущих событий», яку в різний час редагували Н. Горбаневська, А. Якобсон та інші, а також інформаційні бюлетні «Вести из СССР» під редакцією К. Любарського, на сторінках якого є свідчення про близько 800 осіб, причетних до опозиційних рухів в Україні [52].

Одному з надзвичайно важливих аспектів репресивної політики владних структур щодо опозиції присвячені роботи А. Подрабинека [53], С. Блоха і П. Реддауєя [54], які зібрали і узагальнили численні факти використання психіатрії в боротьбі з інакодумством.

Польські науковці, зокрема Г. Мотика, Р. Тожецький [55], М. Сівіцький [56], які аналізували український національно-визвольний рух, його ідейно-політичні основи, вдавалися до дещо тенденційних оцінок, розглядаючи проблему в зумисне звужених хронологічних рамках. До небагатьох об'єктивних праць належать статті З. Ковалевського [57] та А. Айненкеля [58].

Серед білоруських дослідників українського національно-визвольного руху варто виділити С. Демидова та С. Ткаченка.

Основними рисами зарубіжної історіографії є обмежене коло джерел, окремі фактологічні неточності й подекуди не зовсім коректні висновки. Тому проблема виникнення та діяльності українського національно-визвольного руху широко досліджувалася в зарубіжній історіографії. Однак через об'єктивні причини автори допускалися неточностей, спрощених підходів до висвітлення досліджуваної проблеми. Зарубіжна історіографія внесла свій вагомий внесок у дослідження українського національно-визвольного руху.

Специфічна ситуація в історіографії українського національно-визвольного руху склалася у роки перебудови. На її розвиток вплинула лібералізація політичного життя, виникнення легальних громадсько-політичних об'єднань націонал-патріотичної орієнтації, які почали проголошувати гасла виходу України зі складу СРСР, різке пожвавлення громадського інтересу до маловідомих або заборонених сторінок вітчизняної історії, можливість обговорення проблем минулого народів СРСР, а також процес реабілітації жертв політичних репресій.

У Західній Україні почали з'являтися видання національно-патріотичних організацій та преса, які вмщували власні матеріали або передруковували з діаспорних видань статті з історії визвольного руху, спогади ветеранів, висвітлювали участь земляків у національно-визвольній боротьбі. Донедавна недоступна інформація, довгі роки замовчування, швидка політизація та зрозуміле з огляду на складну історичну долю Західної України, емоційне забарвлення проблеми національно-визвольного руху, призводило до упередженого висвітлення подій, поверхневості в аналізі суперечливих обставин появи та функціонування національно-визвольного руху.

Водночас відбулося перенесення до сучасної української історіографії полемічних, суб'єктивних, політично заангажованих поглядів і концепцій еміграційної та зарубіжної історіографії. Це було викликано не лише фактом, що на осмислення суперечливих подій минулого потрібний час і методологічне «розкріпачення» науки, але й перенесенням в Україну через різноманітні неурядові організації та наукові центри ідеологічних поглядів їх закордонних спонсорів.

Однією з перших монографій, в якій залучено недоступні раніше архівні матеріали була праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1860–80-х років» [58]. Автор детально аналізує розвиток опору інтелігенції від культурно-національного відродження в 60-х роках до часу звільнення з таборів останніх політв'язнів-дисидентів. На жаль, поза увагою залишилися інші соціальні верстви і групи населення, які брали участь у русі опору. Проте автор не тільки розширив джерельну базу, провівши інтерв'ю з багатьма учасниками національно-визвольного руху і використавши матеріали партійних архівів, правоохоронних органів, ліквідувавши чимало прогалин у досліджуваній проблематиці, а й простежив діяльність національно-визвольного руху на тлі суспільно-політичного життя республіки.

Ю. Курносів одним із перших опрацював матеріали періодики, самвидаву, мемуарну літературу та в чіткій хронологічній послідовності показав шляхи формування течій і груп національно-визвольного руху та продемонстрував механізм політичних репресій [60]. Дослідник ототожнює дисиденство з національно-визвольним рухом. Інші ж дослідники вважають, що останній, окрім дисиденства, охоплював собою також і діяльність різноманітних міжнародних організацій, української еміграції тощо.

А. Русначенко у своїх працях проаналізував історію національно-визвольного руху, діяльність підпільних груп і партій в умовах тоталітарного режиму, а також подав чимало їхніх документів, програм та статутів [61]. В іншій своїй праці «Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років» автор аналізує ідеологічні підвалини діяльності національно-визвольного руху, показує еволюцію націоналізму в сторону «полівішання», переоцінку цінностей після закінчення Другої світової війни [62]. Проаналізовано суспільно-політичний лад у СРСР і подано напрямки до головних проблем суспільства діячами національно-визвольного руху.

На основі невідомих загальної документи, без ідеологічних нашарувань розглянуто протиборство спецслужб національно-визвольного руху із радянськими спецслужбами в контексті «холодної війни» в післявоєнному світі в працях Г. Биструхіна і Д. Веденєєва [63; 64].

У своїй монографії, присвяченій опозиції в Україні у другій половині 50-х–80-х роках ХХ століття Ю. Данилюк та О. Бажан висвітлюють становлення українського, кримськотатарського, єврейського національних і релігійних рухів та розкривають механізм репресій [65].

Діяльність Українського національного фронту висвітлено в однойменній книзі [66]. В ній же передруковано часопис «Воля і Батьківщина», судові вироки та спогади учасників фронту. В такий спосіб висвітлено діяльність Української загальнонародної організації (УНФ-2) [67].

Сутність націоналізму, його типологію, роль національно-визвольного руху в житті та розвитку нації розглянуто в статтях і монографіях Д. Андріївського [68], В. Заславського [69], Я. Дашкевича [70] та інших. Ідеологічні та філософські підвалини українського національно-визвольного руху проаналізувала у своїй монографії Г. Дичковська [71]. Розвиток національно-визвольного руху розглядається у статті В. Мороза [72].

Велику цінність мають роботи, автори яких характеризують український національно-визвольний рух не лише в контексті історії Радянського Союзу, а й межах подій у Центрально-Східній Європі, що дає змогу глибше осмислити суть явища. Такими є праці Ю. Сливки [73], Ю. Шаповала [74], Ю. Киричука [75] та інших. Діяльності шістдесятників та Української Гельсінської групи присвятив свою книгу В. Овсієнко [76].

Важливим джерелом для вивчення діяльності Української гельсінської групи є однойменний збірник, у якому вміщено статті, документи, матеріали, листи, скарги, звернення тощо [77]. Правозахисник Б. Захаров упорядкував чотирьохтомний збірник документів про діяльність Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод [78]. Проблематикою періоду 60–80-х рр. займалися Є. Сверстюк [79], І. Білас [80], В. Кафарський [81] та інші.

Щодо збірників праць і документів, то на сьогодні видано лише один збірник документальних матеріалів, зібраних в ЦДАГОУ, на сторінках якого подані раніше закриті для дослідників документи вищого політичного керівництва СРСР, вищих органів державної влади та державного управління республіки, Комітету держбезпеки, Міністерства внутрішніх справ тощо [82].

Події останнього етапу національно-визвольного руху з кінця 1980-х років висвітлені в книзі А. Камінського [83]. Аналітичну оцінку подіям національно-визвольного руху дав О. Гарань [84], а діяльність Народного Руху України розглянув В. Ковтун [85]. Політологічні оцінки досліджуваної теми містять праці А. Білоуса [86] і В. Литвина [87], які здійснили спробу узагальнення політичних змін в Україні за останні десять років.

Необхідно відзначити, що впродовж останніх років у вивченні проблеми домінує наукове, неупереджене висвітлення тематики. Цьому сприяє опрацювання фондів багатьох державних історичних, військових і муніципальних архівів, а також приватних колекцій.

Архіви містять чимало об'єктивної інформації про національно-визвольний рух із кінця 1980-х років. Матеріал уже до певної міри систематизований, хоча ця систематизація відбувалася не в партійних архівах, а в обласних управліннях КДБ. Зауважимо, що у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (колишній архів КПУ) знаходяться документи органів, що приймали рішення з ідеологічних питань та питань органів безпеки, організаційної роботи щодо боротьби з українським національно-визвольним рухом. В архівах є певна кількість документів українського самвидаву, довідки з тих чи інших подій в русі, звернення-клопотання на ім'я перших осіб в компартії та республіці тощо.

Вельми цікавими є кримінальні справи на учасників національно-визвольного руху в органах держбезпеки західних областей України. Проте варто мати на увазі, що певні обставини не відповідають дійсності. В даних документах є велика частина перебільшень, перекручень, недомовок тощо, які треба враховувати при роботі з даними документами і матеріалами. Кримінальні справи є дуже часто об'ємними документами. Вони складаються з 10–40 томів, це — понад 300 сторінок рукопису і машинопису. Матеріали цих справ іноді є майже єдиним джерелом у реконструкції діяльності підпільних груп. Матеріали справ дають можливість відновити також програмні засади діяльності тих чи інших груп, особливо в тих випадках, коли ці документи до слідства не дійшли, були знищені перед арештами. Проте така реконструкція вимагає надзвичайної обережності, оскільки матеріали справ є перш за все тим, що хотіли бачити судді, а це далеко не тотожне тому, що відбувалося насправді. Бажано враховувати і суб'єктивні моменти слідчого і обвинуваченого, стосунки між ними, їхній життєвий досвід, силу волі, розуміння того, що документи слідчої справи склалися в особливій атмосфері самого суспільства, ставлення до руху і його конкретних учасників, часто в умовах фізичного і морального тиску до обвинуваченого.

З'ясуванню істини слугуватимуть також оприлюднені матеріали Всесвітніх конгресів політв'язнів, у яких брали участь і безпосередні учасники та свідки тих подій [88]. Характерно, що в умовах демократизації суспільства чи не вперше заговорили вголос колишні партійно-радянські керівники, які не лише визнали наявність українського національно-визвольного руху, але й охарактеризували його як помітну і впливову силу [89; 90]. Велику роль у відтворенні програмних вимог українського національно-визвольного руху, подій, пов'язаних із ним відіграють публіцистичні твори, роздуми, щоденники, мемуари. В цьому контексті цікавими є праці М. Савчин [91], С. Хмари [92], О. Бердника [93], П. Григоренка [94], Д. Шумука [95], В. Романа, І. Федущака, В. Кука, Б. Гориня [96], Л. Лук'яненка [97; 98], М. Хейфеца, М. Руденка [99], О. Мешко [100], В. Мороза [101], В. Черновола, Є. Сверстюка [79], О. Тихого [102] та інших.

Отже, історія українського національно-визвольного руху другої половини ХХ століття є складовою боротьби за національну незалежність усіх народів СРСР. Вона представлена одразу кількома історіографіями. Специфічними є радянська та діаспорна історіографії. Маючи багато спільних рис, вони є прямо протилежними стосовно оцінки об'єкта дослідження. Представники першої гаряче заперечують існування національно-визвольного руху, всіляко його таврують. Представники другої, навпаки — виправдовують і пропагують український національно-визвольний рух. Можна виділити кілька напрямків в українській діаспорі: «бандерівців» і «не бандерівців», а всередині «бандерівців» можна виділити дві підгрупи — «бандерівців» та «двійкарів».

Об'єктивніше підійшли до вивчення проблеми представники зарубіжної історіографії. Проте за браком джерельної бази вони значно поступаються іншим історіографіям. Особливо варто виділити праці підрадянських дисидентів. Через протиставлення себе офіційній владі вони були змушені писати праці нелегально, проте вони не позбавлені глибини політологічного, філософського чи історичного аналізу, є цікавим і самодостатнім джерелом до вивчення українського національно-визвольного руху та української суспільно-політичної думки другої половини ХХ століття.

Сучасний етап вивчення українського національно-визвольного руху характеризується доступністю багатьох джерел, як архівних, так і літературних, а праці, що з'являються позбавлені емоційного забарвлення, наявного у діаспорної, дисидентської чи радянської історіографії.

-
1. *Прокоп М.* Напередодні незалежної України / М. Прокоп. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1993.
 2. *Стахів Є.* ОУН у боротьбі з німецькими нацистами на Наддніпрянщині (Програмові зміни в ОУН) / Є. Стахів // Сучасність. – Мюнхен, 1986 – № 5. – С. 14–31.
 3. *Потічний П.* Українсько-російські відносини в політичній думці українського підпілля часу Другої світової війни / П. Потічний // Сучасність – К., 1992 – № 7 – С. 14–31.
 4. *Гриньох І.* Слово з нагоди 40-річчя УГВР / І. Гриньох // Сучасність. – Мюнхен, 1984. – № 8. – С. 190–196.
 5. *Бойдуник О.* Організація Українських Націоналістів і засада власних сил народу / О. Бойдуник // ОУН (1929–1954). – На чужині, 1955. – С. 421–443.
 6. *Камінський А.* На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен, 1990.
 7. *Стецько Я.* Дисидентство – визріваюча революційна ситуація / Я. Стецько // Українська визвольна концепція : твори. – Мюнхен, 1991. – Т. 2. – С. 462.
 8. *Левицький Б.* Історичне значення розламу в ОУН / Б. Левицький // Вперед. – Мюнхен, 1950 – № 2. – С. 5–8.
 9. *Паньківський К.* Від держави до комітету / К. Паньківський. – Нью Йорк – Торонто, 1957. – 160 с.
 10. *Ільницький Р.* Стан і перспективи визвольної справи в Україні (Оцінка “Українського демократичного руху”) / Р. Ільницький // Матеріали конгресу української вільної думки. – Мюнхен, 1973. – Зб. 2. – С. 48–86.
 11. *Українська інтелігенція під судом КГБ : матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного, та ін.* – Мюнхен, 1970. – 148 с.
 12. *Українські юристи під судом КГБ.* – Мюнхен, 1968. – 107 с.
 13. *Широке море України : Документи самвидаву України.* – Париж; Балтимор, 1972. – 378 с.
 14. *Голоси звідтіля. Документи і матеріали про становище політв'язнів у радянських концтаборах.* – Мюнхен, 1975. – 74 с.
 15. *Погром в Україні. 1972Ц1979 : Зошити українського самвидаву.* – Мюнхен, 1980. – Вип. I. – 312 с.
 16. *Ukraine after Shelest.* – Edmonton, 1983.
 17. *Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті : Документи і матеріали : у 3 т. – Сучасність, 1983.*
 18. *Енциклопедія українознавства / [за ред. В. Кубійовича]. – [Перевидання в Україні]. – Львів, 2000.*
 19. *Українська Гельсінкська Група. 1978–1982 : Документи і матеріали.* – Балтимор-Торонто, 1978.

20. *Український вісник*. 1970–1972. – Вип. 1–6. – Париж-Балтимор, 1971–1972.
21. *Вісник репресій в Україні* (Періодичне видання Закордонного представництва УГГ). 1979–1985. – Нью-Йорк, 1979–1985.
22. *Інформаційні бюлетені Української Громадської групи виконання Гельсінських угод* / [упоряд. О. Зінкевич]. – Торонто-Балтимор, 1981. – 139 с.
23. *Senkus Roman*. Iurii Badz'o: a Biographical Note / Roman Senkus // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1984. – № 16. – Vol. 9. – P. 71–73.
24. *Himka John Paul*. Loenid Pliushch: The Ukrainian Marksist Resurgent / Himka John Paul // *Journal of Ukrainian Studies*. – 1980. – № 2. – Vol. 5. – P. 61–79.
25. *Bilinsky Yaroslav*. Political Aspirations of Dissidents in Ukraine / Yaroslav Bilinsky // *Український історик*. – 1978. – № 1–3. – С. 30–39.
26. *Лисяк-Рудницький І*. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К., 1994–1994. – Т. 1. – 1994. – 554 с.
27. *Лисяк-Рудницький І*. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький. – К., 1994–1994. – Т. 2. – 1994. – 573 с.
28. *Беляєв В*. Під чужими прапорами / В. Беляєв, М. Рудницький. – К. : Радянський письменник, 1956. – 245 с.
29. *Римаренко Ю*. На службі у світовій реакції. Про антинародну суть українського буржуазного націоналізму / Ю. Римаренко. – К. : Б. в., 1968. – 48 с.
30. *Чередниченко В*. Контрреволюція на експорт: Український буржуазний націоналізм в арсеналі сучасного антикомунізму / В. Чередниченко. – К., 1985. – 166 с.
31. *Націоналізм проти нації*. – К. : Політвидав України, 1970.
32. *Масловський В*. В боротьбі з ворогами соціалізму / В. Масловський. – Львів, 1984. – 187 с.
33. *Дмитрук К*. Безбатченки (документально-публіцистичний нарис) / К. Дмитрук. – К., 1980. – 318 с.
34. *Лук'яненко Л*. Не дам загинуть Україні! / Л. Лук'яненко. – К. : Софія, 1994.
35. *Дзюба І*. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Видавничий Дім КМ Academia, 1998. – 276 с.
36. *Русначенко А*. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А. Русначенко. – К. : Видавничий Дім КМ Academia, 1999. – 324 с.
37. *Бадзьо Ю*. Право жити / Ю. Бадзьо. – К. : Таксон, 1996.
38. *Мароз В*. Есе, листи, документи / В. Мароз. – Мюнхен. : Сучасність, 1975.
39. *Гель І*. Грані культури / І. Гель. – Львів, 1993.
40. *Литвин Ю*. Советское государство и советский рабочий класс (глазами рабочего-диссидента) / Ю. Литвин // *Архів Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих*.
41. *Сверстюк Є*. Шістдесятники і Захід / Є. Сверстюк // *Блудні сини України*. – К., 1993. – С. 23–32.
42. *Birch I*. The Ukrainian National Movement in the USSR since 1956 / I. Birch. – London : Ukrainian Information Service, 1971.
43. *Армстронг Дж*. Український націоналізм / Дж. Армстронг. – Нью Йорк – Лондон, 1963.
44. *Farmer Kenneth*. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy / Farmer Kenneth. – The Hague-Boston: London, 1980.
45. *Bilocerkowycz Jaroslaw*. Soviet Ukrainian Dissent / Jaroslaw Bilocerkowycz. – A study of Political Alienation Boulder and London, 1988.
46. *T. Rakowska-Harmstone*. The Dialectics of Nationalism in the USSR / T. Rakowska-Harmstone // *Problems of Communism*. – 1974. – № 3. (VXXIII). – P. 1–23.
47. *Боффат Дж*. История Советского Союза : в 2 т. / Дж. Боффат. – М., 1990–1990. – Т. 2. – 1990. – 632 с.
48. *Верт Н*. История Советского государства / Н. Верт. – М., 1994. – 543 с.
49. *John Kolasky*. Education in Soviet Ukraine, a Study in Diskrimination / John Kolasky.

50. *Алексеева Л.* История инакомыслия в СССР. Новейший период / Л. Алексеева. – Вильнюс-Москва : Весть, 1992. – 352 с.
51. *Клейнер І.* Національні проблеми останньої імперії (національне питання в СРСР очима радянських дисидентів) / І. Клейнер. – Париж, 1978. – 407 с.
52. *Вести из СССР.* Права человека : в 5 т. – Мюнхен-Брюссель, 1989–1991.
53. *Подрабинек А.* Карательная медицина / А. Подрабинек. – Нью-Йорк, 1979. – 102 с.
54. *Блох С.* Диагноз: инакомыслие: Как советские психиатры лечат от политического инакомыслия / С. Блох, П. Реддауэй. – К., 1995. – 287 с.
55. *Torzecki R.* Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej / R. Torzecki. – Warszawa, 1993.
56. *Siwicki M.* Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich / M. Siwicki. – Warszawa, 1993.
57. *Ковалевський З.* Польська демократична громадськість повинна знати правду про Українську Повстану Армію / З. Ковалевський // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25. – С. 76–81.
58. *Айненкель А.* Відозви КРР та ОУН 1943 р. / А. Айненкель // Ї. – Львів, 2003. – № 28. – С. 78–85.
59. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1860–80-х років / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
60. *Курносов Ю.* Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Ю. Курносів. – К., 1994. – 232 с.
61. *Русначенко А.* Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років / А. Русначенко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
62. *Русначенко А.* Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років / А. Русначенко. – К. : Видавничий Дім “КМ Academia”, 1999. – 324 с.
63. *Веденєєв Д.* Двобій без компромісів. Протиборство спец підрозділів ОУН та радянських сил спец операцій. 1945–1980-ті роки : [монографія] / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К. : К.І.С., 2007.
64. *Веденєєв Д. Г.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К. : Генеза, 2006.
65. *Данилюк Ю.* Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Ю. Данилюк, О. Бажан. – К. : Рідний край, 2006. – 616 с.
66. *Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали* / [упорядн. М. Дубас, Ю. Зайцев]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – 680 с.
67. *Українська загальнонародна організація (УНФ-2). Дослідження, документи, матеріали* : у 2 т. / [упоряд. і відп. ред. Ю. Зайцев]. – Львів : Афіша, 2005–2005. – Т. 1. – 2005. – 704 с.
68. *Андріївський Д.* Націоналізм: ідея і чин / Д. Андріївський // Самостійна Україна. – К., 1995. – № 2.
69. *Заславський В.* Націоналізм і перехід до демократії в посткомуністичних суспільствах / В. Заславський // Сучасність. – К, 1993. – № 3. – С. 111–127.
70. *Дашкевич Я.* Націоналізм і демократія / Я. Дашкевич // Українські проблеми. – К., 1994. – № 3. – С. 6–9.
71. *Дичковська Г.* Філософсько-політичні основи українського національно-визвольного руху 20–50-х років ХХ століття / Г. Дичковська. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003.
72. *Мороз В.* Шестидесяті роки на Україні / В. Мороз // Всесвіт. – 1992. – № 9–10. – С. 182–187; № 11–12. – С. 152–156.
73. *Сливка Ю.* У пошуках історичної правди / Ю. Сливка // Українська Повстанська Армія. зб. праць до 60-річчя УПА. – Львів, 2003. – С. 5–13.
74. *Шаповал Ю.* Війна після війни / Ю. Шаповал // Українська Повстанська Армія : зб. праць до 60-річчя УПА. – Львів, 2003. – С. 184–200.

75. *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття / Ю. Киричук. – Львів, 2000.
76. *Овсієнко В.* Світло людей: Мемуари та публіцистика : у 2 кн. / В. Овсієнко. – К. : Смолоскип, 2005–2005. – Кн. 2. – 2005. – С. 107–146.
77. *Українська Гельсінська Група, 1978–1982.* Документи і матеріали. – Торонто-Балтимор : Українське Вид-во “Смолоскип” ім. В. Симоненка. – 998 с.
78. *Українська Громадська Група* сприяння виконанню Гельсінських угод : у 4 т. / [упоряди. Є. Захаров]. – Харків : Фоліо, 2001.
79. *Сверстюк Є.* Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К., 1993.
80. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні в 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аспект аналізу : у 2 кн. / І. Білас. – К. : “Либідь”, “Військо України”, 1994.
81. *Кафарський В.* Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2002.
82. *Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. документів і матеріалів* – К. : Наукова думка, 1994.
83. *Камінський А.* На перехідному етапі: “гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен, 1990.
84. *Гарань О. В.* Убити дракона. З історії Руху та нових політичних партій України / Гарань О. В. – К. : Либідь, 1993.
85. *Ковтун В.* Історія Народного Руху України / В. Ковтун. – К., 1995.
86. *Білоус А.* Політичні об’єднання України / А. Білоус. – К. : Україна, 1993. – 108 с.
87. *Литвин В.* Політична арена України. Дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К. : Абрис, 1995. – 496 с.
88. *Матеріали першого Всесвітнього конгресу українських політв’язнів // Голос Галичини.* – 1992. – 1 (2–3). – 196 с.
89. *Врублевский В.* Владимир Щербицкий: правда и вымыслы. Записки помощника: воспоминания, документы, слухи, легенды, факты / В. Врублевский. – К., 1993. – 254 с.
90. *Шелест П.* ...Да не судимы будете. Дневниковые записи, воспоминания члена Политбюро ЦК КПСС / П. Шелест. – М., 1995. – 612 с.
91. *Савчин М.* Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни / М. Савчин. – К. : Смолоскип, 2003. – 546 с.
92. *Хмара С.* Сьогодні про минуле / С. Хмара. – Львів, 1993. – 123 с.
93. *Бердник О.* Свята Україна / О. Бердник. – Балтимор-Торонто, 1980. – 206 с.
94. *Григоренко П.* Спогади / П. Григоренко. – Детройт, 1984. – 750 с.
95. *Шумук Д.* Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв’язня з років блукань і боротьби під трьома окупація ми України (1921–1981) / Д. Шумук. – Детройт, 1983. – 536 с.
96. *Горинь Б.* Не тільки про себе: Роман-колаж : у 3 кн. / Б. Горинь. – К. : Унів. Вид-во Пульсари, 2006. – Кн. 1. – 352 с.; Кн. 2. – 2008. – 648 с.
97. *Лук’яненко Л.* Сповідь у камері смертників / Л. Лук’яненко. – К., 1991. – 128 с.
98. *Лук’яненко Л.* Вірую в Бога і в Україну / Л. Лук’яненко. – К., 1991. – 320 с.
99. *Руденко М.* Економічні монолози: (Нариси катастрофічної помилки) / М. Руденко. – Сучасність, 1978. – 200 с.
100. *Мешко О.* Між смертю і життям / О. Мешко. – К., 1991. – 89 с.
101. *Мороз В.* Есе, листи й документи / В. Мороз. – Сучасність, 1975. – 288 с.
102. *Тихий О.* Роздуми : зб. статей, документів, спогадів / О. Тихий. – Балтимор-Торонто, 1982. – 79 с.

VII. Етнонаціональні відносини VII. Stosunki narodowościowe

Ірина Кресіна

Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ГРОМАДЯНСЬКО-ПОЛІТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ (ЗА В. ЛИПІНСЬКИМ)

На основі аналізу поглядів В'ячеслава Липинського розвинуто політичну концепцію української нації, основою якої є любов до землі. Розглянуто етнічні, політичні й синтетичні концепції нації, вказано на відмінності між етнічною і національною домінантою як складовими української національної ідеї. Запропоновано складові сучасної української національної ідеї.

Ключові слова: етнічна, політична і синтетична концепція нації, українська національна ідея, титульний етнос, етнічна і національна домінанти.

Kresina Irena. Obywatelsko-polityczna koncepcja narodu ukraińskiego (wg W. Lipińskiego).

Na podstawie analizy poglądów Wacława Lipińskiego rozwinięto polityczną koncepcję narodu ukraińskiego, podstawą której jest przywiązanie do ziemi. Naświetlono etniczną, polityczną i syntetyczną koncepcję narodu, zwrócono uwagę na różnice pomiędzy etniczną i narodową dominantą jak składnikami ukraińskiej idei narodowej, zaproponowano składniki współczesnej ukraińskiej idei narodowej.

Słowa kluczowe: etniczna, polityczna i syntetyczna koncepcje narodu, ukraińska idea narodowa, etnos tytułowy, etniczna i narodowa dominanty.

Kresina Iryna. Гражданско-политическая концепция украинской нации (по В. Липинскому).

На основе анализа взглядов Вячеслава Липинского развито политическую концепцию украинской нации, основой которой является любовь к земле. Рассмотрены этническая, политическая и синтетическая концепции нации, обращено внимание на отличия между этнической и национальной доминантой как составляющих украинской национальной идеи, предложены составляющие современной украинской национальной идеи.

Ключевые слова: этническая, политическая и синтетическая концепции нации, украинская национальная идея, титульный этнос, этническая и национальная доминанты.

Kresina Iryna. Social and political conceptions of the Ukrainian nation (by V. Lipinski).

The article is analysed of Vyacheslav Lypynski's views, the concept of Ukrainian political nation, the basis of which is love to the native land is developed. Ethnic, political and synthetic concept of the nation are considered, the differences between ethnic and national as dominant components of the Ukrainian national idea are indicated, the components of the modern Ukrainian national idea are proposed.

Key words: ethnic, political and synthetic concept of the nation, the Ukrainian national idea, core ethnos, ethnic and national dominant.

Найважливішою проблемою сучасного суспільного розвитку в Україні можна вважати національну консолідацію і суспільну злагоду на основі загальноприйнятних цінностей і цілей. На мою думку, такою цінністю є українська національна ідея, а відповідно цілями — національний прогрес, національна консолідація і єдність, подолання партикуляризму і сепаратизму, духовної і політичної меншовартості. Це актуалізує питання про об'єктивні й суб'єктивні передумови досягнення означених цілей, про концептуалізацію української політичної нації як суб'єкта внутрішньополітичних і глобальних перетворень.

У етнополітологічному дискурсі поки немає одностайності щодо розуміння сутності й основних характеристик сучасної української нації, тривають дискусії щодо концепції нації — політичної, етнічної, синтетичної тощо. З огляду на це надзвичайно актуальною є спадщина видатного українського ученого і політичного діяча В'ячеслава Липинського, який обґрунтував політичну концепцію української нації, проаналізувавши менталітет, культуру, соціальні характеристики і політичні традиції українців.

В. Липинський вважав основною рисою українців індивідуалізм, який мав для них надто небезпечні політичні наслідки: брак підпорядкування й дисципліни, анархізм та отаманщина, невміння створити свою владу. Тому й причини нечіткої суспільної організації він бачив «у взаємнім себе незнанню українських людей і в надмірнім обособленню та індивідуалізмі одиниць. Українські люде, не зв'язані між собою ні в просторі (сполученнями органічними), ні в часі (спільно усвідомленою традицією), посідають сталу тенденцію до диференціації (поділу) при великій нездатності до інтеграції (сполучення). ...ні «народу» ні «панів», як і зорганізованих громадських груп, на Україні нема. При цій неорганізованості громадянства, яку ми досі маємо, «народ», коли-б він раптом остався сам «без окупантів», почав-би себе взаємно вирізувати так само, як вирізували себе взаємно його «пани», в першій мірі пани-демократи» [1].

Як Костомаров, так і Липинський відзначали в українському характері домінування емоційності над волею. Це спричиняло те, що «політика, як умілість організувати й здійснювати розумом та волею певні сталі хотіння та ідеї, єсть на Україні найбільше тяжкою та невдячною працею» [1, с. 427]. І ця невмілість організуватися стала, на думку В. Липинського, тяжкою хворобою. «Недержавність — так зветься наша хвороба. Ця хвороба зовсім инша ніж — подібна до неї по своїм зовнішнім ознакам — поневоленість. Ми — всі мешканці України — не єсть громадянством поневоленим; ми — громадянство недержавне. Це значить, що ми держави, як реального втілення нашої окремішності, не маємо не тому, що ми всі хочемо її мати, але нам якась зовнішня чужоземна сила в цьому заважає. Держави ми не маємо тому, що ми не уміємо самі в собі хотіння своєї власної держави розвинути, його в цілім нашім громадянстві розбудити і це хотіння, відповідним методом його організації, своїми власними місцевими силами здійснити» [1, с. 418].

Переконавання в тому, що український народ має «прекрасну мову, чудову пісню, багату територію і сорок мільонів» доводило до ілюзії, що «при неминучій перемозі світової демократії витворять вони автоматично українську націю і дадуть їй власну державу» [1, с. 350]. Цей автоматизм, як свідчить історія, «спрацював» і в 1917, і в 1991 році. Адже, як слушно зауважує В. Янів, віра в перемогу російської демократії родила надію, що вона автоматично принесе «визволення всім поневоленим народам» [2].

Домінування емоційного над раціональним В. Липинський ставив у залежність від зв'язку українця із землею. «Патріотизм, любов до землі є основною динамічною силою, як української, так і всіх осілих націй» [1, с. XXIII]. Родючу землю і добре підсоння В. Липинський вважав не лише благом, а й причиною української недержавності. Адже родюча земля швидко призводила до «дегенерації громадських інстинктів», розвивала лінивість і нездатність до постійного, тривалого і методичного зусилля.

Крім цих, В. Липинський називає ще дві риси українського характеру, які мали і позитивні, і негативні наслідки в історії нації. Це «слабости на Україні того войовничого типу, який має стихійні хотіння до завоювання влади» і «романтизм» [1, с. 420, 427]. Під останнім розумівся ілюзіонізм, утопічна мрійливість, своєрідна втеча від світу (те, що персоніфіковане в постаті Сковороди). В. Липинський, відзначаючи український романтизм, «докоряє, що в нас саме ідеалізму нема, — звичайно, розуміючи під цим терміном певну спеціальну відтінь: тут не йдеться про відірвання від матеріяльного, не йдеться тільки про визнання принципу переваги нематеріяльного, духового, але йдеться про скристалізовану вже нематеріяльну мрію в конкретну ідею, яка вимагає своєї реалізації — ціною зусилля, а іноді й жертв» [2, с. 23].

Отже, Костомаров підкреслював позитиви основних рис українського характеру, сповнював їх захоплення та піднесення. Ці ж риси у Липинського наголошені з негативом у контексті тих невдач і трагедій, які пережила українська нація. Хоча обидва дослідники аналізували риси українського характеру в аспекті історичного розвитку.

Слід зазначити, що саме момент панування нації як етнічної та екстериторіальної спільноти В. Липинський вважав руйнівним для нації, як спільноти політичної. На його думку, екстериторіальність спричиняє боротьбу етнічних груп, які є складовими нації і які населяють цю територію. Тому В. Липинський не сприймав ні ідеології націоналізму, ні соціалістичної

доктрини, оскільки вони на відміну від ідеології території, громадянства ведуть до національного і соціального розбрату. Нація у В. Липинського ототожнюється із поняттям держави. «Нація для нас — це всі мешканці даної Землі і всі громадяне даної Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас — «ми, українські націоналісти» — то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі.

Ви, українські соціалісти, утотожнюєте поняття нації з пролетаріатом і партією. Для Вас — не соціаліст — не Українець. Ви — ж українські націоналісти утотожнюєте поняття нації з мовою, вірою, племенем. І в цім хаосі, який панує в Ваших націоналістичних мізках, для одних — Українець єсть тільки той, хто говорить «українською мовою» і ненавидить «не Українців»; другі додають, що він ще мусить бути обов'язково православний, не уніят і не латинник; треті — обов'язково уніят, не латинник і не православний, а будуть незабаром і четверті, які ще вимагатимуть від нього «русько-малоросійської» чистокровності з прізвиськом на «юк», або на «енко».

Тому то всі Ви — і соціалісти і націоналісти в Україні — дервіші, а не державники» [1, с. XIII].

За В. Липинським, національна ідея — це ідея побудови держави, і тому вона є об'єднуючим чинником у суспільстві. А державотворення є стрижнем процесу формування модерної політичної нації. Політичний зміст націєтворення зумовлює соціальну й національну консолідацію на ґрунті територіального, громадянського патріотизму, а не етнічного націоналізму. Тому територіальний патріотизм визначає зміст національної ідеї українців.

Щоб не загинути, нація «мусить сотворити свою державу, свою одну національну державну ідею таку, яку в формі національно-державної незалежності мають Москалі, Поляки, Чехи, Угри, не кажучи вже про всі інші великі культурні нації, — й одну національну культуру таку, що об'єднує кожну націю на цілім світі в одно тіло» [1, с. 43-44]. При цьому в основі національної ідеї лежить, на думку В. Липинського, «український національний громадський інстинкт», «любов до матері-України» [1, с. 62].

Така основа національної ідеї впливає у В. Липинського з його психологічного розуміння нації. «В основі поняття нації лежить містичне ядро» [1, с. 83]. І довести факт існування нації раціоналістичними методами неможливо. Ще менш можливо раціональними методами «усвідомити якусь націю. Саме відповідна політична форма вияву несвідомої, містичної, ірраціональної волі народу до вільного, незалежного існування і є державністю» [1, с. 84]. Тобто в державі відбувається сублимація несвідомого в свідоме, ірраціонального в раціональне, містичного в реальне. І лише тоді, коли українська нація зможе «стихійну свідомість» (як почуття національної індивідуальності) «поставити в такі зовнішні умови розвитку, щоб вона стала свідомою ідеєю, ідеєю зрозумілою і дорогою для наших мас так само, як розуміють і кохають свою національну ідею інші великі розвинені європейські нації» [1, с. 85], українці стануть модерною європейською нацією. Перетворення стихійної волі на свідому волю, як передумову державності, сходилися і В. Липинський, і О. Бочковський, і В. Старосольський. Проте персоніфікація «стихійного почуття національної індивідуальності» була у них відмінною. У В. Липинського це гетьман-монарх, у О. Бочковського націократія як національно свідомий народ чи добровільні спілки незалежних народів, у В. Старосольського — нація в цілому, як самосвідома спільнота.

В. Липинський як ідеолог національної держави вважав, що нація не може існувати без зв'язку із «землею міліонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням ділочної приватної власності», а відповідно і витворити «в собі поняття — «батьківщини», поняття своєї рідної землі» [1, с. 172]. Тому він розглядав «оцей посадаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський» [1, с. 74] головним державотворчим і націєтворчим класом в Україні. «Тільки український клас хліборобський в стані власною силою і власним авторитетом політично зорганізувати і національно об'єднати нашу етнографічну масу, тобто сотворити Українську державу і Українську націю» [1, с. 72].

Україна, на думку В. Липинського, не зреалізувалася повністю як держава хліборобська саме тому, що «на цьому фатальному пограниччю між цивілізацією плуга і цивілізацією степу всі свої війовничі державні елементи ми досі віддавали кочовій Москві, а найбільше культурні верхи елементів хліборобських ми віддавали Польщі» [1, с. 175].

Неодноразові спроби, в тому числі «зорованої більшовицької аристократії», позбавити українців своєї етнічної домінанти (саме так можна кваліфікувати голодомори) призводили до деструкції етнічної та національної, деформації свідомості й врешті сучасних пошуків національної ідеї поза сферою національного, про що свідчать деякі теоретичні дослідження.

Відновлення селян у ролі провідного соціального класу в сучасній Україні, реабілітація престижності хліборобської праці (на відміну від більшовицьких тлумачень селян, як малосвідомої та слабоорганізованої верстви) із застосуванням сучасних аграрних технологій дали б змогу не лише реорганізувати систему землеволодіння, а й стабілізувати (політично та економічно) все суспільство, поставити в ньому все, так би мовити, з голови на ноги, на міцні підвалини модернізованого осілого хліборобського виробництва, національних традицій. Зміщення пріоритетів у бік сучасної індустріалізованої, високопродуктивної сільськогосподарської праці оздоровило б і моральну атмосферу, зупинило б відтік населення до міста і процес маргіналізації, втрати економічних і духовних орієнтирів і вартостей.

Із землею і хліборобською, творчою працею на ній тісно пов'язані в означеній вище константі проблеми і приватної власності на землю, і збереження кордонів держави. Тому так актуально звучать нині далеко не риторичні запитання, що так хвилювали В. Липинського, коли він аналізував причини поразки національно-визвольних змагань в Україні у 1917–1920 роках. «Чи інстинкт оборони од чужинця своєї землі (іменно інстинкт, бо, як знаємо, не можна нікого «уговорити») покласти свою голову за вітчизну) може зародитись і вирости у нації, якої ядро не тільки не матиме інстинкту земельної власності, а навпаки буде лише придумувати різні способи, якби «найкраще» роздавати землю?»

Чи для нації хлібороб, що поляже а не поступиться своєю межею, не більше цінний, ніж якийсь демократичний «каючийся дворянин», що готов всіх «для свого спокою» своєю землею наділяти? І якби на Україні колись прийшли до влади селяне-хлібороби, то по своїй психології чи здатні вони були б робити такі територіальні уступки сусідам, які роблять наші демократичні інтелігенти?

Чи може виробитися національна традиція (без якої не буває націй) там, де земля не держиться століттями в одній сім'ї, там, де не переходить вона, а з нею її історія і любов до неї, з батька до сина?» [1, с. 173].

Отже, проблема землі, території і кордонів власної держави була і залишається нині константою етнічною і домінантою національною. У ній фокусуються національні інтереси, міждержавні стосунки, питання громадянської приналежності. Адже громадянином є насамперед та людина, яка (згідно з політичною концепцією нації) живе на території певної держави. Це положення закріплене у національному законодавстві більшості країн світу.

Для української нації як етнополітичної спільноти (члени якої усвідомлюють насамперед свою причетність до української території і українського громадянства) саме територіальний чинник стає визначальним, пов'язаним з політичним самовизначенням — власною державою на власній землі. Принцип «одна нація — одна держава» тут цілком адекватний. Екстериторіальна ідеологія руйнує націю, що будує свою державність. Адже, на думку В. Липинського, екстериторіальність спричиняє боротьбу етнічних груп, які є складовими нації і які населяють цю територію. Тому Липинський не сприймав ні ідеології націоналізму, ні соціалістичної доктрини, оскільки на відміну від ідеології території, громадянства, вони призводять до національного і соціального розбрату.

Нація у В. Липинського ототожнюється із поняттям громадянства. «Нація для нас — це всі мешканці даної Землі і всі громадяне Держави, а не «пролетаріят» і не мова, віра, племя. Коли я пишу в цій книзі про нас — «ми, українські націоналісти» то це значить: ми, що хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі» [1, с. XIII].

Основу українського патріотизму становлять політичний («потрібна всім мешканцям України окрема, своя власна Держава») і територіально-громадянський принципи («спільна всім мешканцям України любов до спільної Батьківщини»). Тому поняття території, держави і громадянства тісно взаємопов'язані і є головним у сучасній концепції української нації. Саме тому політична концепція (одна політична держава, де український етнос і численні етнічні групи становлять єдність на основі національної домінанти та національної самосвідомості) є теоретичним фундаментом національної ідеї і сучасного державотворення та практичною основою гармонізації та гуманізованої етнополітики Української держави.

Відповідаючи на питання про консолідаційний потенціал українського етносу, можна з повним правом стверджувати, що такою засадою є універсалізм хліборобського світогляду, про що писали І. Мірчук та В. Липинський. Універсалізм, як загальнолюдське «всезобов'язуюче універсальне право», властивий хліборобу, адже передбачає обов'язок усіх працювати і шанувати людину за її невтомну працю, поважати інших за такі ж самі якості.

Гармонійне поєднання у свідомості українського етносу таких вартостей, як зв'язок із землею, єдина територія, єдині для всіх права і шанування цих прав у представника іншого народу («лише така ідеологія може перемогти, яка взаємовідносини між людьми й між народами регулює одним універсальним правом. Не можна у себе дома бути хліборобом, а сусідові від усього серця бажати большевизму. Не можна бути для себе християнином, а рівночасно тішитися, коли сусіда-християнина перемогли поганці») [3] — все це давало В. Липинському підстави стверджувати, що хліборобському світосприйманню українського селянина властивий універсалізм.

Останній докорінно відрізняється від універсалізму комуністів і націоналістів. «Універсалістичне думання комуністів являється найгіршою небезпекою, бо воно їм дає сильну внутрішню спайку, однаковий спосіб діяння й реагування на всілякі життєві з'явища в усіх країнах. І нема іншого порятунку для європейської цивілізації, як ідеологічній єдності кочівників во ім'я нищення, протиставити ідеологічну єдність людей осілих во ім'я творчості: матеріалістичному універсалізмові протиставити ідеалістичний універсалізм хліборобів» [3, с. 275]. Ідеалізм, ірраціоналізм В. Липинський пояснює особливостями способу життя хліборобів і вважає «засадничою рисою» їхнього світобачення. «Хлібороб, співпрацюючи і співживучи з природою, має виразне почуття ріжності й ієрархії всесвіту та присутності у всесвіті невідомих сил, які людина своїм розумом може відчувати, але керувати якими не в стані... Звідціль ірраціональна, метафізична релігійність і віра в Бога у хлібороба...» [3, с. 268–269]. І далі: «Тяжка боротьба хлібороба з природою вимагає поступу, дисципліни, організації; але при цім не може обійтись вона без індивідуальної свободи» [3, с. 26].

Так у психологічному типові українського селянина поєднуються ірраціоналізм та свобода, пошанування прав іншої людини й побожність, почуття справедливості та дисципліна, «усвідомлення духа», «своєї духовної окремішності». Ці якості, як зазначає В. Липинський, притаманні всій хліборобській верстві, яка «зайнята органічною продукцією» і творить «більшість у всіх майже європейських країнах». І універсалізм хлібороба ґрунтується на цьому загальноєвропейському творчому потенціалові. Проте він (саме через усвідомлення своєї духовної окремішності) не може спричинитися, за висловом В. Липинського, до якогось інтернаціоналізму. «Хлібороб по своїй природі не може творити інтернаціоналістів. Утопією є всілякі «зелені інтернаціоналісти» — прояв зараження хліборобів ідеологіями інших верств. Категорії думання хлібороба про міжнародні взаємовідносини мусять по природі речей бути відмінні від думання купця чи неосілого кочівника. Хлібороб — це земля. Отчиною, Батьківщиною хлібороба єсть його земля, а його нацією — народ, що ту землю заселяє. «Націоналізм» хлібороба зветься патріотизмом» [3, с. 273]. І лише такий націоналізм сповідує сучасний український хлібороб, відкидаючи всілякі екстериторіальні національні спільноти.

Тому так актуально звучать думки В. Липинського про поліетнічність, що заснована на територіально-громадянському принципі: «Поляк-хлібороб, що осідає на землі, заселений народом українським, тим самим мусить стати українцем і навпаки: українець, що осідає на

землі, заселеній народом польським, мусить стати поляком. Таким був споконвіку спосіб міжнародного думання хлібороба. Так повстали всі держави й нації хліборобські, у яких провідна — завше наносна — верства зливалася з місцевим народом в одну державну, а потім і національну цілість під впливом власне такого, а не іншого способу думання» [3, с. 273].

І лише маючи цю «найважливішу рису — універсалізм», хліборобське світобачення, світогляд може виконати своє міжнародне завдання, тобто стати загальноприйнятною системою вартостей для інших народів, етносів, націй.

Увібравши в себе цей хліборобський універсалізм українського селянства й українського етносу вцілому, ґрунтуючись на вищезазначених вартостях і домінантах, національна ідея у сучасній своїй кореляції стає універсальною, загальноприйнятною і може виконувати функції духовної основи саморуку й поступу українського суспільства. При цьому вона відповідає ряду вимог, які у сучасних умовах постають перед національною ідеєю і які роблять її адекватною нинішньому етапові українського державотворення.

Як же національна традиція виявляється у концепціях національної ідеї, її консолідуючих можливостей у сучасному досить поляризованому в політичних орієнтаціях українському суспільстві? Консолідуюча роль українства свідчить на користь насамперед політичної концепції нації. Адже в основі такої концепції має бути певна система цінностей, передусім єдина територія і громадянство, спільна для всіх етносів України історична доля, спадщина і перспектива, взаємна повага і толерантність. З такої системи цінностей випливають деякі настанови, що фіксуються у національній свідомості та національній ідеї для всіх громадян України. Це настанова на повернення гармонії людини і природи. Ця гармонія людини із землею, працею на ній як основою світогляду, національної психології українців, усієї культури нації. Не випадково В. Липинський розглядав хлібороба як носія модерної української нації і державності. «Від обеднання та зорганізування українського хліборобського класу залежить обеднання та зорганізування цілої Української нації» [1, с. 72]. Повернення землі селянинові, що має нині стати однією із основних засад економічної і соціальної політики Української держави, стане виконанням цього не лише суто економічного завдання (так, земля – основа достатку нашої нації, цей архетип національної свідомості не підлягає сумніву), а й духовною місією нинішнього покоління. Повернутися обличчям до землі, усвідомити її життєдайну силу, рятівну роль для народу-хлібороба – це означає повернути нації її ідею. Відтак ідея органічного зв'язку людини з ландшафтом, з ґрунтом, що живить і її, і все народне та професійне мистецтво, культуру, проступає як виразно етнонаціональна ідея.

Майже все українське письменство XIX–XX століть вирросло на основі цих інтимних відносин людини і землі, тому навіть у межах більшовицької дійсності ця характерна для народу риса зовсім не втратила своєї сили. Але чи прийнятна зазначена настанова для всіх етнічних груп, які проживають в Україні? Історія свідчить, що чимало іноетнічного населення знаходило в Україні порятунк від релігійних та національних переслідувань, омріяну родючу землю, можливість жити компактно (колоніями — німці, містечками — євреї, іншими видами поселень — поляки, греки, серби тощо чи навіть розпорошені етнічні групи), сповідувати свою віру, розвивати власну культуру, мову, традиції і при цьому жити в мирі й злагоді з корінними українцями. І нинішня міжетнічна злагода в Україні, відсутність серйозних конфліктів пояснюється саме цією історичною національною традицією — жити в мирі та спокої на одній, щедрій для всіх мешканців землі різним за своїм етнічним корінням людям, але таким однаковим у своїй любові до української землі, до праці, до краси.

Так ментальнісна настанова на зв'язок людини і природи зумовила іншу важливу цінність і настанову в національній свідомості — на мир, стабільність, громадянську, міжетнічну злагоду. Їх нерозривний зв'язок засвідчує перспективність і плідність політичної концепції нації та національної ідеї.

Цю толерантність українців як головну національну рису, їхнє мислення, усвідомлення себе як народу, який може і повинен жити мирно з іноетнічним населенням, красномовно засвідчив М. Грушевський: «Ми не на те цілими поколіннями боролися і страждали за права

нашого народу, щоб з хвилиною, коли його права будуть здобуті, поставити іншу мету — приборкування слабших народностей і панування над національними меншостями великої Української землі. ...Ми не на те доводили права кожної народності на її національне самоозначення, незалежно від її «зрілості чи недозрілості», історичності чи неісторичності, культурних заслуг, великих чи малих розмірів, аби тепер відмовляти якій-небудь з цих підстав. ...Ми виступимо рішучо проти всяких заходів, звернених на те, щоб порізнити нас з іншими співгромадянами інших народностей. І ми певні, що українське громадянство, український народ, в котрого політичну розважність ми твердо віримо й високо її ставимо, нас у тім напрямі підтримає твердо, щиро. Оборонці української національності не будуть націоналістами» [4].

Аналізуючи соціологічні дослідження, деякі вчені роблять висновок, що у сучасній Україні спостерігається нормальний процес піднесення самосвідомості української нації з певними рисами етноцентризму, проте піднесення національної гідності та зміцнення української ідеї у масовій свідомості не здійснюється за рахунок приниження гідності або скривдження інтересів представників інших національностей і не спрямоване на пошуки «ворогів народу».

Ще одна ментальнісна настанова і одна із цінностей, закріплених у національній ідеї, — гармонія людини з Богом. Вона пояснюється глибокою релігійністю, моральними якостями українського народу. Це одна з головних складових українського національного світогляду. Релігійність і християнська етика засновані на прагненні проникнути в сутність Божественного і відтак зрозуміти свою душу.

На прикладі аналізу деяких настанов в українській національній свідомості переконуємося, що український етнос є не лише корінним, титульним, а й консолідуючим, що ці якості закорінені в ментальності, світогляді й виступають важливою константою національної свідомості, а відтак засадничими цінностями національної ідеї. Політична концепція нації та національної ідеї, яка відображає ці риси національного менталітету, є нині єдиною прийнятною, як у теоретичних пошуках сучасних парадигм національної ідеї, так і в практично-політичній діяльності, спрямованій на реалізацію цієї ідеї.

Етнічна концепція нації, на нашу думку, не може стати консолідуючим чинником через акцентуацію лише на етнічних цінностях та байдужість до політичної реальності поліетнічного соціуму, яким є українська нація. Якщо у теоретичних і політичних розвідках пануватиме етнічна концепція української нації, то цілком легітимними можуть видатися антинаціональні твердження деяких учених про відсутність в Україні політичної нації, національної ідеї, прийнятної для всіх громадян, про неможливість консолідації і структурування суспільства навколо нації. А це вже веде до «обґрунтування» всіляких варіантів подальшої безнаціональності — євразійства, «слов'янської єдності» тощо.

У точці зіткнення «нація, її ідея, інтереси, самоорганізація, самоствердження» сходяться три рівні розвитку сучасної національної свідомості — теоретичний, державний, буденний. Нація як спільнота, як ідея, як культура, як традиція, як політика стає стрижнем, вихідною точкою формування національної самосвідомості, критерієм самоідентифікації та соціалізації особи, становлення демократичного суспільства і цивілізованої політики держави. І лише за такої умови національна ідея стане не міфом, а цілком визначеною перспективою, синтетичною концепцією, акумулятором прогресивних національних програм.

Через тривалу в історії українського народу неможливість зреалізувати свою мету (внаслідок домінант чуттєвого над раціональним, романтичного над прагматичним, браку волі й твердості в самоорганізації, ігнорування національного чинника й роздмухування лише соціального та загальнолюдського, у тому числі й сучасними лідерами) у національній свідомості ідея нації підміняється символікою, мовними питаннями, етнографічними архетипами тощо. Проте національна ідея є не лише етнічною та національною, а й загальнолюдською цінністю, оскільки вбирає в себе вічні цінності людського буття (справедливість, добро, істину, гідність, свободу — економічну, політичну, духовну) через національну специфіку мислення, психології, історичного шляху. Вона означає цілеспрямованість національного буття до його виходу на світовий рівень, є джерелом і духовною (теоретичною, емоційно-ідеалістичною) підвалиною

національного поступу, його каталізатором. Вона є акумулятором прогресивних ідей, настанов, гасел, програм, що вивисують націю до модерності, до політичної творчості у цивілізаційних модусах і межах.

Постає питання, чому ж ідея, що містить загальнолюдські цінності, залишається все ж таки національною? Зокрема, на якому балансі національного і загальнолюдського вона може будуватися і бути загальноприйнятною у сучасній Україні? З'ясовуючи ці проблеми, не можна не звернутися до головних концепцій нації, що нині поширені у вітчизняній і зарубіжній етнополітології. Найвідоміші з них дві — етнічна (східноєвропейська) та політична (західноєвропейська).

Етнічна концепція, як уже зазначалося, розглядає націю як етнос (суперетнос) — сталий колектив людей, що склався в результаті природного розвитку, освоєння ландшафту і адаптації до географічних умов, що характеризується чіткою самоідентифікацією, а також спільністю походження і культури. Нація тлумачиться як велика родина, що простежує своє коріння до певного спільного предка. Тому головний наголос робиться на кровному зв'язку. «Те місце, яке має закон у західній громадській моделі, в етнічній моделі посідає народна культура, здебільшого мова та звичаї» [5]. Приймаючи таку концепцію, ми маємо визнати, що українці як корінний народ на своїй землі є нацією. І це буде цілком правильно. Проте як же бути з іншими етносами, що також живуть і століттями працюють на цій землі? Хіба вони не є нацією? Тобто знову «нацмени»?

Політична концепція ґрунтується на іншій системі цінностей — спільності громадянства, юридичних і політичних прав, території держави. Відтак нація об'єднує різні етнічні колективи — як корінний етнос, так і численні етнічні групи, які проживають на даній державній, національній території, — і набуває ознак поліетнічності, політичності й плюралістичності (в сенсі полікультурності й урахування політичних інтересів різних етнічних груп). У політичній нації корінний етнос, автохтон, відіграє консолідуючу роль. Першим елементом політичної (територіальної, громадянської) моделі нації, за Е. Смітом, є спільність народу і території, «історична земля»; другим — ідея батьківщини, сукупності законів та інституцій з єдиною політичною волею, чуття юридичної рівності серед членів спільноти; третім — певна система спільної культури, громадянської ідеології, низка спільних порозумінь і сподівань, почуттів та ідей, що пов'язують населення з його рідним краєм. «Історична територія, політико-юридична спільнота, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та ідеологія – ось компоненти стандартної західної моделі нації» [5, с. 21].

У зазначених двох моделях є те спільне, що, на думку Е. Сміта, власне, і становить феномен нації, відрізняючи її від усіх інших видів колективної культурної ідентичності. Відомий англійський етнополітолог визначає націю як таку спільноту, яка має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, економіку, єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів.

Таке узагальнююче визначення нації деякими вітчизняними дослідниками (С. Грабовським) використовується для обґрунтування так званої синтетичної концепції нації. В останній зроблено спробу поєднати головні пріоритети етнічної та політичної концепцій і відповідних моделей. Така спроба компромісу, на нашу думку, не має продуктивної основи. Адже одна справа — сума ознак у теоретичному визначенні нації і зовсім інша – концепція нації, що має стати основою етнополітики держави, низки законодавчих актів, документів теоретичного і практичного характеру.

Із вищенаведеного поняття нації може впливати, що: 1) такою спільнотою з назвою «Україна», із спільними територією, культурою тощо є українці, решта ж народів такого права не мають, тож можуть бути визнані лише як «нацмени», яким держава (за статтею 11 Конституції України) сприяє у розвитку їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Відтак можемо час від часу спостерігати відновлювані гасла «Україна для українців»? Формула при цьому така: народ = українська нація + національні меншини; 2) українською нацією є всі без

винятку громадяни України, різні за своїм етнічним походженням, проте спільні інститутом громадянства, території, економіки, історичною долею, згуртовані навколо титульного (корінного) українського етносу. Формула така: українська нація = всі етнічні спільноти, що проживають на території України і вважають її своєю Батьківщиною. Тоді визначальними націотворчими чинниками і головною ознакою національної ідентичності буде не кров, а самосвідомість і політична воля. І тоді з повним правом називатимемо українцями і українця М. Грушевського, і росіянина М. Хвильового (Фітільова), і єврея Й. Гермайзе, і поляка В. Липинського та інших. Це шлях до громадянської і національної злагоди, до справжнього торжества української національної ідеї.

Щоб з'ясувати, чому саме український титульний етнос став продукуючим суб'єктом загальнонаціональної ідеї, необхідно проаналізувати, на чому ґрунтуються його консолідаційні можливості й відповідно характеристичні якості, психологічні, світоглядні особливості, які можуть стати основою формування змісту національної ідеї в країні, зокрема в її сучасній корекції. Тобто йдеться про етнічну і національну домінанти.

Питання про домінанту нації є найважливішим у конституюванні національної ідеї. Це може бути етнічне походження, територіальна єдність, культурна спільність (у тому числі мовна), релігійний чинник тощо. Залежно від того, яка домінанта є об'єктивно визначальною в певний час для певної нації (а не суб'єктивно обраною різними ідеологічними течіями та рухами), формується концепт нації та всіх похідних від неї понять і категорій.

У кожній нації в процесі її історичного розвитку формувалося своє уявлення про таку домінанту. І те, що було прийнятним для однієї нації (спільноти), може бути неадекватним для іншої. До того ж варто відрізнити етнічну та національну домінанти. Перша, як етнокультурний чинник (чи сукупність останніх), визначає своєрідність і спрямованість розвитку етносу як природного феномена в географічно-ландшафтному середовищі. Національна ж домінанта зумовлена історичними, політичними вимогами і реаліями, пов'язана з конституюванням нації як суб'єктивної та політичної спільноти в культурному та геополітичному просторі. Проте в національній домінанті обов'язково присутня в «знятому» вигляді домінанта титульного етносу.

Розглянемо, які ж вартості можуть претендувати на роль української національної домінанти. Так, зазначена вище геополітична межовість як константа природно-ландшафтного освоєння етносу та його самоорганізації зумовила константу способу життя, психології, етнічної традиції. Нею для етносу є земля. Остання давала українцям у всі часи, попри різні історичні негаразди, життя і перспективу виживання. Мінялися напрямки міграцій територією України різних етнічних масивів, відповідно змінювалися геокультурні орієнтири, давалися взнаки і певною мірою сприймалися українською етнічною культурою різні іноетнічні культурні впливи, робилися численні спроби загарбання, спустошення українських земель, розлучення українського хлібороба із матір'ю-землею, проте відірвати його від свого коріння виявилось неможливим. Зв'язок із своїм, природним, Богом даним ландшафтом був і залишається стрижнем етнічного буття, рятівним колом, визначальною характеристикою українського етносу. Звідси й виток українського традиціоналізму, консерватизму, ідеї самодостатності (як рефлексії можливості господарського забезпечення завдяки родючості землі). Звідси ж мисленнева рефлексивність, споглядальність, відсутність агресивних, експансіоністських устремлень українців (на відміну від своїх сусідів), хиткість державницьких традицій. Адже в умовах України державність тривалий час виступала чужорідним — турецьким, польським, російським — інститутом, нав'язаним, обмежуючим індивідуальну свободу і господарську ініціативу.

Яким же вимогам має бути адекватною українська національна ідея? По-перше, вона має стати головним змістом творення національної, соціально згуртованої держави і бути фундаментом стабільності останньої. По-друге, ця ідея мусить легітимізувати докорінні суспільно-економічні перетворення, дати їм «друге дихання». По-третє, ґрунтуючись на політичній концепції нації, вона є прийнятною і сприйнятою всіма етнічними групами України. По-четверте, національна ідея має стати стрижнем формування і функціонування національної

самосвідомості й національної свідомості в цілому. По-п'яте, на різних рівнях національної свідомості (державно-політичному, теоретичному, буденному) національна ідея має бути конституційованою і концептуально розробленою та інтеріоризованою. По-шосте, національна ідея має стати світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання, у сфері соціалізації особи. По-сьоме, національна ідея мусить забезпечити консолідаційні процеси у суспільстві – між нацією і соціумом, між центром і регіонами, між політичними партіями і рухами.

Вищезазначеним вимогам українська національна ідея задовольняє завдяки своїм змістовим характеристикам і засадам. На нашу думку, такими засадами є:

1. Національна ідея скоригована відповідно до сучасних реалій національного розвитку, цілей, що поставили перед Україною. Головна тональність — не боротьба «проти» і «за», а творення «в ім'я» — держави, нації, людини, на власних традиціях — злагоди, толерантності, захисту національних інтересів.

2. Новий зміст національної ідеї є відображенням загальноновизнаних у суспільстві пріоритетів. При цьому вона постає не «гібридним ідеалом», а гармонійно і самодостатньою системою вартостей, у центрі якої має бути ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загальноприйнятої мети — духовного піднесення і матеріального добробуту в економічно і соціально міцній, духовно багатій, правовій державі — Україні.

3. Держава у даній системі цінностей тепер мислиться не як самоціль (що небезпечно в плані бюрократизації сфери суспільного управління), а як інструмент, що забезпечує досягнення мети, як засіб самоутвердження нації.

4. Спричинена процесом рефлексії, усвідомлення нацією самої себе в різних проявах, національна ідея у сучасних умовах постає водночас і як результат переосмислення смисложиттєвих цінностей на посттоталітарному світоглядному, соціальному, етнополітичному просторі, і як проект майбутнього нації, перспектива її поступу.

5. Ґрунтуючись на національних та етнічних домінантах, національна ідея увібрала настанови національної свідомості на: а) гармонійний зв'язок з природою, землею, приватну власність на неї та родинний принцип успадкування; б) найвищу цінність — Україну як спільну батьківщину всіх громадян, що проживають на її території; в) на соборність, збереження існуючих кордонів і захист територіальної цілісності держави; г) духовну та культурну цілісність і самобутність, що є важливим чинником самоствердження на консолідації нації; ґ) самодостатню особливість, національну самоповагу, патріотично орієнтовану діяльність як спосіб самовираження особи; е) культурну, психологічну сприйнятливість (завдяки геополітичній та геостратегічній межовості між Заходом і Сходом) до прогресивних надбань інших націй.

6. Національна ідея є легітимізуючою основою захисту інтересів людини, нації і держави.

7. Національна ідея є сполучною ланкою між минулим, сучасним і майбутнім нації. Вона формує і закріплює у національній свідомості почуття спільності історичної долі, розуміння громадянами України свого майбутнього розвитку як результату співпраці, співтворчості у громадянському демократичному суспільстві.

8. Як соціально-психологічний, моральний, світоглядний феномен, національна ідея не має ідеологічної забарвленості. Інша річ, коли, з одного боку, різні політичні партії намагаються надати їй ідеологічної спрямованості, зробити популістським гаслом у досягненні політичних цілей, виборюванні якихось корпоративних та спекулятивних інтересів, а з іншого — деякі дослідники наполегливо міфологізують національну ідею, зводячи її до єдності архетипів, до «системи міфологем культури в їх історичному розвитку, що спрямований на досягнення світового рівня», до якое «месіанського утворення».

9. Національна ідея є формою громадянської, соціальної, національної самоідентифікації, адже «знімає» в собі найсуттєвіші вартості громадянські, соціальні, підносячи їх до рівня загальнонаціональних.

Усі зазначені змістовні засади української національної ідеї, сформульовані як комплекс того, що «має бути», не означають і не мають тлумачитися як загальнообов'язкові для всіх

громадян «приписи» чи норми їхньої свідомості та поведінки, нав'язані «згори» певною урядовою установою. Ці імперативи впливають із загальносоціологічних законів, відображають закономірності функціонування суспільної свідомості й стають усвідомленими нацією настановами. Останні через національну свідомість проектується на державно-політичному рівні — у внутрішній (зокрема, етнонаціональній), зовнішній (у тому числі щодо захисту національних інтересів і національної гідності) політиці національної держави; у законотворчій діяльності, функціонуванні демократичних суспільних інститутів; на теоретичному рівні — у численних концепціях, розвідках щодо етнополітики, розвитку етнонаціонального чинника, національної свідомості, освіти, виховання, національного духовного та економічного відродження тощо; на буденному рівні — у світоглядних, моральних регуляторах, системі мисленнєвих образів, норм поведінки та міжособистісного спілкування, інваріантів етнокультурних орієнтацій.

Окреслені вище параметри української національної ідеї засвідчують плідність етнополітологічного та етностатистичного підходів, які в тлумаченні цього духовного феномена наголошують на чинниках націотворення, на загальнолюдських вартостях у поєднанні з національною традицією.

-
1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. — Київ; Філадельфія, 1995. — С. 449.
 2. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. — Мюнхен, 1993. — С. 23.
 3. *Липинський В. К.* Універсалізм у хліборобській ідеології: Лист до проф. Яворського / В'ячеслав Липинський // Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — Київ; Філадельфія, 1994. — С. 274.
 4. *Грушевський М. С.* «Наші вимоги». Вільна Україна / М. С. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 103–104.
 5. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт. — К., 1994. — С. 21.

НАЦІОТВОРЧА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ В. ЛИПІНСЬКОГО

Проаналізовані погляди В. Липинського на характер національного та державного розвитку. Доведено, що він запропонував проект творення української державності на національних засадах, ставлячи знак рівності між державною і національною приналежністю. Стверджуючи, що нормальний розвиток України можливий лише в межах незалежної держави В. Липинський відкидав демократичний шлях майбутньої держави, вважаючи оптимальнішою для національного розвитку класократію.

Ключові слова: нація, самостійність, доктрина, класократія, держава.

Maneluk Jurij. Narodotwórcza teoria państwa W. Lipińskiego.

W artykule przeanalizowano poglądy W. Lipińskiego na charakter narodowego i państwowego rozwoju. On zaproponował projekt utworzenia państwowości ukraińskiej na zasadach narodowych, stawiając znak równości pomiędzy państwem i przynależnością narodową. Postulując, że prawidłowy rozwój Ukrainy możliwy jest tylko w granicach niepodległego państwa, W. Lipiński odrzucał demokratyczną drogę rozwoju przyszłego państwa, uważając za bardziej optymalny model klasokrację.

Słowa kluczowe: naród, samodzielność, doktryna, klasokracja, państwo.

Манелюк Юрій. Націотворческа теория государства В. Липинского.

Проанализированы взгляды В. Липинского на характер национального и государственного развития. Доказано то, что он предложил проект создания украинской государственности на национальных принципах, ставя знак равенства между государственной и национальной принадлежностью. Утверждая, что нормальное развитие Украины возможно только в границах независимого государства, В. Липинский отбрасывал демократический путь развития будущего государства, считая более оптимальной для национального развития классократию.

Ключевые слова: нация, самостоятельность, доктрина, классократия, государство.

Maneliuk Yuriy. Nation creation theory of state by V.Lypynski.

The views of V. Lypynski on national and state character development is analysed in the article. He suggested the creation of Ukrainian nation on the national basis, putting an equal sign between the state and nationality. Claiming that the normal development of Ukraine is possible only within an independent states, V. Lypynski rejected democratic way of a future state, considering a more optimal for national development of klasokriatiya.

Key words: nation, independence, doctrine, klasokriatiya, state.

Питання визначення оптимальної форми та характеру національного розвитку України і до тепер залишається одним із найактуальніших завдань вітчизняної політичної науки. Наукові та публіцистичні дискусії щодо вибору державотворчої стратегії України, які активізувалися у середині XIX–початку XX ст., тривають і сьогодні. За умов реалізації конституційної реформи в Україні питання визначення оптимальної форми української державності не втрачає своєї значущості, тому по-новому потрібно розглянути на теоретичні розробки українських мислителів минулого. Одним із найвидатніших представників зазначеного періоду був В'ячеслав Липинський.

Український політичний діяч, інтелектуал В'ячеслав Липинський (1882–1931), думки якого були джерелом інтелектуального натхнення, ідейною основою як для прихильників, так і для критиків його поглядів — автор специфічної історіософської концепції. Він репрезентує консервативне крило прибічників української національної ідеї, які також представляли Осип Назарук (1883–1940), Степан Томашівський (1875–1930), Іван Лисяк-Рудницький (1919–1984).

Відповідно до теорії В. Липинського, держава являє собою єдину можливу форму націотворення, оскільки лише за умови набуття власної державності етнічна спільнота здобуває можливість перетворитися на націю, національно ідентифікуватися.

За переконанням вченого, обов'язковою передумовою успіху в справі побудови незалежної і міцної української держави має бути повернення до консервативних традицій. Консерватизм, на його думку, — це утвердження всередині українського громадянства організованих сил

авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, які були б здатні стати в майбутньому носіями української державної влади [1, с. 444].

В. Липинський, розробляючи концепцію української державності, критично осмислив уже існуючі форми держави, розробив і запропонував власну типологію державних утворень. На основі всебічного аналізу взаємовідносин між активною меншістю (аристократами) та пасивною більшістю (масами) він дійшов висновку, що залежно від того, як складаються ці відносини і хто їх формує, ми маємо різні типи національних та державних утворень. Зокрема В. Липинський вирізняв три типи: демократію з республікою, охлократію з диктатурою та класократію з правовою монархією. При цьому вчений зауважує, що жодна нація не почала і не може почати своє існування від демократії, оскільки демократичні нації можуть існувати тільки там, де вже була або є своя власна національна держава, тобто там, де вже були і правила свої власні класократичні або охлократичні аристократії [1, с. 245].

Тому В. Липинський вважав, що лише класократія відзначається рівновагою між владою. Демократія характеризується порушенням рівноваги між владою та свободою. Охлократія означає абсолютне панування войовників-непродуцентів із цілковитим придушенням свободи і самодіяльності громадян. Послаблена розвитком матеріального добробуту класократія, на думку вченого, вироджується у демократію, а її «гробокопателем» є охлократія.

Порівнюючи ці форми організації суспільного життя, В. Липинський віддає перевагу класократії, розуміючи під поняттям «клас» усіх, об'єднаних спільною суспільною функцією, без уваги на ієрархічний щабель, який вони займають. Наприклад, до «промислового класу» належать однаково і робітники, і технічний персонал, і «капітани індустрії». Конфлікти, суперечності між ними, тобто роз'єднувальні чинники, на думку Липинського, значно слабші від моментів, що їх об'єднують. Устрій «класократії» (взірець — Англія) відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. У цій системі громадянство наділене свободою економічної, культурної та політичної самодіяльності, але ця свобода дисциплінована авторитетом сильної і стабільної державної влади. Класократичний устрій не лише допускає, а навіть вимагає свободи критики та опозиції, яка, проте, не призводить до революційних зламів, оскільки діє в межах традиційного правопорядку, що виховує її в дусі політичного реалізму та відповідальності. Вказуючи на негативні, з його точки зору, риси охлократії та демократії, вчений наголошує на тому, що цими методами можуть бути створені нові держави, але не можуть бути створені нові органічні нації і національна свідомість [1, с. 272]. Необмежений демократичний індивідуалізм, на думку В. Липинського, руйнує в суспільстві основи дисципліни і правопорядку. Господарська та індивідуальна самодіяльність набуває хаотичних форм. Державна влада стає знаряддям приватних інтересів певних соціальних груп (багатіїв-плутократів чи клептократів), виразником яких стають численні партії-ширми найманих професійних політиків з-поміж інтелігенції, здебільшого позбавлених почуття політичної відповідальності. Історичними прикладами демократії в розумінні В. Липинського є Римська республіка доби занепаду, Франція Третьої республіки, Річ Посполита тощо.

Охлократія, за В. Липинським, означає абсолютне панування войовників-непродуцентів з повним придушенням свободи та самодіяльності громадян. Це приклад суспільства, організованого на зразок монолітного військово-бюрократичного «ордену» на чолі з деспотичним монархом-самодержавцем або вождем-диктатором; де немає місця легальній опозиції, а громадянство перетворене на пасивну, аморфну біологічну масу, юрбу (юрба по-грецьки — охлос), але охлократія — це не панування юрби, чого, на думку Липинського, ніколи не буває, а панування над юрбою. До такого типу він відносив революційні диктатури, всі цезаристично-бонапартистські режими.

Своє, досить скептичне, ставлення до демократії В. Липинський аргументував такими факторами, які спричиняють негативні наслідки у процесі державотворення:

- ігнорування ролі еліти у державотворчому процесі, що обумовлює слабкість керівного ядра українського національно-демократичного руху;

- автономізм української демократії, побоювання радикальних вимог державної незалежності України;
- нігілістичне ставлення до державних інституцій, непоодинокі факти нехтування правовими нормами, слабкість легітимізму;
- низька ефективність парламентських методів розв'язання глибоких соціально-економічних проблем країни в переломні часи;
- однобічно позитивне ставлення до ролі народних мас;
- прагнення до створення режиму необмеженого народовладдя;
- відсутність раціонально обгрунтованої, зваженої стратегії державотворення, творення держави «явочним порядком»;
- засилля популізму, анархізму і соціалізму;
- дроблення сил демократії та їх взаємне протистояння [2, с. 37-38].

Зважаючи на події двадцяти років становлення незалежної української держави, важко не погодитися із більшістю аргументів В. Липинського. Адже досвід демократизації нашої країни засвідчує, що національній еліті не вдалося уникнути багатьох «проваль» демократії. До того ж однією з найбільших проблем національних демократичних сил залишається їх внутрішній сепаратизм, а українство і дотепер не може подолати пасток популізму й анархізму.

Головною ж у концепції В. Липинського є думка, що ніхто нам не збудує державу, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто за нас не сформує націю, коли ми самі нацією не хочемо бути. Розуміння нації у В. Липинського надзвичайно прогресивне, тобто його національне мислення підноситься до висот європейської політичної думки кінця ХХ століття. Він ставить знак рівності між державною і національною приналежністю. «Нація для нас, це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави. Тому дійсним українцем є всякий, хто живе на Землі України і хто працює заради неї». В. Липинський вважав, що українську націю можна б найкраще сконсолідувати на основі «територіального патріотизму» — почуття любові до рідного краю, як органічної цілісності в усіх постійних мешканців української землі, незважаючи на їх соціальну належність, віросповідання, етнічне походження, мову, культуру. Прикладом можуть бути США, де на ґрунті територіального патріотизму та об'єднуючої політичної свідомості постала одна нація. Україна, за В. Липинським, теж мусить стати спільною батьківщиною усіх своїх громадян, а не тільки якоїсь однієї суспільної верстви. «Коли я пишу в цій книзі про нас — «Ми українські націоналісти», — то це значить, що ми хочемо Української Держави, обіймаючої всі класи, мови, віри і племена Української Землі», — констатує Липинський. Водночас він звертає увагу на екзистенційні основи нації, застерігає від штучності її творення. Коли відродження нації, наголошує Липинський, відбувається без любові до цілої нації (мається на увазі корінної, основної нації) в усіх її класах і групах, без того ідейного національного пафосу, того романтичного захоплення образом повної волі й незалежності нації, що йшло в парі з відродженням в усіх європейських народів, — то з самого поняття «нація» викидається увесь його живий творчий зміст. Залишається тільки форма — мертва шкаралупина без зерна.

У націотворчому процесі В. Липинський відводить особливу роль «провідній верстві», «панству», «національній аристократії», «еліті» без огляду на її походження. Вона мислиться як основа, організатор, правитель і керманіч нації. Прикметами національної аристократії постають матеріальна сила, моральний авторитет і воля до влади та консерватизм. На його думку, консерватизм — не просте збереження старого чи реставрація віджилих форм суспільного ладу або захоплення декоративними, бутафорними рисами національної традиції.

В. Липинський усвідомлював і повністю сприймав потребу й неминучість далекосяжних соціальних змін. Але він вважав, що аристократія мала б стати єдиною ланкою між «старою» і «ною» Україною і завдяки цьому забезпечити тяглість національного життя, розвиток якого характеризується високим ступенем перервності: «Не законсервовання дворянства, а тим менш поворот до давнього стану, маємо ми на меті... Ніхто краще від нас не знає, що в масі своїй все наше — помоскалене і спольщене дворянство — вже у великій мірі виродилось і що ці послідні

могикани шляхетсько-козацької доби нашої державності мусять вкінці зникнути так само, як зникли їхні попередники — останні могикани доби варазько-князівської, бо такий суворий закон природи. Але таким самим законом природи є і те, що здорове зерно тільки на дозрілім дереві родиться. І що старе дерево таким загине, мусить оцим своїм здоровим зерном землю круг себе засіяти та з того здорового зерна нове, відроджене життя розпочати».

Отже, консервативний аристократизм В. Липинський мислив як утвердження в українському націотворчому суспільстві організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати в майбутньому носіями української державної влади. Адже, за його словами, найкращих організаторів знайти і до праці державної залучити не може навіть найкраща виборна влада, оскільки вона понад усе рахується не з талантом, а з партійним цензом людини. До того ж вона зацікавлена в тім, щоб ніхто здібніший, ніхто справді талановитий коло неї при праці державній не опинився.

Націотворчому процесу підпорядкований і монархізм В. Липинського. Монарх, на його думку, мав стати об'єднуючим центром, загальновизнаним авторитетом у протистоянні, політичній конкуренції різних сил і груп, що могли б погубити Українську державу. Симпатик англійської «моделі» конституційної монархії, Липинський розглядав роль гетьмана-монарха в майбутній Українській державі символічною і репрезентативною, з максимальним обмеженням його реальної влади. Гетьман, за його задумом, мав бути для суспільства, періоду його національної трансформації, живим символом української державницької ідеї та найвищим політичним авторитетом нації. В. Липинський сподівався, що міцна гетьманська організація зуміє контролювати гетьмана та керувати його кроками, одночасно зміцнюючи його морально-політичний авторитет. Щоправда, в останніх своїх працях він, відстоюючи спадковий гетьманат як найбажанішу легітимну форму державного правління, зазначав, що визначення форми правління майбутньої Української держави мало б бути прерогативою установчих зборів, що є рівнозначним визнанню демократичного принципу організації влади.

В. Липинський увійшов в історію української політичної думки, як творець нової державницької концепції. Він створив систему, побудовану на торуванні шляху від нації до держави. Основні засади поглядів вченого, можна згрупувати наступним чином.

По-перше те, що українська демократична інтелігенція не могла себе уявити в ролі будівничих української держави і відкидала будь-яку думку про те, що це може зробити хтось інший. Вона хотіла тільки для себе ту роль, до якої почувала здатною — роль посередника між Російською державою та українським народом.

По-друге, монополізація української національної ідеї тільки для себе була результатом способу життя й діяльності тих, хто експлуатував цю ідею, як посередник, виправдовуючи цим своє політичне і моральне існування.

По-третє, українські політичні партії проголосили самостійність не тому, що вони відчували бажання мати свою державу, а тому, що більшовицька Росія не захотіла з ними говорити. І тому, російські більшовики, а не національна українська ідея, примусила українську інтелігенцію ступити на шлях державного будівництва.

По-четверте, вчений вважав, що наша демократія здатна тільки на одне: знищити власну державотворчу аристократію, а з нею й українську державу. Він наголошує, що вирівнювання класів, а разом з тим і націй — суть демократії, що це відбувалося в українській історії в усі часи і вело до деградації та руїни.

По-п'яте, кожна демократія повинна мати армію, яка твориться силою згори вниз, а не навпаки. Коли якась нація не матиме власної армії та організації праці в формі окремого господарського апарату, то вона стане нацією залежною.

По-шосте, коли відродження нації відбувається без національного ідеалізму, без любові до нації, без ідейного національного пафосу і без романтичної закоханості в незалежність, то із самого поняття нації викидається його живий творчий зміст, а залишається тільки форма «мертва шкарлупа без зерна».

По-сьоме, усяку виборчу, тимчасову владу репрезентує політик, який думає тільки про наступні вибори, і лише той, хто стоїть понад всякими партіями, зацікавлений у зростанні й зміцненні держави, а не у використанні її у власних інтересах [3, с. 168–169].

В. Липинський вважав, що держава та нація постають тоді, коли на певній території серед пасивної маси з'являється активна група людей — національна аристократія, яка закладає підвалини окремої державної організації й тим самим започатковує основу нації. Без своєї суверенної державної організації не може бути нації, бо держава — це синонім влади власної держави, тому не може бути держави без нації. Отже, консервативна теорія В. Липинського за своїм спрямуванням є державницькою та націотворчою.

Отже, у дискусіях, що тривають в українському політикумі вже майже двадцять років щодо характеру української державності, не зайвим буде враховувати позицію В. Липинського про необхідність розвитку національної державності, де нація є не лише етнокультурною спільнотою, а передусім політичним об'єднанням. До того ж більше, ніж актуальними сьогодні є висновки вченого про те, що сусідні держави дуже часто використовували соціальні антагонізми та соціальну напругу в Україні, нав'язуючи власні стратегії політичного розвитку та розколюючи національну еліту на непримиренні табори. Саме тому, важко не погодитися із твердженням В. Липинського про необхідність формування національної еліти, яка має стати не просто носієм українських державницьких ідей, але й провідною рушійною силою поступу в країні. Його слова «ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» й донині залишаються актуальними.

1. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму (писані 1919–1926 рр.) / В. Липинський. – Нью-Йорк, 1926. – 470 с.

2. *Лінецький С.* Чи був В. Липинський антидемократом? (До питання про оцінку політичних поглядів мислителя) / С. Лінецький // Молода нація. – 1996. – № 2. – С. 29–42.

3. *Манелюк Ю. М.* Націотворча теорія держави в українській політичній думці кінця XIX – початку XX століття (на прикладі концепцій В. Липинського та В. Старосольського) / Ю. М. Манелюк // Нова парадигма : журнал наукових праць / [гол. ред. В. П. Бех]. – Вип. 62. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – С. 163–173.

Наталія Марчук

Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень

ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ПОЛЬСЬКОЇ ЕТНОГРУПИ В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

Висвітлено особливості етнокультурної самоідентифікації польської національної меншини в сучасній Україні. Дослідження вказують на поліваріантну етнічну поведінку в умовах демократизації суспільства, на множинний і багаторівневий характер етнокультурної самоідентифікації. Закцентовано увагу на потребі інтегрування груп із низьким етнічним статусом у загальнонаціональні процеси в Україні.

Ключові слова: етнокультурна самоідентифікація, польська національна меншина, етнополітика, поліваріантна етнічна поведінка.

Marczuk Natalia. Osobliwości samoidentyfikacji polskiej grupy etnicznej w warunkach narodowo-kulturalnego odrodzenia Ukrainy.

Artykuł naświetla osobliwości samoidentyfikacji etniczno-kulturalnej polskiej mniejszości narodowej we współczesnej Ukrainie. Badania wskazują na poliwariatywne zachowanie się etniczne w warunkach demokratyzacji społeczeństwa, na zbiorowościowy i wielopoziomowy charakter samoidentyfikacji etniczno-kulturalnej. Zwraca się uwagę na potrzebę integrowania grup o niskim statusie etnicznym do procesów narodowych w skali Ukrainy.

Слова ключові: самоідентифікація етнично-культурна, польська меншість народова, політика етнічна, поліваріативне поведіння етнічне.

Марчук Наталия. Особенности этнической самоидентификации польской этногруппы в условиях национально-культурного возрождения Украины.

Освещены особенности этнокультурной самоидентификации польского национального меньшинства в современной Украине. Исследования указывают на поливариантное этническое поведение в условиях демократизации общества, на множественный и многоуровневый характер этнокультурной самоидентификации. Обращено внимание на потребность интегрирования групп с низким этническим статусом в общенациональные процессы в Украине.

Ключевые слова: этнокультурная самоидентификация, польское национальное меньшинство, этнополитика, поливариантное этническое поведение.

Marchuk Natalia. Features of self ethnic of Polish ethno group in national and cultural revival of Ukraine.

The features of ethno-cultural identity of the Polish minority in modern Ukraine are highlighted in the article. Multivariate ethnic behavior in democratic societies, the multiple and multilevel nature of ethno-cultural identity are indicated. The attention is paid to the integration of ethnic groups with low status in the national processes in Ukraine.

Key words: Ethno-cultural Identity, ethnic policy of Polish minority, multivariate ethnic behavior.

Проголошення незалежності України, інтереси якої набули принципово нових вимірів і цільових пріоритетів, зумовило необхідність налагодження єдиної системи державного управління, на яку було б покладено контроль, правове й адміністративне регулювання міжетнічних відносин та переведення у практичну площину напрацьованих стратегічних рішень з метою створення умов для розвитку національних меншин.

Характерною особливістю початку ХХІ століття є зміцнення такої закономірності, як забезпечення потреб соціальних суб'єктів у самозбереженні, саморозвитку та самореалізації, яка стала загальносвітовим прогресивним явищем. Ця закономірність набула ознак пріоритетної тенденції цивілізованого розвитку в контексті всебічного розвитку нації (етносів), зростання національної самосвідомості, прагнення до самостійності, історичної творчості та самореалізації. На цьому тлі етнічний чинник, як невід'ємна складова етнонаціональної політики, стає однією з магістральних ліній трансформації суспільства, що означає відображення зміни підходу до етнічності, її ролі у системі етнонаціональних відносин [1, с. 125]. Такий

підхід дає змогу поєднати проблематику самовизначення особи, нації та держави з основоположними цінностями демократії і громадянського суспільства.

Самоідентифікація людини з етнічною спільнотою визначається пошуком орієнтирів в нестабільному світі. Етнічна ідентичність стає для багатьох людей змістовним підґрунтям індивідуальної і суспільної діяльності. Тому етнічні рухи все більше стають впливовими суб'єктами світового, регіональних і національних політичних процесів [2, с. 238]. Розширення знань про світ політичного неможливе без поглиблення досліджень ролі й місця етнічного чинника.

Всебічний аналіз сучасного етнонаціонального розвитку України, осмислення етнокультурного розвитку в контексті життєдіяльності особистості і нації здійснено у працях О. Антонюка, І. Варзара, В. Горбатенка, В. Євтуха, І. Кресіної, А. Леонової, В. Наулка, М. Панчука, В. Панібудьласки, Ю. Римаренка, Ф. Рудича, Ю. Шемшученка, Л. Шкляра, М. Шульги та інших. Проте в наукових працях недостатньо досліджено групи з низьким етнічним статусом у контексті трансформаційних процесів, конкуренції української і російської етнокультурних ідентичностей, стан етнічності молодого покоління, особливості етнокультурних самоідентифікацій, орієнтацій, настанов студентської молоді, зумовлених докорінними перетвореннями українського суспільства.

За світовим досвідом, досягнути гармонізації міжнаціональних, міжетнічних відносин можна лише проведенням послідовної демократичної етнонаціональної політики. Тому становлення суверенної незалежної поліетнічної української держави, в якій проживає біля 130 національностей, котрі складають 14 мільйонів чоловік (26% усього населення України) вимагає виваженої державної політики у справах національних меншин.

Проголосувавши в 1991 році за незалежність України, представники національних меншин висловили довіру новій державі не лише в питаннях забезпечення демократичних прав і свобод, але й в питанні забезпечення їм сприятливих умов для задоволення етнокультурних потреб. І цього не можна ігнорувати в процесі державотворення, українська держава має проводити політику, яка б збалансовувала інтереси українців та національних меншин.

Питання про політичний ландшафт етнічних регіонів не вперше виявляється в полі зору дослідників. Аналізуючи питання національних меншин, політологи в основному розглядали механізми функціонування етнічного регіону, як політичної спільноти: типи та форми участі національних меншин у політичному процесі, електоральні стратегії етнічних партій, феномен політичної мобілізації національних меншин тощо. Варто зауважити, що феномен етнічного регіону, як політичної спільноти, в основному розкривається у двох аспектах: об'єднання представників національних меншин, у певні угруповання і їх діяльність на інституційному рівні; формування політичної культури. Розглядаючи діяльність національних меншин як певних інституційних структур, варто зауважити, що практично завжди ці об'єднання існують у системі політичних інститутів держави вцілому. Практично всі національні рухи етнічних регіонів звертаються до теми збереження культурної самобутності як чинника, що забезпечує цю самобутність, збереження рідної мови. Саме мовні проблеми через свою доступність для електорату та наявність виробленого критерію їх вирішення, є стрижневим елементом стратегії національних партій. Окрім цього, з темою культурної самобутності пов'язана така характерна риса політичної культури етнічних регіонів, як політизація національних культурних заходів.

Трансформаційні процеси активізували в політичному житті чимало етнічних спільнот України, однією з яких є поляки, шоста за чисельністю етнічна група України. Представники польської національної меншини становлять 0,4% і представлені в усіх регіонах України, але традиційним осередком їх розселення залишаються західні регіони України: Житомирщина (3,5%), Хмельниччина (2,4%), Львівщина (1%), Тернопільщина (0,6%) [3, с. 14]. У багатьох областях і районів вони входять до трійки найбільших меншин, а в деяких місцевостях становлять більшість. Хоча кількість поляків в Україні в порівнянні з переписом 1989 року помітно зменшилася (з 219 тис. до 144 у 2001 р. [3, с. 14]), вони і надалі займають домінуюче

місце серед іноетнічних груп нашої держави. На початок 2001 року на Львівщині, Тернопільщині, Прикарпатті, Волині та Рівненщині проживало 38 тисяч поляків, на Хмельниччині та Вінниччині — 26, 8 тисяч, на Житомирщині та Київщині — 58, 8 тисяч осіб, тобто 86 % усієї польської людності в Україні [3].

Статус поляків в Україні та українців у Польщі задекларований у «Договорі між Україною і Республікою Польща про добросусідство, дружні відносини і співробітництво», ратифікованому у 1992 році, у якому зазначено, що сторони діють у відповідності з міжнародними стандартами захисту національних меншостей, визнають їх права на збереження етнічної, культурної, релігійної і мовної самобутності.

Важливим аспектом вивчення етнонаціональної ідентичності польської етнічної групи є дослідження процесу етнокультурної самоідентифікації молодого покоління як однієї з найактивніших соціальних груп. Стан його етнічності значною мірою визначає майбутнє спільноти, її роль у становленні української політичної нації [4, с. 290].

У результаті пошукової роботи виявлено, що польські етнокультурні самоідентифікації молоді найбільш інтенсивні та сталі. Етногрупова, мовна та культурна самоідентифікації абсолютної більшості з них множинні, а останні дві — ієрархічні. Визначено основні чинники самоідентифікацій — етнічне походження, етнічний статус, мовно-культурні характеристики, традиції самоідентифікації. Формування подвійної етнонаціональної самосвідомості не має конфліктного характеру. Ототожнення молоді з субетнічною групою є більш інтенсивним та сталим, ніж громадянська та національна ідентифікації, що свідчить про неусталеність нових ідентичностей, які конструюються, та необхідність активнішого залучення молоді до загальнонаціональних процесів.

З точки зору сталості етнокультурних само ідентифікацій, то молодь — неоднорідна. На основі виокремлення підгруп студентів із різними рівнями сталості польських етнічної, мовної та культурної самоідентифікацій зроблено висновок щодо поліваріантної етнічної поведінки в умовах демократизації суспільства.

Культурна самоідентифікація переважної більшості опитаних має множинний і багаторівневий характер. Ми виділили чотири підгрупи респондентів з різними рівнями сталості польської культурної самоідентифікації. 75,5% опитаних визнають роль польської культури в особистому становленні. 48,8% вважають себе носіями виключно і передусім польської культури. Носіями останньої нарівні з іншими високостатусними культурами вважають себе вже 35,6%, відповідний показник української культури (32,6%) свідчить про збільшення її ролі у цих процесах. Загалом, молодь демонструє позитивну настанову на польську культурну спадкоємність. Лише 5% не вбачають за необхідне обов'язкове викладання в навчальних закладах історії етнічної групи, кожен другий орієнтований на виховання на етнічних традиціях.

Отримані результати свідчать, що польська культурна самоідентифікація молоді залишається найбільш інтенсивною і сталою. Їх об'єктивні характеристики, як носіїв польської етнічної культури, є високими, але включеність до польської сучасної культури є низькою. Вже сьогодні третина опитаних вважає себе однаковою мірою носіями двох та більше культур. Збереження їх етнічної самобутності у майбутньому можливе на бікультурній основі.

Отже, інтегрування етнічних груп із низьким етнічним статусом у загальнонаціональні процеси — обов'язкова умова розв'язання суперечностей у сфері формування української політичної нації, однією з головних загроз для формування якої є біполярна етнокультурна самоорганізація суспільства. Зауважимо, що за роки незалежності в державі вжиті важливі практичні заходи щодо розвитку національних меншин, що сприяло поглибленню міжетнічного діалогу, забезпеченню стабільності міжетнічних відносин та національної злагоди в суспільстві. Але виклики сьогодення, нові політичні реалії вимагають подальшого вдосконалення як системи законодавчого врегулювання проблем, що накопичились в етнонаціональній сфері України, так і системи управління етнонаціональними процесами. Потребою сьогодення є пошук нових механізмів, підходів, нових практичних кроків задля більш повного забезпечення

потреб національних меншин у питаннях реалізації їх права на розвиток освіти, культури, мови, національних традицій тощо.

Вищесказане вимагає посилення ролі держави у залученні польської етнічної групи до загальнонаціональних процесів. Реалізація ж «уніфікаційної» формули політичної нації в умовах політизованої конкуренції української і російської ідентифікацій вестиме до несприятливих для держави наслідків, зокрема розмивання польської ідентичності. Запобіжним засобом тут може стати підвищення статусу польської етнічної групи. Україні, щоб зберегтися як легітимній і консолідованій етнонаціональній спільноті, необхідна політика культурного плюралізму, невід'ємною складовою якої є науково обгрунтована політика щодо груп із низьким етнічним статусом [5, с. 356]. Етнічність останніх — важливий ресурс подолання біполярної етнокультурної самоорганізації суспільства. Для цього необхідні цілеспрямоване формування етнокультурних потреб, інтересів і настанов, створення умов для їх реалізації. Це передбачає підтримку на державному й регіональному рівнях навчального процесу мовою етнічної спільноти, створення етнокультурних установ, фондів, ЗМІ, навчальних програм з етнокультурним компонентом, підготовку вчителів, видання підручників, здійснення перекладів, заохочення керівників місцевих органів влади до володіння мовою етнічної групи тощо.

1. *Євтух В. Б.* Про національну ідею, етнічні меншини, міграції / Євтух В. Б. – К. : Стило, 2000. – 390 с.

2. *Панчук М.* Національні меншини як об'єкт етнополітичних досліджень / М. Панчук, О. Калакура // Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? : зб. / [гол. ред. кол. І. Ф. Курас]. – К. : ІПіЕНД, 2002. – С. 239–252.

3. *Національний склад населення України та його мовні ознаки.* За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – К., 2003. – С. 14.

4. *Калакура О.* Гармонізація життєдіяльності польської меншини в Україні як чинник українсько-польського партнерства / О. Калакура // Наукові записки : зб. – К. : Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України, 2006. – С. 288–299.

5. *Котигоренко В. О.* Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / Котигоренко В. О. – К. : Світогляд, 2004. – 722 с.

Олег Мушкевич

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ РУХ У ГАЛИЧИНІ ХІХ–ХХ СТ. ЯК ПЕРЕДУМОВА СТАНОВЛЕННЯ ІДЕЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ НОВІТНЬОЇ ДОБИ

Розглядається роль культурно-просвітницьких і суспільно-політичних організацій Галичини після 1848 року в українському націогенезі. Звертається увага на особливості формування української національної ідеї, на внесок українських діячів Галичини і Наддніпрянської України у її змістовне наповнення.

Ключові слова: культурно-просвітницькі товариства, суспільно-політичні організації, громадсько-політичні рухи, українська національна ідея, український націогенез.

Muszkiewicz Oleg. Ruch społeczno-polityczny w Galicji w XIX–XX wieku jako warunek tworzenia się idei państwowości narodowej w społeczeństwie ukraińskim czasów najnowszych.

Artykuł naświetla rolę organizacji kulturalno-oświatowych i społeczno-politycznych Galicji po 1848 roku w nacjogenezie ukraińskim. Zwraca się uwagę na osobliwości kształtowania się ukraińskiej idei narodowej, na wkład ukraińskich działaczy Galicji i Ukrainy Naddnieprzańskiej w jej treść.

Słowa kluczowe: stowarzyszenia kulturalno-oświatowe, organizacje społeczno-polityczne, ruchy społeczno-polityczne, ukraińska idea narodowa, nacjogenez ukraiński.

Мушкевич Олег. Общественно-политическое движение в Галичине ХІХ–ХХ вв. как предпосылка становления идеи национальной государственности в украинском обществе новейшей эпохи.

Рассматривается роль культурно-просветительских и общественно-политических организаций Галичины после 1848 года в украинском нациогенезе. Обращается внимание на особенности формирования украинской национальной идеи, на вклад украинских деятелей Галиции и Надднепрянской Украины в ее содержательное наполнение.

Ключевые слова: культурно-просветительские общества, общественно-политические организации, общественно-политическое движение, украинская национальная идея, украинский нациогенез.

Mushkevych Oleg. Socio-political movement in Galicia XIX–XX centuries as a precondition for the establishment of a national state in the nowadays Ukrainian society.

The role of cultural, educational and socio-political organizations of Galicia after 1848 in the Ukrainian national genesis are examined in the article. The attention is paid to the peculiarities of the Ukrainian national idea, the contribution of Ukrainian figures of Galicia and Dnieper Ukraine to its meaningful content.

Key words: cultural and educational societies, socio-political organizations, socio-political movements, the Ukrainian national idea, Ukrainian national genesis.

Остання чверть ХІХ століття характеризується розвитком національної свідомості широких соціальних верств українського народу, зростаючим відчуттям національної гідності, наповненням національної свідомості й волі бажанням досягти мети — утворити національну українську державність. У цей період національна свідомість, національний дух наповнювалися особливою силою новонароджуваних політичних сил та ідей, які сформували українську національну суб'єктність.

Поступовий розвиток політичної свідомості української нації наприкінці ХІХ століття відбувався не лише під впливом діяльності політичних партій. Насправді, розумова діяльність численної національно-патріотичної інтелігенції, освіченої людності Галичини та великих міст Наддніпрянщини, давала їм змогу самим ставати провідниками політичної національної ідеології, завдяки розвитку тих організацій, які були в складі «Просвіти». Із розширенням освіти, розширювалося й поле розумового переконання в тому, щоб залучити широкі міські й селянські верстви до національно-визвольної боротьби, а національно-патріотичні почуття були засобом поглиблення політичної самосвідомості українського народу. Які ж основні течії суспільно-політичної думки мали місце в той час у Галичині?

Протягом 60–70-х років XIX століття не втратили ще свого впливу, як у підросійській Україні, так і в Галичині ідеї кирило-мефодіївців (хоча І. Франко вважав їх застарілими станом на 1870-ті роки), програма яких базувалась на:

- побудові слов'янської спілки християнських республік;
- знищенні кріпацтва та абсолютизму;
- проповідуванні ідей повної суспільної рівності;
- українській мові та культурі [1, с. 62–64].

Ідеї братства знайшли своє продовження в поглядах одного з членів організації — романтика М. Костомарова, а також «хлопоманстві» реаліста В. Антоновича [1, с. 65]. На противагу «хлопоманам», для яких характерним було українофільство, в Галичині було два інших, протилежних між собою суспільно-політичних напрями — полонофіли і русофіли (москвофіли) [2, с. 279].

Якщо перші сподівались із допомогою відродження польської державності визволити українців з-під влади Габсбургів, то другі вважали, що «...український народ не потребує власної школи, мови та літератури і цілком задовольняється російською культурою» [3, с. 317], а місцеву галицько-українську мову називали мовою «свинопасів і чабанів» [2, с. 281]. Вони вважали, що «...українці є лише окремим відгалуженням триєдиного російського народу...» поряд з великоросами й білорусами [2, с. 280], тому пропагували «єдину, неділиму російську народність», заперечували право українського народу на національне існування, намагалися запровадити штучне «язичіє» — суміш старослов'янської, російської, української, почасти польської мов. У своїй політичній боротьбі москвофіли орієнтувались на Росію.

На відміну від москвофілів, народовці, які зорганізувались у 60-х роках майже одночасно з москвофілами, визнавали українців як окрему націю, «...котра проживає на просторах від Кавказу до Карпат, і найкращим засобом самовираження якої є народна говірка» [2, с. 282].

Головним наслідком зіткнень, конфронтації цих розмаїтих політичних поглядів стала активізація політичної активності української нації в межах Галичини. А це призвело до того, що політичне мислення, по-перше, впліталось в повсякденну практику українського народу, в його культурно-мовну й релігійну ідентичність; по-друге, політична думка працювала у напрямку воз'єднання з українським народом Наддніпрянщини. Це вже зовсім інший тип політичного дискурсу та політичної свідомості провідної верстви.

Період кінця XIX–початку XX століття характеризується формуванням структур національно свідомого суспільства — громадських об'єднань культурно-просвітницького напрямку, зокрема Товариства «Сільський господар», українських фінансово-кредитних спілок, споживчих спілок. «Загалом у Східній Галичині, — пише І. Мацькевич, — напередодні Першої світової війни діяло близько 7 тисяч різних громадських організацій, здебільшого кооперативного типу, що об'єднували 500 тис. осіб» [4, с. 26]. Зрозуміло, що сформовані національні, економічні, соціальні й політичні осередки сприяли зміцненню національної свідомості, значно активізуючи процес національного відродження.

Національне відродження (у західній літературі — «етнічний ренесанс», «етнічне відродження») було одним із головних чинників політичного життя. Відносно часу його появи є різні думки. Наприклад, за Е. Смітом, національне відродження почалось в Європі ще у XVII столітті. Але виразно це явище проявилось у другій половині XIX століття. [5, с. 82–83]. Національне відродження — це не реставрація нації, і аж ніяк не реанімація всього, що було в її історії. Навпаки, це — модернізація нації, її оновлення в системі реалій сучасного життя, в поступі загальнолюдської цивілізації. Розгортається багатогранний процес критичного переосмислення традицій народу і водночас створення сучасних господарських, соціокультурних, політичних та інших структур, інститутів і цінностей, завдяки яким нація є не етнічною, а політичною спільністю, стає володарем своєї долі. Це процес розкриття творчого потенціалу народу, формування його цінностей в інтересах історичного поступу. Створення відповідних політичних інститутів становить змістовну складову політичної стадії цього процесу.

Сутністю національного відродження є саме трансформація етносу в націю як дійову особу історії та сучасності. Треба враховувати її змістовну відмінність залежно від того, якого народу вона стосується. Якщо йдеться про першу стадію формування націй у сучасному їх розумінні (як це, наприклад, нині відбувається в деяких країнах Африки, коли нація йде на зміну племінній організації). І зовсім інша, коли об'єктом і суб'єктом процесу є народ, який має свою «національну» історію і прагне відродитися як повноцінна нація. Саме таким є український народ.

Народ — «етнічна одиниця», нація — політична. Народ творить мову, культуру, побут, традиції. Нація — «колектив людей, що хочуть бути державою». Народ — «підбудова», на якій формується нація у вигляді «надбудови». Український націогенез — процес еволюційний та спадковий завдяки наявності потужної «основи» — народу. Вершиною прояву національної свідомості української еліти стала національна ідея «соборної» України, тобто України в межах етнічних земель (тарасівці, Ю. Бачинський, М. Міхновський). Відокремлення українців від поляків і росіян означало прагнення увійти в модерний світ не через посередництво інших націй, а самостійно. Варто також зауважити, що саме XIX століття, прийшовши на зміну XVIII — з його релігійною кризою, потребувало нової віри. Як зазначає О. Забужко, на зміну застарілому релігійному світоглядові мав з'явитися новий — з не менш потужною емотивно-вольовою установкою. Роль такої установки відіграв феномен, названий згодом В. Липинським «містичною ідеєю нації». Бути державним народом — усвідомлювати й утверджувати свою рівнозначність і рівноправність у всіх взаєминах і спільних діях з іншими, насамперед із сусідніми державними народами.

Сучасна політологія знає багато прикладів, коли народ у найважчі періоди свого суспільно-політичного життя політично згуртувався і формував національно-патріотичну політичну свідомість, а згодом здобував і політичний суверенітет. Історія діяльності громадсько-політичних організацій 70-х років XIX ст. з їх соціокультурною і національно-патріотичною спрямованістю характерна тим, що заклала політичний стрижень національної свідомості. У цьому контексті О. Забужко пише, що громадівський рух 70-х мав потужну культуротворчу спрямованість, «саме київська «стара» Громада дала нову плеяду української інтелігенції, в тому числі таких оригінальних мислителів загальнослов'янського значення, як М. Драгоманов, В. Антонович, П. Житецький та ін.» [6, с. 13]. Саме в цей період відбувається інтеграція суспільно-політичної думки інтелектуалів Галичини і «Малоросії». М. Грушевський писав, що «в інтересах забезпечення єдності російського народу й держави в Росії розвивалася й досягла своєї нещодавньої досконалості система угрум-бурчєєвських заходів, скерованих на придушення й цілковите скасування «засудженої на небуття» української народності, — енергія національного, культурного й політичного українського руху виходила за кордон, концентруючись головню в сусідньому центрі австрійської України — Львові» [7, с. 444].

Громадська діяльність різноманітних братств і товариств, особливо «Просвіти», полягала не тільки в потребі навчити різні соціальні верстви грамоти й дати необхідні знання, яких було б достатньо для повсякденних життєвих потреб, але й розкрити світ перед людьми, піднести політичну свідомість, показати взаємозв'язок між нацією та державністю, дати можливість заглянути в історію свого народу, подивитися, як формувалися й гинули національні держави, як жили попередники та замислитися над сьогоденням у контексті геополітичних процесів, що відбувалися в Європі після Французької революції і революцій 1848–1851 років.

На думку членів «Просвіти», саме читальні повинні були стати основними осередками, через які культурно-освітня робота охоплювала б широкі верстви українського селянства, доходючи в найвіддаленіші закутки. «Українське національне відродження XIX–початку XX століття, — за висновками Я. Грицака, — було одним із класичних селянських відроджень серед народів Європи. Нагадаю, що наприкінці XIX ст. близько 95% українців проживало у селах» [8, с. 27]. Кількість філій, читалень і членів галицької «Просвіти» з 1891 до 1914 року неперервно зростала. Особливо стрімких темпів цей розвиток набрав у 1895–1913 роках. Цей час значною мірою збігається із періодом найвищого піднесення українського національно-

визвольного руху. Саме тоді авторитет галицької «Просвіти» серед українського населення різко зростає, кількість філій товариства зростає майже в 10 разів, читалень — у 9, членів — майже в 5 разів.

На початок Першої світової війни розгалужена мережа просвітянських осередків вкрила майже всю територію Галичини. Просвітянська статутна реформа 1891 року сприяла розвитку роботи товариства: було удосконалено його організаційну структуру, створено умови для успішного проведення просвітянської роботи серед галицьких українців, модифіковано теоретичну основу і вдосконалено практичну модель діяльності організації. Початок Першої світової війни 1914 року не дозволив галицьким просвітянам реалізувати цю модель до кінця. Водночас зауважимо, що галицька «Просвіта» налагодила співпрацю з інтелігенцією Наддніпрянщини, зокрема з історико-філологічним товариством Харкова, з полтавським товариством «Український учитель», видавництвами «Шлях», «Знання — то сила». «Просвіта» встановила також зв'язки з науковими установами — Російською академією наук у Петербурзі та Лондонською бібліотекою.

Можна вважати, що після революції 1848 року культурно-просвітянські українські організації перейшли до нової фази свого розвитку. Науково-дослідницька діяльність випереджає розвиток національної самосвідомості. Науковці інтенсифікують процес становлення національної самосвідомості, наповнюючи її знаннями про політичну історію, про нові європейські політичні ідеї. Цим вододілом є «молоде покоління», яке видавало часопис «Вісник української академічної молоді». Вони, за словами Л. Цегельського, проголосили ідею української політичної незалежності. О. Забужко вважає, що «процес протікання «національної ідеї» у сферу політичних реалій абсолютно неспівставний з авторитетом діючих тоді в Галичині партій, в першу чергу радикальної» [6, с. 15].

На відміну від партій, програми яких є багатоцільовим відображенням соціально-політичних доктрин, рухи зорієнтовані на досягнення якоїсь окремої, досить чіткої окресленої конкретної мети, задоволення відповідної потреби. Хоча ця мета може відображати інтереси тільки окремих прошарків населення, вона може бути також загальнонаціональною, а за певних умов — трансформуватись у загальнолюдську.

Зауважимо, що суспільно-політичні рухи не ставлять за мету завоювання державної влади, що є характерним для політичних партій. Проте вони можуть відіграти суттєву роль у зміні правлячих сил і навіть характеру влади. На відміну від політичних партій, рухи інституційно відокремлені від державних інститутів, хоча становлять політичну силу суспільства, їх вплив на владу є опосередкованим.

Суспільно-політичний рух — це суспільно-політична організація, яка може об'єднати людей різної партійної приналежності для досягнення певних політичних цілей. І тим вона відрізняється від політичної партії. Різниця полягає також у тому, що час існування суспільно-політичних рухів коротший, ніж політичних партій, через те їх діяльність більш динамічна, стиснута у часі.

У XIX століття в Австрії нова етносоціальна політика визнавала право народів на культурно-мовну автономію. Нові політичні права і свободи уможливили легальне існування українських національно-патріотичних громад, товариств, об'єднань. Тогочасна українська еліта під «політичною свободою» розуміла не свободу взагалі, а можливість культурно-мовної самоорганізації народу в певних сферах діяльності аж до громадського самоврядування. Таким чином, у процесі розвитку української нації сформувалася національна модерна культура зі своєю інтелігенцією, громадськими й частково громадсько-політичними організаціями. Національне мовно-культурне самоврядування визначило форми інституціональної суспільно-політичної життя, які виступають осередком політичної самовизначеності українського народу.

Порівняно з першими стадіями пробудження та зміцнення національної свідомості на основі етнокультурної самоідентифікації, після революції національно-визвольний рух галицьких українців набув політичного характеру. Про це свідчить такий факт. Львівські збори активістів

культурно-просвітницького руху 19 квітня 1848 року під керівництвом М. Куземського звернулися з петицією до цесаря, яка містила політичну вимогу, «щоби Русинам як таким всі народні уряди, також всі міські і сільські служби були доступні».

Починаючи від професійної науково-дослідницької діяльності М. Костомарова і П. Куліша з вивчення історії українського народу разом із теоретизацією історичних фактів, українська національна ідея еволюціонувала від етнокультурного підходу, значною мірою забарвленого романтизмом до політичного змісту. Його початок можна датувати «Книгою буття українського народу» М. Костомарова. Він також започаткував народницький напрям в українській історіографії національної ідеї [9, с. 6]. О. Салтовський, оцінюючи праці М. Костомарова, сказав, що він «вибудував свою схему розвитку всесвітньої історії — через перші «історичні народи» (євреїв та давніх греків), через романців, німців та слов'ян, до головного суб'єкта історії — українців» [10, с. 171].

Однак, якщо розглядати наукову і громадсько-політичну діяльність української національно-патріотичної еліти, то можна помітити домінування ідей федералізму, особливо у творчості М. Драгоманова. Модель виокремлення України з федерації доповнювалася ідеями про суспільно-політичний устрій козацької держави. Саме цей феномен відлякував польську і російську національно-патріотичну інтелігенцію від української ідеї. «Таким чином, українські діячі одержали засіб ідентичності, що відмежовував їхню націю водночас від двох найближчих сусідів. Найвдаліше нову формулу української нації висловили діячі Кирило-Мефодіївського товариства, які протиставляли демократичність українського народу російському деспотизму й польському аристократизму» [11, с. 57].

Ідею демократизму українського народу розвивали С. Томашівський, М. Грушевський, М. Міхновський та інші. Зокрема М. Міхновський вважав, що на прапорі українського національно-визвольного руху має бути написано: «набуваємо собі України вільної, самостійної, демократичної, без пана і хлопа» [12, с. 138].

Суспільно-політична думка, що розвивалася Л. Цегельським, М. Міхновським, І. Франком, М. Драгомановим, Д. Дорошенком та іншими діячами українського національно-визвольного руху, містить водночас і історичний опис формування української політичної культури, і настанову для політичних провідників українського народу виборювати свою політичну незалежність. Теоретичні напрацювання в суспільно-політичній думці провідників українського національно-визвольного руху були своєчасними для створення самостійної держави, оскільки вони збігалися із загальною тенденцією розпаду колоніальних держав та розбудові національних.

Отже, характерною рисою національно-визвольного руху Галичини є згуртування громадських культурно-просвітницьких та громадсько-політичних сил, спільного вироблення національної ідеї як світоглядного стрижня політичної самосвідомості. З огляду на дію європейських політико-правових норм, між етнічними групами сформувалися достатньо толерантні відносини, що ґрунтувалися на публічності, політичному дискурсі між українцями і поляками, українцями й проросійськими політичними силами, українськими й австрійськими діячами. Національно-патріотична еліта розгорнула широку мережу просвітницьких організацій для систематичної роботи з формування української політичної свідомості. Боротьба за національне визволення набувала масовості та морального авторитету і формувала в широких соціальних верств світоглядну орієнтацію до незалежного політичного статусу українського народу.

Проблема політичної свободи особи і народу була переосмислена у контексті політичної незалежності нації від імперських держав. Ситуація, що склалася в Австрії у другій половині XIX століття, була дійсно новою. Ідея суверенності особи і громадянина в Австрії була закріплена в Конституції. У процесі розвитку культурно-просвітницького руху в Галичині ідея суверенітету етнокультурної спільноти призводить до невпинного, стійкого супротиву української нації імперським державам.

Усі різноманітні напрями політичної думки українського національно-визвольного руху об'єднувала стрижнева українська національна ідея. Для політичної свідомості нації українська ідея стала базовою установкою, що визначала загальний напрям політичної боротьби.

Важливим чинником політичного руху Галичини за незалежність була соціальна солідарність, поступова інтеграція всіх соціальних верств у єдину політично свідому спільноту. Досвід організації громадянського життя, територіальне самоврядування в Галичині деякою мірою може сприяти вирішенню сучасних завдань інтеграції Сходу й Заходу України в єдину політичну націю з відповідним національно-патріотичним емоційно-вольовим чинником.

-
1. *Потульницький В.* Теорія української політології / В. Потульницький. – К. : Либідь, 1993. – 192 с.
 2. *Субтельний О.* Україна: історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1992. – 512 с.
 3. *Полонська-Василенко Н.* Історія України : у 2 т. / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992–1992. –
Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. – 1992. – 608 с.
 4. *Мацькевич М.* Національно-державницька ідея в Галичині / М. Мацькевич. – К. : Наукова думка, 2004. – 204 с.
 5. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність / Е. Д. Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
 6. *Забужко О. С.* Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період / Забужко О. С. – К. : Основи, 1993. – 126 с.
 7. *Грушевський М.* Український П'ємонт / М. Грушевський // Збірник статей «Визволення Росії і українське питання». Твори : у 50 т. / [редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.]. – Львів, 2002. – 2002–2002. –
Т. 1: Суспільно-політичні твори (1894–1907). – 2002. – С. 444–447.
 8. *Грицак Я.* Українське національне відродження: тяглість і перервність традицій / Я. Грицак // Політична думка. – 1991. – № 2. – С. 21–28.
 9. *Солдатенко В. Ф.* Українська ідея. Історичний нарис / Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А. – К. : Наукова думка, 1995. – 132 с.
 10. *Салтовський О. І.* Концепція української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку XX сторіччя) / Салтовський О. І. – К. : ПАРАПАН, 2002. – 396 с.
 11. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
 12. *Міхновський М.* Робітниче свято першого мая / М. Міхновський // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст. : Хрестоматія / [за ред. О. І. Семківа]. – Львів : Світ, 1996. – С. 135–138.

РОЛЬ ТВОРЧОЇ МЕНШОСТІ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ: РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ В. ЛИПІНСЬКОГО В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглядається феномен національної еліти, механізми її формування та реалізації нею націєтворчої місії. Аналізуються світоглядні та соціально-структурні пріоритети різних типів еліти, що перебувають у стані перманентної боротьби за домінування у сучасному світі.

Ключові слова: еліта, тип еліти, національна еліта, творча меншість, цінності.

Rozumny Maksym. Rola mniejszości twórczej w kształtowaniu się narodu politycznego: recepcja idei W. Lipińskiego we współczesnych warunkach.

Artykuł jest poświęcony fenomenowi elit narodowych, mechanizmom ich kształtowania się i realizacji elitami misji tworzenia narodu. Analizie poddano światopoglądowe i socjalno-strukturalne priorytety różnych typów elity, które przebywają w stanie stałej walki za dominację we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: elita, typ elity, elita narodowa, mniejszość twórcza, wartości.

Розумний Максим. Роль творческого меньшинства в формировании политической нации: рецепция идей В. Липинского в современных условиях.

Рассматривается феномен национальной элиты, механизмы ее формирования и реализации ею миссии создания нации. Анализируются мировоззренческие и социально-структурные приоритеты разных типов элиты, которые находятся в состоянии перманентной борьбы за доминирование в современном мире.

Ключевые слова: элита, тип элиты, национальная элита, творческое меньшинство, ценности.

Rozumnyi Maksym. The role of the creative minority in shaping the political nation: Reception V. Lypynski's Ideas in modern terms.

The article is devoted to nation-creative mission of national elite, its formation and determinations of this process. Mental and psychological priorities of different types of elite are analyzed. Also author accented on modern period of struggle between different types of elite.

Key words: elite, type of elite, national elite, creative minority, values.

Дослідники ідейної спадщини В. Липинського наголошують на суперечливості його класократичної утопії щодо вирішальної ролі аграрної верстви хліборобів-власників у становленні національного організму. Поєднання консервативного скептицизму стосовно можливості вдосконалення чи зміни природи людини з політично-релігійним месіанізмом в уявленні про можливість волюнтаристичного історичного чину організованої творчої (в соціальному розумінні) меншості створює передумови для рецепції ідей В. Липинського в сучасній Україні [1]. Адже події того сторіччя, що минуло з часу першої національної української революції, лише підтвердили слухність скептичної настанови в сенсі прогресу людяності. А нинішня ситуація, що склалася в першому двадцятиріччі незалежності України, аж надто очевидно ставить на порядок денний питання про націєтворення, як виключну місію національної самоорганізованої меншості.

Після засвоєння цих двох ідей В. Липинського варто звернути увагу і на третю зауважену ним – містичну складову національного проекту, — яку бажано взяти до уваги ідеологам і практикам національного будівництва. Цілком доречно буде сформулювати її словами самого філософа: «Коли в данім етнографічно-відміннім колективі містична ідея нації не існує хоч би в найбільш примітивнім стані, але як щось само для себе, щось не вимагаюче доказів, то «доказати» національну окремішність такого колективу раціоналістичними «ученими» доказами, «видавництвами і школами» усвідомити національно такий колектив неможливо» [2].

Отже, для успішного засвоєння інтелектуальних надбань минулого бажано визначити той сучасний контекст, у якому роль національної еліти нині реалізовується, а також загальні

закономірності участі еліт в соціальному житті, які виявила раціональна рефлексія в цьому феномені з часу появи перших теорій еліти.

Поняття еліти сьогодні може тлумачитися у двох значеннях, залежно від того, в якому вимірі окреслюється даний феномен. У діяльнісному вимірі елітою постає неформалізована категорія членів суспільства, що в силу певних обставин є носіями й реалізаторами певних суспільних ідей або проектів суспільної (спільнотної) самореалізації. У соціально-структурному вимірі йдеться про соціальні групи, до функцій яких належить управління економічними, політичними і духовно-культурними процесами життя спільноти.

Таким чином, основні сфери суспільного життя розподіляються як сфери впливовості тієї чи іншої групи еліти. Приватні інтереси — переважно сфера компетенції економічно-господарської еліти. Військово-адміністративна еліта виступає в ролі силового регулятора соціальних відносин: вона встановлює закони для реалізації інтересів на основі утверджених цінностей. Самі ж колективні цінності переважно перебувають у віданні духовно-інтелектуальної еліти.

У традиційному суспільстві ці виміри значною мірою збігаються, що забезпечується відповідними нормами, ритуалами, підходами до соціалізації, системами соціального відбору. Але у сучасному суспільстві ці механізми або ліквідовані, або існують у рудиментарному вигляді. Тому відновлення відповідності соціальної структури діяльнісному розподілу функцій здійснюється комунікативними засобами.

Кожен тип еліти має свої цінності і принципи, які він проектує на суспільну організацію. Наприклад, суть діяльності економічної верстви — задоволення фізичних потреб людей; суть діяльності військової верстви — підтримання права і захоплення/захист життєвого простору, а діяльність духовної верстви — підтверджувати присутність блага і його проявів у житті спільноти і людини.

Сила брахманів і кшатріїв — у їхньому ставленні до смерті (здатності не боятися смерті), сила вайш'ів — у їхньому ставленні до життя (здатності цінувати життя у всіх його проявах).

Домінування одного з типів пов'язане з домінуванням його принципів і цінностей. При цьому цінності й принципи інших типів або перебувають у репресованому вигляді, або підпорядковуються (легітимізуються через встановлення відповідності або зв'язку) з цінностями та принципами домінуючого типу.

Одним із визначальних чинників суспільного життя, який формує тип політичної організації, панівні цінності й характер суспільної комунікації є боротьба еліт за панування. Вона є такою ж традиційною боротьбою, як і боротьба спільнот за панування. За певних умов ці два конфлікти поєднуються в один, і тоді спільнота, очолювана однією верствою, веде боротьбу з іншою, очолюваною елітою-антагоністом. Такого роду боротьба найчастіше має характер ідеологічно вмотивованої та нерідко набуває масштабу «протистояння цивілізацій».

Залежно від того, яка верства при владі, формується запит на певний різновид духовно-культурної діяльності. У класичній схемі брахмани пов'язані з кшатріями. Військові забезпечують збір ресурсів: захист своєї території і здобуття військової здобичі. Брахмани легітимізують владу перед масою і контролюють моральний стан кшатрійської верстви, зокрема, стримують від надмірної корисливості й здирництва, спонукають її до самопожертви, подвигів, мотивують її славою і уявленням про суспільне благо.

Брахмани для кшатріїв формують і підтримують поняття справедливості та сакральної місії спільноти чи людства в цілому. Кшатрії під впливом брахманів зберігають поняття честі й порядку, а також пропагують їх всьому суспільству.

Стосовно вайш'ів такі мотивації значною мірою втрачають свою чинність. Натомість у суспільстві під впливом цієї верстви виникає запит на комфорт, розваги, блазнювання. Інтелектуальна чи духовна творчість вимірюється комерційним успіхом, адміністративне становище використовується для накопичення стартового капіталу та інше. Відповідним чином змінюється функція духовно-культурного проводу та його обличчя. Вайш'ям не потрібна інтелігенція, їм потрібен блазень, або такий самий вайш'я, який надає «культурні послуги».

Одним із найпоширеніших видів інтелектуальної діяльності за цих умов стає журналістика. Інші жанри — шоу, комедії, «корисна інформація» утилітарного призначення.

Зауважимо, що розподіл надлишку суспільного продукту може контролюватися або військовими адміністраторами, або суб'єктами бізнесу і виробництва. Залежно від цього необхідно розрізняти етатизм і капіталізм, як основні моделі суспільного устрою [3].

Нинішня тенденція — домінування капіталістичної моделі та відповідно — криза військово-адміністративної, а також пов'язаної з нею духовної верстви. Це домінування забезпечується зосередженням основних ресурсів у руках представників бізнесу, їх переважним впливом на функціонування державних інституцій, їхнім пануванням у масовій комунікації, а також ідеологічними концептами демократії, свободи, рівності.

Основною передумовою панування «третього стану» є деградація двох «перших», нездатність їхніх представників у конкретних історичних умовах виконувати функцію збереження і відтворення суспільного блага та занепад відповідних інституцій — церкви, монархії, шляхти. Цю функцію перейняла в них торгівельно-реміснична верства, яка почала концентрувати в своїх руках дедалі більший обсяг сукупного продукту. У Європі цей перехід суспільного проводу ознаменований подіями Реформації, про що писав М. Вебер. На етапі свого зародження буржуазія взяла на себе турботу про моральний і ціннісний стан суспільства й стала поборником релігійних чеснот і пуританської поведінки нарівні з утвердженням політичних свобод (міського самоврядування, а згодом і республіканізму), приватної власності й ринкової конкуренції.

Ідеологічний зміст боротьби еліт полягає в протиставленні цінностей однієї варни цінностям іншої. У контексті такої боротьби формуються і занепадають основні ідеї суспільного розвитку.

У внутрішній політиці сучасних держав традиційним є поділ на егалітарну й аристократичну політичну традицію, що набуває упродовж історії численних метаморфоз і різнотлумачень. Уцілому питання зводиться до вибору між принципом соціальної стратифікації і закріплення системи привілеїв духовно-адміністративного проводу та принципом змішування варн в інтересах торгово-економічної верстви.

Базова егалітарна настанова має своє втілення у ліберальній та соціалістичній аксіологіях, у той час як аристократична інтенція соціальної організації реалізовується в консервативній та комуністичній доктринах. Усередині цих ціннісних об'єднань виділяють переважання лівих і правих течій — соціалізм та комунізм, з одного боку, й лібералізм та консерватизм, з іншого.

На аксіологічному рівні відмінність між лівою і правою доктриною полягає в тому, що визнається первинним — благо індивіда чи благо колектива (спільноти).

Ліві і праві аксіології зводяться до систем аргументації на користь однієї з двох моделей розподілу суспільних благ, або ж колективного ресурсу спільноти. Права настанова передбачає його концентрацію за рахунок реалізації переваг одних індивідів над іншими, а ліва — більш рівномірний розподіл між усіма членами суспільства. Соціал-демократія в цьому розумінні є специфічною настановою, яка передбачає на основі елітаристських механізмів концентрації ресурсів запровадження додаткових механізмів часткового перерозподілу сукупного продукту з метою підтримання ресурсу колективного блага. Така настанова будується на уявленні, що спільне благо витворюється і розподіляється виключно всередині спільноти, як у замкнутій системі, а не виборюється однією спільнотою в конкуренції з іншими спільнотами.

Аксіологічні відмінності є найбільш сталими формами соціальних преференцій, що дозволяє розрізняти за цією ознакою не лише підходи до суспільної організації в межах однієї спільноти, але й виробити доволі адекватні моделі міжспільнотної комунікації (відображені у теорії міжнародних відносин). У цих принципах цілком очевидно знаходять своє відображення особливості панівних еліт, що обіймають лідируючі позиції в певних спільнотах. Виразні риси станових преференцій і властивих тим чи іншим варнам цінностей знаходимо в загальноприйнятій класифікації підходів, що відображають мотивацію суб'єктів міжнародної політики за Г. Моргентау.

Реалізм, як підхід до міжнародних справ, спирається на принципи і цінності касти воїнів, в основі яких лежить право сильного та імператив панування в його фізичному вираженні (у т.ч. в сенсі контролю над територіями). Такий підхід сьогодні реалізовано, зокрема, в концепті «геополітики», що відображає потребу спільноти контролювати території в якості універсального політичного імперативу.

Лібералізм, як політична тенденція, є концептуальним виправданням експансії торгово-господарської верстви та її намагання підпорядкувати економічним законам вигоди і прибутку від обороту капіталу всю сферу людських взаємин. Лібералізм представлений в семантичному полі світової політики ідеєю глобалізації та стратегією «експорту демократії».

Конструктивізм, що визначає ключову роль історично сформованих елементів суспільної свідомості в реальному позиціонуванні та поведінці спільнот, є типовою рефлексивною позицією представника інтелектуальної верстви, який не має власного інтересу в «земних справах», але натомість схильний ставити під сумнів цінності, якими хтось інший прикриває свої групові або приватні інтереси. При цьому варто зауважити, що все ж більшість соціально адаптованих представників духовно-інтелектуальної верстви обслуговують сьогодні ідеологічні концепти реалістів-адміністраторів і лібералів-торговців.

Нація не може існувати без провідної верстви, якщо розуміти під останньою не власників маєтків і титулів, а спільноту людей, здатних мислити і діяти у вимірі національних завдань. Таку еліту неможливо створити штучно. Необхідно створити інтелектуальні та моральні умови: те, на чому буде вихована свідомість і психологія цієї провідної верстви.

Самоусвідомлення еліти відбувається через посвячення. Породження еліти народом є неможливим, оскільки сама цілісність народу є ідеєю, що первісно має утвердитися в свідомості його еліти. Відтак народ, який не знає, що він народ, не має імені й атрибутів своєї окремішності, мав би спочатку сформувати якимось чином цю цілісність свого буття, а потім спродувати суб'єкта її усвідомлення і реалізації. Очевидно, що йдеться про певну фікцію, засіб легітимізації своїх націєтворчих зусиль для групи, що недостатньо емансипована для повноцінного виконання функції національної еліти.

Необхідною умовою її остаточної емансипації є не стільки «визнання» власного народу, скільки визнання іншими національними елітами в якості партнера чи конкурента. І це зовнішнє визнання лишається вирішальним фактором самоствердження еліти попри всі культуротворчі та ідеологічні її напрацювання. У цьому контексті набагато дієвішим (очевиднішим) є саме негативна форма визнання — справжня еліта народжується лише в боротьбі за свої пріоритети. Таким чином, окреслюється алгоритм формування повноцінної національної еліти: посвячення ззовні — усвідомлення власних пріоритетів — боротьба з конкурентами — утвердження атрибутів корпоративності (символів поразок і перемог).

Зауважимо, що принцип відтворення еліти — спадкоємність. Вона є природним механізмом відбору інформації та коректування програми, що є найбільш складними операційними елементами механізму інноваційного самовідтворення соціуму.

В українському контексті спадкоємність порушено на найвищих рівнях суспільної організації — династичного і конфесійного центру, а також національної аристократії. Тому вищі рівні організації мають зрости на основі нижчих рівнів. Подібне завдання вирішувалося у IX ст. н.е. Тоді були запрошені норманські князі й грецькі священики.

Однак щеплення еліти буде успішним лише в тому разі, коли воно завершує процес самоорганізації еліти. Така самоорганізація може призвести й до виділення внутрішньої аристократії (династія Романових у Московії). У цьому разі виховання аристократії лягає повністю на плечі еліти нижчого рівня (сюжет із Предтечею). Тоді про спадкоємність уже не йдеться, а лише про передачу певного «тексту» — культурного комплексу, насиченого відповідними ідеями. Комплекс ідей може тривалий час формуватися елітою нижчого рівня, поки він не знайде реципієнта, прикметною рисою якого є готовність до самопожертви. Цей механізм відображений у біблійному сюжеті про пророків, предтечу і месію.

Один із сюжетів цього внутрішнього преображення національної еліти — конфлікт діти — батьки, від яких немає чого успадкувати для завдань майбутнього. Особливу цінність набуває в цих умовах індивідуальний досвід і здатність його адекватного витлумачення і соціальної рецепції.

Нині є необхідність сформулювати не стільки нову ідею, скільки актуальну мету для нації. Чому досі цього не було зроблено національною елітою? Тому що формування таких завдань здійснюється на вищих щаблях суспільних комунікацій, що побудовані ієрархічно. Вертикальна мобільність наших інтелектуалів і духовних провідників у цих сферах контролюється чужими елітами. Ті з українців, яких допускають до функцій репрезентації глобальних трендів, проходять жорсткий відбір, або ж рекрутуються в чужі цілі і стратегії.

Відмітимо, що Україна має фахівців з усіх сфері галузей, що могли б прислужитися розробці й реалізації національної стратегії та політики. Однак бракує суб'єкта такої політики і стратегії — спільноти посвячених у національні цілі, носіїв національних цінностей і чеснот. Бракує також сформульованого змісту цих цілей, цінностей і чеснот. Таким суб'єктом не обов'язково мають бути представники державної бюрократії. Але цей національний провід повинен мати канали впливу на дві категорії — силовиків (військову й адміністративну еліту) і духовенство (культурну еліту).

Організована на основі спільної мети національна еліта постає перед необхідністю поширення свого впливу на існуючу соціальну ієрархію. Її найпершими завданнями є: підпорядкування адміністративної влади національним цілям; підпорядкування економічної влади національним цілям та підпорядкування інтелектуальної влади національним цілям.

1. *Галушко К.* Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських "правих" / К. Галушко. — К. : Темпора, 2002. — С. 226–227.

2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму: Пис. 1919–1920 рр. / В. Липинський // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. — Мюнхен : Сучасність, 1983. — Т. 1. — С. 504.

3. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ.]. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — С. 438.

Відомості про авторів

- Бортніков Валерій**, доктор політичних наук, професор, Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Баладинська Ірина**, кандидат педагогічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка
- Богоявленська Юлія**, кандидат економічних наук, доцент, Житомирський державний технологічний університет
- Борек Петро**, доктор філологічних наук, професор кафедри давньопольської літератури і літератури епохи Просвітництва, Інститут польської філології Краківського педагогічного університету імені Комісії національної освіти
- Бориняк Олег**, аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
- Борисенко Анатолій**, аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
- Бульбенюк Світлана**, кандидат політичних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
- Бусленко Василь**, кандидат політичних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Бушанський Валентин**, доктор політичних наук, головний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
- Волинець Оксана**, кандидат філософських наук, доцент, Національний університет «Львівська політехніка»
- Геник Микола**, кандидат історичних наук, доцент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
- Горбатенко Володимир**, доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
- Зеленько Галина**, доктор політичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
- Івасечко Ольга**, аспірант, Національний університет «Львівська політехніка»
- Ілин Любомир**, кандидат історичних наук, Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького
- Кац Еліна**, аспірантка, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету
- Коваленко Оксана**, науковий співробітник, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України
- Кондратюк Юлія**, кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних наук, Житомирський державний технологічний університет
- Кресіна Ірина**, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, завідувач відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України
- Кудряченко Андрій**, доктор історичних наук, професор, Інститут європейських досліджень НАН України
- Кукуруз Оксана**, кандидат політичних наук, науковий співробітник, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
- Лутчин Тарас**, аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
- Манелюк Юрій**, кандидат політичних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
- Марчук Наталія**, молодший науковий співробітник, Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень
- Матушенко Олександра**, аспірантка, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України
- Мушкевич Олег**, аспірант, Волинський національний університет імені Лесі Українки
- Надольський Йосип**, кандидат політичних наук, доцент, Волинський національний університет імені Лесі Українки

Пашкова Оксана, кандидат політичних наук, доцент, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет» (м. Київ)

Перетуда Євген, кандидат політичних наук, доцент, Київський національний університет будівництва і архітектури

Петренко Богдан, аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Поліщук Ігор, доктор політичних наук, професор кафедри соціології і політології, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Розумний Максим, доктор політичних наук, завідувач відділу політичних стратегій, Національний інститут стратегічних досліджень

Ротар Наталія, доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Рудницький Сергій, кандидат філологічних наук, доцент, докторант, Інститут політології та права Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Сенич Марія, стипендіат Фонду Віктора Пінчука

Станкевич Богдан, аспірант, Національний університет «Львівська політехніка»

Стойко Олена, кандидат політичних наук, науковий співробітник, Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України

Тихомирова Євгенія, доктор політичних наук, професор, Рівненський інститут слов'янознавства Київського славістичного університету

Щецувка Яцек, аспірант, Інститут права і адміністрації Варшавського університету

Щербенко Едуард, кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України

Шановні колеги!

Запрошуємо до співпраці з міжнародним журналом «Studia Politologica Ucraino-Polona».

Мова рукопису — українська, польська.

Матеріали подаються електронною поштою. Статті набирати шрифтом Times New Roman 12 пунктів, 1,5 інтервал, без переносів. Параметри сторінки: поля 2 см зі всіх боків. Рисунки і таблиці нумерувати, а сторінки — ні. Обсяг публікації в межах 0,5 др. арк.

Матеріали формуються у такій послідовності:

- 1) назва статті;
- 2) ім'я та прізвище автора;
- 3) місце роботи;
- 4) анотації українською, російською, польською і англійською мовами із зазначенням прізвища та ім'я автора (-ів) (повністю) і назви статті (30–60 слів);
- 5) ключові слова українською, російською, польською і англійською мовами (до 5–7 слів і словосполучень);
- 6) текст статті;
- 7) список використаних джерел подається у порядку посилань. Усі джерела, які подані у списку літератури, повинні мати відповідні посилання за текстом матеріалу. Оформлення списку літератури — згідно із ДСТУ (ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання»), приклади оформлення бібліографічного опису наведено в Бюлетені ВАК України, №3, 2008 (Форма 23, с. 9–13);
- 8) відомості про автора (-ів): прізвище, ім'я, по батькові; науковий ступінь і вчене звання; місце роботи; посада; робоча адреса; телефон; адресу електронної пошти.

Матеріали надсилати до заступника голови редакційної колегії від української сторони,
Рудницького Сергія Владиславовича:

МГО «Польське наукове товариство у Житомирі»
тел.: (0412) 39-85-49; (067) 412-15-70;
(067) 393-71-20; (063) 397-03-49; (066) 387-50-04.
ptnz@ptnz.org.ua
srudnicki@ukrpost.ua

Szanowni koledzy!

Zapraszamy do współpracy z czasopismem międzynarodowym „Studia Politologica Ucraino-Polona”.

Przyjmujemy teksty w języku ukraińskim lub polskim.

Prosimy o dostarczenie artykułów pocztą elektroniczną. Należy je edytować jako dokument Word (czcionka Times New Roman 12 pkt, odstępy między wierszami 1,5, brak dzielenia słów, marginesy — 2 cm z każdej strony. Prosimy o nie numerowanie stron, a numerowanie rysunków i tablic. Objętość maszynopisu — do jednego arkusza drukarskiego.

Prosimy o utrzymanie następującej struktury tekstu:

- 1) tytuł artykułu;
- 2) imię i nazwisko autora;
- 3) miejsce pracy;
- 4) streszczenia w języku polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim z zaznaczeniem nazwiska i imienia autora oraz tytułu artykułu (30–60 wyrazów);
- 5) słowa kluczowe w języku polskim, ukraińskim, rosyjskim i angielskim (5–7 wyrazów);
- 6) tekst główny;
- 7) lista wykorzystanych źródeł w kolejności alfabetycznej wg nazwisk autorów; wszystkie cytowane przez autora pozycje powinny figurować w liście;
- 8) informacje o autorze: imię i nazwisko, stopień naukowy i tytuł naukowy, stanowisko, miejsce pracy, adres miejsca pracy, telefon, e-mail.

Teksty prosimy kierować na adres zastępcy przewodniczącego kolegium redakcyjnego ze strony polskiej,
dr Andrzeja A. Zięby:

Polska Akademia Umiejętności
(12) 424-02-01
office@pau.krakow.pl
andrzejziba1@wp.pl

Наукове видання

STUDIA POLITOLOGICA UCRAINO-POLONA

Щорічний журнал
Випуск перший

Редактори-упорядники Володимир Горбатенко, Ян Прокоп
Верстальник Тетяна Корнійчук
Коректор Надія Миколаєнко

Підписано до друку 15.11.2011 р. Формат
Папір офсетний. Спосіб друку офсетний.
Ум. друк. арк. . Облік.-вид. арк. . Фіз арк. .
Тираж 300 прим. Зам.

Віддруковано в приватній друкарні Євенка О.

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру:
серія КВ № 18091-6891Р від 31. 08. 2011 р.*